2 - 1978

Revista muzeelor și monumentelor

MONUMENTE ISTORICE ȘI DE ARTĂ

https://biblioteca-digitala.ro

CONSILIUL CULTURII ȘI EDUCAȚIEI SOCIALISTE

revista muzeelor și monumentelor

MONUMENTE ISTORICE ȘI DE ARTĂ

Nr. 2. 1978

ANUL XLVII

https://biblioteca-digitala.ro

COPERTA I. Palatul Ghica Tei

COPERTA A IV-A. Caseton decorativ de la portalul interior al bisericii Golia, Iași; curtea interioară a Hanului cu Tei.
Litografie de Poitevin Scheletty.

https://biblioteca-digitala.ro

STUDII

CONTRIBUȚIA ARHEOLOGIEI BUCUREȘTENE LA CUNOAȘTEREA ISTORIEI CAPITALEI, A PATRIEI

dr. PANAIT I. PANAIT

În anul 1861 vedea lumina tiparului, sub semnătura arh. D. Berindei, primul studiu de-sine-stătător privind istoria Bucureștilor. În cei 117 ani care au trecut de atunci istoriografia Capitalei a înregistrat o continuă dezvoltare, situîndu-se astăzi în fruntea istoriei locale românești, parte componentă a istoriei patriei. Volume de sinteză, sau de documente, numeroase studii, comunicări și note, reflectă aspectele majore ale evoluției locuirii omenești pe acest teritoriu din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre. Un aport remarcabil în acest domeniu l-au adus izvoarele arheologice.

În pofida multitudinii stațiunilor străvechi sau medievale risipite pe toate cursurile de ape ce scaldă pămîntul Bucureștilor, teritoriul acesta s-a înscris mai tîrziu în cîmpul de lucru al arheologilor. Începătorii acestor științe, șezători în Capitală în primele decenii ale secolului al XIX-lea, preferă monumente păstrate pe malurile Dunării sau în zonele subcarpatice. Atît banul Mihalache Ghica cît și Vladimir de Blarenberg, Cezar Bolliac, N. Mavros, Alex. Obobescu ș.a. nu înregistrează în cîmpul lor de preocupări științifice urmele de viață străveche sau veche din centrul Cîmpiei Române. Meritul de a consemna descoperirea unor obiecte păstrate în pămînt a revenit colonelului D. Papazoglu care în modesta sa broșură „*Istoria începutului orașului București*", tipărită în 1870, consemna descoperirea cîtorva obiecte în zona Curții Vechi. Omul de știință chemat să deslușească semnificațiile unor piese surprinse cu prilejul amenajării instalațiilor hidrotehnice de la Arcuda, va fi prof. Grigore Tocilescu. Era sfîrșitul secolului al XIX-lea cînd universitarul bucureștean primea din partea lucrătorilor de la Arcuda, loc de pe malul Dîmboviței, cîteva obiecte din lut. Acestora li s-au alăturat două ciocane de piatră, o gresie de ascuțit, două greutăți pentru războiul de țesut ș.a. găsite în Dealul Spirii, piese intrate după aproape o jumătate de veac în patrimoniul Muzeului municipal. Pe baza acestor restrînse vestigii G. I. Ionescu-Gion concluziona, la începutul voluminoasei sale monografii, că „*Bucureștii au fost o stațiune preistorică*" [1]. Teza sa pornea și de la o vagă afirmație a lui Alexandru Odobescu care atribuia gorganul, de pe malul stîng al Dîmboviței, din apropierea podului Izvor, unor oameni sălășluitori cu mii de ani în urmă „*printre stuful mlaștinilor Cișmigiului*" [2].

[1] G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899 p. 4.
[2] Al. Odobescu. *Scrieri literare și științifice*, II, p. 268.

La începutul secolului nostru preocupările pentru arheologia bucureșteană se mențin sporadice. Se remarcă totuși studiul, adiacent arheologiei, al prof. Sabba Ștefănescu privind structura geologică a regiunii București, în care sînt luate în discuție și unele eșantioane de floră și faună fosile, semnalate la Ciurel și Cotroceni [3].

Etapa hotărîtoare în definirea arheologiei bucureștene începe cu șase decenii în urmă. Capitala statului unit atrage atenția unor oameni de știință care constată că teritoriul acesta din centrul Cîmpiei Române tezaurizează monumente de o certă valoare. „*Ultimele noastre săpături în șesul muntean* — scria Vasile Pârvan — *au dat la iveală un fapt aproape surprinzător. Valea Dunării și a afluenților săi a fost pătrunsă în chipul cel mai intens de expansiunea grecească tocmai în vremea lui Burebista și a succesorului lui, adică în a treia perioadă a Latène-ului dac. Ai impresia, chiar în regiuni mai depărtate, ca București, Ploiești, Turnu Măgurele, că te găsești tot în teritoriul rural al vreunui oraș grecesc de pe litoralul trac*" [4]. Marele om de știință, creator al ilustrei școli de arheologie românească, beneficia la data redactării „*Geticii*" sale, publicată în 1926, de cîteva descoperiri importante făcute la București și în împrejurimi. Este de fapt vremea descoperirilor de suprafață ale lui C. S. Nicolăescu-Plopșor de pe malurile Colentinei și de la Băneasa, a semnalării stațiunii „Ziduri între Vii" de către D. V. Rosetti urmată de catalogarea monumentelor de la Tei, Bucureștii-Noi, Dudești, Jilava ș.a. Arheologia românească este angajată în exploatarea siturilor din Cîmpia munteană : Tinosul cercetat de Ecaterina Dunăreanu-Vulpe și Radu Vulpe, Glina de către Ion Nestor, Sultana, măgura Gumelniței de la Oltenița, Boian, aflată în studiul lui Vladimir Dumitrescu, Gh. Ștefan ș.a. [5] Această perioadă de puternică emulație s-a reflectat favorabil asupra istoriei patriei în general, și a Bucureștilor în special. Loturile de materiale aduse în Capitală ofereau posibilitatea verificării obiectelor tot mai numeroase care se anunțau în escavațiile nisipăriilor și ale gropilor pentru cărămidă devenite frecvente pe cursul Dîmboviței și al

[3] Sabba Ștefănescu, *Stratele geologice din regiunea Bucureștilor*, „Buletinul Societății geografice române". 1, XXVIII, 1907, p. 1—16.
[4] Vasile Pârvan, *Dacia*, București, 1958, vezi și Vasile Pârvan, *Getica*, București 1926, p. 219.
[5] Dinu V. Rosetti, Importanța cercetărilor arheologice bucureștene din perioada 1923—1948, în „București, IX," București, 1972, p. 51.

https://biblioteca-digitala.ro

Colentinei. În perioada 1923—1948 au fost întreprinse săpături în 36 staţiuni bucureştene [6], rezultatele avînd o importanţă deosebită. Arheologii Ion Nestor, Vladimir Dumitrescu, D. V. Rosetti, M. Petrescu-Dîmboviţa, au dovedit, prin investigaţiile şi studiile lor, semnificaţia monumentelor arheologice bucureştene. Au fost abordate atunci vestigiile datînd din paleoliticul superior găsite la Bucureştii-Noi [7], s-au cercetat şi publicat monumentele gumelniţene de la Vidra, s-au identificat cele două culturi Glina III şi Tei aparţinînd epocii bronzului, au fost făcute publice descoperirile hallstattiene de la Ciurel ca şi acelea geto-dace de la Popeşti-Leordeni, Snagov, Popeşti-Novaci ş.a. Dar ceea ce sporeşte valoarea arheologiei bucureştene interbelice este preocuparea timidă la început, privind cunoaşterea mileniului I e.n. În acest sens se cuvin a fi menţionate săpăturile de la Dămăroaia care au permis identificarea unei aşezări din sec. VI—VII şi a unor locuinţe din sec. IX—XI, datate din nefericire eronat. Vor trece cîteva decenii de cercetări asidui cu puternice controverse ştiinţifice, pentru ca monumentele culturii autohtone din sec. IX—XI, semnalate printre primele staţiuni din cîmpie la Bucureşti, să ateste una dintre cele mai importante etape ale istoriei românilor. Puţine centre arheologice din ţară desfăşurau o activitate atît de cuprinzătoare în domeniul ştiinţei arheologice ca Bucureştii. Sfera preocupărilor se restrîngea atît asupra siturilor străvechi sau vechi cît şi a unor monumente medievale. Sînt cunoscute în acest sens săpăturile de la Snagov, Plumbuita, Goleşti, Cetăţeni ş.a.

Fără îndoială abordîndu-se un asemenea front de lucru se creeau fisuri în privinţa aprofundării unor studii. De aici discuţiile, uneori vehemente, în revistele de specialitate. Dar dincolo de aceste aspecte firesti într-un climat de cercetare se încetăţenea ideea valorii arheologice a acestui teritoriu, pe care înaintaşii nu o surprinseseră. Totodată se crea un patrimoniu muzeistic care prin intermediul expoziţiei era pus la dispoziţia opiniei publice, a istoricilor vremii. Şi cei mai mulţi dintre aceştia, începînd cu Nicolaie Iorga, P. P. Panaitescu, C. C. Giurescu ş.a. au folosit izvorul arheologic bucureştean la demonstrarea continuităţii de viaţă pe pămîntul românesc. Aceasta era moştenirea cu care se investea Şantierul arheologic Bucureşti în 1953, organism care trebuia să depăşească ceea ce Muzeul municipal şi unii arheologi ai Institutului de specialitate îşi propuseseră pînă acum, se născuse din schimbarea concepţiei de cercetare şi din tematica mult mai cuprinzătoare. În fond, noul colectiv alcătuit din prestigioşi oameni de ştiinţă îşi asuma misiunea de a cerceta nu o anumită epocă sau cultură, ci întregul proces de locuire omenească, din cele mai vechi timpuri pînă în pragul orînduirii moderne [8].

Colectivul cuprindea, în 1953, 7 arheologi, 4 istorici, 2 numismaţi, 1 arhitect şi 13 studenţi. Asigurau, prin competenţa lor buna desfăşurare a cercetării: arheologii D. Berciu, Vlad Zirra, Gheorghe Cantacuzino, D. V. Rosetti, S. Morintz, E. Comşa, M. Constantiniu; istoricii Ion Ionaşcu, responsabil al şantierului, Gh. T. Ionescu, Gh. Astancăi, Letiţia Lăzărescu-Ionescu; numismaţii Bucur Mitrea şi Octavian Iliescu, arh. Horia Teodoru.

În prima sa campanie începută acum 25 de ani, Şantierul arheologic Bucureşti a supus investigaţiei 16 obiective, cele mai importante grupîndu-se în jurul marilor ansambluri arhitectonice de la Radu Vodă şi Mihai Vodă, Curtea Veche precum şi la Giuleşti şi Crîngaşi[9]. A fost cel mai bogat şi divers program de lucru anual pe care l-a înregistrat Şantierul arheologic Bucureşti pînă în prezent. Din 1953 şantierul şi-a desfăşurat activitatea în mod permanent, atît prin campaniile anuale, cît şi prin cercetări de suprafaţă, intervenţii de salvare, publicarea de rapoarte, studii, lucrări monografice. În acest sfert de secol au fost cercetate peste 75 staţiuni, unele cuprinzînd două sau mai multe aşezări, 6 aflate în ţară [10]. Lotul cel mai numeros îl formează obiectivele medievale (cca 60) urmate de acelea din mileniul I în număr de cca 40, aşezările din epoca bronzului 14, cele geto-dacice 9, neolitice 7, hallstattiene 3 şi paleolitice 2. În total Şantierul arheologic Bucureşti a studiat, pînă în prezent, pe teritoriul Capitalei, cca 145 aşezări şi monumente medievale. Ritmul anual de lucru oscilează, în ultima perioadă, între 7 şantiere în 1964 şi 10 şantiere în 1977 şi 1978, la care se adaugă intervenţiile scurte de salvare pe şantierele de construcţii. Analizate în funcţie de dispunerea lor pe harta municipiului, 55% din obiectivele cercetate se aflau în vatra medievală şi 45% în spaţiul periferic al actualului teritoriu administrativ. În general toate cursurile de apă au stat în atenţia arheologilor, ponderea revenind Dîmboviţei şi Colentinei.

Din enunţarea acestor date rezultă că pămîntul Capitalei a fost locuit de om în toate marile epoci înregistrate de societate în continua ei dezvoltare. Uneltele din piatră cioplită de la Pantelimon au fost pînă de curînd printre puţinele mărturii privind paleoliticul inferior în centrul Cîmpiei Române. Descoperirile din ultimii ani de la Ciuperceni (Turnu-Măgurele) aduc, aşa cum a dovedit arheologul V. Boroneanţ, noi date privind această lungă etapă a procesului de antropogeneză. Mai frecvente sînt descoperirile din paleoliticul mijlociu şi cel superior, printre acestea găsindu-se şi frumoasa lamă răzuitor semnalată pe dealul Mihai Vodă. Ea poate fi considerată, pînă la noi descoperiri, cea mai veche unealtă cunoscută în vatra propriu-zisă a oraşului medieval. Începînd cu epoca pietrei şlefuite teritoriul Bucureştilor înregistrează mărturii de locuire stabilă a colectivităţilor umane. Argumentele în acest sens au fost obţinute de către dr. E. Comşa prin cercetările de la Malul Roşu, din cartierul Dudeşti, unde s-au studiat resturile unor locuinţe uşor adîncite în pămînt. Una din vechile culturi ale acestei epoci va purta numele haltei CFR Bolintineanu din vecinătatea Lacului Tei, unde a fost reperată prima oară. Creaţia materială şi spirituală a făuritorilor acestei culturi va sta la baza *culturii Boian*, căreia îi aparţin staţiunile Giuleşti, Vidra, Glina ş.a. Cea mai importantă descoperire privind această perioadă s-a făcut la Căldăraru, pe malul actualului lac Cernica. Prof. Gh. Cantacuzino, S. Morintz şi colectivul de specialitate, au cercetat cu această ocazie aşezarea şi necropola neolitică alcătuită din peste 370 de morminte, una dintre cele mai mari necropole neolitice din sud-estul Europei. Inventarul funerar alcătuit din obiecte de podoabă, arme, unelte, prezintă o valoare excepţională. Raportul cronologic între *culturile Boian* şi *Gumelniţa* a reieşit suficient de concludent din stratigrafia staţiunilor Glina şi Vidra.

Dacă monumentele epocii bronzului erau mai de mult timp cunoscute, ceea ce a adus nou Şantierul arheologic Bucureşti a fost descifrarea unor faze ale *culturii Tei*, de către V. Leahu [11], cu implicaţii privind întreaga ei arie de răspîndire, sau precizarea unor moşteniri gumelniţene, în ceramica Glina III. De veche tradiţie în preocupările arheologilor din Capitală, studiile privind epoca fierului au ocupat un loc aparte. Monumentele acestei civilizaţii sînt reperate atît în centrul oraşului cît şi pe colinele de la Mihai Vodă, Radu Vodă, Piscului, în unele cartiere mai îndepărtate. Civilizaţia geto-dacă de pe teritoriul Bucureştilor, indisolubil legată de centrul Argedava, cercetat de Radu, Ecaterina şi Alexandru Vulpe, se înscrie în aria largă a Latènului danubian. O importanţă deosebită prezintă cele 8 tezaure de monede, sau monede şi obiecte de podoabă, ce au aparţinut locuitorilor geto-daci de pe actualul teritoriu al Capitalei.

---

[6] Ibidem, p. 53.

[7] D. Berciu, *Le paléolithique et le mésolithique en Roumanie*, „Buletinul Institutului Român", Sofia I, 1941 nr. 2, p. 583.

[8] O contribuţie însemnată în identificarea obiectivelor ce trebuiau cercetate au adus Gh. Ştefan, B. Mitrea şi Gh. Astancăi, directorul Muzeului de istorie a municipiului Bucureşti.

[9] Rapoartele de cercetare au fost publicate în volumul *Bucureşti. Rezultatele cercetărilor arheologice, istorice şi numismatice*, Bucureşti, 1954, precum şi în volumul *Bucureştii de odinioară*, Bucureşti, 1959, sub redacţia prof. univ. Ion Ionaşcu.

[10] Studii şi rapoarte publicate în „Cercetări arheologice în Bucureşti", Bucureşti, 1963; idem vol. II, Bucureşti 1965, precum şi în Anuarul „Bucureşti. Materiale de istorie şi muzeografie", I—IX, Bucureşti, 1964—1972.

[11] Valeriu Leahu, *Cultura Tei*, Muzeul de istorie a municipiului Bucureşti, 1973.

https://biblioteca-digitala.ro

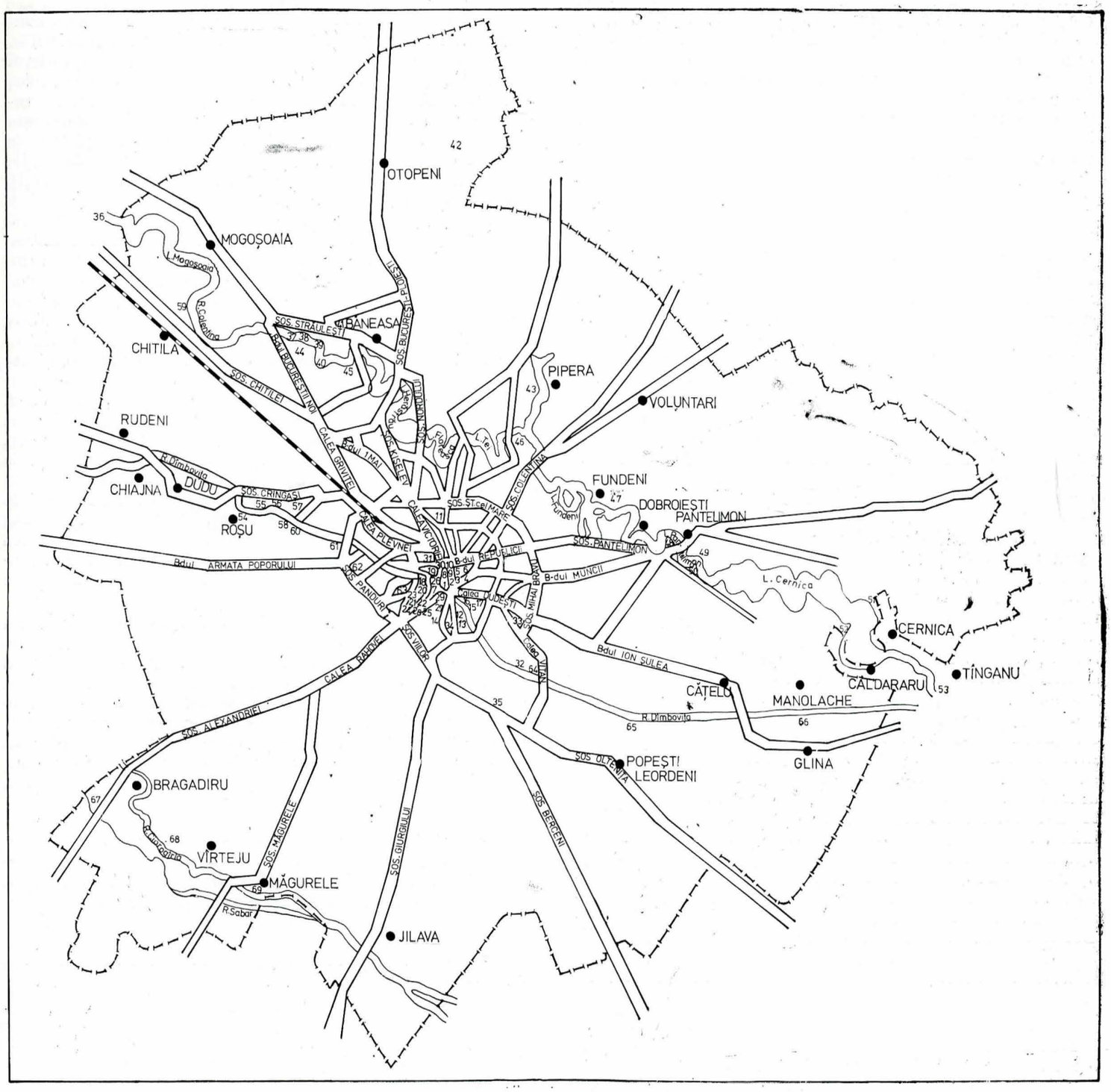

1. Zona Curtea Veche : Palatul Voievodal, Hanul Manuc, Biserica Curtea Veche, Cafeneaua Veche, str. Soarelui, Pasajul Francez, B-dul 1848, Hanul Gabroveni, Hanul cu Tei, str. Blănari, str. Smîrdan
2. Str. Patria
3. Biserica Sf. Gheorghe Vechi
4. B-dul G. Coșbuc
5. Biserica Sf. Gheorghe Nou
6. Biserica Răzvan
7. Biserica Sf. Dumitru-Poșta
8. Palatul Șuțu
9. Colțea
10. Biserica Sf. Sava
11. Biserica Visarion
12. Ansamblul Radu Vodă
13. Biserica Bucur
14. Biserica Flămînda
15. Str. Aurorei
16. Biserica Sîrbi
17. Dobroteasa
18. Ansamblul Mihai Vodă
19. Gorganul Sf. Ilie
20. Curtea Nouă
21. Biserica Sf. Nicolae
22. Mănăstirea Antim
23. Biserica Sf. Apostoli
24. Schitul Maicilor
25. Calea Rahovei
26. Casa feudală de la Mihai Vodă
27. Dealul Marii Adunări Naționale
28. Str. Apolodor
29. Piața Națiunilor Unite
30. Zlătari
31. Piața Sălii Palatului R. S. România
32. Dudești
33. Foișorul Mavrocordaților
34. Biserica Slobozia
35. Ansamblul Văcărești
36. Buciumeni
37. Străulești-Măicănești
38. Străulești-Lunca
39. Alba
40. Străulești-La Stejar
41. Băneasa
42. Otopeni
43. Pipera
44. Bucureștii Noi
45. Dămăroaia
46. Palatul Ghica-Tei
47. Fundeni
48. Pantelimon
49. Pantelimon Lac
50. Cățelu Nou
51. Cernica
52. Căldăraru
53. Tînganu
54. Roșu
55. Biserica Giulești
56. Giulești-Sat
57. Crîngași
58. Militari-Cîmpul Boja
59. Chitila
60. Ciurel
61. Grozăvești
62. Cotroceni
63. Dealul Spirii
64. Vitan
65. Popești-Leordeni
66. Glina
67. Bragadiru
68. Vîrteju
69. Măgurele

https://biblioteca-digitala.ro

Cele mai valoroase sînt tezaurul de la Herăstrău, alcătuit din brățări, colier și lanț de argint, monede, falere din argint aurit, și tezaurul de la Vîrteju format din 299 piese de argint, publicat cu un amplu comentariu de către Bucur Mitrea. În ultimii ani au fost descoperite, cu prilejul unor lucrări edilitare, tezaurele de la Militari și Vitan. Numeroase obiecte atestă legături multiple cu Imperiul Roman. Este de remarcat faptul că cel mai vechi izvor scris, cunoscut pînă acum la București, este un fragment de inscripție romană.

Contribuția fundamentală a Șantierului arheologic București constă în precizarea continuității de viață a populației autohtone în mileniul I e.n. Descoperirile de la Militari (Cîmpul-Boja) făcute de V. Zirra și Gh. Cazimir au demonstrat, prin campaniile din 1958—1960, existența unei așezări din sec. III e.n. bogată în obiecte de factură romană și în vase geto-dace. Secolului următor, studiat cu predilecție de M. Constantiniu, îi aparțin monumentele arheologice de la Fundeni, Străulești, Crîngași, Șindrilița, Curtea Veche. etc. În cinci din aceste stațiuni au fost descoperite unul sau mai multe cuptoare de ars oale. Astăzi nu mai poate fi nici un dubiu asupra caracterului sedentar, autohton, al creatorilor acestei civilizații. După cum se știe sec. VI—VII înregistrează la București o concentrare de așezări stabile. Sînt reperate pînă acum peste 15 sate, parte dintre ele amenajate pe vechile vetre ale sec. III—IV e.n. Deși beneficiem de unele mărturii privind sec. VIII, în prezent nu putem urmări în mod sigur legătura între faciesul Ciurel-Ipotești-Cîndești și cultura sec. IX—XI. Este una din lacunele și în același timp obligațiile colectivului Șantierului arheologic București pentru viitorii ani. Surprinderea acestor verigi, posibilă în lumina recentelor descoperiri de la Bragadiru și Străulești-Măicănești, va duce la reconstituirea integrală a succesiunii în timp a societății autohtone în spațiul geografic ocupat de București. De fapt una din concluziile esențiale către care conduc descoperirile de pînă acum de la Izvorul-Giurgiu sau de la Obîrșia-Nouă este legătura directă între civilizația sec. VIII cu aceea a veacurilor următoare. Veacuri care indică o evidentă sporire a factorului demografic îndeosebi aici în centrul Cîmpiei Române, unde se cunosc 35 vetre de sate. Cea mai întinsă așezare pare a fi aceea de la Curtea Veche, ale cărei locuințe apar de la Piața Națiunilor Unite pînă înspre podul Șerban Vodă și Institutul medico-legal. Teritoriul Bucureștilor poate fi considerat un punct de referință privind stadiul dezvoltării economice și demografice în sec. IX—XI.

Un capitol aparte al programului de lucru în domeniul arheologiei bucureștene l-a constituit originea orașului. În literatura de specialitate această problemă stăruie cu consecvență în studiile multora dintre istoricii Bucureștilor. Pentru a depăși impasul puținelor izvoare scrise, Șantierul arheologic București și-a propus, încă din 1953, elucidarea acestui aspect. Rezultatele remarcabile suscitînd însemnate eforturi științifice și materiale sînt îndeobște cunoscute [12]. Cel de al XIV-lea secol înregistra în centrul de astăzi al orașului o mică cetate din cărămidă, înconjurată de sate cercetate la Măicănești, Grozăvești, Lupești, Ciurel și la Mănești. Peste fundațiile acestei cetăți Vlad Țepeș va înălța, în 1458—1459, cetatea sa din piatră. Ambele construcții, integrate acum în originalul Muzeu Curtea Veche, reprezintă contribuții la cunoașterea arhitecturii românești din sec. XIV—XV. Din 1953 și pînă în 1978 un număr de peste 30 de monumente laice și religioase au fost studiate arheologic de către un larg colectiv alcătuit din P. I. Panait, M. Turcu, A. Ștefănescu, C. Tico, R. Ciuceanu. Arheologia a devenit un partener indispensabil în opera de restaurare a unor ansambluri arhitectonice ca Antim, Văcărești, Cotroceni, Ghica-Tei, hanurile Manuc, Tei, Gabroveni, etc. Recentele săpături de la Curtea Nouă au condus la dezvelirea unor încăperi și fundații ale ctitoriei lui Alexandru Ipsilanti și ale urmașilor săi. De asemenea intervențiile pe șantierul METROU, pe șantiere de construcție ca acelea de la Grozăvești, Dealul Spirii, Vitan, Zlătari etc. au dus la salvarea unor obiecte valoroase. De fapt toate acestea subliniază una din trăsăturile majore ale arheologiei contemporane: legarea ei directă de marile comandamente ale prezentului.

Acest bogat program de lucru a beneficiat de sprijinul material larg al Consiliului Popular al municipiului, de încrederea Comisiei naționale a patrimoniului cultural național, de colaborarea cu Institutul de Arheologie și centrul de cercetări antropologice, cu Facultatea de Geografie-Geologie a Universității București. În ultimele campanii cercetarea este nemijlocit legată de participarea studenților și cadrelor didactice ale Facultății de Istorie, a elevilor unor licee din București și din unele localități învecinate.

Întregul tezaur de date, monumente, obiecte, demonstrează că și acest pămînt, pe care s-a constituit capitala patriei, aidoma unui simbol al aspirațiilor întregului popor, este o străveche vatră de civilizație și cultură.

[12] Panait I. Panait, Aristide Ștefănescu, *Muzeul Curtea Veche*, București, 1973.

AȘEZAREA GETO-DACĂ DESCOPERITĂ ÎN CARTIERUL BUCUREȘTII NOI

dr. MIOARA TURCU

Pe malurile rîurilor (Dîmbovița, Colentina, Ciorogîrla și Sabar) ce străbat teritoriul municipiului București, o serie de așezări geto-dace demonstrează, prin multitudinea lor, o intensă viețuire a acestor meleaguri. Dintre locuirile datînd din a doua epocă a fierului face parte și aceea descoperită în cartierul Bucureștii Noi. Semnalată pe malul drept al Colentinei — unde rîul cotește formînd noul lac Griviței — prin lucrările regionalei C.F.R. București, începute în luna iunie 1974, în vederea amenajării unui parc și strand, așezarea punea în evidență fragmente din chirpic provenind de la pereții locuințelor, bucăți mari de vetre, piese ceramice. Era cert că teritoriul adăpostește o stațiune arheologică, a cărei investigare se impunea cu stringență [1].

Într-o primă fază a campaniei de cercetări s-a procedat la salvarea, pe cît a fost posibil, a locuințelor afectate direct de lucrările de amenajare.

Pe latura de vest a terasei, lucrările amintite au atins o așezare feudală (secolele XIV—XVII) din care a putut fi delimitat conturul a două bordeie (notate B 1 și B 2) în mare parte răscolite. Pe aceeași parte a terasei a fost surprinsă o vatră feudală, care a făcut parte — probabil — dintr-o locuință (notată B 10). Pe restul suprafeței terasei au fost depistate și cercetate, pe cît a permis ritmul alert al lucrărilor edilitare, urmele unei așezări Latène, de care ne vom ocupa în rîndurile de față.

Intervențiile arheologice urmau să rezolve: cunoașterea întinderii teritoriale a așezării; precizarea stratigrafiei terenului, dezvelirea și studierea complexelor de locuire descoperite prin lucrările respective, salvarea obiectelor de interes istoric etc.

[1] Existența vestigiilor geto-dace și feudale a fost sesizată de dr. Panait I. Panait, arheolog, șef de secție la Muzeul de istorie a municipiului București.

https://biblioteca-digitala.ro

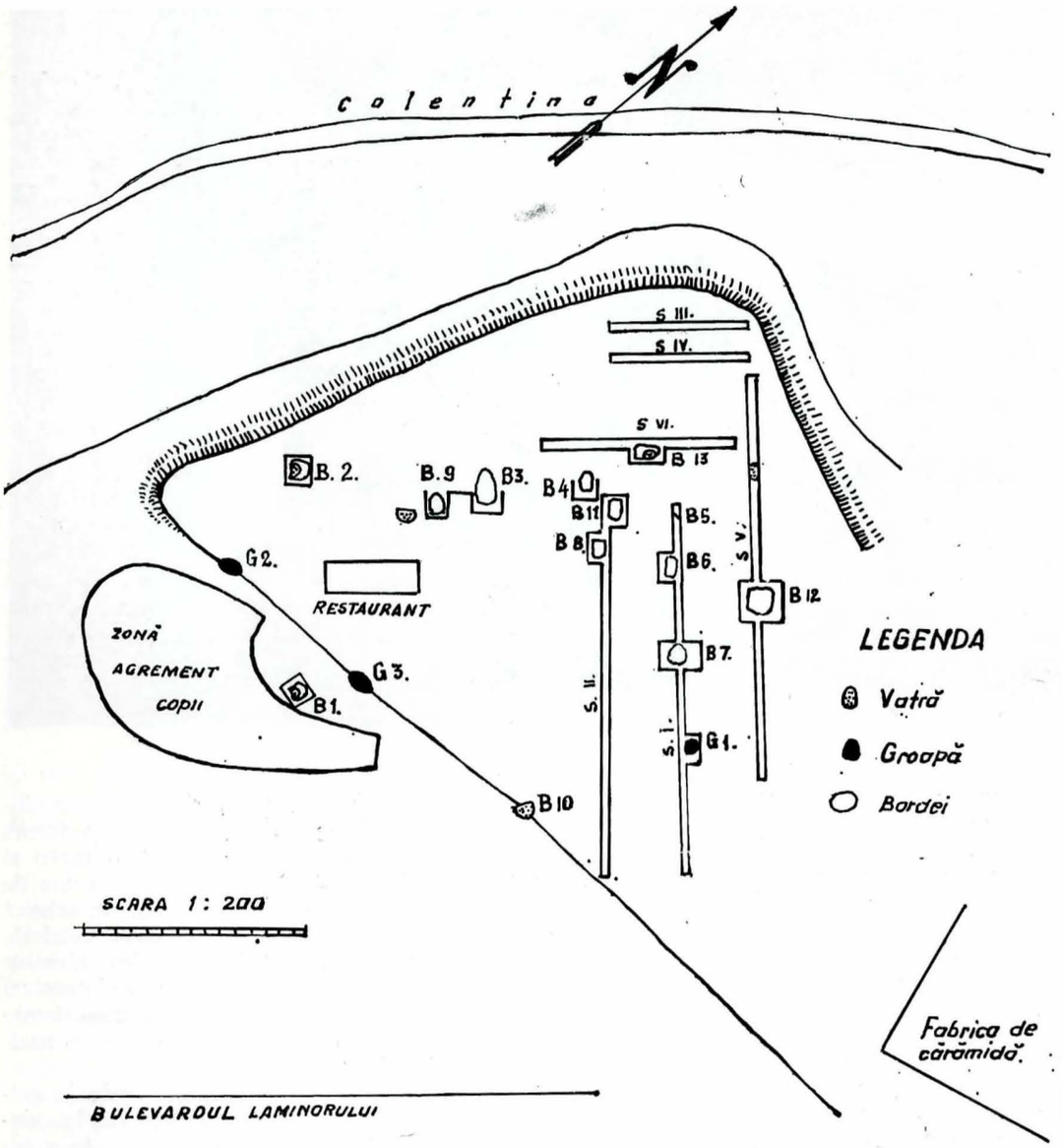

Fig. 1. Planul săpăturilor de la Bucureştii Noi, 1974—1975

Suprafaţa pe care s-a întins aşezarea Latène a fost determinată aproximativ prin secţiunile cercetate în cele două campanii arheologice din anii 1974 [2] şi 1975 [3]. S-a stabilit că locuinţele au fost îndeosebi plasate spre centrul terasei cercetate, în secţiunile I—II, V—VI, pentru ca pe versantul nordic, prin secţiunile III şi IV orientate perpendicular în raport cu secţiunile I şi II — depunerile materiale din a doua epocă a fierului să se împuţineze, iar spre extremităţi să dispară complet (fig.1).

Terenul pe care a fost identificată staţiunea geto-dacă nu a putut fi riguros cercetat prin secţiuni, deoarece pe o mare arie se întindeau temeliile viitoarelor construcţii ale parcului de agrement şi astfel săpătura arheologică a trebuit să fie efectuată doar într-o anumită zonă a terasei.

Observarea profilurilor amenajate în secţiuni a permis stabilirea următoarei stratigrafii, dealtfel destul de simplă:

Peste un pământ castaniu de pădure — solul viu — se găseşte un strat de pământ cenuşiu închis cu o grosime de 0,45 m—0,50 m, care după materialele arheologice conţinute a aparţinut celei de a doua epoci a fierului. El este suprapus de stratul vegetal actual, stratul feudal fiind ras (fig.2).

Locuirea de la Bucureştii Noi se încadrează în tipul de aşezare geto-dacă deschisă, nefortificată, fixată pe o terasă, în apropierea unei ape curgătoare [4]. Ea se aseamănă cu aceea de la Bragadiru [5], datorită dispunerii locuinţelor într-un nucleu, fiind situate cu precădere în partea centrală a staţiunii, şi risipirii sporadice doar a unora dintre ele.

[2] Rezultatul campaniei de cercetări din anul 1974 a fost succint prezentat de subsemnata la sesiunea de rapoarte de săpături, organizată în luna februarie 1975 de către Institutul de arheologie al Academiei R. S. România.

[3] La cercetările din anul 1975 a participat studenta Sandu Vasilica.

[4] Mioara Turcu, *Tipurile de aşezări şi locuinţe Latène din Cimpia Munteniei*, în „Revista Muzeelor şi Monumentelor — Monumente istorice şi de artă", 2, 1977, p. 59.

[5] Idem, *Cercetări privind aşezările getică şi feudală timpurie de la Bragadiru (1968—1969)*, în „*Bucureşti* VIII," *Materiale de istorie şi muzeografie*, 1971, p. 56—91.

Fig. 2. Porţiune din profilul estic al secţiunii I

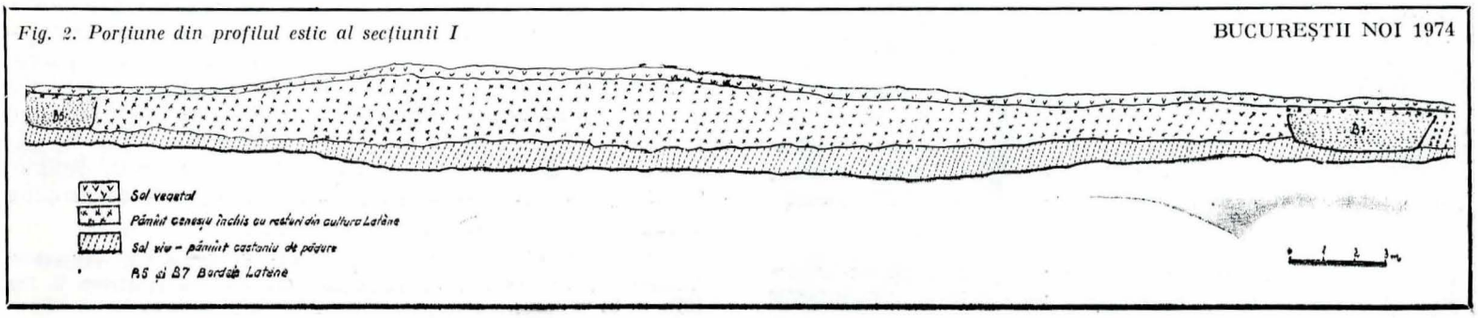

https://biblioteca-digitala.ro

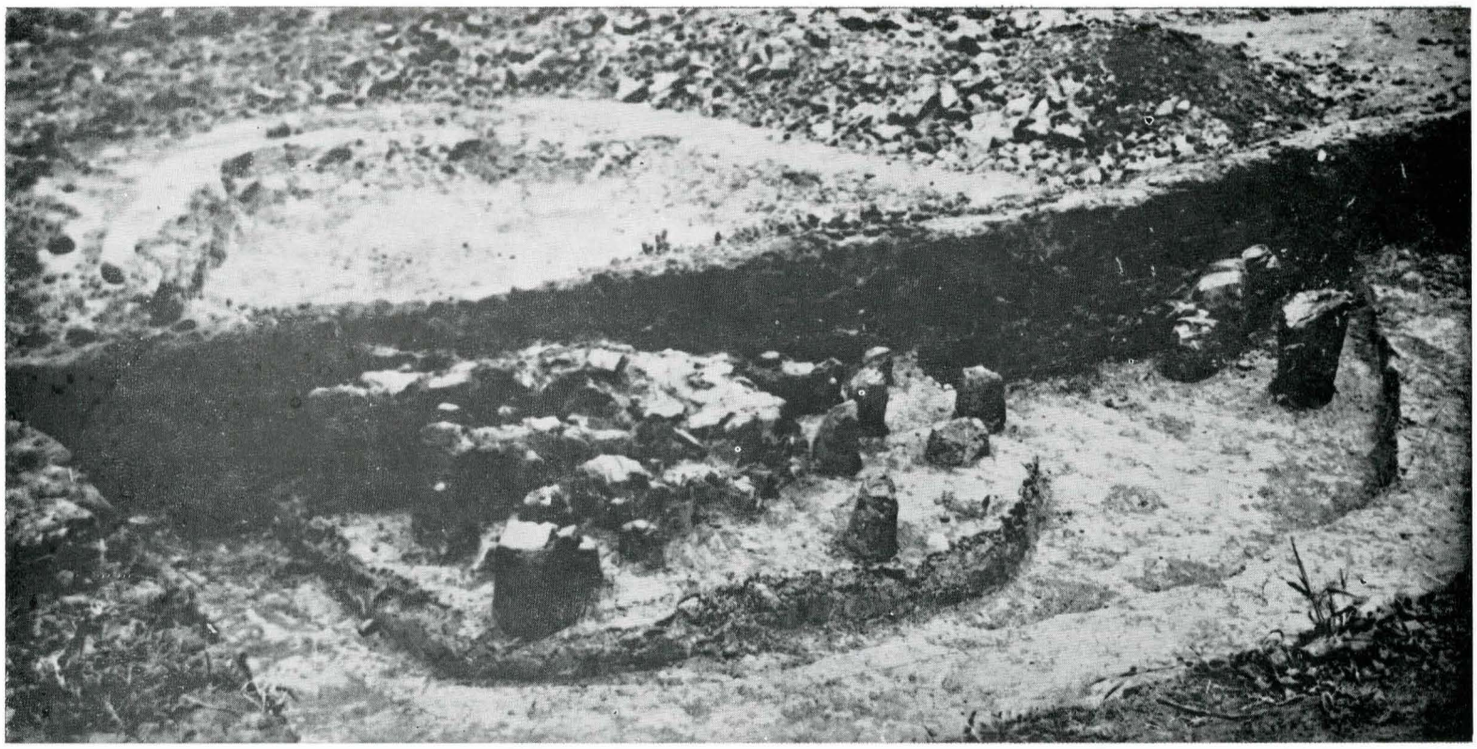

Fig. 3. Aspect din timpul cercetării bordeiului nr. 3

La fel ca la Bragadiru[6] și Cățelu Nou [7] și la Bucureștii Noi au existat locuințe de tipul bordeie, adîncite în pămîntul cenușiu. Sînt săpate la 1,40—1,50 m adîncime, raportat la nivelul antic de călcare și au diferite forme. Astfel bordeiele 3 și 9 sînt eliptice, iar bordeiul 12 are forma patrulateră cu colțurile rotunjite. Menționăm că bordeiul 5, aflat în secțiunea I, nu a putut fi complet cercetat din cauza ritmului urgent impus lucrărilor de amenajare ale terasei. De asemenea bordeiul 3, săpat ușor în pantă cu orientarea sud-nord, în momentul în care a fost cercetat s-a dovedit că parțial fusese distrus de lucrările de modernizare. În umplutura celor cinci bordeie cercetate, puțin diferită de stratul respectiv Latène, printr-o ușoară pigmentare cu grăunțe de chirpic a pămîntului afînat s-au identificat fragmente ceramice, grupate în special spre centrul încăperii respective (fig. 5).

Dintre cele cinci locuințe de suprafață, situate mai ales spre malul Colentinei, deci spre partea mai joasă a terasei, la mică adîncime față de suprafața solului actual (0,30 m—0,35 m) au apărut două sub forma unei platforme de lut ars. Depunerea de chirpic rezultată prin prăbușirea pereților era mai aglomerată pe laturile locuințelor. Masa de dărîmături arse se înscrie într-o formă rectangulară cu dimensiunile de 2,60 metri × 3 metri și 2,75 metri × 3,20 metri. Bucățile de chirpic cu urme de pari și nuiele indicau realizarea pereților dintr-un schelet lemnos acoperit cu lut amestecat cu păioase. Celelalte trei locuințe aflate în pămînt la o mică adîncime abia au putut fi reconstituite ca formă, ele fiind patrulatere cu colțurile rotunjite. Ceea ce trebuie remarcat în mod deosebit este faptul că în nici una dintre locuințe nu s-a găsit vreo urmă de amenajare de podea (fig. 3).

Cu excepția unei locuințe, notată B 12, unde în colțul de sud-vest al încăperii s-a aflat o vatră ovală, în celelalte locuințe nu s-au descoperit niciodată urme de vetre sau de arsură. De aici rezultă că vetrele de foc se aflau în apropierea bordeielor. Pentru aceasta ar pleda și faptul că în apropierea unui bordei a fost descoperită o vatră (fig. 4). Cele trei vetre, două existente în afara locuințelor și numai una într-o locuință de suprafață — după cum am menționat mai sus — aveau forma ovală cu diametrul între 0,60 m și 1,10 m. fiind amenajate direct pe pămînt; în mod excepțional una dintre ele era ridicată pe un strat de pietriș. Toate serveau însă pentru prepararea hranei.

În așezarea de la Bucureștii Noi, ca dealtfel la fel ca în celelalte stațiuni din a doua epocă a fierului de la noi din țară, s-au constatat o serie de gropi [8]. Astfel pe versantul vestic al terasei, în apropierea locuirii feudale s-au cercetat două gropi. Prima de formă tronconică (notată G 2) adîncă de 2 m, cu un diametru de 1,10 m la gură și de 2,10 m la fund, era plină cu o cantitate mare de cenușă amestecată cu mici fărîme de arsură și de cărbuni, cu pietre mici, cochilii de melci comestibili și fragmente ceramice, întregibile, lucrate în special cu mîna dintr-o pastă poroasă.

Altă groapă (G 3) găsită în apropierea precedentei a fost parțial distrusă de escavatoarele care nivelau povîrnișul terasei. S-a putut constata că groapa — păstrată — se adîncea la 1,56 m față de nivelul solului actual și avea o formă de clopot. În pămîntul de umplutură (cenușiu, în amestec cu cenușă) s-au găsit resturile a patru chiupuri mari de lut (dolium). Pereții gropii erau arși. Atît în cele două gropi descrise cît și în chiupuri se păstrau, desigur, grîne apărate de umezeală prin arderea pereților gropilor

[6] Ibidem.

[7] V. Leahu, *Raport asupra săpăturilor arheologice efectuate în 1960 la Cățelu Nou*, în „Cercetări arheologice în București" I, 1963, p. 27—28 ; V. Leahu, *Săpăturile arheologice de la Cățelu Nou*, în „Cercetări arheologice în București", II, 1965, p. 56.

Fig. 4. Vatră aflată în apropierea bordeiului nr. 9.

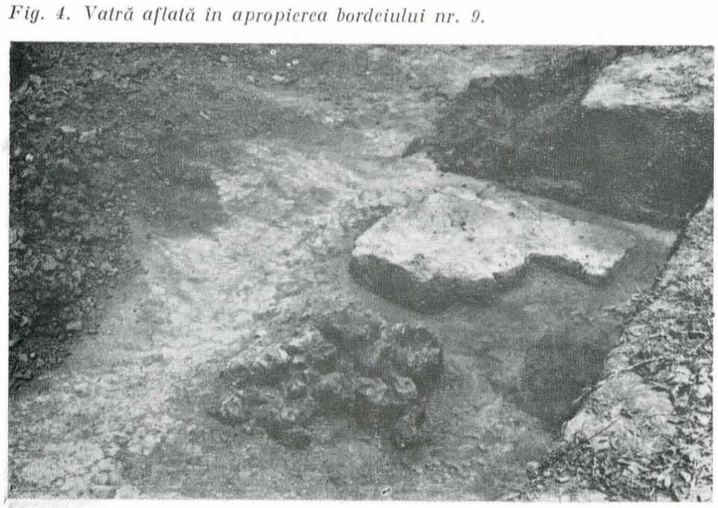

[8] O clasificare a gropilor de la Arpașu de Sus a fost realizată de I. Glodariu (cf. M. Macrea, I. Glodariu, *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, 1976, p. 36 și urm.).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 5. Chirpic și fragmente ceramice aflate în interiorul bordeiului nr. 6.

și prin existența cenușii găsite în cantitate atît de mare în interiorul lor. Deci cele două gropi erau gropi menajere, folosite pe lîngă gospodării.

O situație aparte a avut însă o altă groapă (notată G 1) aflată în secțiunea I, la adîncimea de 0,75 m față de nivelul solului actual. Marginile ei, ce înscriau un cerc cu diametrul de 1,85 m, se delimitau clar în raport cu solul castaniu — pămînt viu —, din jur, ea fiind umplută cu pămînt de culoare cenușie în amestec cu multă cenușă și mici bucăți de cărbune. Partea inferioară a gropii era în formă de pîlnie. La adîncimea de 1,15 m, față de nivelul solului actual, groapa avea o treaptă de coborîre, săpată în pămîntul viu. În centrul gropii pe o rază destul de întinsă, puțin mai sus de fundul acesteia, pe un pat de pămînt în amestec cu cenușă și cărbune, gros de 0,15 m, s-au găsit depuse, la diferite niveluri, grupuri de oase provenind de la diferite animale : un craniu și un corn de oaie, falange, femure și mandibule de porci, coloană vertebrală, coaste și copite, poate de bovideu [9]. De remarcat faptul că oasele tăiate pe ligamente nu aveau pe suprafață urme de roadere sau de arsură. Grupul compact de oase de animale fusese acoperit cu fragmente de vase neîntregibile, Latène, în mare parte lucrate cu mîna dintr-o pastă poroasă sau lustruită, de culoare neagră ori cenușie. Această groapă prin conținutul ei o considerăm ca avînd un caracter ritual [10]. (fig.6)

În bordeie, printre resturile de locuințe de suprafață, în gropi, în preajma vetrelor și în întreaga depunere de resturi materiale din a doua epocă a fierului s-a constatat un inventar bogat, alcătuit mai ales din ceramică.

Vasele aparțin celor două categorii binecunoscute : lucrate cu mîna și la roată, formele și ornamentele mai variate încadrîndu-se în mod special în prima categorie. Menționăm că vasele întregibile sînt mai rar întîlnite în secțiuni sau locuințe, dar sînt frecvente — mai ales — în gropi. (fig. 7, 1—8).

1. **Ceramica lucrată cu mîna** deține, fără îndoială, majoritatea. În funcție de pasta din care sînt lucrate, vasele se împart în două grupe : în prima dintre ele intră cele din pastă grosieră, în compoziție avînd nisip, pietricele sau chiar cioburi pisate, neuniform arse, de unde rezultă culoarea deosebită a diferitelor zone întîlnite pe același vas de la brun negricios — la brun-gălbui sau roșcat ; a doua cuprinde vasele cu pastă relativ fină, avînd drept degresant nisip și mai rar cioburi pisate ; recipientele sînt de culoare vînătă-neagră sau brună, adeseori puternic lustruite în exterior.

Din prima grupă fac parte recipiente mari cu corpul arcuit [11], fundul plat și buza ușor evazată (două vase întregibile aflate în groapa n. 2), vase de dimensiuni mijlocii cu corpul tronconic, cățui, căni tronconice. Ornamentarea corpului acestei grupe ceramice este extrem de frecventă și variată : cu proeminențe-apucători, cu brîuri, prin incizie și combinarea pe același vas a diferitelor ornamente. Deci se găsesc atît ornamentele în relief cît și cele incizate.

În a doua grupă sînt frecvente fructierele cu picior, cănițele mici, farfuriile cu buza lată, precum și recipientele cu corpul arcuit și buza mult răsfrîntă în afară.

2. **Ceramica lucrată la roată** de factură autohtonă, inferioară cantitativ ceramicii realizate cu mîna, are pasta fină de culoare cenușiu închisă, arsă uniform. Formele cuprind : strecurători, profile de străchini și de fruc-

[9] Identificarea oaselor a fost realizată de Mircea Udrescu, cercetător antropolog la Centrul de antropologie al Institutului Babeș.

[10] Am încercat să găsim similitudini gropii rituale dar neexistînd o socotim unică prin conținut, în întreaga cultură spirituală a geto-dacilor.

[11] Vase asemănătoare sînt foarte frecvente în așezările geto-dace la : Vlădiceasca (cf. G. Trohani, *Săpăturile din asezarea geto-dacă de la Vlădiceasca*, în *„Cercetări arheologice"*, II, 1976, p. 104, fig. 11, 9), Chirnogi (cf. G. Trohani, *Săpăturile arheologice efectuate la Chirnogi jud. Ilfov în anii 1971—1972*, în „Cercetări arheologice", I, 1975, p. 139 fig. 12, 3) iar din București în locuirea geto-dacă aflată la Bragadiru și Cățelu Nou (cf. V. Leahu, *op. cit*, în „Cercetări arheologice în București", II, 1965, p. 63, fig. 41, 2).

Fig. 6. Groapă rituală

https://biblioteca-digitala.ro

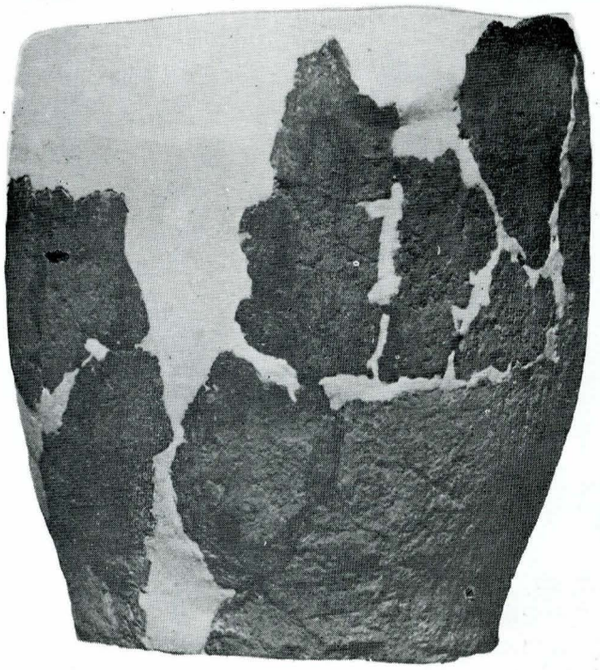

1

2

3

4

7

6

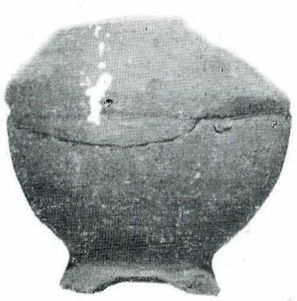

5

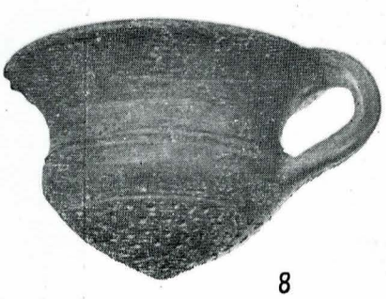

8

9

Fig. 7. Ceramică lucrată cu mîna și la roată (1—8); greutate din lut (9)

https://biblioteca-digitala.ro

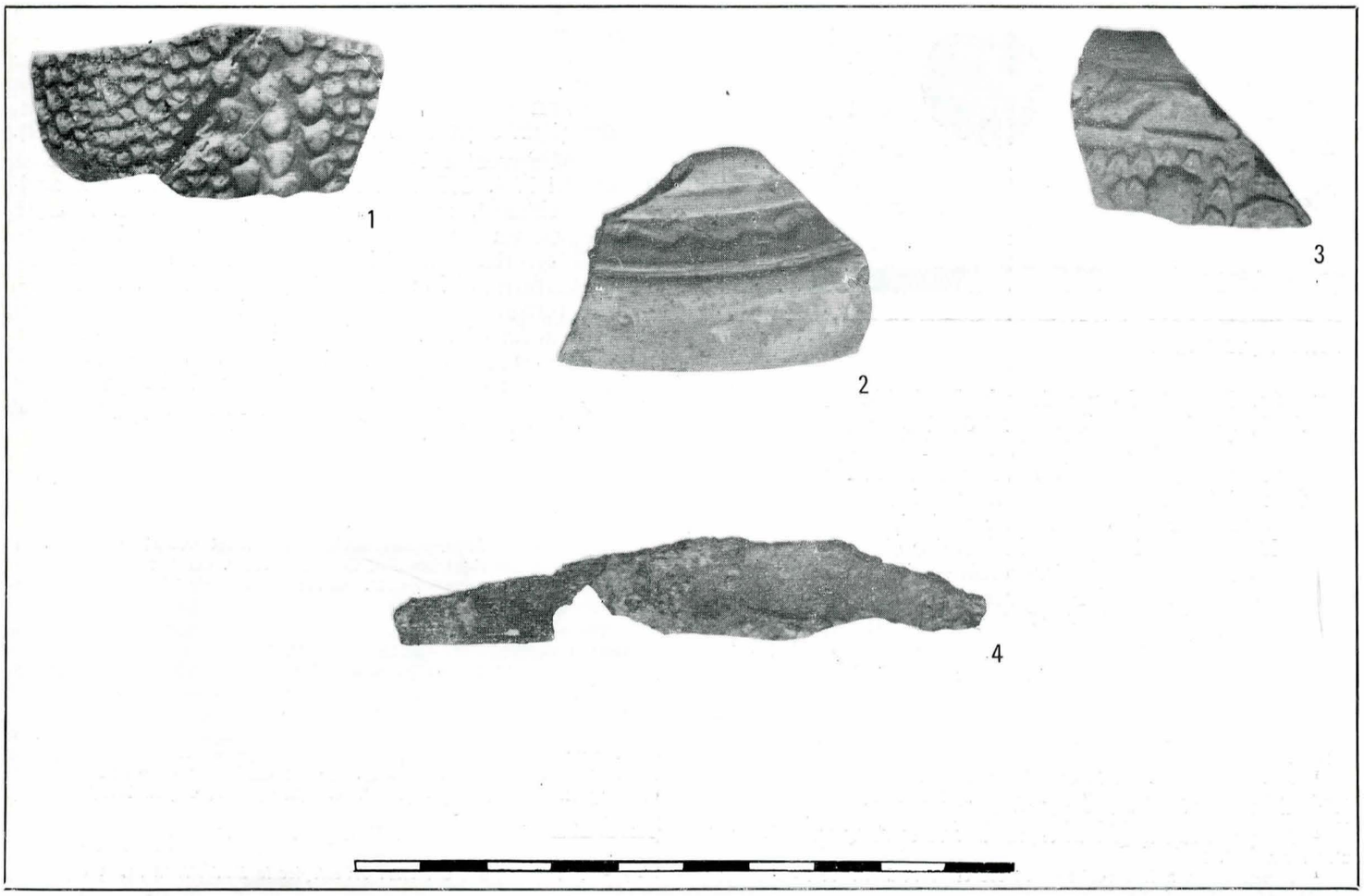

Fig. 8. Fragmente de cupe cu decor în relief (1—3); cuțit din fier (4)

tiere, fragmente de cupe autohtone ce imită pe cele deliene decorate în relief cu palmete, perle și imbricații [12]. (fig.8,1-3) Din aceeași categorie ceramică face parte și o toartă de amforă, locală, imitată după cele rodiene, cu o ștampilă ce redă în locul literelor grecești zigzaguri [13]. Din cele patru chiupuri, găsite aparte în groapa 3, două au putut fi

[12] Mioara Turcu, *Les bols à relief des collection du musée d'histoire du municipe de Bucarest*, în „Dacia", N.S., XX, 1976, p. 204 și pl. 10, catalogue no. 175—176.

[13] Dumitru Tudor, *Răspîndirea amforelor grecești ștampilate în Moldova, Muntenia și Oltenia*, în „Arheologia Moldovei", V, 1967, p. 74.; Ion Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj 1972, p. 138—139.

Fig. 9. Chiupuri

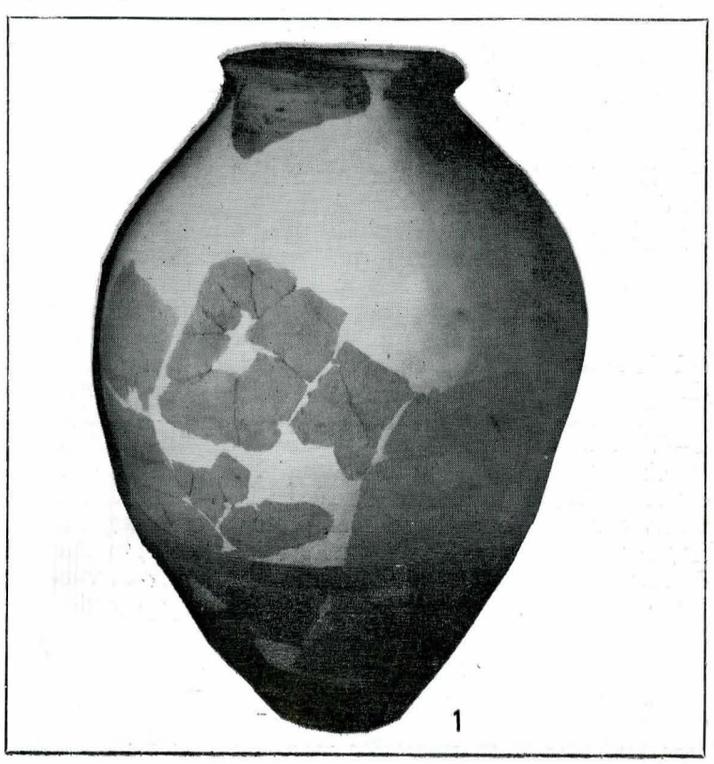

https://biblioteca-digitala.ro

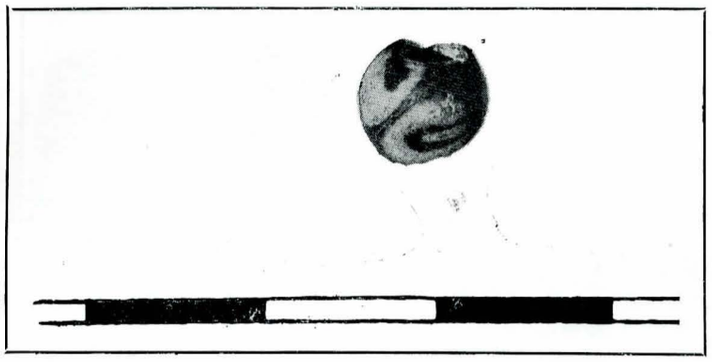

Fig. 10. Mărgică de sticlă

restaurate. Lucrate la roată, cele două chiupuri [14] (unul înalt de 1,25 [15] iar al doilea de 1,10 m) au culoarea cărămizie gălbuie, forma ovoidală, fundul inelar, iar buza lată este răsfrîntă drept în afară, formînd un fel de guler [16] Ambele recipiente de dimensiuni mari serveau pentru păstrarea grînelor și a diferitelor uleiuri, dovadă că pe pereții chiupului mai mic atît în interior cît și în exterior s-au păstrat resturi de uleiuri vegetale [17] (fig.9). Ceramica de import lucrată la roată este prezentă, doar, prin cîteva fragmente ce au aparținut unei amfore de tip rodian.

În afară de ceramică s-au mai găsit cîteva fusaiole bitronconice și o greutate piramidală, perforată în extremitatea superioară. Amintim că într-una dintre locuințe, în pămîntul de umplutură s-a aflat și o mărgică lucrată din sticlă decorată cu cercuri albastre și albe (ochi de rîndunică) (fig. 10). În locuire au fost constatate și cîteva obiecte din fier : un fragment de pinten, de tipul cu spin la mijloc, precum și un cuțit curb de dimensiuni mijlocii (fig. 8, 4).

După inventarul aflat în așezarea geto-dacă de la Bucureștii Noi, deducem că locuitorii au practicat agricultura, olăritul, creșterea vitelor și pescuitul. Această așezare, cu un caracter sătesc, prin inventarul său este similară celorlalte locuiri geto-dace aflate pe teritoriul orașului București la : Bragadiru, Cățelu Nou, Dudești [18], ceea ce permite încadrarea întregului complex în secolele II—I î.e.n. Locuirea, alături de celelalte amintite mai sus, avea desigur strînse legături cu cetatea geto-dacă din imediata vecinătate de la Popești-Novaci și împreună cu aceasta au făcut desigur parte din întinsul și puternicul stat al lui Burebista.

SUMMARY

From 1974 to 1975, a Latène Geto-Dacian settlement was studied on a terrace from the right bank of Colentina river. On the western side of the terrace was discovered a feudal residence dating from the XIV-th-XVII-th centuries.

The archaeological researches found out the surface of the Latène settlement, defined more accurately the stratigraphy of the respective area and studied 13 pit and surface houses-three feudal (B1, B10, B2) and ten Geto-Dacian. In Bucureștii Noi region were revealed three pits-two with provisions and one with a ritual caracter.

The inventory of the Geto—Dacian house consisted especially of hand and wheel ceramics which led to the conclusion that they were dating from the IInd Ist centuries B.C. like all the other Geto-Dacian houses existing on the territory of Bucharest (Bragadiru, Cățelu Nou, Dudești).

[14] Chiupurile prezintă analogii cu recipiente similare găsite la Blidaru și Fețele Albe (cf. Hadrian Daicoviciu, *Dacii*, 1972, ed. II, p. 251, fig. 251).

[15] Chiupul a fost expus în cadrul expoziției itinerante : „Civilizația daco-geților în perioada clasică" (vezi, catalogul *Civilizația daco-geților în perioada clasică*, Cluj, 1976, p. 29, poziția 208.

[16] Chiupurile sînt în prezent expuse în Muzeul de istorie a municipiului București.

[17] Identificarea a fost realizată de cercetătorul Marin Cîrciumaru de la Institutul de Arheologie, București.

[18] Mioara Turcu, *Cercetări arheologice la Dudești*, în „Carpica" VIII, 1976, p. 41—49.

CERCETĂRI PRIVIND SECOLUL AL VI-LEA ÎN ZONA DE NORD A BUCUREȘTILOR

V. BORONEANȚ

Cu ocazia cercetărilor de teren efectuate în anii 1976—1977 pe malurile rîului Colentina, printre alte numeroase obiective arheologice identificate se numără și cele privind sec. VI. Acestea au fost reperate pe malul drept și anume pe teritoriul comunei suburbane Chitila, în perimetrul carierei de lut și nisip a Fabricii de cărămidă „7 Noiembrie" și în șanțurile de însilozare a cartofilor de la Întreprinderea AGROCOOP.

La periegheză, în punctul Cariera, s-a observat, pe urma răzuirii terenului de către lama buldozerului, conturul a două locuințe de sec. VI. În anul 1977 s-au efectuat săpături de salvare. Nu s-a mai putut identifica conturul acestor locuințe deoarece lucrările din carieră le distrusese, dar în săpătură, în secțiunile III și IV, a fost observată și dezvelită o altă locuință. Un strat de pămînt care să conțină elemente culturale privind această perioadă nu a putut fi observat. Materialul ceramic se situează deasupra stratului cultural Tei, în amestec cu materiale dacice de sec. III—IV e.n. Acest strat este foarte îngust, are aproximativ 10 cm, fiind chiar sub pămîntul vegetal (fig. 2).

Locuința identificată în secțiunile III—IV este de tip semibordei. Pornea din stratul amintit și cobora pînă la stratul cafeniu steril perforînd întreg stratul cultural Tei (fig. 2). Avea fundul la 0,65 m. Lungimea sa nu s-a putut măsura deoarece se pierdea în afara secțiunii. Nu putea să depășească decît cu cîțiva cm lungimea de 3,10 prinsă de secțiune datorită faptului că groapa stîlpului de la colțul de N intra în secțiune. Lățimea era de 2 m. În formă de dreptunghi cu colțurile rotunjite (fig. 1), locuința era prevăzută cu o intrare în partea de N—V. În colțul de S—V se afla cuptorul, săpat în pămîntul galben neumblat, cu circa 15 cm mai sus decît fundul bordeiului. Intrarea cuptorului era prin partea de N. În fața intrării se găsea vatra cenușei pe care se mai păstrau cărbune, arsură, fragmente ceramice. S-a păstrat parțial și coșul cuptorului de formă cilindrică, din lut în amestec cu resturi vegetale (frunze de păioase etc.). Cupola cuptorului era parte prăbușită în interiorul lui, parte în interiorul locuinței, pe direcția N. Deasupra cuptorului se aflau vălătuci de lut de formă ovală sau semiovală, unii dintre ei prăbușiți odată cu cupola în interiorul cuptorului, la un loc cu resturi ceramice și în interiorul locuinței (fig. 1).

https://biblioteca-digitala.ro

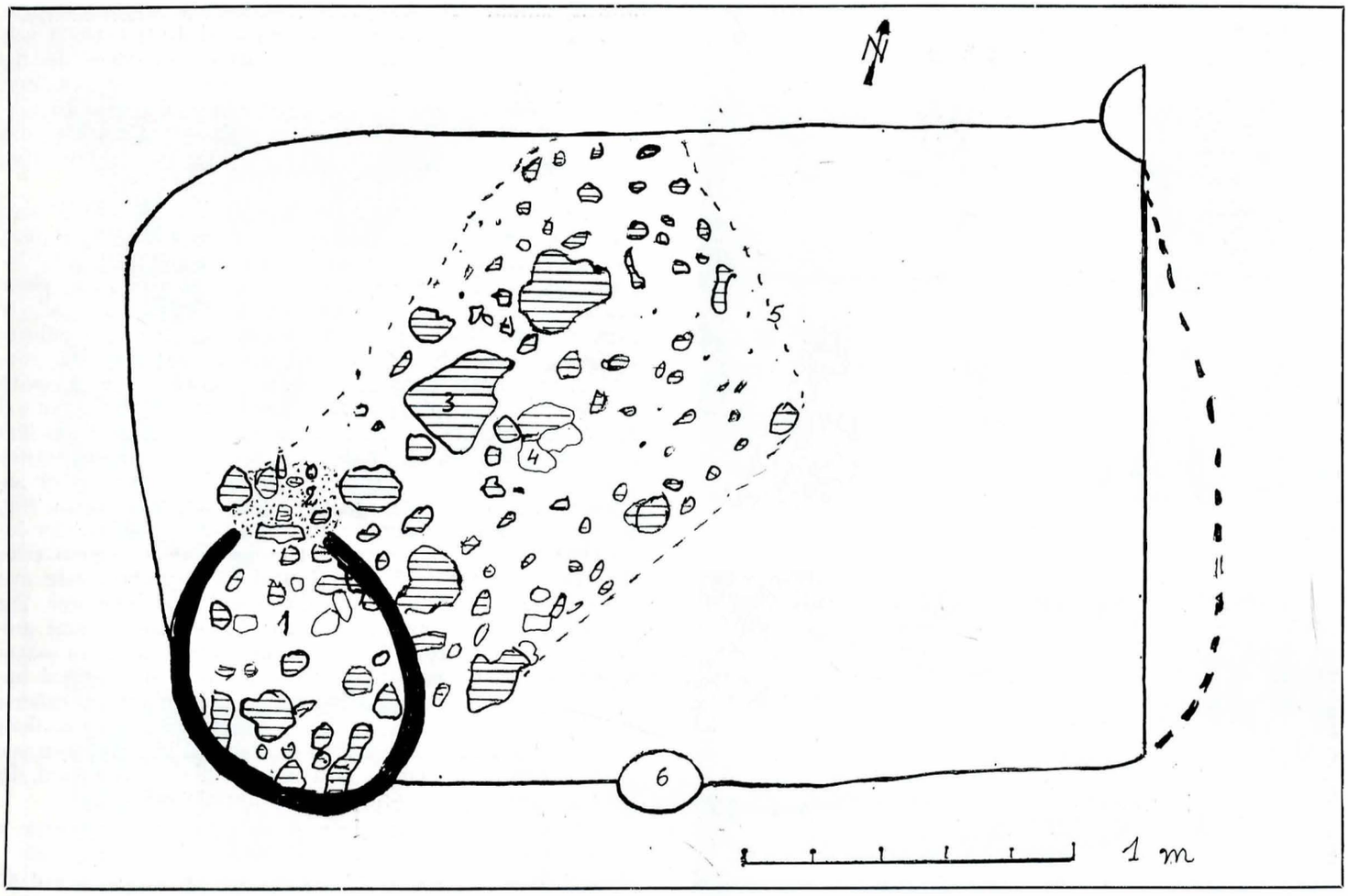

Fig. 1. Planul locuinței semibordei de la Chitila-Cărămidărie. 1, cuptor; 2, vatră cenușă; 3, chirpic ars; 4, cioburi; 5, limita chirpicului ars; 6, groapă stîlp-

Pe laturile de S și E ale locuinței s-a găsit și cîte o groapă a stîlpului de susținere a suprastructurii (fig. 1). După gradul de folosire a cuptorului, vatra fiind puțin întrebuințată, și după sărăcia materialelor, ne dăm seama că locuința nu a funcționat o vreme mai îndelungată. Nu a dispărut prin incendiu. Așa se explică și faptul că materialul ceramic găsit nu se întregește.

Materialul ceramic este obținut dintr-o pastă negricioasă bogată în humă cu rare resturi de substanțe organice (datorite poate întîmplării) și nisip grosier. Este o pastă puțin îngrijită. Cele mai multe fragmente provin din vase lucrate cu mîna iar altele din cele cu roata. Pe cele lucrate cu mîna se observă urmele degetelor, mai ales pe partea interioară. Sînt de culoare galben-cărămizie sau cenușiu-cărămizie. Arderea nu s-a făcut în cuptoare cu posibilități de realizare a unor temperaturi înalte. Vasele, o dată fasonate, au suferit o scliviseală făcută cu apă, suprafața fiind neregulată; uneori pietricelele mai mari ies la suprafață. Forma vaselor nu este perfectă. Nu s-au găsit vase întregi, ci numai fragmente care nu se leagă între ele. Acestea aparțin în general vasului borcan prelung cu buza răsfrîntă (fig. 6, 8, 9) și fundul gros, în special spre muchii (fig. 8, 5, 6). Materialul ceramic găsit în semibordei provine din vase de talie mică, mijlocie și mare. În locuința săpată s-a găsit un fragment de vas de dimensiuni mari (chiup) lucrat cu roata. Tot din aceeași locuință provin mai multe fragmente de tipsie, aparținînd unui tip cu marginea abia conturată (înălțimea 1,5—2 cm) față de linia fundului. S-au putut recunoaște două variante: **a**, cu muchia fundului dreaptă (în unghi drept) și **b**, cu muchia rotunjită. La prima variantă, muchia este retezată drept (fig. 9, 5) iar la cea de-a doua, ascuțită (fig. 9, 4). Fundul tăvii este gros și neregulat ca la întreaga ceramică lucrată cu mîna din locuință.

Materialul ceramic este în general neornamentat. Pe un fragment de borcan se observă un segment de linie, orizontală, în zona de întîlnire a corpului cu gîtul (fig.

Fig. 2. Profilul peretelui de E al semibordeiului. 1, pămînt nesăpat; 2, cafeniu steril arheologic; 3, negru-cenușiu recent; 5, pămînt vegetal; 6, fund vas; 7, gresie de ascuțit.

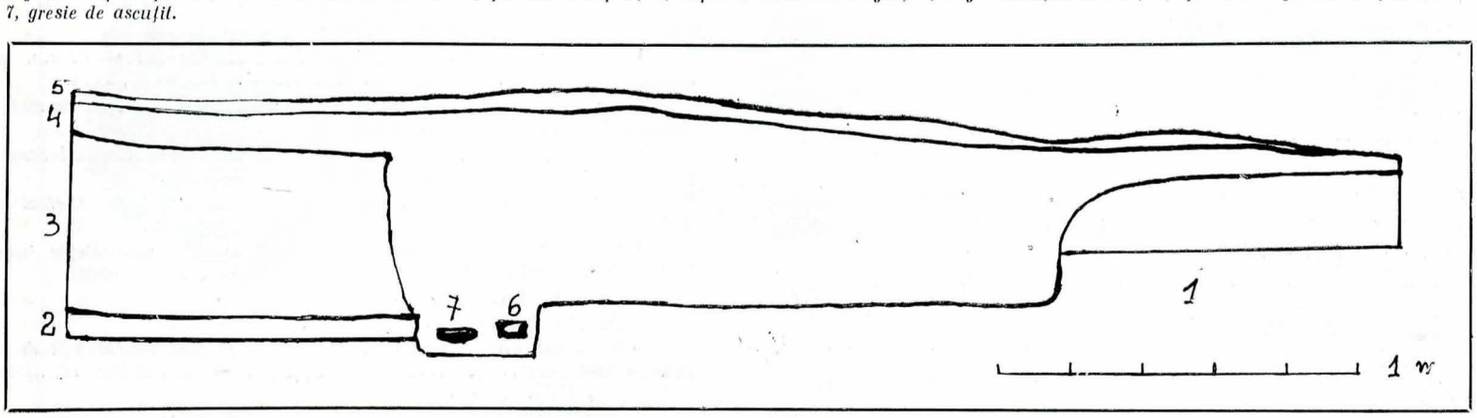

https://biblioteca-digitala.ro

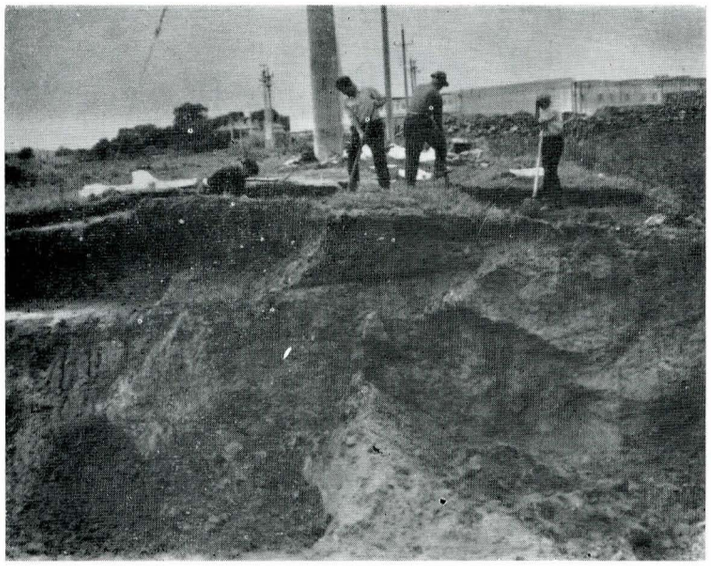

Fig. 3. Vedere din timpul săpăturilor.

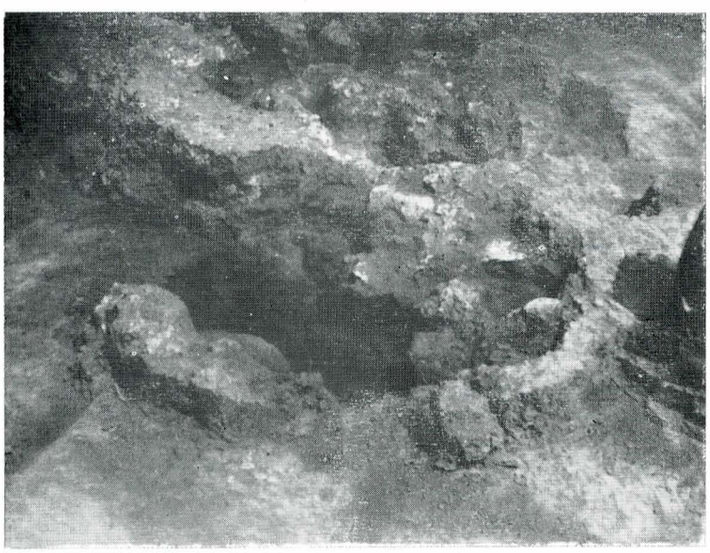

Fig. 4. Cuptorul cu cupola prăbușită.

Fig. 5. Cuptorul după scoaterea prăbușirilor.

6,1). Din aceeași pastă sînt făcuți și vălătucii de formă ovală și semiovală, de dimensiuni mari (25 × 17 × 10 cm) și mici (13 × 7 × 5 cm) (fig. 6, 10). În inventarul locuinței figurează și o piatră de rîu, utilizată la ascuțitul uneltelor de os sau metal (fig. 7, 2).

Din cercetările de teren de la Chitila-Cărămidărie provin fragmente ceramice de aceeași factură cu cele din locuințe, unele dintr-o pastă identică cu cele din săpătură, lucrate cu mîna dar și la roată, și dintr-o pastă mai bună care conține nisip fin. Fac parte din vase de tip borcan. Cele lucrate la roată sînt ornamentate cu linii incizate paralel sau în val foarte larg. Cu această ocazie la Chitila-Cărămidărie s-au găsit și materiale din sec. IX—X, ce proveneau tot dintr-o locuință (fig. 6, 3, 8).

După cum am arătat, la depozitul AGROCOOP s-au găsit de asemenea fragmente ceramice lucrate cu mîna sau cu roata olarului de același tip cu cele de la Chitila-Cărămidărie. Din punctul de vedere al pastei, o parte dintre acelea lucrate cu mîna sînt identice cu cele găsite la Cărămidărie. Majoritatea celor lucrate cu mîna, de culoare cărămizie, sînt obținute dintr-o pastă mai îngrijită, conținînd mai mult nisip fin. Uneori culorea este datorată și unei arderi secundare. Din aceeași pastă sînt făcute și fragmente lucrate cu roata și poartă un ornament din linii orizontale. Un fragment de fund prezintă linii concentrice provenite de la îndreptarea cu sfoara a suprafeței de așezare (fig. 6, 5). Toate aparțin tipului de vas borcan (fig. 6, 8). În ceea ce privește finisajul, categoria vaselor lucrate din pastă cu nisip se deosebește de categoria celor din pastă negricioasă prin faptul că suprafața este mai bine netezită, nu au scliviseală și sînt mai bine arse. Par a indica o etapă ceva mai tîrzie. Materialul provine probabil din două gropi de semibordeie observabile în șanțurile silozului de cartofi. Gropile porneau din stratul humusoid de la suprafață și pătrundeau în pămîntul cafeniu închis fără urme de locuire. Nu ne-am putut da seama dacă între cele două locuințe există o diferență în timp, deoarece materialul l-am recoltat din pămîntul de azvîrlitură. În profilul gropilor nu s-au găsit materiale ceramice.

După tipul de locuințe și sistemul de construcție a cuptorului, dar mai ales după materialul ceramic găsit, sîntem îndreptățiți să încadrăm descoperirile făcute de noi între cele datate în secolul al VI-lea atît de numeroase în perimetrul Bucureștilor dar mai puțin numeroase în Cîmpia Dunării [1].

Cele mai apropiate analogii, mergînd pînă la identitate după cîte am putut constata în depozitul Muzeului Bucureștilor [2], se pot face cu descoperirile de la Fundenii Doamnei [3], Cățelu Nou [4], Mănești-Buftea [5], dar și cu cele de la Dămăroaia [6]. Se aseamănă, din punctul de vedere al pastei, finisării și al tehnicii de ardere. Mari asemănări prezintă și cu materialele găsite în așezarea de la Dulceanca [7]. Ne întrebăm dacă nu cumva această categorie ceramică (pastă negricioasă, ardere imperfectă, prelucrare sumară, scliviseală, suprafața puțin netezită) alcătuiește o etapă mai veche în cadrul ceramicii lucrate cu mîna din Cîmpia Dunării? Ea este însoțită și de ceramica lucrată cu roata dar dintr-o pastă mai bună, provenită de la meșteri olari din centre cu tradiție. Ceramica cu mîna, după părerea noastră, este de proveniență strict locală, legată de economia închisă, al cărei circuit foarte restrîns e o consecință a migrațiilor din sec. IV—V, omul fiind obligat să-și procure aproape toate cele necesare vieții în cadrul propriei gospodării sau comunități, într-o vreme de nesiguranță a drumurilor tradiționale de comerț, de distrugere a vechilor centre, de criză de autoritate politică și de retragere din fața valului migrator [8].

---

[1] Suzana Dolinescu-Ferche, *Așezări din secolele III și VI e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*, București, 1974.

[2] Mulțumim colegei Mioara Turcu care ne-a pus la dispoziție materialele aflate în colecția muzeului.

[3] Dinu V. Rosetti, *Siedlungen der Kaiserzeit und Völkerwacherungszeit bei Bukarest*, în „Germania", 18, 1934, p. 207—213.

[4] Valeriu Leahu, *Raport asupra săpăturilor arheologice efectuate în 1960*, în „Cercetări arheologice în București", I, 1963, p. 15—43.

[5] Cercetări efectuate de Aristide Ștefănescu și nepublicate încă. Mulțumim acestui coleg pentru informațiile pe care ni le-a oferit.

[6] Dinu V. Rosetti, *op. cit.*

[7] Suzana Dolinescu-Ferche, *op. cit.*

[8] V. Boroneanț și I. Stîngă, *Cercetările privind secolul VII de la Ostrovu Mare, com. Gogoșu, din zona Hidrocentralei Porțile de Fier II*, „Drobeta", III, 1976.

https://biblioteca-digitala.ro

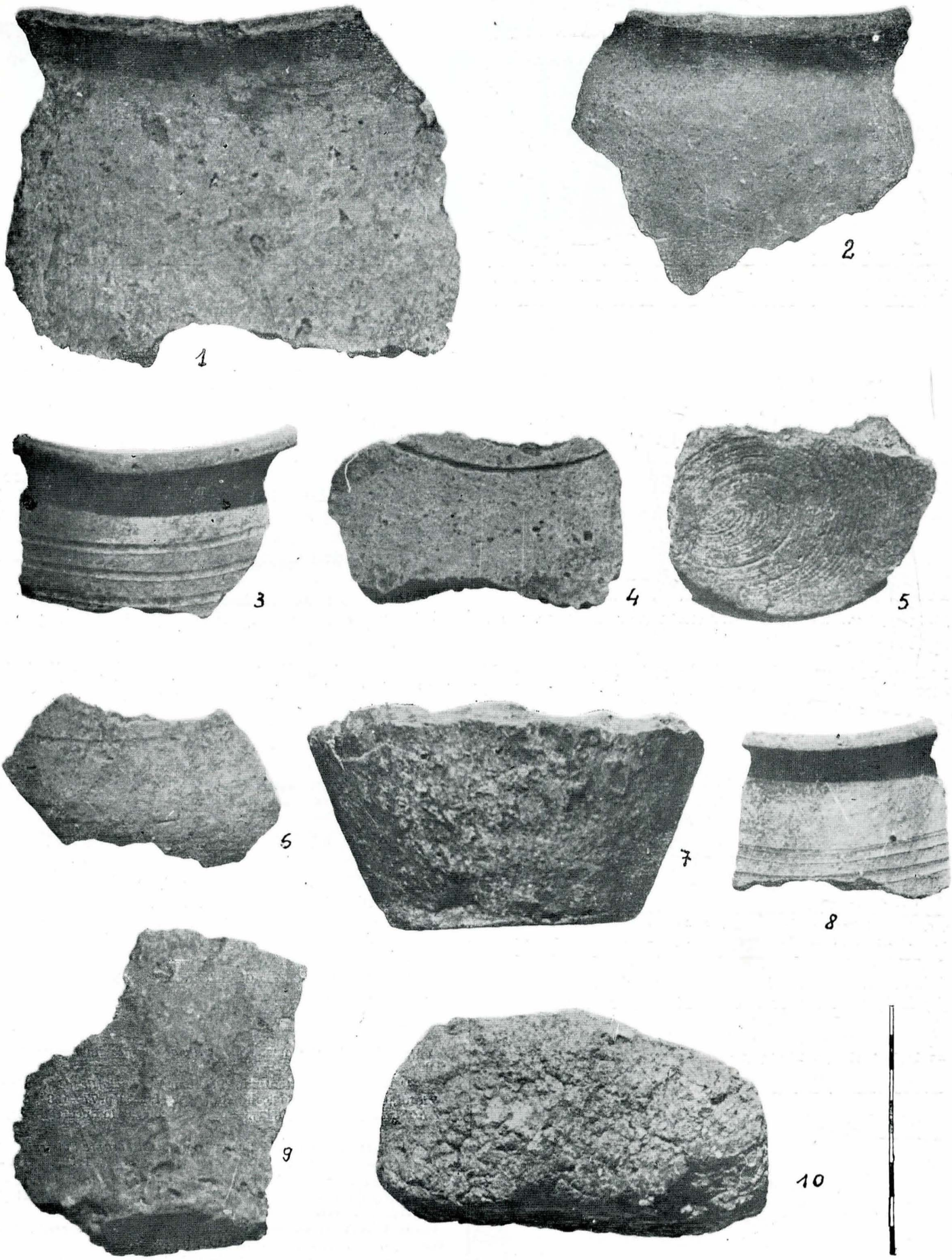

Fig. 6. aterial ceramic: 1, 7, 9 din locuința semibordei; 3, 4, 8 din perieghează, de la Chitila-Cărămidărie (3, 8 sec. IX — X); 2, 5 — 6 de la Chitila AGROCOOP; 10, vălătuc de lut.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 8. Profilul fragmentelor din locuința semibordei din sec. VI. 1, 2, 3, 5, 6. 4. de la suprafață de sec. IX — X.

Fig. 7.1, fragment de tipsie din locuință; 2, gresie de ascuțit.

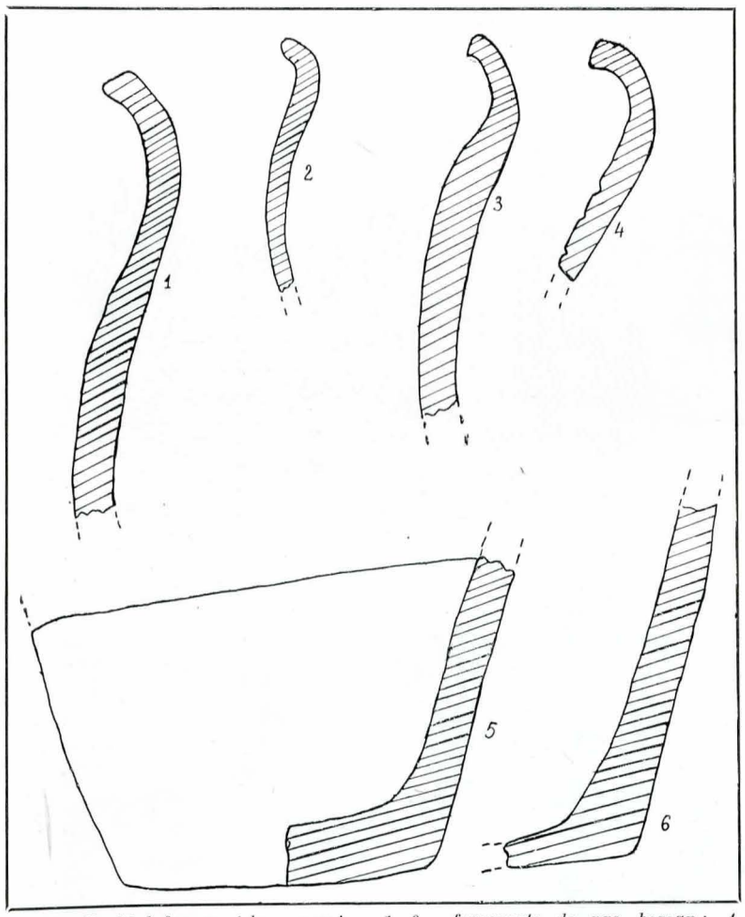

Fig. 9. Profilul fragmentelor ceramice. 1, 3 — fragmente de vas borcan; 4, 5 — de tipsie de la Chitila - Cărămidărie; 2 - de la Chitila - AGROCOOP,

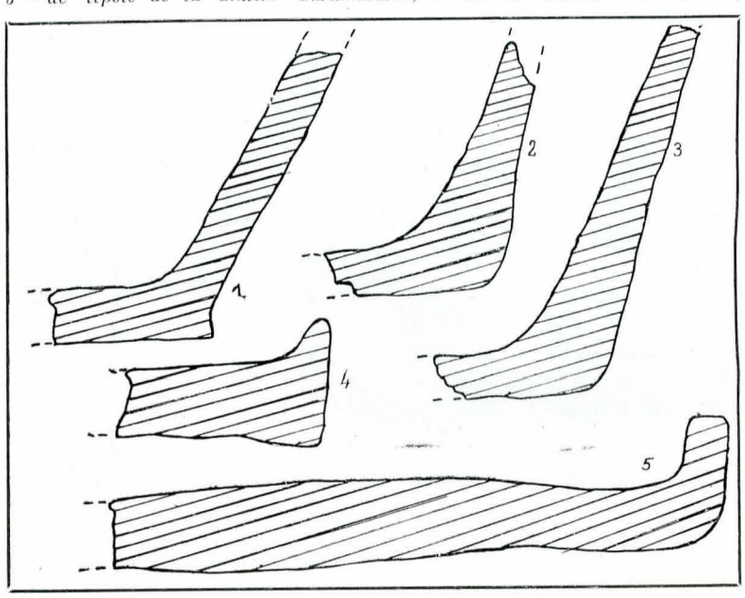

Pe criteriile pastei, finisării și arderii ceramicii ni se pare că există o deosebire între materialele găsite de noi la AGROCOOP și cele de la Ciurelu [9], Străulești-Măicănești [10], Foișorul Mavrocordaților [11], Cîmpul lui Boja [12], Vitan [13]. Din punctul de vedere al formelor, deosebirea este mai puțin sensibilă. Cantitatea mică de materiale de la Chitila-Cărămidărie și numărul redus de profile nu ne îngăduie referiri de acest fel. Tipsia este un tip de vas rar întîlnit pînă acum în perimetrul Bucureștilor; s-a găsit doar la Pantelimon [14], Cățelu Nou [15], în apropiere de București, la Mănești-Buftea [16], iar în Cîmpia Dunării, la Dulceanca [17]. Tipul de vas tipsie cu buza retezată constituie însă o noutate pentru această epocă și poate oferi un criteriu nou de încadrare pe măsură ce numărul descoperirilor va crește.

Publicarea acestor descoperiri credem că va contribui la întregirea cunoașterii perioadei de zămislire a poporului român, a datelor de cultură materială, suportul întregii problematici pentru o perioadă în care documentele scrise sînt rare și lapidare.

SUMMARY

The 1976—1977 researches in the region of the Colentina river resulted in the discovery of materials characteristic for the VI-th century. In 1977, salvation diggings effected in Chitila-Cărămidărie area showed a VI-th century dwelling. It had the form of a triangle with rounded corners ; within the house, south-westwards, there was the oven made up of oval or semi-oval wattles. Hand and wheel ceramics dating from the VI-th century was also found both in the oven and in the remaining part of the house. The hand ceramics was made up of a blackish paste containing little river stones. The vessels were awkwardly worked and polished with water. The same ceramics was discovered in 1976 at AGROCOOP silo near the ware-house of ,,Textila'' Enterprise from Bucharest. These materials seem to indicate the existence of an old tradition of the ceramics during the VI-th century.

The diggings in Chitila-Cărămidărie area also showed a IX-th-X-th centuries dwelling.

[9] S. Morintz, P. Roman, *Săpăturile arheologice din București*, ,,Materiale'', VIII, 1962, p. 761—767.

[10] Margareta Constantiniu, P. I. Panait, *Săpăturile de la Bucureștii Noi*, în ,,Cercetări arheologice în București'', I, 1963, p. 77—138 ; *Săpăturile de la Străulești-Măicănești*, în ,,Cercetări arheologice în București'', II, 1965, p. 174.

[11] Mioara Turcu și C. Marinescu, *Considerații asupra Foișorului Mavrocordaților*, în ,,Materiale de istorie și muzeografie'', 1968, p. 119—126.

[12] Vlad Zirra, Gh. Cazimir, *Unele rezultate ale săpăturilor arheologice de pe Cîmpul lui Boja din cartierul Militari*, în ,,Cercetări arheologice în București'', I, 1963, p. 49—75.

[13] Aristide Ștefănescu, *Cercetările arheologice din cartierul Vitan*, București, în ,,București'' VIII, 1971, p. 76.

[14] Mioara Turcu, *Sondajul arheologic de la Pantelimon*, în ,,București'' VIII, 1971, p. 93—95.

[15] Val. Leahu, *op. cit.*

[16] Materiale comunicate de Aristide Ștefănescu, autorul săpăturilor.

[17] Suzana Dolinescu-Ferche, *op. cit.*, p. 96, fig. 104.

https://biblioteca-digitala.ro

INTERDEPENDENȚA RAPORTURILOR ECONOMICE DINTRE ORAȘ ȘI SAT ÎN LUMINA DESCOPERIRILOR DIN RAZA BUCUREȘTILOR (SEC. XIV-XVI)

ARISTIDE ȘTEFĂNESCU

Istoriografia românească consacră raporturilor dintre oraș și sat o importanță prioritară, considerînd de fiecare dată că în structura economică a societății aceste raporturi se răsfrîng pe celelalte planuri, generînd direcții dintre cele mai caracteristice.

Studiul problemei cunoaște, pe măsura completării informației, noi elemente, ce relevă aportul celor două componente la viața social-economică generală, de pe întreg teritoriul patriei.

Se constată că apariția vieții urbane în Țara Românească, în secolele XIII—XIV, și dinamica ei atunci și în veacurile următoare, sînt condiționate de existența unei concentrări de sate. Din mijlocul acestora, unul, de obicei central, sau de confluență a mai multor văi, în zona de munte, tîrgul, la început ocazional, sau la date calendaristice stabile și mai apoi permanent, se desprinde devenind centrul urban al zonei. Afirmația arhiepiscopului Ioan de Sultanieh, după care în Țara Românească nu erau „orașe mari, ci multe sate" [1], poate fi luată drept mărturie, doar în acest context.

În cazul Bucureștilor acest aspect capătă un contur tot mai precis, pe măsura amplificării cercetărilor arheologice, ce au în vedere cu predilecție fazele timpurii de dezvoltare a orașului.

Numai existența unei rețele de sate situate în bazinul Argeșului mijlociu, de-a lungul Colentinei, Dîmboviței, Ciorogîrlei și Sabarului, Argeșului sau, mai spre nord și nord-est, pe Snagov și malurile rîului Pasărea, a putut determina, în veacul al XIV-lea, atingerea fazei urbane la București. Din rețeaua rurală a Bucureștilor de la început făceau parte sate ca Măicănești și Mănești pe Colentina, Grozăvești pe Dîmbovița, Bragadiru pe Sabar, pentru ca numărul lor să se amplifice simțitor în secolele următoare[2].

Același proces se distinge și în cazul altor centre. Cîmpulungul amintit la 1300[3] și Curtea de Argeș menționată cu prilejul evenimentelor din 1330[4], dar mai veche cu două secole, după cum o demonstrează cercetări recente[5], grupau mulțimea satelor de sub munte, de tipul Cetățenilor, Retevoiești lor, Suslănești lor etc. La rîndul ei Brăila, atestată documentar la 1350[6], constituia nucleul satelor din răsăritul Bărăganului, de pe malul stîng, din cotul Dunării și de pe drumul ce cobora pe Siret. Centre mai mărunte, Slatina la 1368[7] și Rm. Vîlcea la 1388[8] trebuie să se fi aflat în mijlocul unor grupuri de sate de pe cursul inferior și mijlociu al Oltului și de pe malurile afluenților aferenți. În secolul al XIV-lea, Severinul concentra o mulțime de sate de pe Dunărea mehedințeană, care ascultau de mitropolitul ortodox Daniil Critopul (Antim) a cărui reședință era la Severin [9].

Cînd în 1385, Peter Sparnau și Ulrich von Tennstädt, notau Zimnicea, Rușii de Vede, Pitești [10], acestea erau la rîndul lor centre mai mici sau mai mari pe drumul de la Dunăre spre Argeș și spre Transilvania, situate pe Vedea și Teleorman.

La Turnu (Măgurele) se întîlneau, în vremea lui Mircea cel Bătrîn, săteni din așezările de la confluența Oltului cu Dunărea [11]. Giurgiul [12], principalul avanpost la Dunăre, asigura o bună supraveghere vadului și principalului drum către București și noua capitală de la Tîrgoviște, polarizînd o parte din așezările rurale din această zonă.

Orașul de Floci se constituie și el drept punct zonal al satelor de cîmpie, de pe rîul Ialomița.

Chiar și centrele portuare dobrogene, reținute de portulane, dispuneau de un hinterland agrar, populat cu săteni români ce produceau o parte din bunurile atît de căutate de negustorii europeni.

Cu siguranță că informația viitoare, în cadrul căreia investigațiile arheologice sînt încă la început, va completa rețeaua demografică din centrul Cîmpiei Române, relevînd și alte centre de mai mare sau mai mică importanță, a căror evoluție a fost nemijlocit legată de fondul demografic local.

Practic, în economia medievală din secolele XIV—XV, toate compartimentele : cultura plantelor și creșterea animalelor, meșteșugurile și schimbul erau practicate atît la oraș cît și la sat. Încă din faza tîrgului — ca piață — embrionarele orașe manifestă o preferință pentru ocupațiile legate de meșteșuguri și negoț, iar satele tind să se mențină în domeniul agriculturii, păstrînd unele meșteșuguri indispensabile.

Evident, acest lucru se accelerează pe măsură ce orașul are capacitatea de a oferi și a plasa produse mai bune, mai ușor de obținut și deci mai ieftine. Se adaugă chiar obligativitatea ce o aveau satele de a-și comercializa produsele numai în orașul indicat lor pentru aceasta, contra bunurilor desfăcute aici [13]. În aceste condiții, comunități sătești de tipul Străulești lor, Mănești lor, Grozăvești lor etc. dovedesc prosperitatea lor și nu numai, tocmai datorită marii cantități de bunuri orășenești ce pătrund în viața locuitorilor, perfecționării inventarului de tehnică agricolă (plugul cu brăzdar de fier și celelalte unelte cu armătură metalică), dobîndit de pe o piață orășenească.

Credem astfel că în mod îndreptățit, la București, civilizația urbană din sec. XIV-XV care, a ridicat și mai ridică încă serioase probleme, poate fi dezvăluită prin cercetările arheologice efectuate în vetrele unor sate aflate în raza lui.

În același timp, avîntul înregistrat de satele din mica sferă de influență a orașului se reflectă în ritmul pe care îl înregistrează urbanismul la București.

Cu siguranță că și schimbul general de mărfuri, componentă a acestui proces, a avut la rîndu-i rolul său, stimulat și de apariția și dezvoltarea orașului și de posibilitățile oferite sătenilor de a veni în contact cu noi sfere, cu noi produse. Subliniat pe de o parte de pătrunderea la București și chiar la sate a monedei locale, dar și din alte țări, comerțul general a fost o deplină manifestare a unității de civilizație, dovedindu-se și o activă componentă economică.

Dacă avem în vedere unele din cele mai mobile manifestări spirituale, frumosul cotidian, podoabele curente, individuale, folosite larg de popor și nu numai cele tezaurizate de nobili, ce puteau fi dobîndite și de pe alte piețe,

1. Ș. Papacostea, *Un călător în țările române la începutul veacului al XV-lea*, în „Studii", 18, nr. 1, 1965, p. 173.

2 Panait I. Panait, *Dezvoltarea economică și socială a așezărilor din bazinul mijlociu al Argeșului în sec. XIV—XVI*, teză de doctorat, manuscris.

3 Istoria României în date, Editura enciclopedică română, București, 1971, p. 70.

4 Ibidem, p. 72.

5 Săpături efectuate de cercetătorul Nicolae Constantinescu.

6 Istoria României în date, Editura enciclopedică română, București, 1971, p. 74.

7 Ibidem, p. 76.

8 Ibidem, p. 80.

9 Dinu C. Giurescu, *Țara Românească în sec. XIV—XV*, Editura științifică, București 1973, p. 356.

10 Istoria României în date, Editura enciclopedică română, București, 1971, p. 79.

11 Ibidem, p 82.

12 Ibidem, p. 86.

13 Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 145.

https://biblioteca-digitala.ro

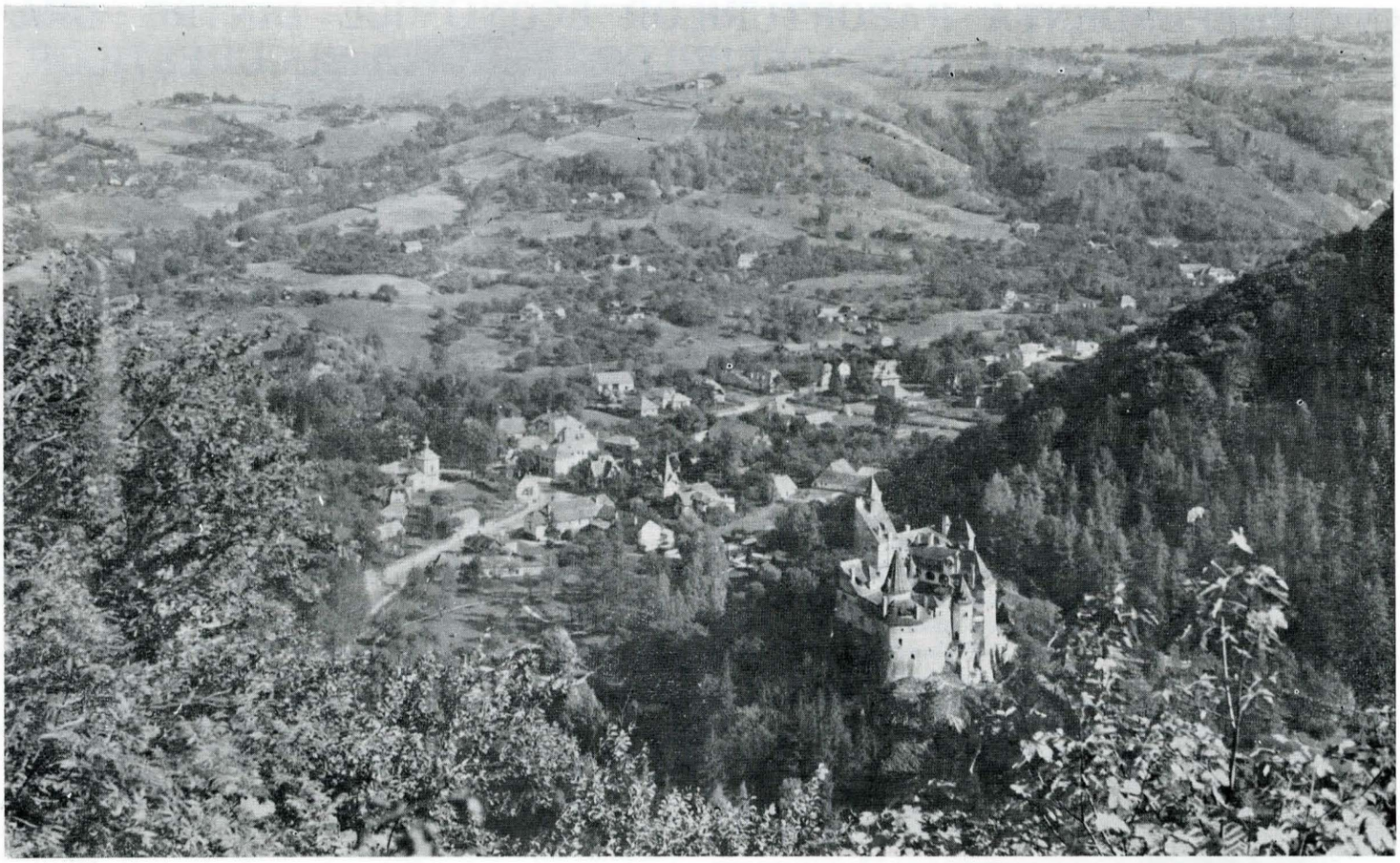

1. Branul, principalul drum de legătură între Țara Românească și Transilvania în secolele XIV — XVI.

4. Cetatea Sucevei, ridicată, în secolele XIV—XV, într-o vatră de puternică locuire sătească.

observăm elemente unitare pe o arie largă. Decorul inelelor de la Mănești-Buftea se aseamănă uneori pînă la identitate cu cel observat pe piesele similare de la Străulești — Măicănești și Snagov, dar, în același timp, este de regăsit la Olteni-Teleorman, Zimnicea, Drobeta — Tr. Severin, în mai toate stațiunile din Argeș, la Coconi pe Mostiștea. Podoabele din zona bucureșteană au serioase asemănări cu cele din Moldova, de la Cotul Morii-Popricani. Maramureșul și recentele descoperiri de la Streisîngeorgiu din Transilvania pot fi atribuite aceleiași mari familii.

Analizate din acest punct de vedere, descoperirile de la Măicănești și colecția de podoabe de la Mănești-Buftea sugerează pe de o parte capacitatea centrului meșteșugăresc și de schimb urban de a oferi aceste bunuri, cunoașterea universului spiritual sătesc, și o fină prelucrare în viziune locală a unor motive autohtone, străvechi

https://biblioteca-digitala.ro

3. Tîrgoviște, cea de-a treia capitală a Țării Românești, centru urban al satelor de pe cursul superior al Dîmboviței și Ialomiței.

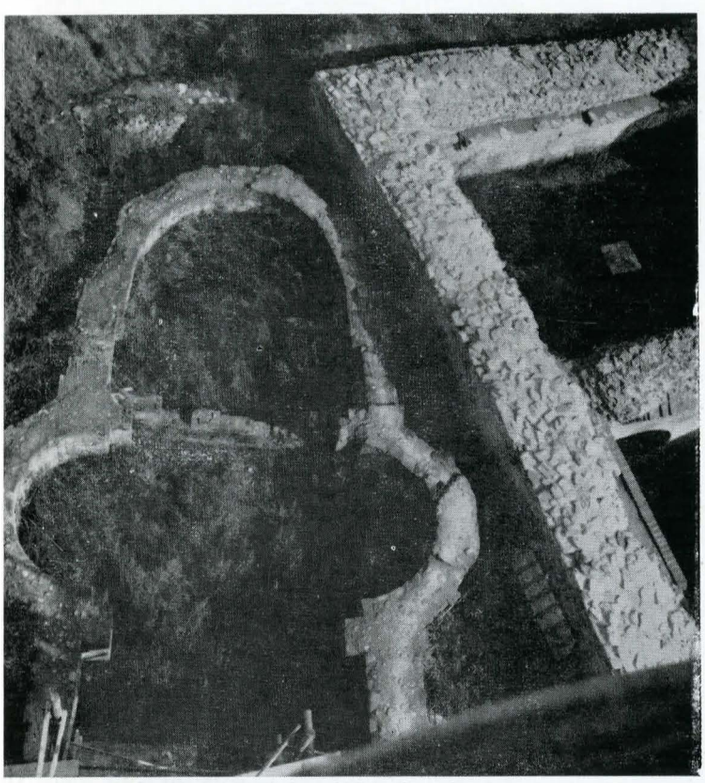

2. Primele construcții voievodale la Tîrgoviște, din vremea lui Mircea cel Bătrîn, demonstrînd creșterea importanței economice a orașului de pe Ialomița.

dar și de influență străină. Împreună cu monedele, ele exprimă posibilitățile de schimb ale satului [14]. Comerțul general nu avea un singur sens. În afara bucatelor pe care le furnizau țăranii, de mare interes mai erau vitele, ceara, mierea, vinul, pieile și peștele. În șantierele arheologice din această perioadă și în stațiunile bucureștene în mod deosebit, este surprins enigmaticul instrument din fier, atribuit albinăritului, răzuirii aluatului de pe covată, sau îndeletnicirilor agricole. În măsura în care se admite folosirea lui în apicultură, dimensiunile acestei ocupații sînt apreciabile, fiind stimulată și de abundența floricolă din pădurile ce populau teritoriul.

Analizînd statistic, prin documentele emise, situația capitalelor Țării Românești, s-a relevat faptul că începînd din secolul al XV-lea tendința de deplasare a reședinței domnești către sud a fost pregnantă.

Implicațiile acestui act sînt multiple și cele economice nu sînt în ultimul rînd. Cu siguranță la acea dată, orașul de pe Dîmbovița și hinterlandul său puteau găzdui domnia, puteau asigura subzistența garnizoanei și curții, fiind în același timp un receptiv mediu pentru mărfuri ce nu se prelucrau aici. Începînd din sec. XIV—XV, accentuîndu-se în veacurile următoare, asistăm și la un proces de aservire a țărănimii și de constituire a marelui domeniu feudal în zona de cîmpie, unde se deplasează și centrul de greutate al economiei medievale.

In pofida procesului amplificării vieții urbane la București în sec. XV—XVI nu are loc o reducere a numărului de locuitori în satele înconjurătoare. La Măicănești în sec. XIV locuințele satului urmăreau malul stîng al Colentinei pe o adîncime de numai cîteva zeci de metri, pentru ca în sec. XVI satul să ocupe o suprafață de patru ori mai mare, cu o profunzime de peste 100 de metri, iar cercetările antropologice au relicfat un substanțial spor de populație.

Situații similare se surprind arheologic la Grozăvești, unde, în sec. XV—XVI, locuirea se extinde pe terasa înaltă. La Mănești-Buftea, centrul locuirii din veacul al XVI-lea se află în afara vetrei anterioare. Un element al prosperității poate fi considerat și construirea lăcașului de zid. Situația sa trebuie privită nuanțat, întrucît de timpuriu și-a dobîndit statutul de sat dependent de familia domnitoare a Drăculeștilor.

În esență, interdependența raporturilor economice în raza Bucureștilor a avut ca prim efect însăși geneza orașului. În același timp ea a determinat amplificarea vieții urbane pe de o parte, dar și sporirea numărului de sate, situate în apropierea orașului, ce concură la viața cetății. Orașul contemporan înglobează, în limitele sale de 604 km.p [15], vetrele a peste 40 de sate ce au funcționat în secolele XIV—XVII.

Născut din fondul demografic rural și susținut economicește de satele din raza sa, orașul din sec. XIV—XV s-a dovedit elementul dinamizator al economiei medievale. În centrul Cîmpiei Române, urbanismul a marcat o evidentă creștere demografică, un avînt al participării rurale la viața economică a țării. În același timp robustețea începuturilor urbane a fost nemijlocit pendinte de numărul de sate existente în apropiere, de forța lor economică iar drumul orașului în istorie a fost matematic proporțional cu unitatea interdependenței sat-oraș — oraș-sat, fenomen pe care cercetarea arheologică îl surprinde și îl poate aprofunda.

SUMMARY

The ever increasing number of archaeological diggings performed in XIV-th — XV-th centuries settlements, distinctly revcals concentrations of villages revolving round the cities. In the case of Bucharest, this aspect is conspicuous — the borough being at the beginning a creation of the village and then an artisan's and commercial centre for the surrounding villages. Accordingly, the genesis of the city is directly linked to the number and the economic development of the villages from the respective area. Consequently. the many city products discovered in the precincts of the villages are in fact an evidence of the urban prosperity, and the economic boom of the agrarian hinterland has repercussions on and is reflected in the speed of flourishing of Bucharest.

The author also points out that the coming into being of Bucharest stimulated the existence of many villages and the demographic development in the centre of the Romanian Plain.

The city — a dynamising element of the feudal economy, resulted from the rural demographic fund and economically supported by the villages sorrounding it — and the village — a vasical cell of the society — had ample relations with each other, and depended upon one another.

[14] Panait I. Panait, *Cercetarea arheologică a culturii materiale din Țara Românească în sec. al XIV-lea*, în „SCIV", 2, tom. 22, 1971, p. 257.

[15] Mic dicționar enciclopedic, Editura enciclopedică română, București, 1978, p. 1148.

https://biblioteca-digitala.ro

HANUL CU TEI DIN BUCUREȘTI

dr. PANAIT I. PANAIT

Hanul cu Tei face parte din lotul celor peste douăzeci de construcții de acest gen existente în sec. XVII—XIX în zona centrală a Capitalei. El se prezintă astăzi ca un culoar ce permite legătura între fosta Uliță Mare a Lipscanilor și strada, mai puțin cunoscută, paralelă, a Blănarilor. Este de fapt al doilea han din rezervația istorico-arhitectonică, Curtea Veche, care a fost restaurat recent în urma unor ample cercetări coordonate de Consiliul popular al municipiului București [1].

Presărate mai întîi în vecinătatea Curții Domnești și apoi în perimetrul acesteia, după scoaterea la mezat a vastului teritoriu voievodal în 1798, hanurile au concentrat timp de două secole viața comercială a Bucureștilor [2]. Construcții aducătoare de mari venituri, ele au aparținut domniei, mănăstirilor, marilor feudali sau unor negustori bogați [3].

Hanul cu Tei face parte din categoria stabilimentelor ridicate de negustorii bucureșteni. Timp de aproape un secol și jumătate monumentul a dăinuit în pofida numeroaselor calamități care s-au abătut asupra lui, alterîndu-i unele trăsături inițiale. Hanul cu Tei este rodul colaborării a doi asociați, Anastasie Hagi Gheorghe Polizu și Ștefan Popovici [4]. Două plăci de piatră, prinse deasupra noilor porți de acces, redau inițialele proprietarilor și anul 1833 care indică începerea lucrărilor. Nu se cunoaște numele nici unuia dintre meșterii construcției, dar după factura clădirii ei par a fi destul de modești [5].

Primele documente, în care încep să apară știri despre evoluția proprietății acestui han și înfățișarea lui, datează din 1835[6]. Este vorba de contractul încheiat de cei doi asociați la 6 august 1835 privind drepturile și îndatoririle ce le reveneau în legătură cu hanul ce-l construise în vadul comercial al orașului de reședință. Din textul acestui document rezultă că Anastasie Polizu și Ștefan Popovici avuseseră prăvălii aici, cărora le-au adăugat două jumătăți de prăvălie cumpărate, în tovărășie, una de la Mindela, Irgolda și Blenda, iar alta de la Moise ovreiul. Toate aceste vechi clădiri au fost năruite, fapt dovedit și prin cercetările arheologice, care au surprins atît sub zidurile de lîngă str. Blănari, cît și la cele din Lipscani, fundațiile unor construcții din sec. al XVIII-lea. Pe acest teren s-a înălțat hanul, lucrările fiind deplin încheiate în 1835. Prin înțelegerea din 6 august, acel an, Anastasie Polizu primea *„rîndul ce cade spre apus, adică cel din stînga, cum intri într-însul din fața tîrgului* (din Lipscani — n.n.) *și pînă la cea de la Hanul lui Zamfir, începînd de la nr. 1 și pînă la nr. 14, precum și 2 magazii ce sînt pă acest rînd, însă una deasupra porții despre fața tîrgului și cealaltă deasupra porții despre Hanul lui Zamfir"* [7]. Ștefan Popovici primea latura de est a hanului cu același număr de încăperi. Documentul mai menționează *„umblătoarea ce cade pă rîndul bolților mele, ale lui Ștefan, precum și o odaie a hangiului ce cade pă rîndul bolților rmele, ale lui Anastasie...* [8], încăperi care urmau să se mențină în proprietatea amîndorura. Sînt menționate ca îndatoriri comune reparațiile impuse de *„prefacerea porților celor mari, și a caldarîmului și puțului cînd să vor strica"*. Tribunalul de comerț al Ilfovului a întărit înțelegerea arătînd că bezestenul este făcut *„din temelie"* de cei doi asociați *„pe locurile lor în fața Uliței cei mari, din Șelari"*. Documentul încheiat la 6 august 1835 subliniază că noua construcție a fost făcută pentru a fi închiriată, fapt ce a impus de la bun început și structura planului clădirii. Numai la doi ani, la 1 iunie 1837, Ștefan Popovici este nevoit să vîndă două din bolțile ce le deținea în Hanul cu Tei lui Ioan Lambru Polizu, primind suma de 1650 galbeni împărătești. Au fost vîndute bolțile nr. 13 și 14, actul fiind semnat de numeroși martori [9]. Din însemnarea Marii Logofeții a Dreptății, făcută la 3 august 1837, rezultă că vînzarea s-a datorat unor mari greutăți financiare prin care trecea vechiul proprietar, a cărui avere era zălogită la mai mulți negustori. Însă nici cele două bolți nu vor rămîne prea mult timp în stăpînirea lui Ioan Lambru Polizu căci la 2 ianuarie 1853 un act consemna trecerea lor în stăpînirea lui Gheorgachi Hagi Anghel pentru suma de 56 700 lei [10]. În 1858 ele vor fi vîndute din nou lui Manoach Leon și Gheorghie Marin.

După unele informații rezultă că pînă în 1916 curtea interioară a hanului a fost pavată cu bolovani de rîu din care nu s-a mai păstrat nimic în momentul începerii restaurării. A dăinuit însă prin decenii feroneria de la ușile și ferestrele de pe latura de vest, puse de constructorii din secolul al XIX-lea. Deși modest ca înfățișare, Hanul cu Tei a găzduit o viață comercială intensă. Aici își avea sediul marele negustor de lipscănie cu toptanul Nicolae Chiru, cunoscut în documente și cu numele de Kirilof. Este atestat mai întîi ca mare negustor de blănuri din Rusia, pe care le desfăcea pe loc sau le transporta mai departe la Lipsca. Considerînd mai rentabil comerțul cu produse de lipscănie, N. Chiru abandonează negoțul cu blănuri și transformă prăvălia sa într-o unitate de desfacere a articolelor manufacturiere. El va fi urmat și de alți importanți negustori de manufactură : Constantin Panaiot, Constantin D. Athanasiu, frații Popp, Mihalache Hagi Pandele, Ilie Ath. Lipatti ș.a. Aflat în plin centru comercial, Hanul cu Tei a jucat un rol însemnat și din punct de vedere financiar, aici avîndu-și sediul cîțiva mari bancheri, printre care s-au remarcat Alexandru Kirilof, Ioniță Popp ș.a.

În tot timpul funcționării lui, Hanul cu Tei a reprezentat o unitate de desfacere a produselor manufacturiere aduse îndeosebi din Transilvania și din centrele occidentale. Incendiat de mai multe ori, el a fost refăcut de fiecare dată datorită poziției favoarabile pe care o avea.

Inițial, construcția era alcătuită din cele două șiruri de încăperi boltite, lipsite de pivnițe sau etaj. Laturile de nord și de sud, în care erau amenajate porțile, beneficiau de subsoluri, parter și cat. Ca plan, Hanul cu Tei este o copie fidelă a Hanului Gabroveni din imediata

---

[1] Proiectul de restaurare a fost întocmit de un colectiv de specialiști sub conducerea arh. C. Joja. Un aport deosebit au adus arhitecții Dinu Antonescu și I. Martina.

[2] Dumitru Almaș, Panait I. Panait, *Curtea Veche din București*, București, 1974, p. 74.

[3] George Potra, *Hanurile bucureștene*, București 1943.

[4] Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1959, p. 119.

[5] Gh. Ionescu-Gion menționează că în tradiția localnicilor Hanul cu Tei mai este numit și Hanul lui Năstase, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, p. 493.

[6] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 119.

[7] George Potra, *op. cit.*, p. 91.

[8] Ibidem.

[9] Ibidem.

[10] Ibidem, p. 94.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1. Curtea interioară a Hanului cu Tei. Litografie de Poitevin-Scheletty

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 2. Placă cu însemnele celor doi negustori asociați și anul 1833.

vecinătate [11], deosebindu-se în mod evident de hanurile domnești datorate lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu, și acestea zidite în aceeași zonă [12], sau chiar de Hanul Manuc amenajat în primii ani ai secolului al XIX-lea [13]. Toată construcția a fost făcută din cărămidă (24 × 12 × 3,5 cm), în general insuficient arsă. Fundațiile adînci de cca 1,20 m aveau drept suport rînduri de țăruși din lemn, situație frecvent întîlnită la clădirile vechi din centrul Bucureștilor. Pentru sporirea rezistenței zidurilor s-a recurs la realizarea, în structura fundațiilor, a unor arce de descărcare. În general pereții depășeau cu puțin lățimea de 0,50 m.

Latura paralelă cu str. Lipscani beneficia de două subsoluri, primul dintre ele, cel de vest, împărțit în două camere inegale, avînd o suprafață de cca 67 m.p. Pivnița de pe latura estică, alcătuită din trei compartimentări, datează de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Subsolurile dinspre str. Blănari erau inutilizabile, fiind umplute cu moloz.

Una din etapele importante ale transformărilor ctitoriei celor doi asociați s-a consemnat în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. Amplele intervenții au afectat fațada din Lipscani, dotată cu balcoane semicirculare ieșite puternic în afară, cît și colțurile de sud și sud-vest peste care s-a ridicat un șir de încăperi ce alcătuiau etajul. Mai puțin transformată a fost partea din Blănari și corpul de pe latura de est. În momentul începerii prospectărilor, monumentul se găsea într-o stare necorespunzătoare. Puternice fisuri spintecau pereții și fundațiile, iar cărămida era macerată pe mari suprafețe. La rîndul lor, alte clădiri ridicate în imediata vecinătate măreau contrastul între volumul lor și cel al hanului rămas la cote inferioare. Astfel întregul calcan de la fostul hotel Kiriazi domina în mod agresiv curtea interioară a Hanului cu Tei. Pentru a estompa această diferență, și pentru a mări spațiul utilitar s-a recurs la adăugarea etajului, pe ambele laturi lungi, și la săparea de pivnițe sub toate vechile încăperi. În vederea consolidării întregului ansamblu s-a procedat la subzidirea fundațiilor inițiale, lucrare ce a impus mari extrageri de pămînt. Toate aceste lucrări, la care s-au adăugat cîteva secțiuni arheologice, au permis surprinderea unor vestigii medievale, anterioare hanului, și clarificarea etapelor de construcție ale clădirii la stadiul începerii restaurării.

Cercetările arheologice efectuate de Muzeul de istorie a municipiului București s-au desfășurat în perioada 17 octombrie — 10 noiembrie 1967 și au afectat curtea interioară, laturile de est, vest și sud precum și exteriorul din str. Blănari [14]. Cîteva secțiuni s-au deschis în subsolurile dinspre str. Lipscani. Avîndu-se în vedere prezența unor instalații gospodărești, montate pe mijlocul spațiului curții, s-a recurs la secțiuni orientate est-vest, adică perpendiculare pe cele două laturi lungi.

S-au trasat astfel 7 șanțuri dintre care Ș. I pe latura de vest, la exterior, Ș. II, IV, V, VI în curtea interioară, Ș. III perpendicular pe latura de E, la exterior, și Ș VII în trotuarul străzii Blănari. În afară de aceste șanțuri au mai fost deschise două secțiuni în pivnița 1. S-a săpat o suprafață de cca 50 m.p.

Cum era și de așteptat, au fost reperate, în urma acestor investigații, urme ale unor locuiri cu mult anterioare punerii fundațiilor hanului în studiu. Toate acestea aparțin epocii medievale, începînd cu cel de-al XVI-lea veac. Este de subliniat faptul că în imediata vecinătate, în jurul bisericii Sf. Nicolae, Șelari, au fost semnalate, prin cercetările din 1953—1954, vestigii mai vechi. Raportul întocmit atunci menționa descoperirea la —5,70 m a unor fragmente ceramice din sec. VI e.n. și a unei monede de bronz emisă de împăratul Justinian (527—565). Tot atunci a fost găsit, într-o prăvălie incendiată, un mic lot de monede bătute între anii 1758—1808 [15]. Harta arheologică a orașului București mai notează în acest perimetru vestigii de locuire din sec. IX—XI, precum și urme ale unor case din sec. XV—XIX [16].

Cu prilejul subzidirilor laturii de est a Hanului cu Tei, spre mijlocul acesteia, au fost semnalate trei morminte. Două dintre ele, indicînd persoane mature, erau orientate S—N, capul privind spre miazănoapte. Cel de-al treilea individ fusese un copil înmormîntat în poziția E—V. Toate au fost depuse la aceeași adîncime, în stratul de pămînt negru tasat, lipsit de mărturii arheologice. Nici unul din morminte nu a conținut vreo piesă de inventar funerar iar cît privește stratigrafia nu a putut fi utilă întrucît gropile celor înhumați erau deranjate de zidurile Hanului cu Tei. Ceea ce se cuvine a reține este faptul că cel puțin două din aceste înhumări nu aparțin unor creștini. Ele pot fi puse în legătură cu locuitorii așezării din sec. III—IV, existentă la Curtea Veche, sau cu populațiile migratoare care s-au abătut și asupra acestui centru al Cîmpiei Române în mileniul I. Sînt cele mai vechi înhumări pe care le cunoaștem pînă în prezent în zona centrală a Capitalei.

Situația stratigrafică, întîlnită aproape uniform în toate șanțurile deschise, se prezintă astfel :

Sub stratul de pietriș, ce susține placa de asfalt, urmează un pămînt galben purtat, pus pentru a înălța curtea interioară. Este un pămînt scos cu ocazia amenajării pivnițelor la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Se constată că stratul de înălțare a curții prin acest procedeu era mai lat spre str. Lipscani și mai subțire spre Blănari. Sub pămîntul galben urmează o depunere de pămînt negru cu mult cărbune și dungi de mortar. Acesta este stratul rămas de la lucrările făcute pentru amenajarea terenului în 1833. El confirmă faptul că pentru nivelarea locului pe care s-au săpat fundațiile hanului a fost necesară demolarea unor construcții mai vechi. Acest strat a acoperit spre str. Blănari o dungă lată de moloz compact, care la rîndul ei suprapune un pămînt negru cu mult cărbune. Au fost surprinse apoi depuneri de lut galben nisipos purtat, pămînt negru cu fragmente de vase din sec. XVII—XVIII, un strat cenușiu ce astupă urmele unor case din secolul al XVI-lea și acestea incendiate. În șanțul IV, la -2,20 m, începe un strat gros de cca 0,70 m

[11] Panait I. Panait, *Hanul Gabroveni din București*, în „Revista Muzeelor și Monumentelor — Monumente istorice și de artă", 2, 1977, p. 27.

[12] Atît Hanul Șerban Vodă cît și cel de la Sf. Gheorghe-Nou se prezentau ca edificii patrulatere, cu curți interioare spațioase în care se ridicau și alte construcții.

[13] Panait I. Panait, *Hanul Manuc — Cercetări arheologice*, în „Buletinul Monumentelor Istorice", 2, an XLI, 1972, p. 10.

[14] Menționăm și aici prețioasa participare a arheologului Aristide Ștefănescu la desfășurarea cercetărilor arheologice de la Hanul cu Tei și de la alte obiective din zona Curtea Veche.

[15] „București, Rezultatele săpăturilor arheologice", București, 1954, p. 247—248.

[16] *Bucureștii de odinioară*, sub redacția prof. univ. Ion Ionașcu, București, 1959. Harta arheologică.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 3. Latura din str. Blănari a Hanului cu Tei.

de pămînt murdar, care nu apare decît în această porţiune. Solul viu este marcat de stratul cenuşiu nisipos şi lőesul cuaternar. Astfel, depunerile stratigrafice, coroborate cu studiul comparativ al materialului arheologic, dovedesc că cele mai vechi indicii de locuire s-au păstrat depuse pe un strat de pămînt umed în apropierea unei pînze de apă freatică. De aici şi necesitatea instalaţiilor de drenare a apei surprinse în Ş. IV. Faptul acesta a impus şi constructorilor din sec. XIX unele rezolvări tehnice de un fel deosebit.

Obiective arheologice descoperite prin săpături.

Cele 9 secţiuni deschise au permis semnalarea şi cercetarea, în parte, a unor obiective arheologice anterioare începutului secolului al XIX-lea. Astfel în şanţurile II şi V au fost descoperite resturile unor case din paiantă, mistuite de un puternic incendiu. Ele fuseseră făcute din bîrne late de lemn şi pari. Chirpicul, gros de 6,5 cm, a fost pregătit din lut amestecat cu pietricele şi nisip. Pereţii interiori ai caselor erau făţuiţi cu straturi de lipitură din lut galben, procedeu surprins şi la casele de suprafaţă ale satului Măicăneşti din secolul al XIV-lea [17]. După cantitatea şi masivitatea materialului lemnos se poate deduce existenţa unor construcţii trainice. Datarea acestor case s-a putut face pe baza fragmentelor de vase

[17] Margareta Constantiniu şi Panait I. Panait, *Şantierul Băneasa-Străuleşti, Cercetările din sectorul Măicăneşti* (1964—1966) în „Bucureşti, VI", Bucureşti, 1968, p. 71.

Fig. 4. Faţada din str. Lipscani a Hanului cu Tei.

de lut descoperite laolaltă cu chirpicul şi cărbunele provenit de la pereţi. Se remarcă printre acestea fragmentele unor farfurii acoperite cu smalţ galben-alburiu şi pete verzi şi maronii, datate în zona Curtea Veche în sec. XV—XVI [18]. Interesant este de asemenea un fragment de vas de faianţă, de proveniență orientală, obiect ce confirmă importul unor atari vase din Imperiul otoman [19]. În secţiunile II, IV şi V, vestigiile arheologice par a confirma plasarea unor case de tîrgoveţi pe un aliniament, acoperit acum de latura vestică a hanului. În acest caz Curtea interioară a Hanului cu Tei ar corespunde uneia din uliţele vechiului oraş.

Încă din secolul al XVI-lea problema apelor de pe latura de nord a hanului de azi a constituit o importantă preocupare. În şanţul IV au fost reperate două faze de amenajare a unor instalaţii de drenare a apei. La început, terenul fiind mai jos decît Uliţa Mare (Lipscani, n.n) s-a căutat înălţarea lui prin aducerea unor resturi gospodăreşti, a stratului de gunoi de grajd. În aceste depuneri a apărut un variat inventar arheologic, printre care şi o farfurie smălţuită şi datată în veacul al XVI-lea. În două rînduri apoi s-au săpat canale orientate E—V. Primul din aceste şanţuri a fost săpat fără a fi consolidat, pe cînd cel de-al doilea a primit pereţi din bîrne groase de stejar. În vederea protejării celui de-al doilea canal, a fost făcut un gard de nuiele împletite. Aceste instalaţii au funcţionat în sec. XVI—XVII. În perioada cuprinsă între sec. XVII şi construirea hanului s-au succedat şase incendii, care au lăsat în stratigrafia locului urme de cărbune şi arsură. Unul din aceste focuri a mistuit şi o construcţie din secolul al XVII-lea, din cărămidă păstrîndu-se un pavaj tot

[18] *Bucureştii de odinioară*, Planşa CL/5—6.

[19] Un valoros lot de vase din faianţă executate la Iznik, datînd de la sfîrşitul secolului al XVI-lea, s-a descoperit la palatul voievodal de la Curtea Veche.

https://biblioteca-digitala.ro

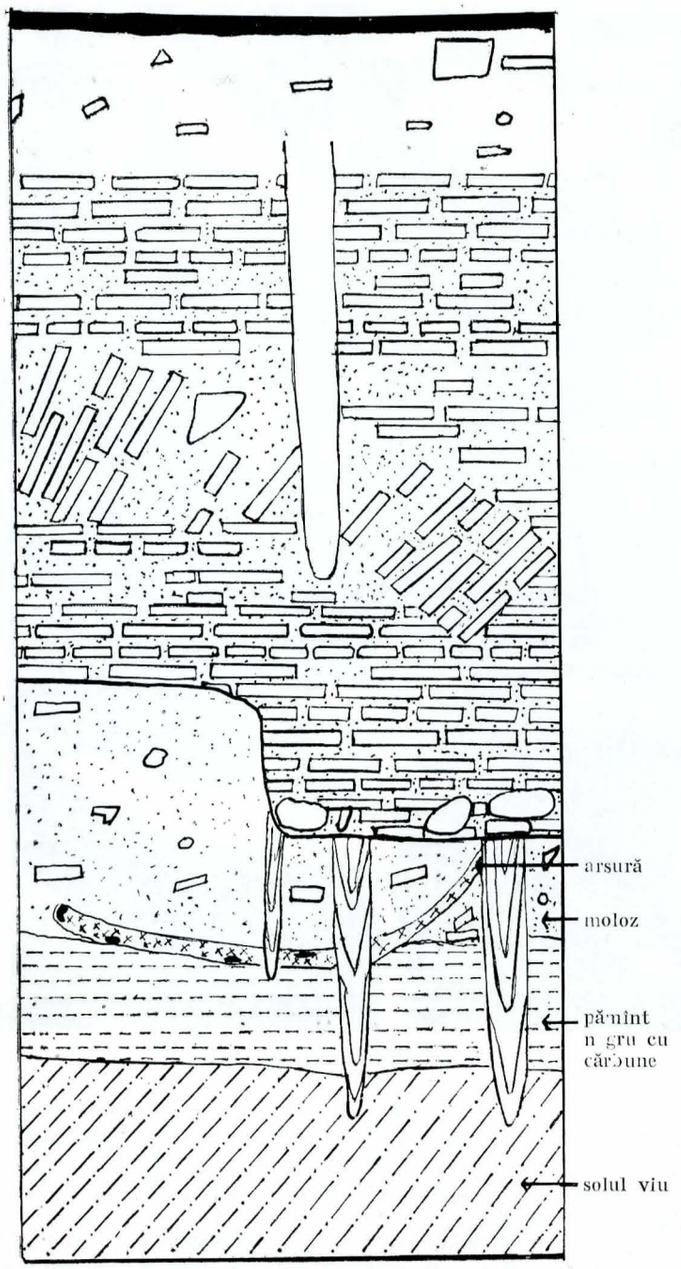

Fig. 5. Profilul de est al şanţului II.

de cărămidă, acoperit cu un pămînt cenuşiu cu mult cărbune şi fragmente de vase de la începutul secolului al XVIII-lea. Deasupra acestui pavaj s-a amenajat un al doilea pavaj, tot din cărămidă (24,5 × 13 × 3 cm), suprapus la rîndul lui de un strat de pămînt negru cu fragmente de vase din cel de-al XVIII-lea veac. Astfel de „*pavimente*" au mai fost surprinse şi în alte părţi ale curţii marcînd fie căi pietonale, fie zone de acces în unele locuinţe. Tot un zid mai vechi decît hanul s-a semnalat în curtea interioară, în colţul de N—V. El merge aproape paralel cu fundaţia hanului, închizîndu-se în unghi drept cu un alt zid aflat sub trotuarul actualei străzi Blănari. Aceste ziduri aparţin unei construcţii dărîmate la începutul secolului al XIX-lea cu ocazia înălţării Hanului cu Tei. În fine printre vestigiile semnalate prin săpături mai pot fi menţionate lăcaşele a 4 stîlpi de lemn, cu diametrul de 0,25 m, surprinşi în Ş I, în şir orientat NNE—SSV. Un al doilea şir de stîlpi a fost găsit la cca 2 m de primul, în Ş II. Situaţii similare se cunosc în fosta Piaţă de Flori şi ele trebuie puse în legătură cu sistemul de protejare a Curţii sau a oraşului cu garduri puternice, executate din stîlpi de lemn.

Cele două şanţuri trasate în pivniţa 1 au avut ca rezultat precizarea existenţei, şi aici, a unor ziduri mai vechi decît hanul. Astfel a fost semnalată fundaţia unui pilon (1,5 × 0,90 m) ce aparţinea pivniţei anterioare, orientată spre vest, precum şi un alt zid, şi el mai vechi

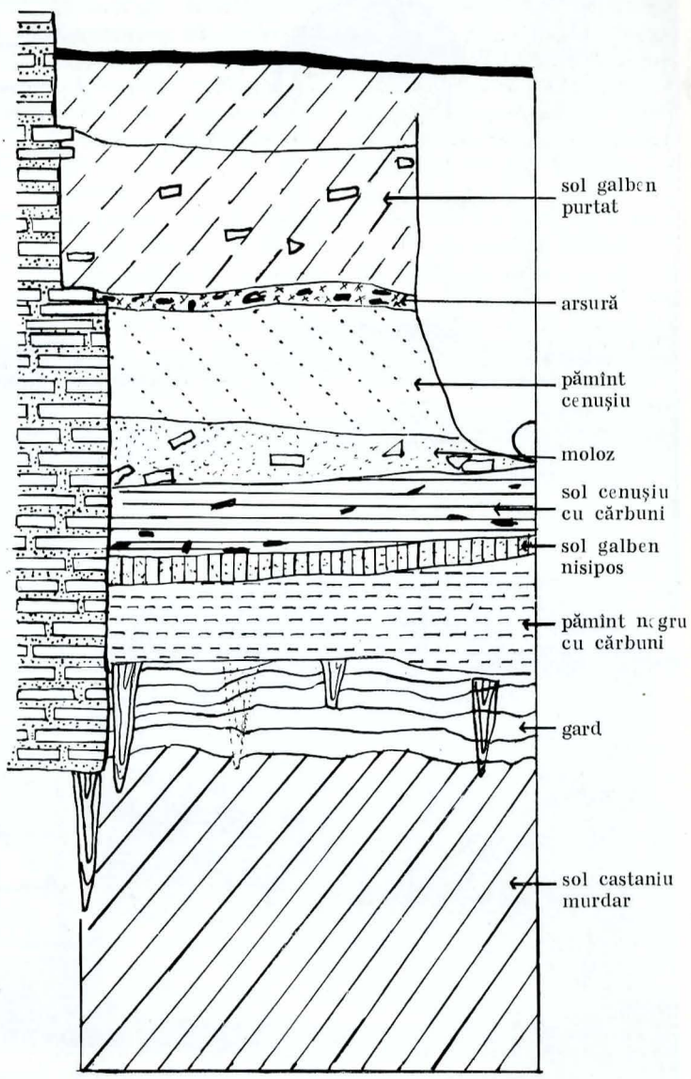

Fig. 6. Profilul de sud al şanţului IV.

decît hanul. După tehnica în care este lucrat, pilonul poate fi datat în secolul al XVII-lea, pe cînd zidul celălalt în secolul al XVIII-lea. Ceea ce atrage atenţia la acest pilon este sistemul de armare cu tiranţi prinşi în fundaţie. Apar astfel 3 lăcaşuri de bîrne de lemn longitudinale şi 3 transversale. Aceşti tiranţi erau sprijiniţi pe ţăruşi bătuţi în pămînt. De fapt studierea fundaţiilor a permis precizarea cîtorva concluzii referitoare la tehnica de construcţii în anul 1833 :

— meşterii bucureşteni au folosit drept materiale de construcţie cărămida şi mortarul amestecat cu nisip gălbui, situaţie caracteristică sec. XVIII—XIX ;

— pentru consolidarea fundaţiilor s-a recurs la realizarea unui suport de fixare prin baterea în pămînt a ţăruşilor de lemn ;

— toate şanţurile săpate pentru ridicarea fundaţiei se prezintă sub formă de trepte, fiecare dintre acestea măsurînd 0,50 m ;

— zidul de fundaţie este alcătuit dintr-un şir continuu de arce de descărcare.

Lucrările de restaurare încheiate în 1973 reprezintă cea de-a treia mare etapă de existenţă a Hanului cu Tei din Bucureşti. Ele au urmărit atît reconsiderarea monumentului, sporirea funcţionalităţii lui, cît şi obţinerea unei înfăţişări unitare. În acest scop au fost îndepărtate adaosurile intervenite la sfîrşitul secolului al XIX-lea în curtea interioară, supraînălţîndu-se laturile lungi cu un etaj dotat cu geamlîc specific epocii de ridicare a Hanului cu Tei. Marcarea acestui adaus este evidentă, fără a impieta aspectul unitar al întregului ansamblu. Totodată s-a impus schimbarea feroneriei uşilor şi ferestrelor, recurgîndu-se la copii executate în aceeaşi manieră în care s-au lucrat cele originale. Avîndu-se în vedere înscrierea faţadei

https://biblioteca-digitala.ro

din Lipscani în frontul stradal, și aspectul ei plăcut, s-a procedat la menținerea acesteia în forma dată de către meșterii sfîrșitului de veac XIX. De aceea latura din Blănari, care s-a păstrat în forma veche, diferă de aceea din capătul opus acestui mare culoar comercial. În noua sa înfățișare Hanul cu Tei contribuie la sublinierea arhitecturii medievale din centrul istoric al Bucureștilor.

SUMMARY

The monument belongs to the historical and architectonic reservation of Bucharest and was built from 1833 to 1835. The archaeological researches effected within the framework of the restauration works led to the discovery of vestiges of half-timber houses dating from the XVI-th century. Together with other buildings, they were forming „Ulița cea Mare" (the Big Lane), today Lipscani Str., well-known commercial place of Bucharest in the medieval epoch. Other discovered buildings, made up of bricks, dated from the XVII-th — XVIII-th according to the specialists' opinion.

Hanul cu Tei (The Lime-Trees' Inn) was built by two great merchants from Bucharest : Anastasie Hagi Polizu and Stefan Popovici. By that time it was an important commercial crossing bordered by two rows of shops, each one consisting of 14 rooms. The short sides of the inn, where there also were the entrance gates, had a basement, ground floor and first floor, the rest of the building having only a ground floor. Situated in the centre of the town, the inn represented an important commercial objective, becoming well known for the despatch of furs and manufactured articles brought from the Occident and from the Transylvanian centres. At the end of the XIX-th century important modifications were made which affected the southern half of the building.

The recent restauration removed the amendments improper to the architecture of the beginning of the XIX-th century and gave back to the monument its initial aspect, emphasized by the floor with a verandah which was added in order to integrate it within the present architecture of the area and to increase its functional character.

Hanul cu Tei is one of the 20 buildings of this kind existing during the feudal epoch in the Curtea Veche (Ancient Court) area, in Bucharest, and represents a type of Bucharest inn.

TÎRGOVIȘTE. CONSIDERAȚII ASUPRA ÎNCEPUTURILOR ORAȘULUI MEDIEVAL

GABRIEL MIHĂESCU și EUGEN FRUCHTER

Temă prioritară a programului de cercetare a patrimoniului cultural național, studierea problemelor privind geneza și organizarea orașelor românești constituie o preocupare majoră a istoricilor.

Descoperirile arheologice întîmplătoare, ca și rezultatele științifice, obținute prin săpăturile sistematice efectuate în diferite puncte ale orașului Tîrgoviște, ne permit astăzi să facem unele precizări asupra vechimii, ariilor și structurilor așezării medievale, asupra momentului istoric al conturării trăsăturilor sale urbane, precum și asupra rolului curții domnești în evoluția ulterioară a acesteia.

Ca în alte cazuri, atestarea documentară a localității este ulterioară apariției sale [1].

Cercetări arheologice recente vin să ateste existența în perimetrul orașului a unor așezări rurale în secolele III—V, X—XI[2] și a uneia incipient urbane la începutul secolului al XIV-lea, deocamdată fără legături stratigrafice concludente între aceste faze, care să ateste continuitatea locuirii în aceeași vatră.

Premisa economică a apariției la Tîrgoviște a unei aglomerări urbane o constituie existența unei grupări relativ dense de sate [3], înșirate pe văile mijlocii ale Ialomiței și Dîmboviței — care converg spre acest punct la ieșirea dintre dealuri, unde rîurile se apropie pînă la 8 km.

Evoluția rapidă a Tîrgoviștei spre tipul de așezare urbană a fost influențată de o serie de factori :

— situarea ei avantajoasă în microzonă, facilitînd legăturile dintre sate ;

— poziția geografică specială într-un cadru natural mai larg (zona de contact dintre Cîmpia Română și Subcarpați), care-i conferea rolul de mijlocitor al schimbului de produse ⟨tîrg periodic⟩ pentru grupurile de sate cu economie complementară, pe o rază de cca 20—30 km (și la o distanță de 40—60 km de alte centre urbane contemporane cu o evoluție asemănătoare) ;

[1] *Călători străini despre țările române*, vol. I, Ed. științifică, București, 1968, p. 28—30 (mențiunea din 1396 a lui Johann Schiltberger).

[2] Este vorba de două monede divizionare bizantine emise de Ioannes I Tzimiskes (969—976), descoperite la Tîrgoviște în anul 1954, a căror prezență în imediata apropiere a drumului de negoț al Ialomiței se poate explica prin funcționarea aici a unui tîrg periodic prilejuit de circulația intensă a mărfurilor pe drumul folosit încă din antichitate și revigorat odată cu revenirea stăpînirii bizantine la Dunăre. Un solidus emis de Justinian după anul 538 a fost descoperit, în 1972, în apropierea aceluiași drum (v. Luciana Oancea, *Descoperiri arheologice la Valea Voievozilor*, în „Scripta Valachica", 4, Tîrgoviște, 1972, p. 115). Săpăturile arheologice efectuate de noi în cartierul Suseni au surprins urmele unei așezări aparținînd ultimei etape a culturii Dridu (v. Gabriel Mihăescu, *Contribuții arheologice la studierea începuturilor orașului Tîrgoviște*, în „Valachica", 9, Tîrgoviște, 1977)

[3] Atestate documentar abia în secolele XV—XVI — pe măsura aservirii lor de către feudali sau biserică — dar cu o existență sigur mai veche, satele din împrejurimile Tîrgoviștei constituiau o grupare unitară de așezări înșirate de-a lungul cursurilor de apă. Le prezentăm în ordinea cronologică a menționării lor : Răzvad (1431) ; Brănești, Cerești, Luciani, Racovița și Rușii (1451) ; Telești (1452) ; Aninoasa, Eucșani și Dragomirești (1453) ; Băleanii (1464) ; Sturzeni (1469) ; Făcețelul (1475) ; Viboriți (1479) ; Băcani și Călugăreni (1493) ; Băneștii, Dobroeștii, Găești, Iacovești, Străoști și Vaideești (1498) ; Sîrbi și Tătari (1499) ; Găleșești (1501) ; Cricoveni (1510) ; Gemeni (1531) ; Brețculești (1533), Băjești, Corbi și Văcărești (1535) ; Inoteștii (1573) ; Severinții (1580) ; Popșa (1584) ; Solomon (1597) etc. (v. și Gabriel Mihăescu, *Topografia arheologică a orașului Tîrgoviște*, 1976, lucrare de atestare în ms. la biblioteca Centrului special de perfecționare al C.C.E.S.). Satul Dragomirești de la Dîmbovița („Documenta Romaniae Historica, B, Țara Românească", vol. I, doc. nr. 109) trebuie identificat cu actualul sat Dragomirești de lîngă Tîrgoviște, atît pentru motivul că figurează în document alături de alte sate din apropiere (Răzvad, Aninoasa, Bucșani) cît și pentru că data documentului emis în Tîrgoviște, 1453, este apropiată de cea înscrisă în pisania bisericii satului : 1461—1462 (ctitoria lui Staico din Bucov și a soției sale, Caplea, fiica lui Vlad Călugărul).

https://biblioteca-digitala.ro

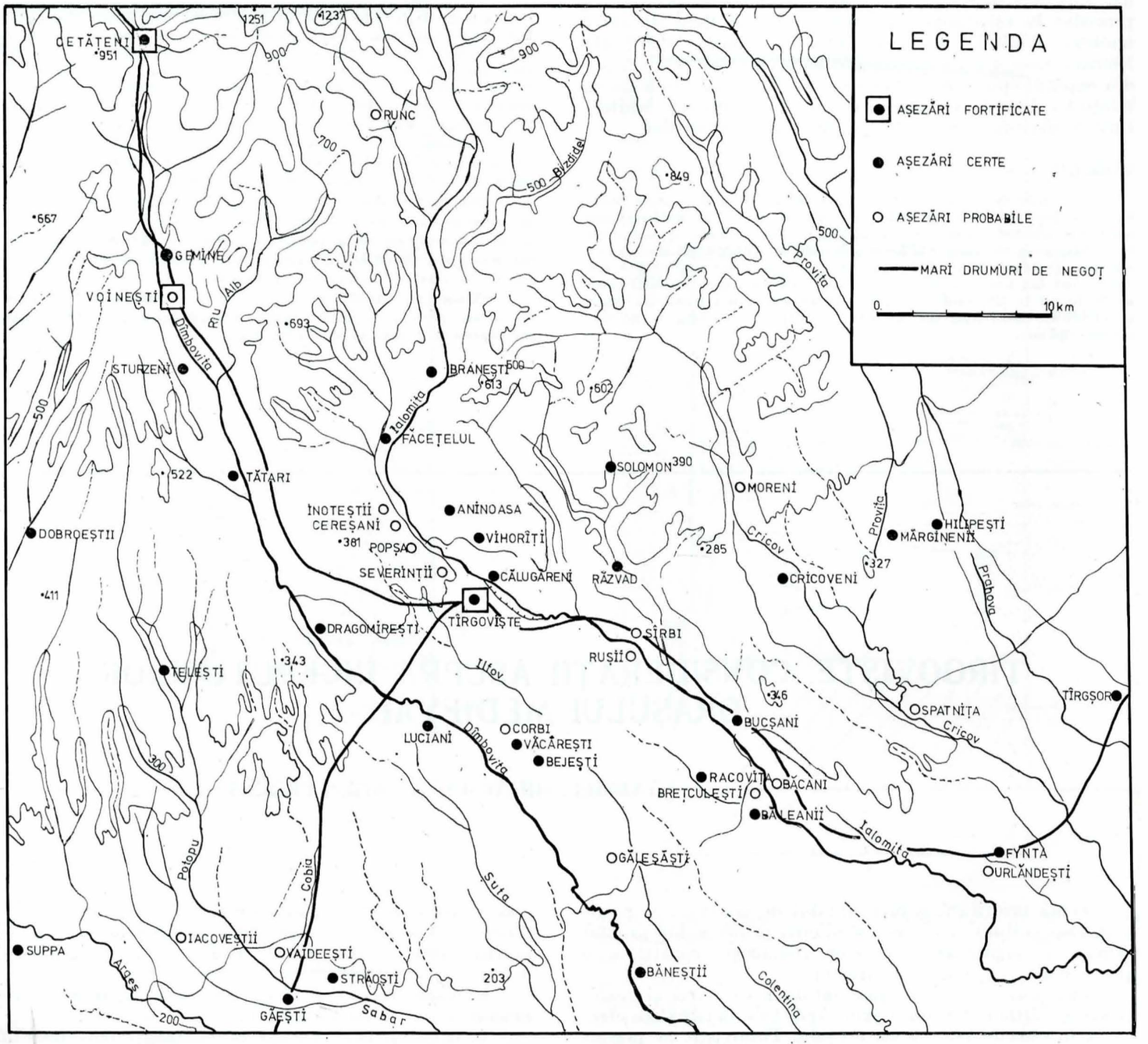

Fig. 1 — Satele din apropierea Tîrgoviștei, atestate documentar în secolele XV — XVI (scara 1: 200 000).

— existența sa în apropierea hotarului cu Transilvania, într-un important punct de ramificație pe străvechiul drum de negoț internațional, ceea ce i-a asigurat de timpuriu contactul cu produsele străine ;

— protecția și sprijinul acordate localității de autoritatea politică centrală.

Așezarea ocupa în zonă un punct-cheie ce străjuia coridorul natural reprezentat de interfluviul Ialomița-Dîmbovița, avînd un important rol militar de supraveghere a căilor de acces dinspre interiorul arcului carpatic pe văile superioare ale celor două rîuri. Această poziție i-a asigurat, probabil încă de la sfîrșitul secolului al XIII-lea, funcția de tîrg de vale posedînd întărituri cu caracter militar, iar de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și pe cea de reședință domnească — această ultimă calitate reliefînd rolul său economic și politic major între localitățile Țării Românești.

După o perioadă de fluctuație ocazională a schimburilor de produse, este de presupus că principalul tîrg anual s-a stabilizat la 15 august, după cum sugerează imaginea de pe sigiliul orașului [4] — reprezentînd pe Fecioara Maria cu pruncul — și poate cea de pe steagul orașului [5], ca și marea frecvență a hramului Adormirea Maicii Domnului[6] la cel puțin opt dintre bisericile Tîrgoviștei : Domnească, Roșie, Tîrgului, Albă, Crețulescu, Stolnicului, Lemnului și catolică parohială, precum și la majoritatea bisericilor satelor din împrejurimi, înșirate pe toate drumurile vechi de acces în oraș : Priseaca, Mogoșești, Ungureni, Colanu, Văcărești, Cazaci, Ulmi, Mahalaua, Răzvad, Adînca, Săteni [7]. Locul unde se ținea acest tîrg

[4] A. Sacerdoțeanu, *Noi documente de cultură românească veche*, în „G.B.", nr. 1—2, 1967, p. 104—105 ; Lia Lehr, *Organizarea administrativă a orașului Tîrgoviște în secolele XVI—XVII*, în „Acta Valachica", 3, 1971, p. 168 ; Emil Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, în „Documente privind istoria României", Introducere, vol. II, București, 1956, p. 492—494. Totuși, contrar celor afirmate de ultimul autor, unele dintre bisericile cu acest hram au fost contemporane cu gravarea sigiliului, folosit și în secolul al XVII-lea.

[5] Unul din cele două steaguri mari ale țării — „socotite făcătoare de minuni" — văzute de trimisul imperial Camillo Cavriolo la Tîrgoviște în octombrie-noiembrie 1603, de culoare sîngerie, avînd ca emblemă „un cap de tînără fecioară, cu splendide hieroglife" (*Călători străini...*, IV, p. 320) ar putea fi cel al cetății de scaun Tîrgoviște (cf. Mihai Oproiu, *A existat steagul Tîrgoviștei* ?, în „Valachica", 9, 1977).

[6] Constantin Manolescu, *Geneza Tîrgoviștei în lumina unor interpretări toponimice, etnografice și sigilografice*, în „Valachica", 9, 1977.

[7] Jeronim Arsengo, în „Călători străini...", II, p. 510 ; Alex. A. Popescu-Runcu, *Catagrafia județului Dîmbovița la anul 1810*, Tîrgoviște, 1936, p. 5—10, 32—36, 50 ; George I. Negulescu, *Hirotonitile săvîrșite în eparhia Mitropoliei Ungrovlahiei în vremea mitropolitului Grigorie Dascălul (1823—1834)*, București, 1934, p. 10, 28, 51, 76 ; I. D. Petrescu,

https://biblioteca-digitala.ro

se afla pe terasa înaltă de pe malul drept al Ialomiței, în zona din vecinătatea de nord a curții domnești [8], la punctul de incidență al vechilor drumuri de comerț și transhumanță. Dezvoltarea activității negoțului de tranzit dintre orașele Europei centrale și Transilvaniei și porturile de la Dunărea de Jos a stimulat înflorirea unui centru de producție meșteșugărească și de schimb la Tîrgoviște. Analiza toponimului ne conduce de asemenea la înțelegerea acestui proces de transformare a tîrgului periodic în piață permanentă [9]. În secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, locul acesteia se numea Tîrgul de Sus [10], de la care provine numele actualului cartier Suseni, unde s-au concentrat atelierele meșteșugarilor și prăvăliile negustorilor [11].

Tîrgoviștea. Schițe istorice și topografice, Tîrgoviște, 1888, p. 50, 51, 53; P. Gârboviceanu, *Anuarul administrației Casei bisericii*, București, 1905, p. 168—175; Administrațiunea Casei bisericii, *Anuar 1909*, București, 1909, p. 32—33, 41—57.

La 15 august se mai ținea, în anii 1837—1839, bîlciul de pe moșia lui Ioniță Potlogeanu din Valea Voievozilor — Mahalaua (Arh. St. București, Vornicia din Lăuntru, d. 6087/1835, apud Mihai Oproiu, *Tîrguri periodice în județul Dîmbovița. 1700 — 1848*, în „Bibliothcca Valachica", 7, 1975, p. 165).

[8] Pavel Chihaia, *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, Ed. Meridiane, București, 1974, p. 376. În acest perimetru a existat în secolele III—V o așezare destul de întinsă, surprinsă în săpăturile arheologice din 1972 în punctul str. Matei Basarab nr. 11, precum și în 1977 în punctul str. Matei Basarab nr. 65 (v. Luciana Oancea, *Săpăturile arheologice din Tîrgoviște — 1972. Așezarea prefeudală*, în „Archiva Valachica", 8, 1976, p. 55—74; Gabriel Mihăescu, *Contribuții arheologice...*, loc. cit.). Căutînd un promontoriu propice pentru o așezare, Nicolae Iorga credea că vechea cetate a Tîrgoviștei se afla pe Dealul Mănăstirii (v. *Vechea Tîrgoviște*, în „Floarea darurilor", nr. 6, București, 1907, p. 89—90).

[9] Eugen Fruchter, Gabriel Mihăescu, *Interpretări noi asupra originii și răspîndirii internaționale a toponimului Tîrgoviște*, comunicare la Simpozionul româno-iugoslav, București, 21—25 octombrie 1976; *idem*, *Precizări istorice și lingvistice asupra genezei orașului Tîrgoviște*, în „Archiva Valachica", p. 93—101.

[10] Numele i-a fost atribuit („D.I.R., B. Țara Românească", veacul XVII, vol. II, p. 267) spre a-l deosebi de *Tîrgul de Jos*, existent la 1616 și menționat în 1668 „în latura dîn jos a svintei Mitropolii", unde „se aflau isnafurile cupeților țarigrădeni, genoveaților și veneaților", către Poarta Bucureștilor (v. *Epistolia tipică sau tipicară a mitropolitului Ștefan ot Tîrgoviștea*, apud I. D. Petrescu, *op. cit.*, p. 27 și 38); *Istoria politică și geografică a Țării Românești de la cea mai veche a sa întemeiere pînă la anul 1774, dat mai întîi la lumină în limba grecească la anul 1806 de frații Tunusli*, trad. de George Sion, București, 1863, p. 177 (mai departe: *Tunusli*).

[11] Gabriel Mihăescu, *Cercetările arheologice de la Tîrgoviște-Suseni*, raport preliminar prezentat la cea de-a XII-a sesiune anuală, București, 9—11 martie 1978.

Fig 2 — Tîrgoviștea în secolele XIV — XVII: identificări arheologice și topografice (scara 1: 10 000).

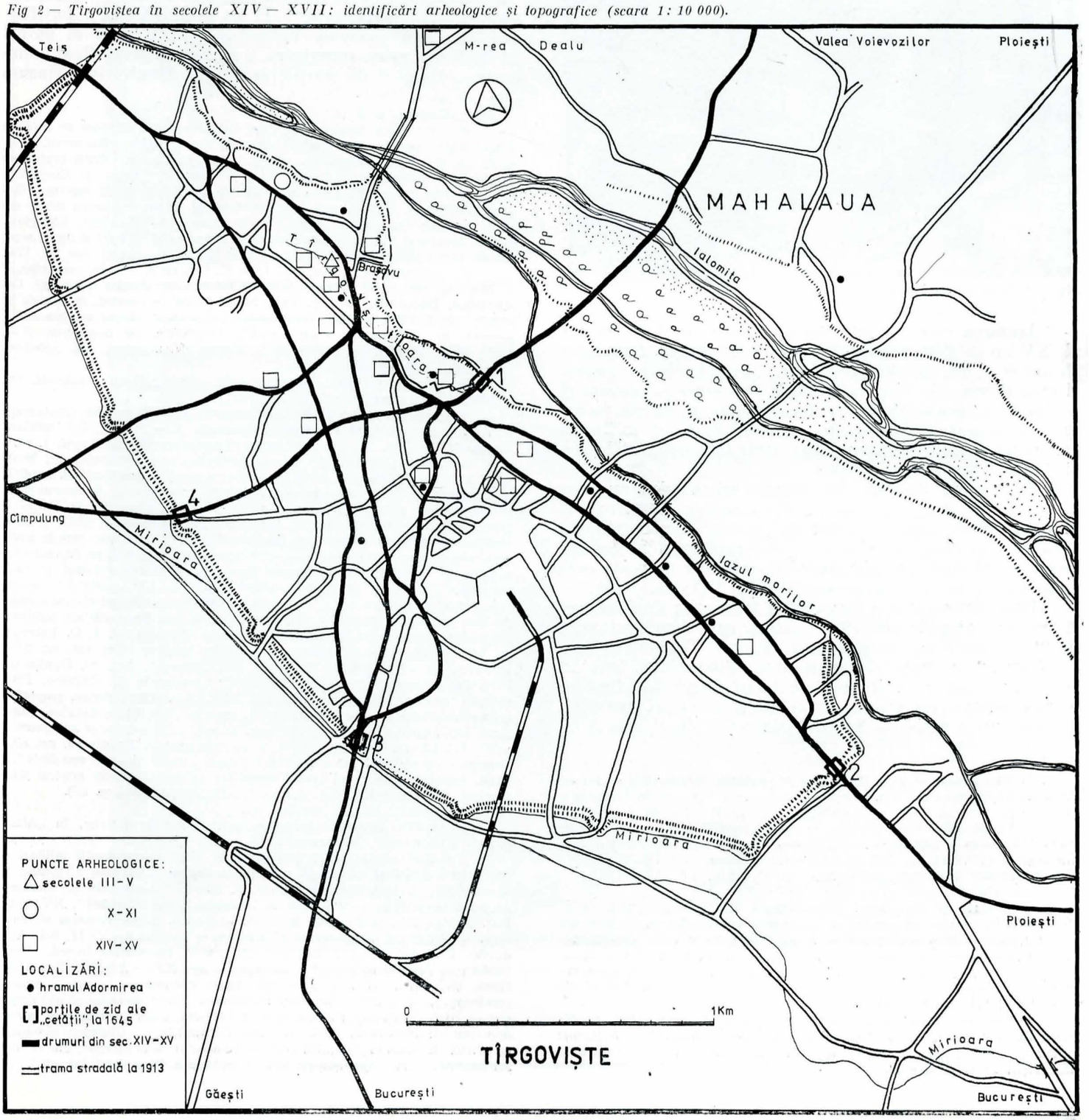

https://biblioteca-digitala.ro

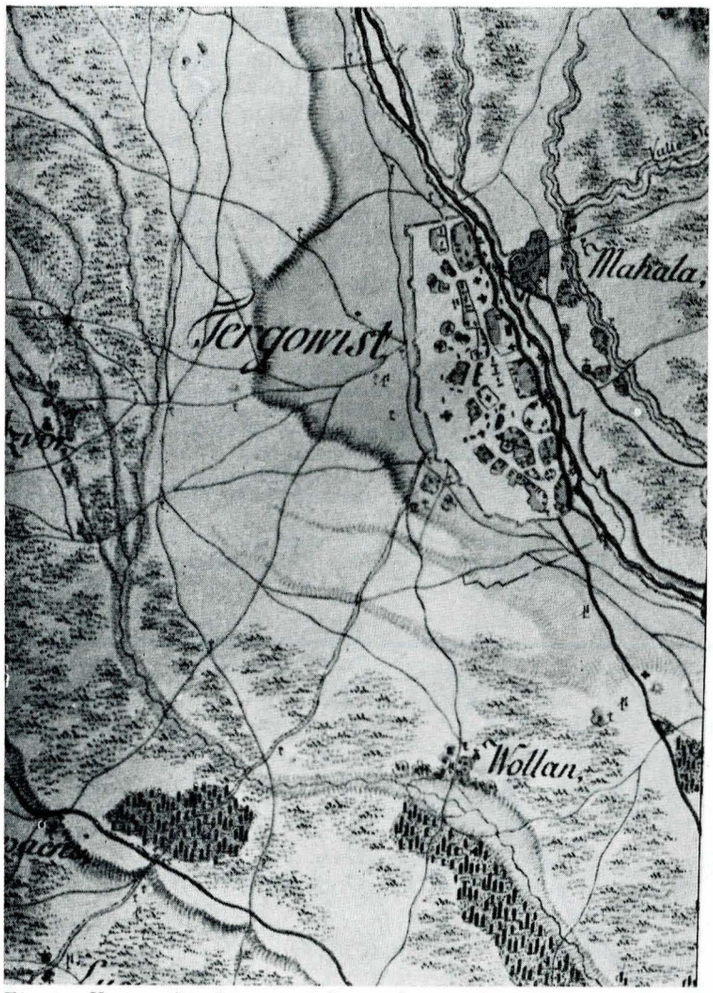

Fig. 3— Harta militară austriacă din anul 1789 (detaliu).

Așezarea care s-a înfiripat aici ocupa pînă în secolul al XV-lea o fîșie relativ îngustă de-a lungul Drumului Brăilei [12] — din sus de biserica Sf. Gheorghe, la nord-vest, și pînă dincolo de biserica Albă, la sud-est [13] — precum și o alta de-a lungul Drumului Cîmpulungului, cu un punct mai aglomerat în zona pieței actuale, unde se întîlneau cele două drumuri de negoț (azi străzile Nicolae Bălcescu și Constantin Brâncoveanu).

În ultimul deceniu, cercetările arheologice au scos la iveală locuințe de suprafață construite din lemn și chirpic, cu un bogat inventar de produse meșteșugărești, ceea ce ilustrează nivelul atins de producția atelierelor locale și intensitatea schimbului de mărfuri pe piața orașului de pe la jumătatea secolului al XIV-lea.

Dacă deformarea informațiilor transmise de Giacomo di Pietro Luccari [14], de către autorii care l-au preluat, a derutat cercetarea științifică a originii Tîrgoviștei, lectura atentă a textului raguzanului, dimpotrivă, este în măsură să asigure o ipoteză de lucru demnă de luat în seamă pentru cercetarea arheologică a vetrei orașului. Luccari nu a scris că Negru Vodă ar fi *durat*, odată cu Cîmpulungul, și *orașele* Tîrgoviște, București ș.a., cum au înțeles ulterior colportorii săi Anton Friedrich Büsching — în 1769, banul Mihai Cantacuzino — în 1774 [15], iar după ei și alții, ci face distincție între faptul că Negru Vodă „*a întemeiat orașul* Cîmpulung" și că tot el „a tras *cîteva întărituri de cărămidă arsă la București, Tîrgoviște, Cetatea de Floci și Buzău*" [16]. El folosea pentru localizare toponimele existente la 1605 ; dar, de aici nu rezultă că aceste orașe ar fi existat încă înainte de Basarab I — cum s-a interpretat uneori [17]. Ele puteau fi doar tîrguri de văi [18] sau tîrguri periodice în așezări rurale, la adăpostul fortificațiilor în discuție.

Importantele drumuri de comerț de pe Ialomița și Dîmbovița — marcate de aceste puncte semnalate de Luccari și care se intersectau în chip firesc la Tîrgoviște — erau apărate de garnizoanele adăpostite în întărituri existente la 1368 [19]. În acea vreme domnia lua cele dintîi măsuri de încurajare a schimburilor comerciale : baterea primelor monede (la 1365) și emiterea, în 1368, a celui mai vechi privilegiu comercial real, în care Tîrgoviștea nu era încă menționată ca oraș [20].

Județul Dîmbovița, probabil organizat inițial ca voievodat de vale cu domeniu cnezial — cum ne sugerează existența, în secolele al VIII-lea și al IX-lea, a fortificației de lîngă așezarea Voinești, — ocupa pînă în secolul al XIV-lea valea superioară a rîului omonim, fiind administrat direct [21] de pîrcălabii Cetății Dîmboviței, singura

---

[12] Din Brașov — prin Bran, Rucăr, Cetatea Dîmboviței — marele drum de negoț sărea din Valea Dîmboviței în cea a Ialomiței la Tîrgoviște, trecînd Ialomița pe la Răzvad (toponim cu sensul : dincolo de vad) și, urmînd în aval malul stîng al rîului, se abătea spre Brăila — prin Tîrgșor, Saac (Săcuieni) și Buzău — sau continua spre Orașul de Floci — prin Gherghița („D.R.H., D, Relații între țările române", vol. I (1222—1456), Ed. Academiei, București, 1977, doc. nr. 118, 120, 121, 122, 134, 137, 141—143, 176, 243, 268 și A).

[13] O serie de descoperiri întîmplătoare de-a lungul acestei artere de circulație, la care se adaugă și săpăturile arheologice mai vechi din punctul Biserica Roșie (efectuate de Radu Gioglovan în 1963, rămase inedite) și cele recente din punctul Stelea Veche (executate de Petru Diaconescu în 1978), ambele puncte în imediata apropiere a vechiului drum comercial, confirmă cuprinderea în vatra localității din ultimele decenii ale secolului al XIV-lea a acestei zone.

[14] *Copioso ristretto de gli annali di Ragusa*, Venezia, 1605, p. 49, apud Pavel Chihaia, *De la Negru Vodă la Neagoe Basarab. Interferențe literar-artistice în cultura românească a evului de mijloc*, Ed. Academiei, București, 1976, p. 62—64.

[15] *Tunusli*, p. 8.

[16] Apud Paul Simionescu, Paul Cernovodeanu, *Cetatea de scaun a Bucureștilor. Consemnări, tradiții, legende*, Ed. Albatros, București, 1976, p. 92 ; v. și Pavel Chihaia, *op. cit.*, p. 63, în traducerea căruia textul are următoarea formulare : „*Negru Vodă ... construi cetatea în Cîmpulung și ridică mai multe ziduri de cărămizi arse în București, Tîrgoviște, Floci și Buzău*" (subl. n.). Această știre este întărită de un document intern din 1431, în care *Cîmpulung*, Argeș, Rucăr, Tîrgoviște, Săcuieni, Gherghița, Brăila, Buzău și Floci sînt menționate ca principalele *tîrguri și vămi*, separat de *vama cetății de la Cîmpulung* („D.R.H., D", vol. I, doc. nr. 176).

[17] Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor, I — Din cele mai vechi timpuri pînă la întemeierea statelor românești*, Ed. științifică, București, 1974, p. 242 ; *Statul feudal la români*, în „Anale de istorie" nr. 4, 1976, p. 154 ; Constantin C. Giurescu, *Marea vechime a Tîrgoviștei*, în „Dîmbovița — supliment", Tîrgoviște, 30 decembrie 1976, p. 3 ; idem, *Probleme controversate în istoriografia română*, Ed. Albatros, București, 1977, p. 80—86.

[18] P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, Ed. științifică, București, 1969, p. 279—291.

[19] Cronica lui Ioan de Küküllö, în vol. „File din cronici. Crestomație privind istoria militară românească (secolele X — XIX)", Ed. militară, București, 1973, p. 20 ; Nicolae Iorga *(Istoria armatei românești*, I, ed. a II-a, București, 1929, p. 81 ; *Istoria românilor și a civilizației lor*, București, 1930, p. 70) localiza lîngă Tîrgoviște această primă luptă și, implicit, a întăriturilor. Ele trebuie deosebite de altele mai simple, de interes local, cunoscute sub numele de posade, străji și prisăci (Discuția la Barbu T. Cîmpina, *Scrieri istorice*, vol. I, Ed. Academiei, București, 1973, p. 250), menționate și ele în cronica lui Ioan de Küküllö. Toponime care le amintesc existența se întîlnesc și în ocolul Tîrgoviștei, spre NV, pe drumul Cîmpulungului : satul Priseaca, punctul Straja din dealurile Teișului, probabil cel numit „La cruce" în Harta militară din 1896—1902 (seria XI, coloana G), marcat de o cruce pe cel mai înalt vîrf al Plaiului Mogoi și care străjuia vechea variantă a drumului Cîmpulungului și cele două văi ale Ialomiței și Dîmboviței, Cetatea de lemn de la Popșa (Popșia) (cf. I. D. Petrescu, *op. cit.*, p. 38 ; idem, *Tîrgoviștea. Cercetări istorice*, 1906, ms. nr. 3748, Biblioteca Academiei R. S. România, p. 16, 20—22 ; Arh. St. Dîmbovița, Primăria orașului Tîrgoviște, d.45/ 1887 ; Constantin C. Giurescu, *Principatele române la începutul secolului XIX. Constatări istorice, geografice, economice și statistice pe temeiul hărții ruse din 1835*, Ed. științifică, București, 1957, p. 224 ; Nicolae Stoicescu, în vol. „*Tîrgoviștea și monumentele sale*", Ed. Litera, București, 1976, p. 44 ; Constantin Manolescu, *art. cit.*). Despre o cetate de lemn a lui Vlad Țepeș, „unde își avea reședința" la 1462, vorbește cronicarul turc Tursun-bei *(Cronici turcești privind țările române. Extrase*, vol. I, Ed. Academiei, București, 1966, p. 67).

[20] „D.R.H., D", I, doc. nr. 46.

[21] Virgiliu Drăghiceanu, *Monumentele noastre istorice*, în „Almanachul Dîmboviței", București, 1912, p. 30.

Tradiția administrării județului de către comandanții militari ai principalei cetăți se păstrează pînă în secolul al XVIII-lea *(Tunusli*, p. 25—26, 32 ; V. Drăghiceanu, *op. cit.*, p. 26—27 ; Constantin C. Giurescu, *În legătură cu Mircea cel Bătrîn*, în „Revista istorică română", XV, 1945, fasc. III, p. 125, 418—419, apud N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova — sec. XIV—XVII*, Ed. Academiei, București, 1968, p. 125, 215—217 ; P. P. Panaitescu, în vol. „*Viața feudală în Țara Românească și Moldova — sec. XIV—XVII*", Ed. științifică, București, 1957, p. 425—426 ; idem, *Introducere la istoria culturii românești*, p. 297, 299 ; Theodora Rădulescu, *Sfatul domnesc și alți dregători ai Țării Românești din secolul al XVIII-lea. Liste cronologice și cursus honorum*, I, București, 1972, p. 126). Constantin C. Giurescu consideră că primii pîrcălabi ai județului Dîmbovița au stat de la început, din vremea lui Basarab I, la Tîrgoviște (v. *Marea vechime a Tîrgoviștei*, loc. cit.).

https://biblioteca-digitala.ro

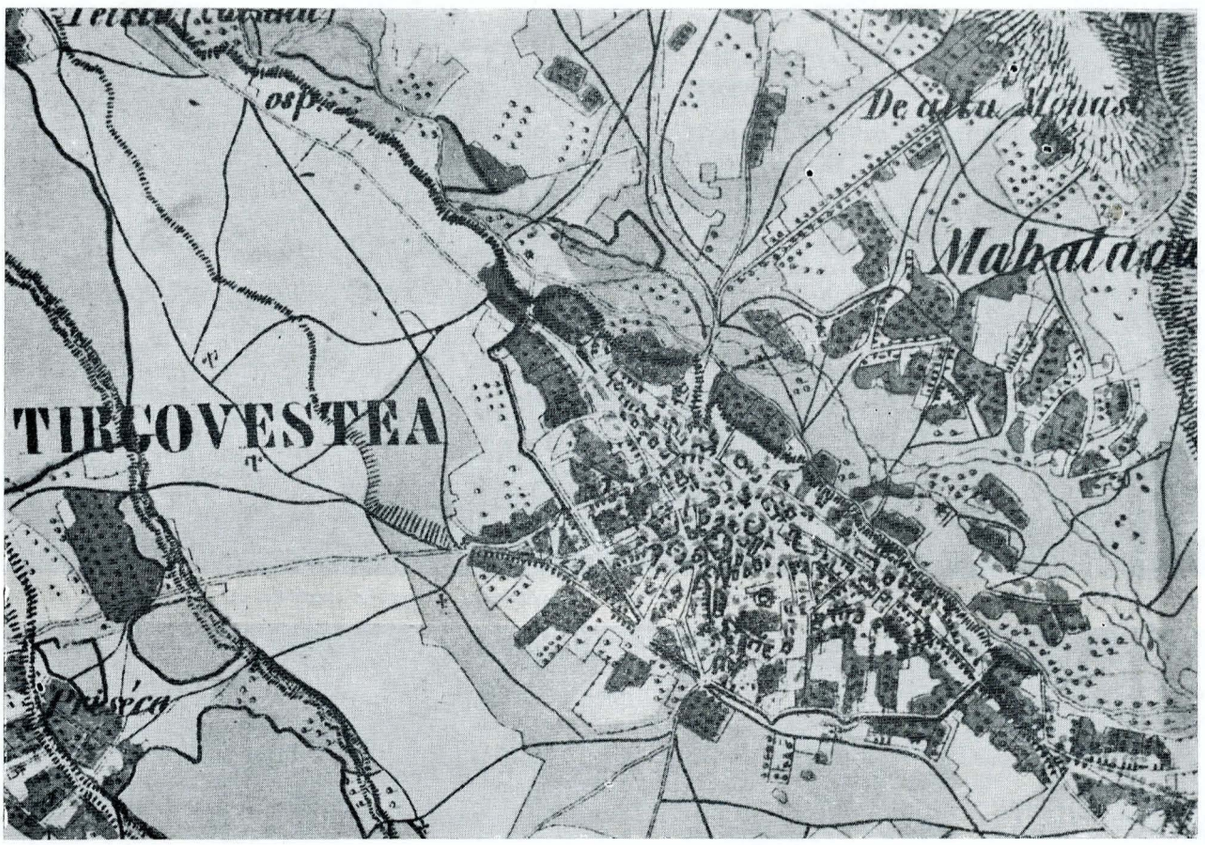

Fig. 4 — Harta editată în 1863 de C. P. de Szathmáry, redesenată după harta mareșalului Fligely din 1855 (detaliu).

Fig. 5 — Harta Institutului geografic militar din 1896—1909 (detaliu).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 6 — Tîrgoviște. Vedere generală din Turnul Chindiei, spre vest: drumul Cîmpulungului (fotografie executată în 1864 de C. P. de Szathmáry).

Fig. 7—8 — Tîrgoviște. Vedere generală din Turnul Chindiei, spre nord-vest și detaliu cartierul Suseni (fotografie din 1864 ale lui C. P. de Szathmáry).

https://biblioteca-digitala.ro

cetate a văii în secolele XIII—XIV, localizată la Cetăţeni de majoritatea istoricilor [22]. Existenţa întăriturilor pe rîul Ialomiţa în toamna anului 1368 — cînd „comitele Dragomir, castelanul de Dîmboviţa", în fruntea unui corp de oaste, dădea prima luptă de apărare împotriva unui invadator ce venea dinspre răsărit — vine să susţină ipoteza cuprinderii la această dată în teritoriul de sub autoritatea pîrcălabilor de la Dîmboviţa — după crearea statului feudal centralizat — şi a văii superioare a Ialomiţei, care a putut fi organizată anterior tot ca voievodat de vale.

Spre deosebire de Cetatea Dîmboviţei, aşezarea cu caracter militar [23], fără rol economic marcant în zonă, distrusă de turci spre sfîrşitul secolului al XV-lea, Tîrgovişte acumulase încă de la sfîrşitul secolului al XIV-lea toate atributele unui veritabil oraş : producţie meşteşugărească specializată, activitate permanentă de schimb, centru politic, administrativ şi cultural [24]. Rapida ascendenţă a localităţii, aleasă drept reşedinţă domnească, a putut determina şi preluarea atribuţiilor administrative, militare şi judecătoreşti asupra întregului judeţ — extins mult către sud [25] — de către comandantul militar al Tîrgovişte (pîrcălab, căpitan, ispravnic, vornic), tot aşa cum este posibil ca reşedinţa dregătorului domnesc al judeţului Dîmboviţa să se fi aflat la Tîrgovişte încă din vremea lui Vlaicu, odată cu ridicarea aici a construcţiei întărite.

Cercetările arheologice efectuate în vara anului 1976 în perimetrul Curţii domneşti din Tîrgovişte [26] au scos la iveală, în sectorul B, un zid — orientat NNV—SSE, gros de 1,30—1,50 m, cu fundaţia înaltă de 0,62 m, din bolovani de rîu, cu elevaţia din cărămizi — atribuit primei faze de construcţie din epoca lui Mircea cel Bătrîn (cca 1400). S-a avansat ipoteza că zidul făcea parte din latura de vest a primei incinte [27]. Săpăturile din sectorul A nu au confirmat însă înglobarea zidului în prima incintă din vremea lui Mircea, care nu a fost surprinsă pe latura de vest. Considerăm această urmă de construcţie al cărei capăt de nord-vest se termină cu un şpalet indicînd un gol de poartă cu acces dinspre Drumul Ialomiţei — drept anterioară primei incinte a curţii domneşti. Ea poate fi mărturia materială a *„întăriturii de cărămidă arsă"* ridicată de bunicul sau tatăl lui Vlaicu, care, prin aşezarea aici a reşedinţei domneşti, a fost folosită şi de Mircea, cel care şi-a clădit casa domnească la adăpostul cetăţuii preexistente avînd o funcţionalitate militară, situaţie similară altor curţi domneşti [28].

Atrage atenţia faptul că în faţa acestui zid — extra muros — a fost identificat şi un şanţ larg [29] al cărui traseu urmăreşte, însă, un accident de teren ales de constructori pentru amplasarea fortificaţiei, ceea ce îi asigura o poziţie naturală favorabilă pentru apărare [30]. Zidul de pe latura sudică — singurul păstrat fragmentar, a cărui demolare la începutul secolului al XVII-lea a fost dovedită prin descoperirea unei porţiuni prăvălite în umplutura şanţului — cu un traseu rectiliniu, reprezintă principalul front defensiv al fortificaţiei, barînd singura direcţie lesnicioasă de acces către extremitatea promontoriului, ocupată de citadelă. Din aceeaşi raţiune, poarta principală (sau singura) a întăriturii a fost plasată, firesc, pe această parte. Restul laturilor acestei incinte s-au adaptat, probabil, configuraţiei terenului, urmărind îndeaproape conturul promontoriului şi căutînd o poziţie optimă în raport cu profilul pantelor. Însăşi curtea din secolele XV—XVI este apărată natural, atît de rîpa dinspre lunca Ialomiţei — spre N şi NE — cît şi de această viroagă — spre SV şi SE — dincolo de care, paralel cu zidul în discuţie, trecea Drumul Ialomiţei, identificat arheologic în capătul de vest al aceleiaşi secţiuni ca uliţă pietruită [31], situată la cca 5 m est de zidul de incintă al curţii mari din secolul al XVII-lea, fapt reconfirmat şi în secţiunea II A, în campania din 1968. În urma lărgirii incintei, Drumul Ialomiţei a fost deviat spre vest, pe traseul actual al străzii Nicolae Bălcescu, aşa cum am putut constata cu ocazia supravegherii lucrărilor de canalizare, în anul 1974 [32]. În segmentul de stradă din dreptul curţii domneşti se păstrează fundaţiile cîtorva case de zid din secolul al XVI-lea, dezafectate prin deplasarea drumului în urma extinderii incintei.

Descoperirea în săpăturile arheologice efectuate în anii 1954 şi 1961—1962 a şanţului de apărare [33] surprins în săpăturile din 1976 în secţiunile II A, III B şi IV B (unde coteşte spre est) [34] şi în secţiunea V A (1978) — vine să întărească ipoteza că acesta delimita latura de SV—SE a întăriturii. El a fost observat cu prilejul cercetărilor arheologice din 1976 şi în secţiunea V C, în care zidul de incintă din secolul al XVII-lea s-a găsit prăbuşit datorită construirii sale peste umplutura şanţului care, prin tasare, a antrenat fundaţia. Nu credem că accidentul poate fi

---

[22] Ibidem ; O discuţie mai amplă la Ion Nania, *Cruceburg — Episcopatul Cumaniei — Cetatea Dîmboviţei — Cetăţeni*, în „Archiva Valachica", p. 87—91.

[23] Pavel Chihaia, *Din cetăţile de scaun ale Ţării Româneşti*, p. 336.

[24] Problema formării oraşelor româneşti a fost analizată recent de M. D. Matei, *Producţia şi schimbul de mărfuri în faza de cristalizare a vieţii urbane medievale din Ţara Românească şi Moldova (secolele XIII—XIV)*, în „S.C.I.V.A.", tomul 27, 3, 1976, p. 369—377 ; idem, *Premisele formării oraşului medieval Suceava şi rolul aşezării pînă la mijlocul secolului al XIV-lea* în „S.C.I.V.A.", tomul 28, 1, 1977, p. 71—87.

[25] Ulterior, schimbarea configuraţiei judeţului a fost determinată şi de rearondarea, petrecută probabil în prima jumătate a secolului al XVII-lea, cînd judeţul Păduret — devenit Muscel şi Păduret, apoi Muscel („D.I.R., B", veacul XVII, I, p. 258 ; II, p. 218 ; IV, p. 270, 298, 482, 538 ; „D.R.H., B", I, doc. nr. 285 ; II, doc. nr. 218 ; XXI, doc. nr. 22, 186, 269 ; XXII, doc. nr. 18, 100, 164, 167, 231, 254, 295, 340, 354 ; XXIII, doc. nr. 8, 31, 130, 265, 266, 320, 351, 391, 439 ; XXIV, doc. nr. 414 ; D.G.A.S., *Indice cronologic* nr. 1. Arhiva Mitropoliei Ţării Româneşti, Bucureşti, 1961, vol. I, p. 49, 248 ; V. Drăghiceanu, *op. cit.*, p. 26, 29—30) s-a extins asupra văii superioare a Dîmboviţei. Judeţul Păduret sau al Pădureţilor — care la 1498 se întindea pînă la munţi — apare separat în documente şi în anul 1613. Cunoscîndu-se o perioadă de folosire cumulată a două nume : Muscel şi Păduret (1609— d. 1686) — din 1626 începe să se folosească şi denumirea simplă de Muscel. Analiza atentă a acestor date nu îndreptăţeşte încercările unor cercetători de a determina geografic ariile a două judeţe diferite şi contemporane, în evul mediu : Păduret şi Muscel cf. *(Istoria României. Compendiu*, E.D.P., Bucureşti, 1969, harta nr. 7 ; *Atlas istoric*, E.D.P., Bucureşti, 1971, harta nr. 54 ; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, Ed. Albatros, Bucureşti, 1971, p. 253 şi harta nr. 5 ; Nicolae Constantinescu, *Coconi — un sat din Cîmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrîn. Studiu arheologic şi istoric*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1972, p. 192 ; Dinu C. Giurescu, *Ţara Românească în secolele XIV şi XV*, Ed. ştiinţifică, Bucureşti, 1973, p. 302—303, 357 ; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, 1974, p. 17 ; „Momente din istoria patriei, a partidului comunist, a mişcării revoluţionare şi democratice din România. Consultaţii", ed. a doua, Ed. Academiei, Bucureşti, 1976, hărţile nr. 2 şi 3).

[26] Colectivul de cercetare a fost alcătuit din : dr. Nicolae Constantinescu — coordonator responsabil, Gabriel Mihăescu, Gh. I. Cantacuzino, arh. Cornel Ionescu, Petru Diaconescu, Rodica Tînjală.

[27] *Raport asupra săpăturilor arheologice din 1976* (la Curtea domnească din Tîrgovişte), în ms. la Muzeul judeţean Dîmboviţa, p. 4.

[28] Baia (cf. Radu Ştefan Ciobanu şi Adrian Cioacă, *Vechimea oraşului Baia* în „Muzeul Naţional", II, Bucureşti, 1975, p. 365—378) ; Roman (cf. Eugenia Greceanu, *Structura urbană a oraşului Roman, mărturie a trecutului istoric*, în „Revista muzeelor şi monumentelor — Monumente istorice şi de artă", nr. 2, 1975, p. 30—40 ; idem, *Elemente de metodică în cercetarea centrelor istorice ale oraşelor*, în „Arhitectura", nr. 4 (161), 1976, p. 24—30) ; Cîmpulung (cf. Pavel Chihaia, *op. cit.*, p. 268—278) ; Bucureşti (cf. Panait I. Panait, *Cetatea Bucureştilor în secolele XIV — XV*, în „Revista muzeelor", 4, 1969, p. 310—318 ; Gh. I. Cantacuzino, *Probleme ale raportului dintre începuturile aşezărilor urbane medievale şi curţile domneşti din Ţara Românească*, în „Studia Valachica", 2, 1970, p. 95—111 ; Dumitru Almaş, Panait I. Panait, *Curtea Veche din Bucureşti*, Ed. pentru turism, Bucureşti, 1974, p. 13—14).

[29] *Raportul citat*, p. 4—5.

[30] E posibil ca şanţul să fi fost amenajat pe vechea albie a pîrîului Tîrgovişţioara — a cărui amintire s-a păstrat în tradiţia orală. El se vărsa în lacul morilor, amenajat la sfîrşitul secolului al XIV-lea pe la piciorul terasei, abaterea sa spre est fiind făcută abia la începutul sccolului al XVIII-lea (Radu Gioglovan, *Cetatea Tîrgovişlei*, în „Chronica Valachica", 5, 1973, p. 86 ; idem, *Iazuri şi mori la Tîrgovişte*, în „Archiva Valachica", p. 108, 115 şi planul). Punctul de confluenţă se afla pe locul unde s-a construit în 1645 Poarta vînătorilor Dealului. Devierea ulterioară a pîrîului, la nord de curtea domnească, pe actuala Fundătură a Braşovului (ramificaţie din fosta Uliţă a Braşovului, menţionată la 1831) a determinat şi schimbarea numelui viroagei în acela de pîrîul Braşovului (captat astăzi în canalizarea oraşului).

[31] *Raportul citat*, p. 4 ; v. şi Nicolae Constantinescu, *Curtea domnească — complexă vatră arheologică*, în „Dîmboviţa — supliment", p. 3, 11.

[32] Gabriel Mihăescu, *Cercetări arheologice, 3. Tîrgovişte*, în „Documenta Valachica", 6, 1974, p. 308.

[33] Radu Gioglovan, *Din problemele istoriei complexului monumental al Curţii domneşti din Tîrgovişte*, în „Documenta Valachica", p. 102.

[34] *Raportul citat*, p. 4—5.

https://biblioteca-digitala.ro

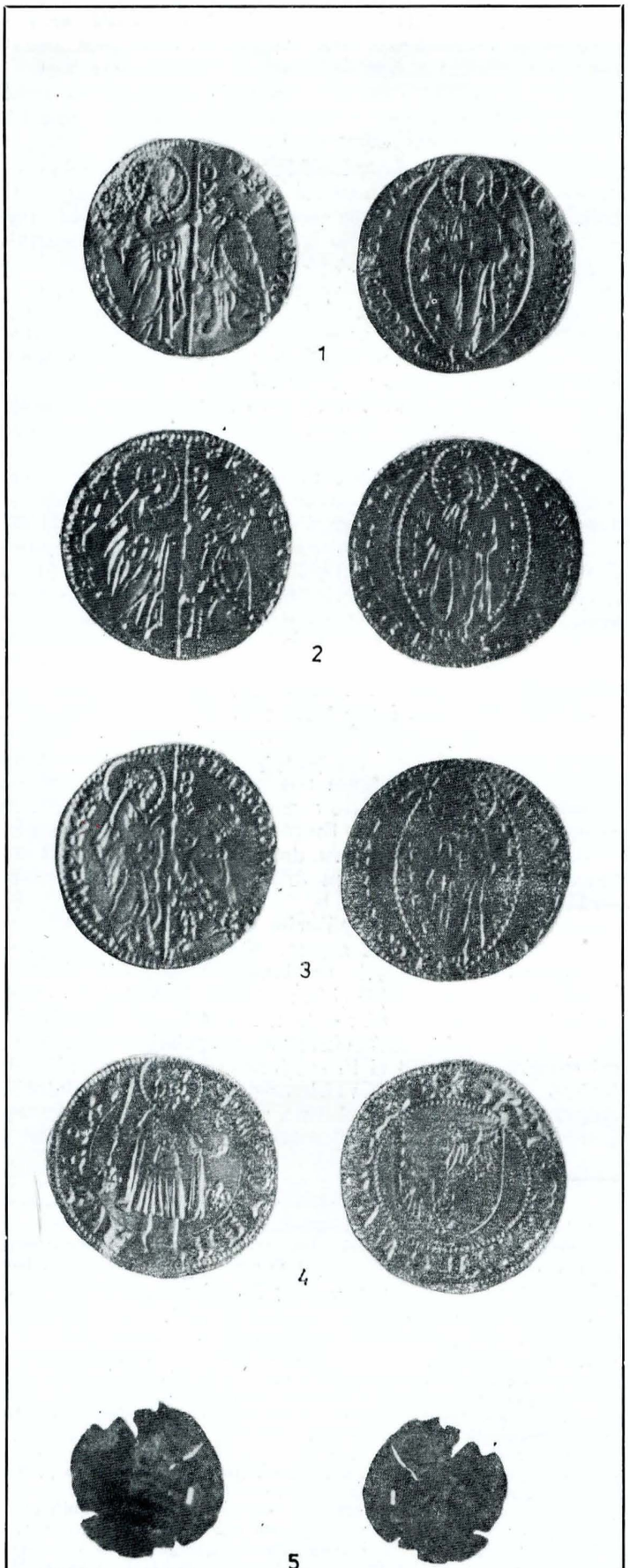

Fig. 9 — Tezaur de monede, descoperit în anul 1974 în Tîrgul de Sus (Suseni): 1—3 ducați veneției din aur emiși de Francesco Dandolo (1329—1339, imitație genoveză Chios), Andrea Dandolo (1343—1354), Marco Corner (1365—1368); 4—5 monede emise de Sigismund I de Luxemburg (florin aur din 1387 — 1401 și obol anepigraf din 1430—1437).

pus pe seama tasării umpluturii unei simple gropi de bordei, cum am considerat inițial [35].

Prima porțiune a șanțului de apărare a fost surprinsă de noi în anii 1961—1962 pe terenul ocupat în prezent de I.R.E.P., în latura de NV a incintei curții domnești, avînd orientarea NV — SE [36].

Iată, deci, mai multe puncte [37] în care a fost observat șanțul defensiv — adaptat suplimentar prin adîncirea și regularizarea vechiului traseu sinuos al vîlcelei existente. Este evident că mărturia lui Filippo Pigafetta [38] despre lucrările de fortificare executate aici de Sinan Pașa în 1595, „folosind zidul vechi și reparîndu-l cu palănci" se referă la vechea cetățuie — singura care urmărea parțial traseul viroagei, amenajată defensiv încă de la sfîrșitul secolului al XIV-lea.

În baza acelorași observații arheologice, credem că nu mai pot fi respinse în mod exclusivist toate informațiile transmise de călători din secolul al XVI-lea (ante 1595) despre existența unor fortificații[39]. Faptul că Felix Petančić (1502), Francesco della Valle (1532), Sebastian Münster, (1544) și Pierre Lescalopier (1574) [40] ne transmit știri despre unele lucrări de fortificare la Tîrgoviște sau la curtea domnească nu poate fi trecut cu vederea. Chiar dacă afirmațiile lor sînt uneori contradictorii, unii confundînd fortificarea orașului cu cea — existentă anterior — a curții voievodale, reținem că, cel puțin pînă la pierderea suveranității de stat, apărarea naturală a așezării — care în 1596 se întindea „de-a lungul rîului, lung și îngust" [41] — a fost completată parțial cu șanțuri, valuri și metereze. Relatările călătorilor străini despre fortificarea orașului și a curții domnești trebuie puse și în legătură cu refacerile provizorii, repetate, ale vechilor întăriturii distruse cu prilejul unor cutremure (1411, 1517, 1636) și bătălii desfășurate aici (1442, 1462, 1476, 1522, 1595, 1603, 1611) ; acestea pot explica știrile despre fortificarea simplă, cu palancă, a curții domnești după marile distrugeri, la care se cuvine să adăugăm și cererile de meșteri transilvăneni la 1476, 1494 și apoi în secolul al XVI-lea. Franco Sivori informează despre dărîmarea, de astă dată la ordinul turcilor, a vechilor ziduri și cetăți [42]. Toate acestea conduc la concluzia că nu lui Petru Cercel i se poate atribui construirea primului zid de incintă al curții mari. Nici rezultatele cercetărilor arheologice și nici izvoarele documentare nu au permis încă datarea certă a acestor ziduri. La jumătatea secolului al XVI-lea (1549), Anton Verancsics amintea existența — cu toată interdicția otomanilor de a fi întemeiate noi cetăți și fortărețe [43] — a două cetăți de piatră (București și Poenari) și a „singurului oraș mai însemnat, destul de întins și capitala țării" [Tîrgoviște], știre din care înțelegem că s-ar fi putut menține și aici fortăreața de la curte (de care vorbise și Pigafetta), din moment ce continuau să fiinteze și cetăți mai mici ; chiar și în secolul următor, Pigafetta, Toma Borsos, P.D. Bakšić, Conrad Jacob Hiltebrandt, Paul din Alep, Evlia Celebi remarcau fortărețele pe care le constituiau mănăstirile întărite — inclusiv cele din Tîrgoviște — tocmai pentru că orașele nu erau încinse cu ziduri [44].

---

[35] *Idem*, p. 8.

[36] Săpături efectuate de R. Gioglovan și G. Mihăescu (v. Radu Gioglovan, *loc. cit.*).

[37] Un șanț mai îngust poate fi urmărit și pe traseul cuprins între biserică și casa lui Dionisie Lupu din 1803, fiind sesizat în secțiunile I și III ale săpăturilor efectuate în 1963 de Răzvan Theodorescu (cf. documentația grafică a săpăturilor aflată în arhiva Muzeului județean Dîmbovița. Reținem și observația stratigrafică făcută de Radu Gioglovan în anul 1965, privitoare la faptul că terenul pe care s-a construit biserica domnească mare fusese străbătut anterior de un așa-zis șanț de apărare (v. *art. cit.*, p. 110—115). Este greu de înțeles totuși cum au putut constructorii să amplaseze lăcașul peste umplutura viroagei.

[38] *Călători străini* ..., III, p. 548.

[39] V. discuția problemei la R. Gioglovan, *Cetatea Tîrgoviștei*, loc. cit. și N. Stoicescu, în *„Tîrgoviștea și monumentele sale"*, loc. cit.

[40] *Călători străini* ..., I, p. 322, 444, 504 ; II, p. 428.

[41] *Idem*, III, p. 631 (descrierea lui Giuseppe Pisculo).

[42] *Idem*, p. 18.

[43] *Idem*, I, p. 404. Mai tîrziu, Bakšić relata din nou despre interdicția construcției de palate întărite (*idem*, V, p. 206).

[44] *Idem*, III, p. 550 ; IV, p. 375 ; V, p. 213—215, 606 ; VI, p. 120, 725.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 10 — Tezaur monetar (ducați de argint) din secolul al XIV-lea, descoperit în anul 1963 în Tîrgul de Sus (Suseni).

Lucrările de fortificare au fost realizate la Tîrgoviște în trei etape principale : a) cea din secolul al XIV-lea, avînd ca aliniament viroaga Tîrgoviștioarei ; b) cea de la sfîrșitul secolului al XVI-lea (a curții domnești), prin extinderea perimetrului fortificat de-a lungul întregii viroage din această zonă ; c) cea din anul 1645 (a orașului), cînd s-a atins — spre SV — viroaga pîrîului Mirioara (Mierioara). Toate aceste linii succesive de apărare au o latură comună : Lunca Ialomiței. Deși în secolul al XVII-lea vatra propriu-zisă a orașului (perimetrul construit) nu ocupa decît parțial teritoriul încins de valul cetății — ridicat din porunca lui Matei Basarab — traseul acestuia a fost ales, din considerente economice, tot în funcție de un accident de teren : vîlceaua Mirioarei [45].

La sfîrșitul secolului al XIV-lea, cînd s-a atins o maximă demografică, ilustrată și de înmulțirea așezărilor în Cîmpia Română [46], se constată și consolidarea celei de la Tîrgoviște. Depășirea stadiului preurban al localității a fost determinată de întemeierea curții domnești și stabilirea aici a capitalei Țării Românești.

Folosirea casei domnești de la Tîrgoviște de către Mircea cel Bătrîn nu poate fi pusă în legătură numai cu distrugerile provocate la Curtea de Argeș de oștile lui Baiazid I, în octombrie 1394 [47]. Considerăm mai degrabă că nevoia unei alte reședințe domnești a fost impusă de evenimentele politice interne din perioada luptelor pentru tron dintre Mircea cel Bătrîn și Vlad „Uzurpatorul" (ianuarie 1395 — decembrie 1396). La 6 ianuarie 1395, Mircea domnea încă la Argeș [48]. Noua casă domnească de la Tîrgoviște a putut fi terminată numai în primăvara anului 1395, după ce Mircea cel Bătrîn reușise, în primăvară, cu sprijinul voievodului Transilvaniei, să-și consolideze poziția în partea de răsărit a Țării Românești (fără a-și înlătura definitiv rivalul, care a continuat să se mențină în scaunul de la Argeș cel mai devreme pînă în octombrie 1396) [49]. În intervalul de zece luni dinaintea bătăliei de la Nicopole casa domnească era locuită de Mircea, căci I. Schiltberger, martor ocular al luptelor din 28 septembrie 1396, găsea la Tîrgoviște una din cele două capitale ale Țării Românești.

[45] Cristian Moisescu (*Originea și structura urbană a orașului Tîrgoviște*, în „Revista muzeelor și monumentelor — Monumente istorice și de artă", 2, 1975, p. 14) crede că fortificația din secolul al XVII-lea reprezintă o refacere pe același traseu a uneia de la începutul secolului al XVI-lea.

[46] Ștefan Pascu, *Demografia istorică*, în „Populație și societate. Studii de demografie istorică", vol. I, Ed. Dacia, Cluj. 1972, p. 45—46 ; Ștefan Ștefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Ed. Facla, Timișoara, 1974, p. 40, 74.

[47] N. Constantinescu, *Contribuții arheologice asupra Curții domnești din Tîrgoviște (secolele XIV—XVII)*, „S.C.I.V.", 2, anul XV, 1964, p. 225 ; idem, *Curtea de Argeș— străveche vatră voievodală după 1150*, în „Magazin istoric", nr. 1 (130), ianuarie 1978, p. 32.

[48] Barbu T. Cîmpina, *op. cit.*, p. 258, n. 33.

[49] *Ibidem*, p. 248—281.

Fig. 11 — Patroana orașului, reprezentată în pecetea Tîrgoviștei din sec. XVII (1) și de o statuetă din argint descoperită în anul 1974 în Tîrgul de Sus (2).

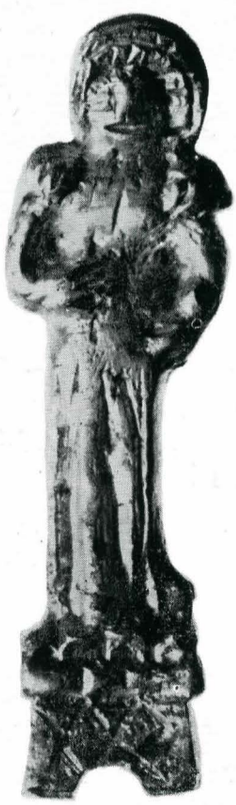

Dintre citadelele mai vechi ale părții de țară ce-i rămăsese în stăpînire, și ar fi putut să-i servească drept adăpost sigur, Mircea a ales-o pe cea de la Tîrgoviște, care controla Drumul Brașovului și al Brăilei — principală sursă de venituri din taxele vamale și legătură lesnicioasă cu aliații săi de peste munți, permițîndu-i totodată supravegherea îndeaproape a mișcărilor adversarului său intern.

După reluarea scaunului de la Argeș (octombrie 1396 — ianuarie 1397), Mircea nu mai putea renunța la avantajele politice, economice și militare pe care le oferea Tîrgoviștea, aceasta rămînînd reședința preferată a fiului și asociatului său, Mihail[50]. De aici, domnia controla Dobrogea, cetatea Dîrstor și nordul gurilor Dunării „către *Părțile tătărăști*", cu Chilia, adică „*pe toată Podunavia, încă și pînă la Marea cea Mare*", teritorii pe care Mircea le-a recucerit în anii 1402—1404. Pe principalul drum comercial al Țării Românești, Tîrgoviștea era menționată ca *singurul* punct de vamă în privilegiul acordat negustorilor lioveni în 1403, reînnoit în 1409 [51].

[50] P. P. Panaitescu (*Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 55—56) susținea că asociatul la domnie rezida la Tîrgoviște și nu în același oraș cu voievodul.

[51] I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368—1900)*, Ed. politică, București, 1971, p. 94—95.

https://biblioteca-digitala.ro

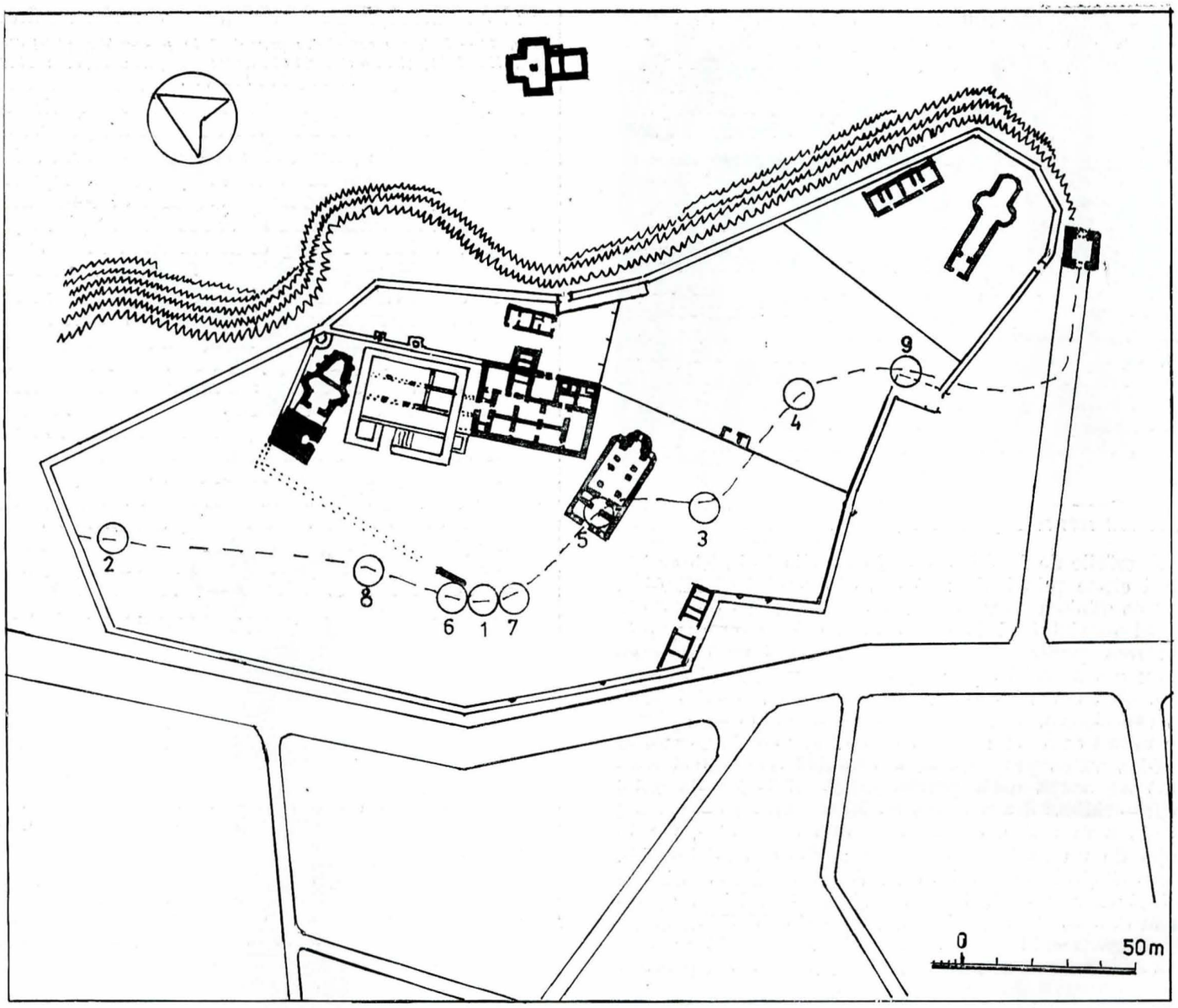

Fig. 12 — Curtea domnească din Tîrgoviște. Reconstituirea traseului ravinării pe baza cercetărilor arheologice: 1 — 1954; 2 — 1961—1962; 3— I/1963 4 — III/1963; 5 — I/1965; 6 — III B/1976; 7 — IV B/1976; 8 — II A/1976; 9 — V C/1976.

Deși în anul 1417, raţiunile militare amintite mai sus au încetat să existe — Ţara Românească pierzînd Dobrogea și cetăţile de pe Dunăre — Tîrgoviștea a continuat să fie reședinţa domnească a lui Mihail, de astă dată pentru temeiuri predominant economice. Rămas singur domn în anii 1418—1420, acesta va emite primul hrisov cunoscut cu formularea : „din însăși casa domniei mele și din însuși orașul domniei mele [...] Tîrgoviște" [52]. Atragem atenţia și asupra faptului că aceasta este totodată prima menţiune documentară a calităţii de *oraș* pentru Tîrgoviște, ulterioară celei de *punct de vamă*, caz analog Slatinei [53].

Urmașul lui Mihail, Dan al II-lea, a continuat politica de stimulare a prosperităţii economice a orășenilor, exprimată în cel dintîi privilegiu acordat negustorilor tîrgovișteni, scutiţi de vamă în toate tîrgurile și orașele ţării, în afara „orașului domniei mele Tîrgoviște", ca „în zilele vechilor domni" [54]. Această constantă a politicii economice a domniei în favoarea tîrgoviștenilor, incluzînd și comenzile tot mai importante ale curţii lansate meșteșugarilor din oraș, a determinat rapida maturizare a trăsăturilor urbane ale așezării, care devine, cel mai tîrziu la 1431, sub Alexandru Aldea, singura capitală a Ţării Românești [55].

Analiza evoluţiei așezării în secolul al XIV-lea conduce la concluzia că Tîrgoviștea a parcurs trei stadii distincte în dezvoltarea sa :

a) așezare rurală cu o poziţie geografică avantajoasă, care juca spre sfîrșitul secolului al XIII-lea rolul de tîrg periodic (tîrg de vale) pentru grupul de sate de pe văile Ialomiţei și Dîmboviţei ;

b) așezare aflată în secolul al XIV-lea în stadiul incipient urban (tîrg cu piaţă permanentă, devenit centru de producţie curentă, factorie (emporion) pe drumul comerţului de tranzit, apărată de un nucleu fortificat cu o garnizoană permanentă, menţionată însă documentar abia la 1403 ca *oppidum* — adică așezare întărită — și totodată punct de vamă ;

c) oraș domnesc privilegiat, avînd cel mai tîrziu din 1395, o curte domnească.

Stabilirea aici a unor elemente etnice străine (meșteșugari și negustori), atrase de interese economice în pragul secolului al XV-lea[56], și permanentizarea reședinţei domnești (urmată ulterior, în timpul domniei lui Neagoe Basarab, de mutarea scaunului metropolitan) au accelerat procesul de urbanizare, de creștere demografică, orașul ajungînd către mijlocul secolului al XV-lea principalul centru economic, politic și administrativ al ţării.

[52] „D.R.H., B", I, doc. nr. 39 și 42.

[53] Ștefan Olteanu, *Cercetări cu privire la geneza oraşelor medievale din Ţara Românească*, în „Studii, revistă de istorie", nr. 6, 1963, p. 1278.

[54] „D.R.H., B.", I, doc. nr. 55.

[55] Ibidem, doc. nr. 71—77.

[56] O parte dintre aceștia erau catolici, prezenţa lor fiind marcată în vechea piaţă a orașului de existenţa a două biserici pentru acest rit : una parohială, atestată la 1417, cu hramul Sancta Maria Gratiarum, cealaltă— Bărăţia, mănăstire franciscană, ctitorită înainte de 1532 (Gabriel Mihăescu, *Cercetări arheologice*, p. 306).

https://biblioteca-digitala.ro

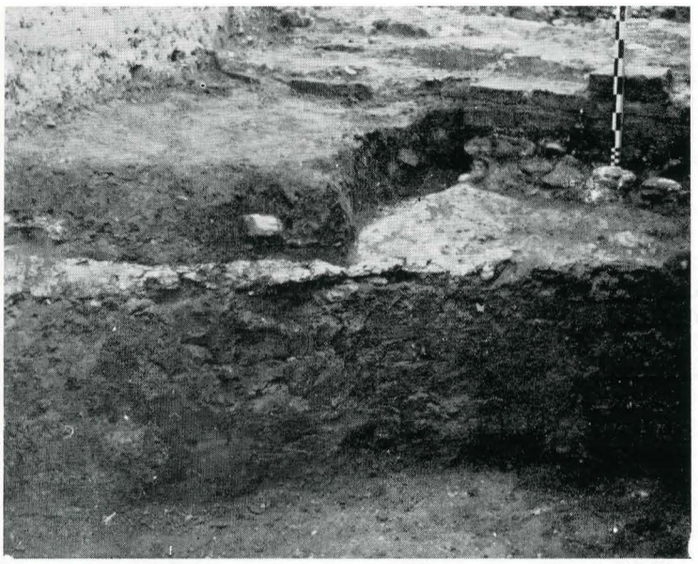

Fig. 13 — 15 Zidul de incintă al primei fortificații din secolul al XIV-lea, descoperit în secțiunea III B/1976 și caseta 3B.

14

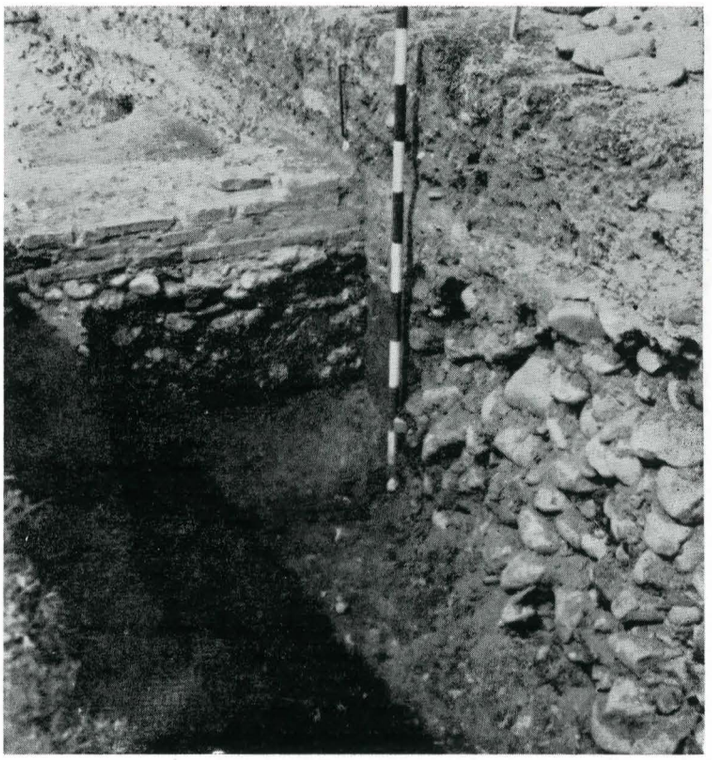

15

SUMMARY

The authors approach, starting from an interpretation in a new light of some recent archeological facts and of some older documentary testimonies, the origin matters of the Medieval town of Tîrgoviște and of its role in the economic, social and political life of the Wallachia.

The analysis of the evolution of the settlement has led to the conclusion that Tîrgoviște covered, throughout the Middle Ages, three distinct stages :

a) rural settlement with an advantageous geographical position, which played in the XIIIth century the part of a periodical borough (a valley borough) for the group of villages in the valleys of the Ialomița and the Dîmbovița.

b) initial urban settlement, having at the beginning of the XIV-th century the role of an exchange market on the road of the passing trade between the riverports at the Down Danube and the towns of Central Europe, defended by a fortified nucleus ;

c) free princely town, oppidum with the customs point and the princely court, as far as 1431, the single capital of the Wallachia.

The survey contains some remarks concerning : the evolution of the urban areas and structures, of the fortifications, the moment of raising of the first princely house, the place and date of the annual development of the fair, the changes that appeared in the configuration of the Dîmbovița district — in comparison with the growth of the role of the town in the region, the location of some villages certified in the documents of the XV—XVIth centuries.

ANDRÉ LECOMTE DU NOUY ȘI RESTAURAREA MONUMENTELOR ISTORICE DIN ROMÂNIA (II)

GRIGORE IONESCU

În timp ce șantierul de la biserica Trei Ierarhi din Iași era în plină activitate — lucrările fiind executate în proporție de 50% — arhitectul André Lecomte du Nouy primea din partea Ministerului Cultelor, în iunie 1884, invitația de a examina Mitropolia din Tîrgoviște și biserica domnească Sf. Niculae din Iași și de a raporta „*despre starea în care se află, ce lucrări de restaurare sînt necesare și, în marginea sumei de 200 000 lei, să întocmească cuvenitele devizuri și lucrări preliminarii*". Curînd după aceea, în septembrie 1884, o nouă invitație, semnată de data aceasta, pentru ministru, de către arheologul Grigore G. Tocilescu, cerea arhitectului Lecomte să meargă la Craiova

https://biblioteca-digitala.ro

să facă studiile necesare „*pentru restaurațiunea sau*, **la caz de nevoie, pentru reclădirea** (sublinierea noastră) *bisericii Sf. Dumitru din acel oraș*" [1]. Precizarea „*la caz de trebuință pentru reclădirea bisericii*" dovedește neînțelegerea pe care arheologul român o avea despre valoarea și rostul conservării prin restaurare a unui monument istoric.

La invitațiile ce i-au fost făcute, arhitectul Lecomte du Nouy a întocmit și a înaintat Ministerului trei rapoarte preliminarii: în iulie 1884 pentru Mitropolia din Tîrgoviște, în septembrie 1884 pentru biserica Sf. Dumitru din Craiova și în februarie 1885 pentru biserica domnească Sf. Niculae de la Iași.

În urma rapoartelor primite, cu convingerea că opera de restaurare a acestor trei monumente se va desfășura în aceleași bune condiții ca și lucrările efectuate pînă la acea dată la Curtea de Argeș și la Iași, Ministerul încheia cu arhitectul A. Lecomte un nou contract pe trei ani. Arhitectul primea sarcina de a se ocupa de toate lucrările aflate în curs de restaurare (interiorul bisericii de la Curtea de Argeș, exteriorul bisericii Trei Ierarhi de la Iași, în continuare, biserica Sf. Niculae de la Iași, mitropolia din Tîrgoviște și Sf. Dumitru de la Craiova), precum și de construirea din nou a palatului episcopal de la Curtea de Argeș, fixîndu-i-se pentru aceasta, „*ca și în trecut, o diurnă lunară* (sic) *de 2600 lei* (*două mii șase sute*) *plătiți în aur*", precizîndu-se totodată — dovadă de cîtă încredere i se acorda — că are „*toată libertatea din punct de vedere artistic pentru dirigiarea și esecutarea lucrărilor*" [2].

Paralel cu lucrările pe care le putem totuși numi de restaurare executate la biserica Trei Ierarhi din Iași, arhitectul Lecomte du Nouy a deschis șantiere noi pentru începerea lucrărilor preliminarii de restaurare la Iași, Tîrgoviște și Craiova.

În ceea ce privește biserica Sf. Nicolae de la Iași — prima sacrificată — în februarie 1885, după ce încă din 1884 îi fusese întocmit cu destulă exactitate releveul complet (vezi fig. 1—3), arhitectul Lecomte du Nouy comunica ministerului că n-a putut încă lua o hotărîre asupra modului de restaurare, dar preciza că schelele sînt ridicate, că studiile se continuă și că a constatat — ceea ce de fapt era foarte bine știut — că biserica din vremea lui Ștefan cel Mare fusese mărită prin adăugarea „*mai în urmă a clopotniței și a părții din față în care sînt așezate două altare*" [3]. În legătură cu acest adaos preciza că „*o restaurare a acestei părți ar fi cu neputință, întrucît e atît de stricată încît dintr-un moment într-altul ar putea să cadă*" [4]. Enunțînd această sentință, completată cu precizarea că partea din biserica zidită în vremea lui Ștefan cel Mare se „*observă bine din forma planului, din felul zidăriei și din decorația exterioară*" și că dată fiind „*asemănarea cu numeroasele exemple rămase din aceea epocă, precum la Dorohoi, Piatra, Suceava* [5] *și Voroneț*" ... „*se pot găsi toate elementele pentru restaurarea interesantei biserici a ilustrului Domn al Moldovei*" [6]. Spunînd toate acestea nu făcea decît să enunțe aplicarea doctrinei Viollet-le-Duc: curățirea monumentului de adaosurile ulterioare și restaurarea lui în spiritul unității de stil caracteristic vremii lui Ștefan cel Mare. Cu această idee preconceputâ, „*înainte de a lua vreo măsură de restaurare*" — ne-o spune restauratorul însuși — „*cel dintîi lucru de făcut este să se dărîme acest adaus periculos*"; ceea ce s-a și făcut în vara anului 1885, lăsîndu-se „*pentru moment neatinsă pardoseala*" [7]. Dacă lucrarea s-ar fi desfășurat în continuare printr-o reală restaurare a bisericii lui Ștefan cel Mare, adică fără să se fi procedat la dărîmarea ei, așa cum s-a întîmplat ulterior, încă ne-am fi aflat pe un drum acceptabil, dat fiind că biserica vremii lui Ștefan cel Mare se păstrase aproape neatinsă pînă la nivelul celui de-al doilea rînd de ocnițe de sub streașină. Din păcate, lucrurile nu s-au întîmplat însă astfel. În condica șantierului cu data 4/16 august 1887 unul din șefii de echipă scria: „*la Sf. Niculae, spre partea altarului, am dărîmat pînă la linia curții bisericii ca să fac loc ca să ridic materialul și n-am găsit zid sănătos*" ... Cîteva zile mai tîrziu, același tașeron scria că dărîmarea bisericii e terminată: „*Am dărîmat pînă la fața pămîntului și temelia am găsit-o sănătoasă*" [8]. Mai curioasă apare acțiunea lui N. Gabrielescu, șeful de șantier, fostă mînă dreaptă a lui Lecomte du Nouy de la începutul lucrărilor la Curtea de Argeș și pînă către 1889, care scria la 8/20 august 1888 patronului său la București: „*Am dărîmat cu grijă la Sf. Niculae zidurile care erau încă deasupra solului pentru a vedea dacă nu cumva există vreo dispoziție particulară care nu fusese observată*" [9]. Rezultă deci clar că dărîmarea bisericii pînă la temelii a fost făcută de N. Gabrielescu, cu sau fără consensul lui Lecomte du Nouy, care totuși nu s-a deplasat la Iași spre a face personal o analiză a stării monumentului înainte de dărîmare. Vorbind de această dărîmare, arhitectul „restaurator" menționa în raportul său către Minister la 1 mai 1890 — făcînd indirect aluzie și la protestul pe care arhitecții români îl înaintaseră guvernului în legătură cu barbarele sale metode de restaurare — că dărîmarea bisericii s-a făcut „*la lumina zilei*", că ministerul fusese încunoștiințat despre aceasta și că în vremea aceea — adică în toamna anului 1888 — nimeni nu ridicase împotrivă nici un protest. Acei care se interesaseră în acea vreme de biserica lui Ștefan cel Mare putuseră — spune el — „*să constate după voie că necesitatea dărîmării bisericii pentru a fi reconstruită nu putea fi contestată*". „*Ne-ar fi fost foarte plăcut* — spunea el în altă parte — *să conservăm cît mai mult din aceste ziduri pline de amintiri. Cercetarea atentă a monumentului nu ne-a îngăduit, însă, din nenorocire să mergem pe această cale. Era pericol*" [10]. Dar cercetarea atentă a monumentului nu o făcuse el ci un prea puțin priceput tașeron împreună cu însuși mîna sa dreaptă, șeful de șantier N. Gabrielescu care — ce îndrăzneală și ce moravuri! — semna acum alături de arhitecții, pictorii și sculptorii români mai sus amintitul memoriu-protest adresat guvernului.

Pentru reconstruirea bisericii lui Ștefan cel Mare au fost redactate planurile și fațadele încă din 1889 (vezi fig. 4, 5). În 1890 Lecomte du Nouy ridica problema pe care o semnalase ministerului mitropolitul Moldovei, anume dacă reconstruirea trebuie să privească întregul edificiu cu adaosurile ce-i fuseseră aduse în decursul vremilor, sau numai biserica veche a lui Ștefan cel Mare. Pentru restaurator, dorința și intențiile lui erau clare. Potrivit doctrinei Viollet-le-Duc, însușită și răstălmăcită, nu trebuia reconstruită decît biserica din vremea lui Ștefan. Pentru a convinge ministerul că așa era mai bine, Lecomte invoca și costul lucrărilor: reconstruirea vechii biserici, preciza el, s-ar putea face cu suma de lei 119 534, în care erau cuprinse și decorația exterioară și interioară, precum și mobilierul, pe cînd reconstruirea întregului edificiu cu trei altare ar fi necesitat suma de 629 732. Exagerarea diferenței de sume între cele două soluții apare evidentă [11]. Ministerul a ordonat deschiderea creditului de 119 534 pentru refacerea bisericii vechi, iar în legătură cu problema ridicată de mitropolitul Moldovei a fost cerut avizul Comisiunii Monumentelor Publice. Întrunită în ziua de 12 mai 1890, Comisiunea, compusă din 7 membri, la insistența și precizarea făcută de Mihail Kogălniceanu cum că „*a restaura va să zică a reîntemeia ce a fost*", hotărăște cu 4 voturi pentru și trei contra reconstruirea bisericii așa

---

[1] Cf. adresa Ministerului nr. 9409/sept. 1884, în „Rest. Mon. ist.", cit. p. 147.

[2] Cf. Dos. 285/1875, vol. II, fila 478, în „Rest. Mon. Ist." cit., p. 179.

[3] Ce se spune referitor la această biserică în articolul publicat în „Mon. Ist. și Art.", nr. 2, 1977, de Carmen Bogdan; *Datarea zidirii monumentului de la Bălinești, sec. XV*, p. 69—74 sînt pure fantezii.

[4] Cf. raportul în „Rest. Mon. Ist.", cit. p. 175.

[5] La Suceava nu s-a păstrat din vremea lui Ștefan nici o biserică, afară dacă nu s-a gîndit la cea din Sîntilie de lîngă Suceava.

[5] Cf. raportul în „Rest. Mon. Ist.", cit. p. 175.

[7] Cf. raportul la Dos. 403/1890 fila 257, în „Rest. Mon. Ist.", cit. p. 187.

[8] Cf. „Rest. Mon. Ist.", p. 206, nota 1.

[9] Cf. „Rest. Mon. Ist", cit. p. 206. nota 1.

[10] Ibid., p. 231; 214.

[11] De altfel reedificarea bisericii lui Ștefan a costat nu 119534 ci 371467 lei. Cf. devizului — situație generală în „Rest. Mon. Ist.", p. 219

https://biblioteca-digitala.ro

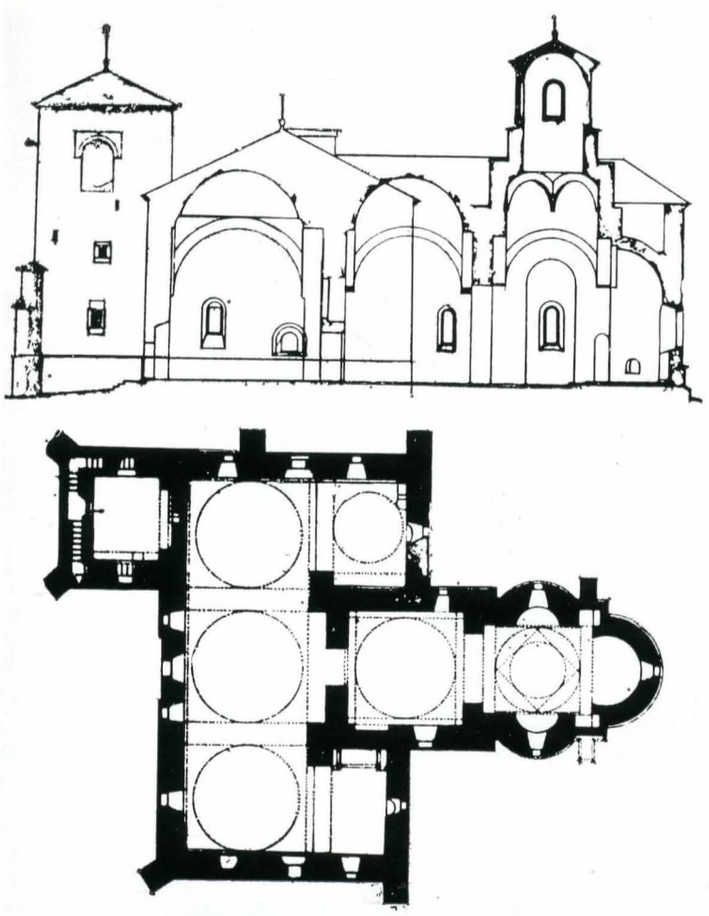

Fig. 1. Biserica Sf. Niculae din Iași. Secție longitudinală și plan. După releveul din arhiva Lecomte du Nouy, executat în 1884.

cum a fost înainte de dărîmare [12]. Cincizeci de zile mai tîrziu însă trei din membrii Comisiunii — D. Sturza, D. Lahovari și Gr. Tocilescu, deplasați la Iași, hotărăsc să se reclădească numai biserica Sf. Niculae cea din vremea lui Ștefan cel Mare *„în mărimea ei primitivă, astfel cum se află în planurile prezentate de Dl. Lecomte, făcînd abstracțiune de adăogirile posterioare"* [13].

Ascendența pe care Lecomte du Nouy o avea asupra unora din membrii Comisiunii și, la fel și asupra autorităților constituite, a fost pentru această biserică, așa cum a fost și pentru celelalte monumente ce i-au fost încredințate spre „restaurare", atotbiruitoare. Pentru reconstruirea bisericii vechi, proiectul întocmit și prezentat de Lecomte du Nouy n-a avut la bază, cum ar fi fost normal, o cercetare atentă a edificiului așa cum se păstrase și din care ar fi rezultat — astfel cum foarte clar se poate vedea și azi din releveele întocmite înainte de începerea dărîmării (fig. 1—3) — că zidurile vechi, păstrate în destul de bună stare, fuseseră înălțate în partea superioară, de la nivelul celui de-al doilea șir de ocnițe în sus și că edificiul întreg, mărit ulterior, fusese încheiat cu o cornișă caracteristică secolului al XVII-lea. N-au fost cercetate nici monumentele păstrate întregi din vremea lui Ștefan cel Mare, măcar cele enumerate de restaurator, de la Dorohoi, Piatra, Sîntilie sau Voroneț. Restauratorul a întocmit un proiect personal de biserică în stilul epocii lui Ștefan cel Mare, mult mai înaltă, cu un parament diferit de cel original care se conservase destul de bine și cu trei șiruri de ocnițe suprapuse sub streașină, așa cum nu se poate vedea la nici una din ctitoriile marelui voievod păstrate întregi (fig. 5).

Inaugurată la Iași, noua metodă de „restaurare" avea să fie aplicată sistematic și celorlalte două monumente încredințate spre salvare aceluiași restaurator.

La invitația ce-i fusese făcută la 1 septembrie 1884 de a merge la Craiova, arhitectul Lecomte du Nouy răspundea ministrului la 17 septembrie același an: ...*„m-am grăbit conform dorinței Dv. și m-am dus la Craiova. Biserica Sf. Dumitru Băneasa, care trebuie să facă obiectul unei restaurări serioase... merită să atragă atenția Ministerului, dată fiind importanța și amintirile de care este legată. Este un monument complet și bine conceput de tip bizantin-român, căruia trebuie să-i lăudăm grațioasele proporții, care a suferit, este adevărat, în 1724 și 1775 diferite reparații și probabil și unele regretabile transformări, dar se va putea desigur să i se redea fisionomia primitivă. Edificiile* (de genul acesta) *sînt rare în țară și e important* **să se conserve ceea ce timpul n-a putut distruge.** (sublinierea noastră). *Nu-mi pare necesar să mă gîndesc la o reedificare, cu toată starea rea în care se găsește. Experiența ne-a dovedit deja că se poate trage totdeauna un bun profit dintr-o construcție bine înțeleasă și dealtfel este important să profităm cît mai mult de elementele vechi"* [14] (vezi fig. 6 și 10). În urma unor astfel de constatări am fi fost îndreptățiți să ne așteptăm la o restaurare înțeleaptă. Din nefericire însă minunea aceasta — s-o chemăm astfel — nu s-a întîmplat. In ianuarie 1889, după ce în 1888 instalase acolo agenția sa și deschisese șantierul, Lecomte du Nouy afirma în mod categoric că *„monumentul, complet abandonat de mai mulți ani* — se referea poate la cei cinci trecuți din 1884 cînd afirmase că e important să se conserve ceea ce timpul n-a putut să distrugă? ! — *se găsește în cea mai*

[12] Cf. procesul verbal al ședinței în „Rest. Mon. Ist." cit. p. 239—241
[13] Cf. procesul verbal al Comisiunii, ibid. p. 244—245.

[14] Cf. raportul redactat în limba franceză în „Rest. Mon. Ist", cit. p. 15.

Fig. 2. Biserica Sf. Niculae din Iași. Fațada dinspre sud. După un releveu din arhiva Lecomte du Nouy, executat în 1884.

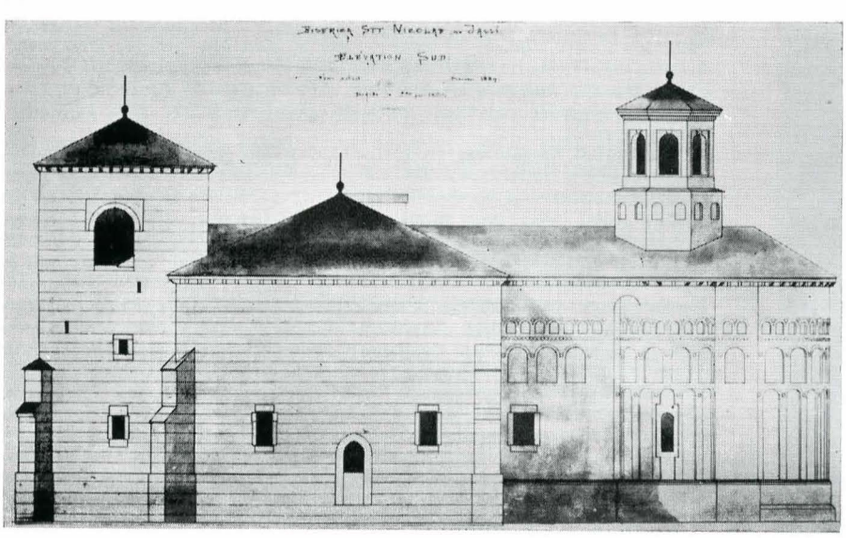

Fig. 3. Biserica Sf. Niculae din Iași. Fațada dinspre răsărit. După un releveu din arhiva Lecomte du Nouy, executat în 1884.

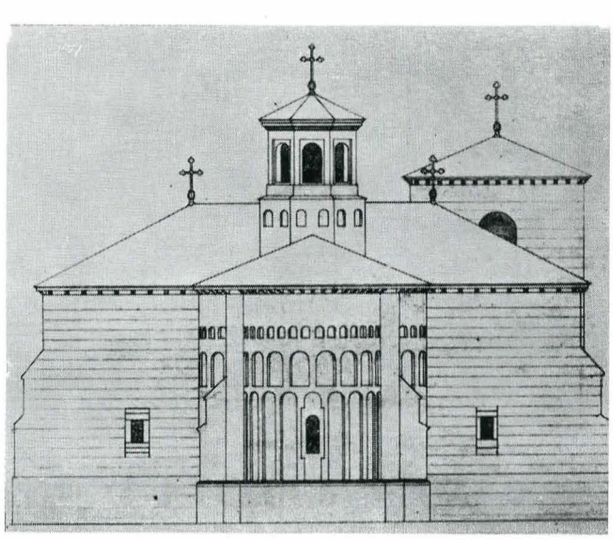

https://biblioteca-digitala.ro

deplorabilă stare și trebuie să fie reconstruit" [15]. Fără să mai aștepte vreo nouă confirmare, restauratorul și-a început activitatea astfel că la sfîrșitul campaniei de lucru a

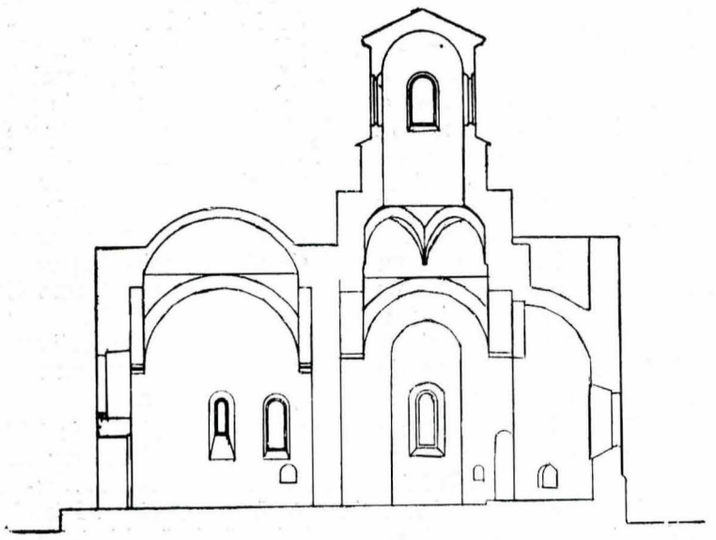

Fig. 4. Biserica Sf. Niculae din Iași. Secție longitudinală. După proiectul de „restaurare" al lui Lecomte du Nouy.

anului 1899 raporta Ministerului : ... , *noi semnalasem deja Ministerului necesitatea de a reedifica acest monument părăsit de mai bine de 40 de ani, care amenința să se năruie așa fel că dărîmarea însăși devenise periculoasă, astfel că a trebuit să procedăm cu cea mai mare atenție pentru a evita accidentele. În timpul campaniei de cîteva luni din acest an, condusă foarte viguros, următoarele lucrări care au fost executate dovedesc activitatea pe care am desfășurat-o*"

Fig. 5. Biserica Sf. Niculae din Iași. Fațada laterală sud. După proiectul de „restaurare" al lui Lecomte du Nouy.

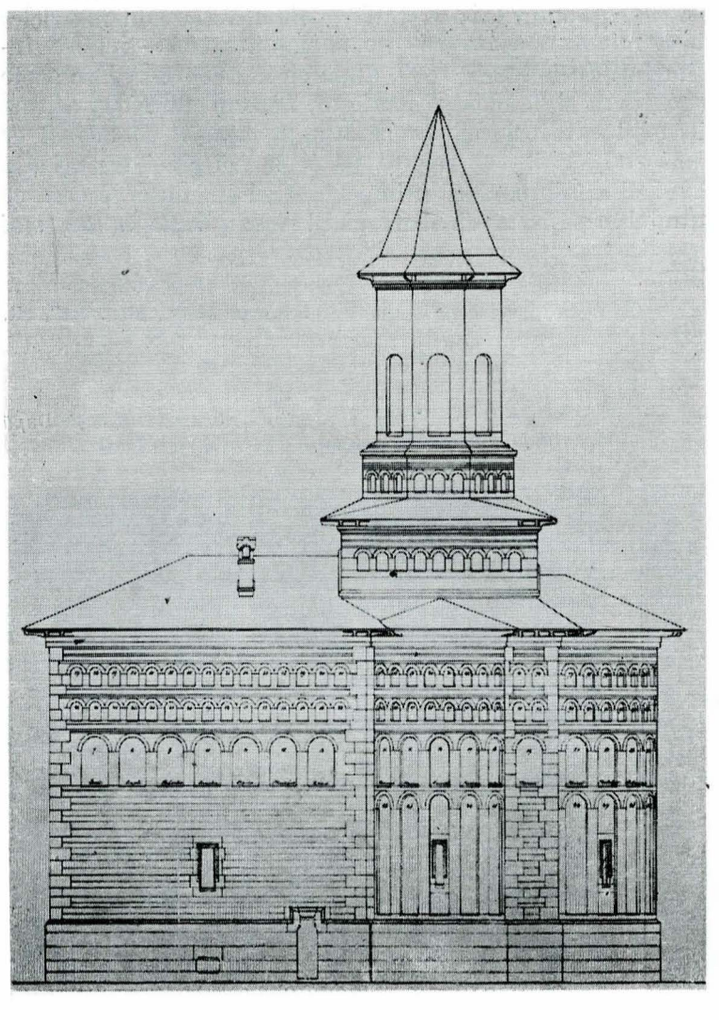

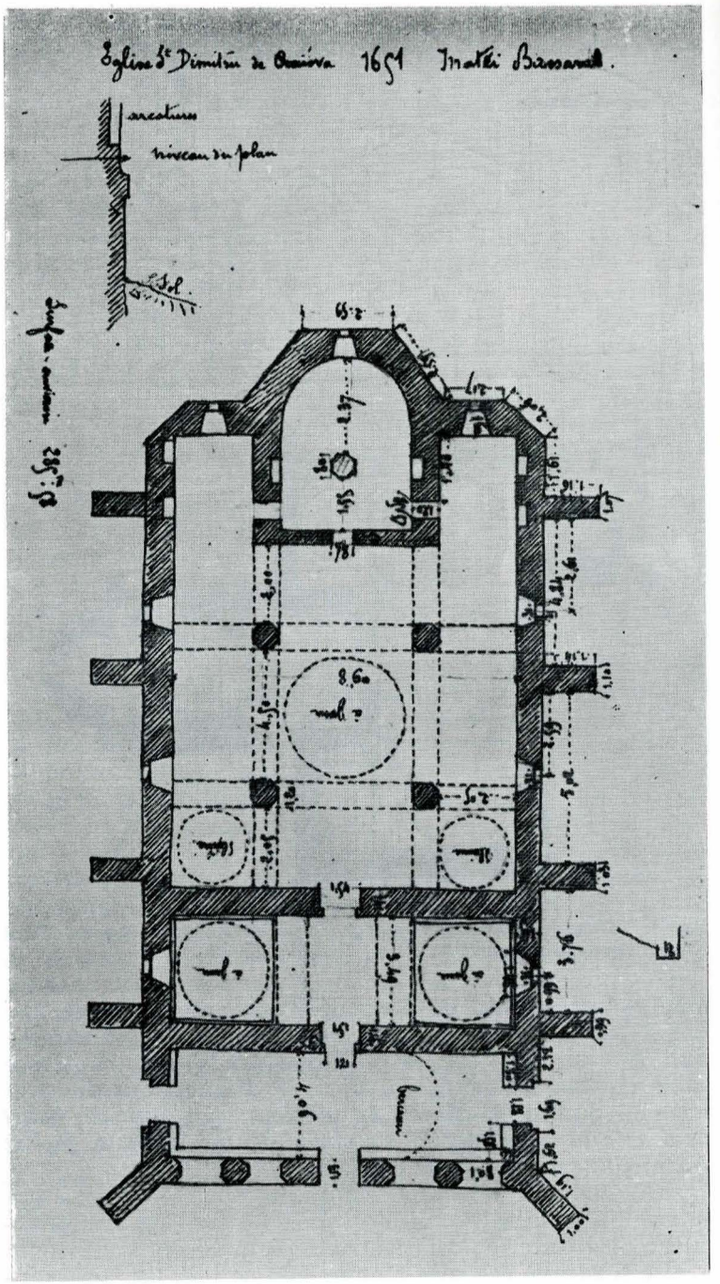

Fig. 6. Biserica Sf. Dumitru din Craiova. Releveu schițat pe carnetul de note al arhitectului Lecomte du Nouy în 1884.

Și enumără :
1. „*Dărîmarea completă a bisericii vechi, cu mari dificultăți*"...

---

[15] Cf. raportul redactat în limba franceză, ibid, p. 210. În același raport, arhitectul francez se gîndea deja și la biserica Domnească Sf. Niculae din Curtea de Argeș : „*Cunoscînd tot interesul pe care îl aveți față de monumentele vechi ale țării ... găsesc de datoria mea să semnalez atenției Dvs. vechia biderică atît de remarcabilă de la Curtea de Argeș pe care o cunoașteți și despre care Ministerul, în cîteva rînduri, voise deja să se ocupe. Profitînd de personalul ocupat la Episcopie s-ar putea cu o sumă de 50 000 lei să se înceapă studiile și lucrările*".

Așteptînd deschiderea creditelor — care din fericire nu s-a întîmplat — Lecomte du Nouy a procedat totuși la ridicarea unei schele și la proptirea pe dinăuntru și pe dinafară a zidurilor, biserica rămînînd în starea aceasta pînă în 1911. Ne-o spune arh. Grigore Cerchez, care adugă : „*Deoarece biserica era destinată după procedeul numitului arhitect să fie dărîmată pînă la pămînt pentru a fi construită din nou, nimeni nu s-a mai gîndit la repararea ei și ajunsese în adevăr în primejdie de prăbușire, astfel că epitropia bisericii primise ordin de la prefectura județului s-o dărîme. Noroc că părintele econom St. Dumitrescu s-a găsit să protesteze contra acestui ordin și mergînd la București a oferit Comisiunii Monumentelor Istorice suma de lei 56 000 adunată de epitropie pentru restaurarea bisericii* : (cf. Grigore Cerchez, *Restaurarea bisericii Domnești*, în Curtea Domnească din Argeș, „Bul. Com. Mon. Ist." anul X — XVI, 1917—1923, București, 1923, p. 77). Cercetînd la fața locului monumentul, ing. arh. Grigore Cerchez și-a asumat sarcina de a-l scăpa de la dărîmare. Lucrările de restaurare, executate în 1911 în condiții tehnice de conservare și consolidare ireproșabile — lucrări al căror cost n-a depășit suma de 100 000 lei — au fost de așa natură că monumentul original se păstrează în stare foarte bună, așa cum se vede și azi.

https://biblioteca-digitala.ro

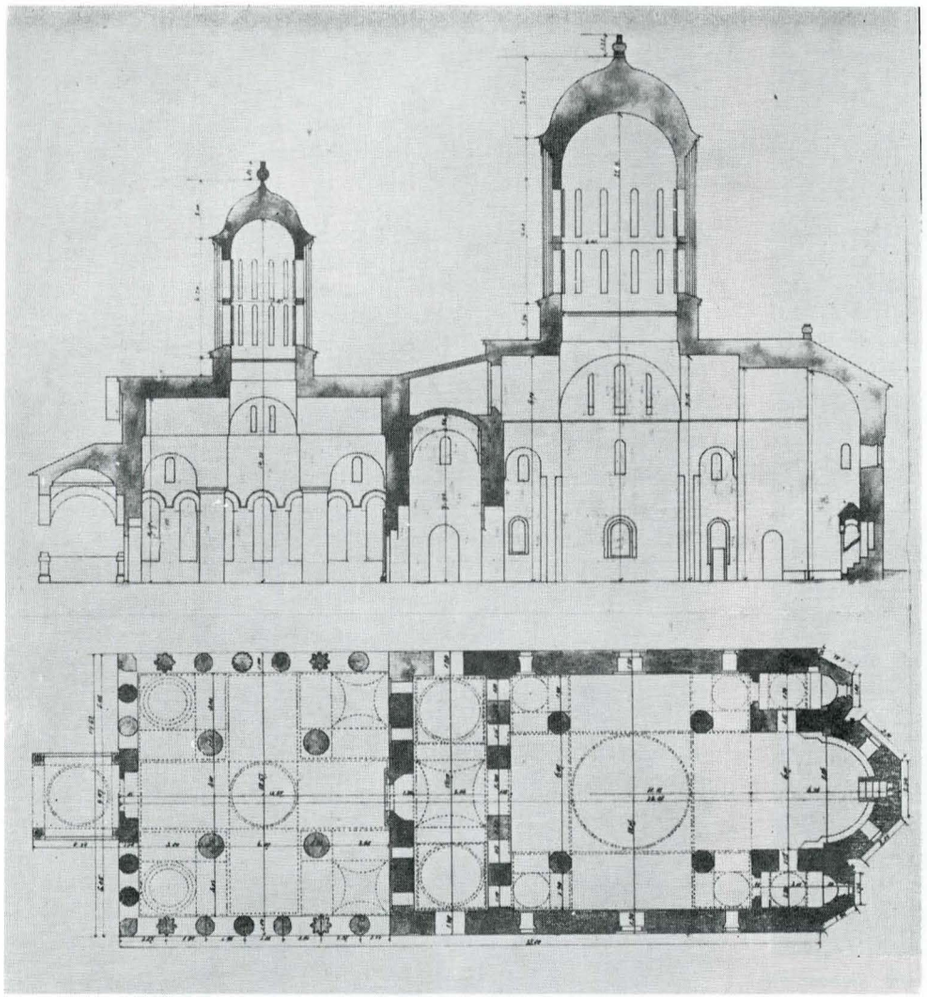

Fig. 7. Biserica vechii mitropolii din Tîrgoviște. Secție longitudinală și plan. După un releveu din arhiva Lecomte du Nouy, executat în 1885.

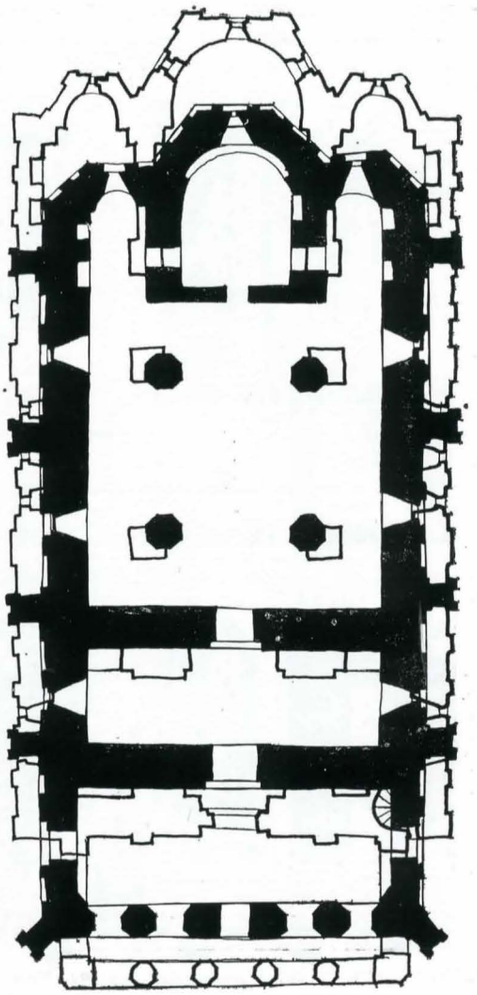

Fig. 9. Biserica Sf. Dumitru din Craiova. Planul poșat negru este al vechii biserici, dărîmată; planul alb este al bisericii proiectate și executate de Lecomte du Nouy pe locul celei vechi.

2. *„Nivelarea generală a terenului bisericii și săpături"...*
3. *„Turnarea în cea mai mare parte a fundațiilor"* (se înțelege fundații noi) *„pînă la nivelul solului"*.
4. *„Organizarea șantierului, magazii, ateliere, utilaje etc."*
5. *„Aprovizionarea cu piatră și fabricarea a 381 000 de cărămizi de primă calitate"*.
6. *„În sfîrșit, studiile proiectului definitiv care continuă acum și au permis deja să se încheie devizul anexat aci, deviz întocmit în mai multe capitole"* [16].

Pentru a înțelege mai bine punctul de vedere al restauratorului este suficient să semnalăm că deși în raport se arăta clar că edificiul *„amenința să se năruie"*, în același raport, printre lucrările *„conduse în mod foarte viguros"* se arată *„dărîmarea completă a bisericii vechi făcută* **cu mari dificultăți**", iar în devizul anexat, la art. 2 se specifică și mai clar: *„dărîmarea bisericii vechi făcută* **cu mari dificultăți, cu dalta și ciocanul**" (sublinierea noastră) [17], ceea ce dovedește cît de solide erau zidurile.

Astfel, în octombrie 1889, vechea biserică Sf. Dumitru din Craiova era dărîmată pînă în temelii, terenul pe care fusese construită nivelat și alături se găsea depozitat materialul nou pentru reconstrucție — de fapt pentru edificarea unei biserici noi care nu avea să mai aibă nici o legătură cu vechiul monument.

La 1 mai 1890, adresîndu-se ministrului cultelor, Lecomte du Nouy dădea, în legătură cu dărîmarea bisericii, o justificare absurdă: *„Credem* — spunea el — *că nu e inutil să vă atrag atenția, domnule Ministru, și vă rog să dați toată importanța acestui fapt, că atunci cînd a fost pusă oficial prima piatră la fundația acestui monument, în ziua de 12 octombrie 1889*, — este vorba de edificiul nou ridicat pe locul vechii biserici dărîmate — *în prezența înaltului cler și a tuturor autorităților locale, cu autorizația ministerului, nu numai că n-a fost ridicat nici un protest împotriva dărîmării bisericii vechi, ci din contra, așa cum reiese din actul de fundație, aci anexat, redactat cu aprobarea domnului episcop de Craiova, a fost consacrat principiul reedificării monumentului din temelii"* [18].

Dacă dărîmarea bisericii Sf. Dumitru din Craiova s-a făcut fără menajamente și într-un ritm relativ rapid, agonia mitropoliei vechi din Tîrgoviște a fost în schimb

[16] Cf. raportul în „Rest. Mon. Ist., cit. p. 215.
[17] Vezi devizul în „Rest. Mon. Ist.", cit. p. 220.

[18] Cf. Raportul datat 1 mai 1890 în „Rest. Mon. Ist.", cit. p. 232. Așa dar episcopul de Craiova avea autoritatea, peste capul unui arhitect specializat în lucrări de restaurare, să consacre un nou principiu de *„restaurare"*, inaugurat de altfel la Iași de Lecomte du Nouy și acceptat ca bun și de o parte din membrii Comisiunii Monumentelor Publice, printre care arheologul Grigore Tocilescu.

Fig. 8. Biserica vechii mitropolii din Tîrgoviște. Fațada laterală sud. După un releveu din arhiva Lecomte du Nouy, executat în 1885.

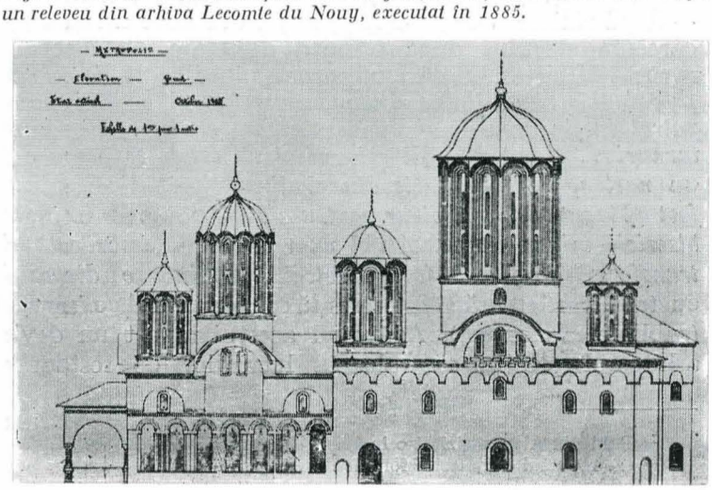

https://biblioteca-digitala.ro

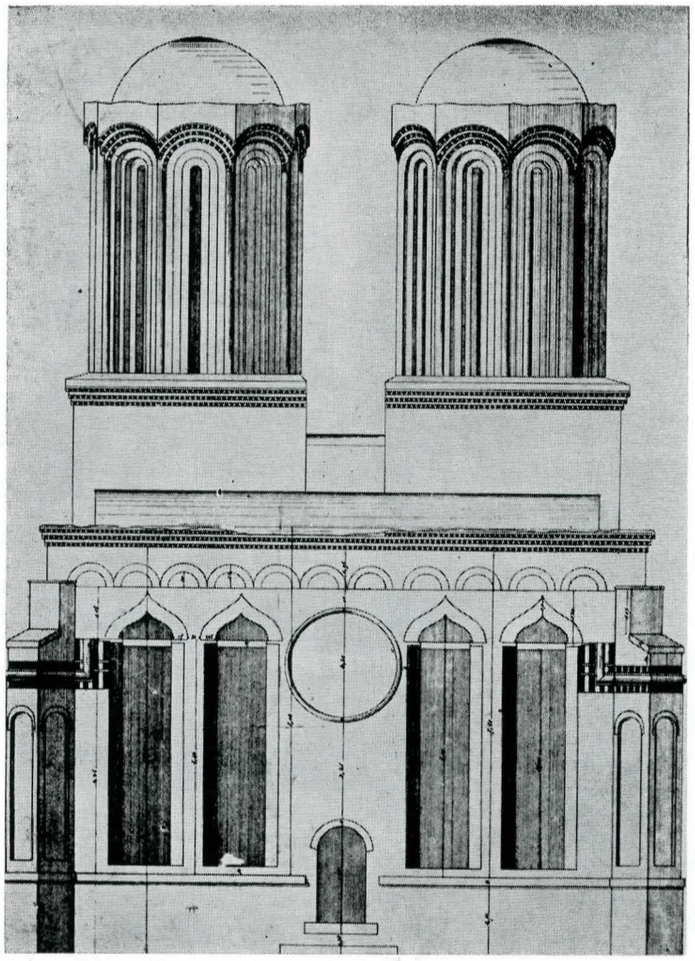

Fig. 10. Biserica Sf. Dumitru din Craiova. Fațada principală. Releveu din arhiva Lecomte du Nouy executat în 1885.

ceva mai lungă. La 12 iulie 1884, răspunzînd invitației ce-i fusese făcută la 14 mai același an Lecomte du Nouy comunica Ministerului:... *„am examinat monumentul pe cît mi-a fost cu putință deocamdată. Această clădire din secolul al XVI-lea... nu putea fi de la început decît o lucrare de merit. Stilul bizantin curat se observă în forma planului. Dispoziția interioară e bogată prin coloanele, arcurile, bolțile și mulțimea de ferestre pe unde se strecoară o lumină palidă, iar în afară se ridică măreață prin profilul variat și eleganța turnurilor ce o încoronează* (fig. 7, 8, 13). Amintește ce spunea despre această biserică Paul din Alep... *„pe la jumătatea secolului XVI* (sic)[19], *nu mult după fondarea bisericii, atunci cînd pe lîngă splendoarea ce-i lăsase piosul domn Neagoe Basarab timpul îi adăugase calmul și armonia culorilor. Cu vremea s-au făcut schimbări radicale, cutremurile au sdruncinat zidăria, invaziunile au despuiat-o de materialele prețioase și reparațiile au transformat-o neîncetat, fiecare căutînd a-i da gustul timpului în care trăia"* [20]. (Ce să mai spunem de ce avea să-i facă restauratorul !). Șapte luni mai tîrziu — la 23 februarie 1885 — după ridicarea de jur-împrejur și în interior a schelelor, oarecum surprins după o nouă cercetare, A. Lecomte raporta Ministerului că *„un portic spațios de 20 de coloane precede biserica. Patru coloane în mijlocul acestui portic pătrat susțin arcurile și pandantivi pe care se reazemă trei turnuri... Acest grup de coloane și turnulețe ce părea a fi un nartex, nu face parte din clădirea primitivă... ci a fost adăugat în urmă, sigur pentru a da o mai mare întindere bisericii mitropolitane. Astfel cum o găsim, dezbrăcată de transformările făcute fără socoteală, prezintă o dispoziție* **cu totul particulară și interesantă ce merită a fi conservată** (sublinierea noastră). Adăugînd acestui raport un deviz, arhitectul preciza că valoarea lucrărilor de restaurare

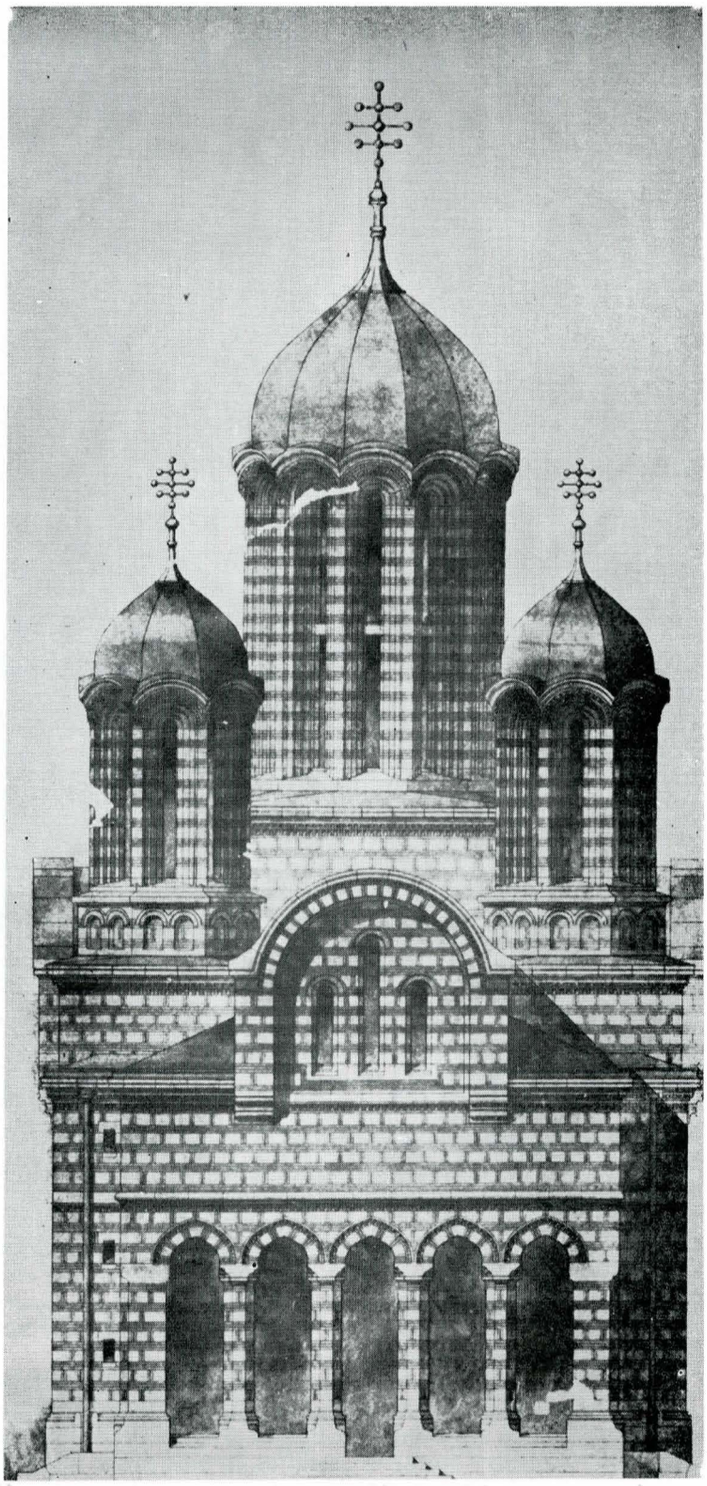

Fig. 11. Biserica Sf. Dumitru din Craiova. Fațada principală după proiectul lui Lecomte du Nouy ridicată pe locul celei vechi în 1888—1890.

„s-ar putea ridica cel mult la suma de 197 700 lei" [21]. Dar în decembrie 1889, cînd edificiul era aproape în întregime dărîmat, arhitectul solicita Ministerului, pe lîngă suma de 68 000 lei cheltuită cu dărîmările și executarea releveelor detailate, un spor de 400 000 lei [22]. În sfîrșit, printr-un nou raport, Lecomte du Nouy adresîndu-se ministrului direct, enumera lucrările executate în campaniile anilor 1885, 1886 și 1887, făcute cu intermitență din lipsă de fonduri și își încheia expunerea cu aceste cuvinte: *„Pentru a vă pune cît mai bine în posibilitatea de a vă face o idee exactă de starea generală a monumentelor în momentul de față și de a pune în evidență maniera noastră de a proceda, adăugăm prezentului raport 4 fotografii făcute în mod special de la data de 28 aprilie — 10 mai 1890. Veți putea astfel*

[19] Paul din Alep a vizitat-o în 1650.
[20] Cf. raportul în „Rest. Mon. Ist.", cit. p. 14
[21] Cf. raportul în „Rest. Mon. Ist. ", cit. p. 173.
[22] Ibid., p. 215—216.

https://biblioteca-digitala.ro

să vă convingeți cu ușurință, Domnule Ministru, că au fost luate toate precauțiile în vederea conservării pe cît posibil a părților din clădire care, deși mai mult sau mai puțin degradate **sînt încă reparabile**"[23] (sublin. noastră). Curînd însă biserica a fost dărîmată pînă în temelii și pămîntul nivelat, întocmai cum se făcuse și la Craiova cu Sf. Dumitru.

Actul de gravă încălcare a principiilor logice de restaurare — ne referim la principiile școlii lui Viollet-le-Duc și nu la acelea ale școlii italienești care aveau la bază ideea de respect a vieții monumentelor și deci de cruțare a formelor valoroase căpătate în decursul istoriei de monumentele ce i-au fost încredințate spre restaurare (ca fost elev și adept al lui Viollet-le-Duc așa ceva nu i se putea pretinde la acea vreme), actul acesta a avut drept urmare dispariția a două monumente de excepțională însemnătate pentru istoria arhitecturii românești.

În cadrul unor discuții profesionale, într-o formă glumeață numai în aparență, Lecomte du Nouy dădea sfaturi unui coleg, specialist tot în domeniul restaurărilor, cum să-și apere secretul propriilor opere: „*Surtout mon cher* — îi spunea el — *cachez vos documents*". Printr-o inadvertență regretabilă pentru el, Lecomte du Nouy n-a izbutit să-și ascundă sau să distrugă o parte din documentele sale de arhivă. Ne referim la releveele minuțioase executate de tehnicienii săi în condiții remarcabile de precizie, precum și la proiectele noilor biserici ridicate pe locul celor vechi. Din cercetarea acestor documente [24], confruntarea releveelor cu proiectele după care au fost construite bisericile noi Sf. Dumitru din Craiova și mitropolia din Tîrgoviște, reiese limpede concepția total neștiințifică a restauratorului, care nu și-a pus nici măcar problema ce ar fi fost întru cîtva conformă doctrinei Viollet-le-Duc, anume refacerea monumentelor așa cum fuseseră clădite în unitatea lor de stil de autorii lor dintîi, adică întocmai conform releveelor. Proiectantul a ignorat total și cu bună știință releveele. Astfel, referindu-ne mai întîi la Sf. Dumitru de la Craiova, o sumară comparare a proiectului cu releveul pune în evidență deosebirea fundamentală dintre vechea construcție și cea nouă a lui Lecomte du Nouy. Zidurile clădirii noi nu sînt suprapuse peste fundațiile vechii biserici ci le înconjură, mărind substanțial spațiul interior (fig. 9). Structura bolților păstrează ideea spațială în cruce greacă înscrisă, însă cu modificări însemnate ca mod de rezolvare, dimensiuni și proporții. Pronaosul a fost lărgit, iar zidul despărțitor al acestuia de naos a fost înlocuit cu arcade. Pridvorul, și el lărgit, a căpătat forme și coloane cu totul diferite de cele ale pridvorului original (fig. 10). Fațadele au fost supraînălțate și modificate ca materiale și mod de tratare, plastica decorativă fiind inspirată vag din cea originală. Într-un cuvînt, este vorba de o clădire nouă, operă a arhitectului restaurator, care nu mai are nici o legătură cu vechea clădire (vezi fig. 10 și 11).

La fel s-a întîmplat și cu vechea mitropolie de la Tîrgoviște, cu deosebirea că față de mărimea și deosebita valoare a celebrului monument pierderea este cu atît mai mare. Noua clădire ridicată pe același loc (fig. 14) nu mai amintește nimic din „măreția profilului variat și din eleganța turnurilor ce încoronau vestita ctitorie a lui Neagoe Basarab căreia — cum spunea în 1885 cel ce a dărîmat-o — timpul îi adăugase calmul și armonia culorilor imprimîndu-i o dispoziție cu totul particulară și interesantă ce o făcea demnă de a fi conservată", (vezi fig. 8 și 13).

Iscusit arhitect, foarte priceput tehnician și bun organizator de șantier, Lecomte du Nouy ne-a lăsat prin cele două biserici ridicate la Tîrgoviște și la Craiova — la care putem adăuga și palatul episcopal de la Curtea de Argeș —

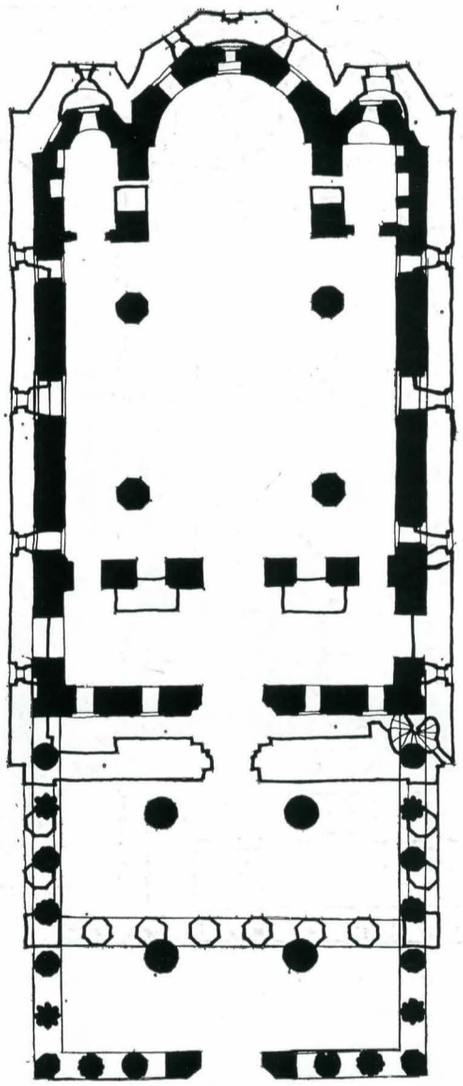

Fig. 12. Biserica mitropoliei din Tîrgoviște. Planul poșat negru este cel al vechii biserici dărîmate; planul alb este al bisericii proiectate și executate de Lecomte du Nouy pe locul celei vechi în 1890.

dovada unui real talent de arhitect artist, excelent interpret, în lucrări personale, al formelor arhitecturii naționale românești. Dar nu pentru aceste lăudabile calități — care l-au îndemnat să comită adevărate crime față de monumentele istorice ce i-au fost încredințate spre restaurare — fusese angajat de către guvernul român.

La 12 mai 1890, cînd nimic nu mai putea fi salvat, ministrul Th. Rosetti, sesizînd că „*arhitectul care a făcut lucrările de restaurare își are autoritatea contestată prin criticile ce i s-au adus*" (aluzie la memoriu-protest adresat de arhitecții și artiștii români guvernului), cerea Comisiunii Monumentelor Publice „*să-i recomande un arhitect din străinătate care, cu destulă competență și imparțialitate, să-și dea părerea asupra lucrărilor și asupra modului de a fi continuate*" [25].

Ce se spunea în memoriul-protest al arhitecților și artiștilor români — cu excepția unor mici exagerări în ceea ce privește biserica mănăstirii Argeș erau fapte reale, perfect controlate și întemeiate [26]. Ce dorea guvernul să cunoască s-ar fi putut obține, fără multă bătaie de cap și cheltuială, cerînd părerea celor două incontestabile personalități de perfectă bună credință care erau arhitectul Alexandru Orăscu și inginerul Ion Ghica, autorii raportului de recepție a lucrărilor de restaurare executate la biserica lui Neagoe Basarab de la Curtea de Argeș. Totuși, Comisiunea a adoptat propunerea făcută de Mihail Kogălniceanu și de Titu Maiorescu și a hotărît să cheme ca expert pe arhitectul francez H. Révoil.

(Va urma)

[23] Cf. raportul redactat în limba franceză, ibid., p. 232—233.

[24] Este vorba de o serie de planuri, fațade, secții, detalii, în parte deteriorate, extrase cu greu dintr-un maldăr de hîrtii vechi și cartoane aruncate într-o pivniță a fostei fundații universitare Carol I, care-și așteptau rîndul să fie încărcate într-o dubă și duse la topire. Se păstrează la cabinetul catedrei de Istoria Arhitecturii de la Institutul de Arhitectură din București.

[25] Cf. procesul verbal al ședinței Comisiunii din ziua de 12 mai 1890 în „Rest. Mon. Ist.", cit. p. 241.

[26] Vezi textul memoriului-protest în „Rest. Mon. Ist.,", cit. p. 222—223.

https://biblioteca-digitala.ro

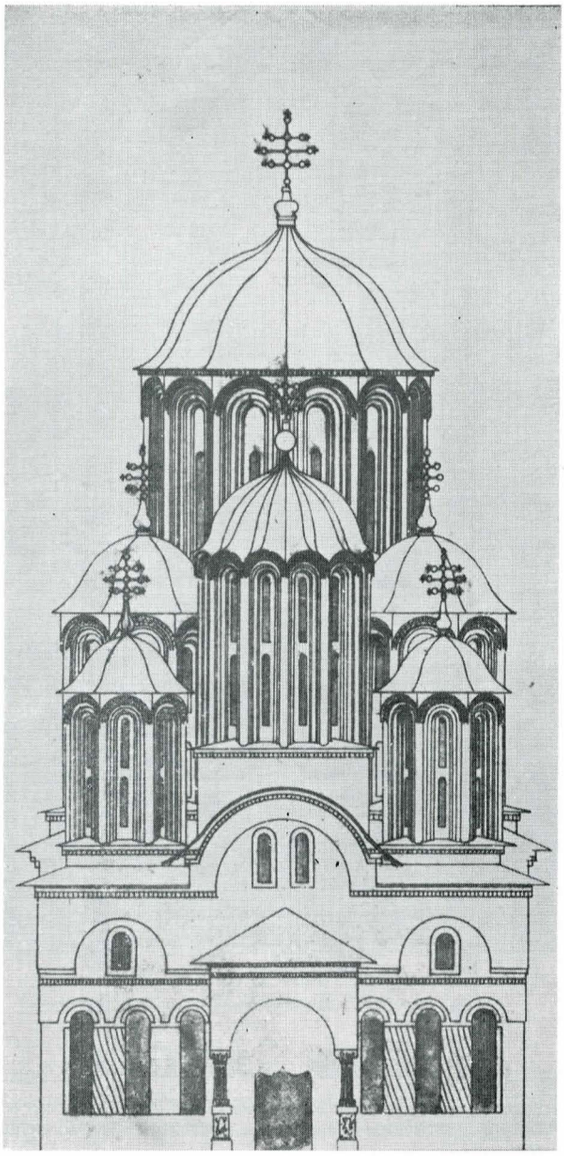

Fig. 13. Biserica vechii mitropolii din Tîrgoviște. Fațada principală. După releveul din arhiva Lecomte du Nouy, executat în 1885.

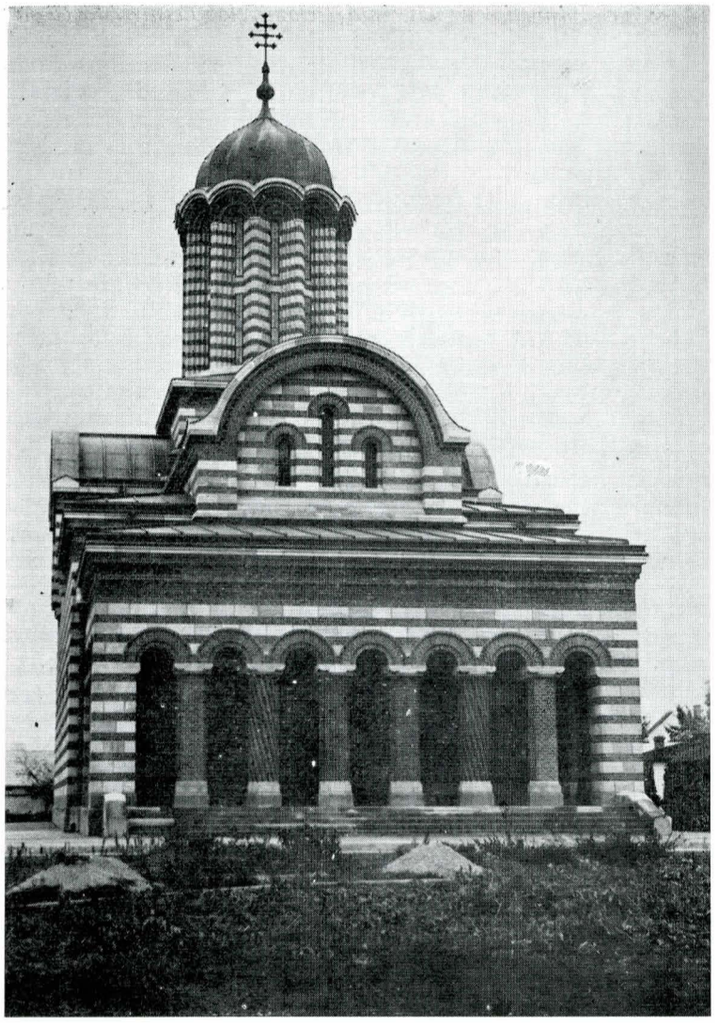

Fig. 14. Biserica nouă a mitropoliei din Tîrgoviște. Vedere. Executată în 1890 după proiectul lui Lecomte du Nouy.

SUMMARY

Simultaneously with the restauration of Trei Ierarhi Church from Iași, the architect Lecomte du Nouy began the preliminary works for the restauration, of other three churches: ,,Sfîntu Nicolae'' from Iași, ,,Sfîntu Dumitru'' from Craiova and the metropolitan church from Tîrgoviște.

,,Sfîntu Nicolae'' church from Iași, founded by the prince Stephen the Great (1457—1504) had been extended in the XVII-th century (fig.1—3) According to Viollet-le-Duc doctrine based on the idea of the unity of style, the added part was pulled down, a minute draft for the whole monument havind previously been drawn up. Subsequently, the chief of the site, with the agreement of Lecomte de Nouy who had not studied the solidity of the walls, pulled down completely the church founded by Stephen the Great. New plans were drafted for the reconstruction of the church, but they were not based on an attentive examination of the old building as it had been preserved, at least concerning the proportions and the decorative forms. The restaurer drew up a distinct plan and built a new church in the style of the epoch of Stephen the Great, but much higher, with a different face of the walls and with three rows of niches superposed under the eaves a characteristic which cannot be seen at any of the great voivode's entirely kept foundations (fig. 4—5).

Inaugurated in Iași, the new restauration method, which registered flagrant deviations from the very doctrine of the unity of style, was also applied in the case of the two other monuments.

As regards ,,Sfîntu Dumitru'' church from Craiova, after having studied it on the spot, Lecomte du Nouy was submitting a report to the Ministry in which he was pointing out that the monument was worth being taken into consideration, because of its historic importance *,,It is a complete, well conceived monument* — wrote the architect — *and we must praize its gracious proportions''*. Lecomte du Nouy also signalled the modifications undergone by the monument, but he thought that its primitive aspect could be realized again. *,,Such edifices are rare and it is important for us to conserve what the time could not distroy. Experience shows that a good advantage can always be driven from a well understood construction and, besides, we must profit as much as possible by the old elements''* — wrote again the great architect. Unfortunately he did not put his words into practice five years later, after having opened the site, he declared that *,,the church, completely abandoned for several years, was in a deplorable condition and had to be rebuil''*. According to his ideas, the monument had to be demolished and so he did. He was underlining that the very pulling down had become dangerous. But, he contradicted himself in the account appended to his report, in which he laid stress on the fact that *,,the pulling down of the old church was difficulty made by means of chisel and hammer''*. This demonstrates that the walls of the church were solid. In October 1889 ,,Sfîntu Dumitru'' church from Craiova was completely demolished and everything was ready for the building of a new church without any connection to the old monument (see fig. 10 and 11). In answer to some violent criticism, Lecomte du Nouy informed the Ministry that when the foundation of the monument began — he meant the new edifice built in the place of the old one — in the presence of the high clergy and of all the local authorities, not only that there wasn't any protest against the pulling down of the old church, but on the contrary, the principle of the complete rebuilding of the monument was sanctioned, as it resulted from the foundation document drawn up with the agreement of the bishop of Craiova.

A relatively similar correspondence was recorded between the Ministry and Lecomte de Nouy also regarding the old metropolitan church of Tîrgoviște. At first, he was praizing the solidity and the extremely particular and interesting characteristics which were ,,worth being conserved'' and which ,,although more or less degraded could still be repaired''; then, he was giving unfavourable appreciations and was announcing that the church had been completely demolished.

The grave violation of the logical restauration principles — we mean the principles of Viollet-Le-Duc's school and not the wise principles of the Italian school which were recommending the historic restauration — resulted in the loss of two monuments of exceptional significance for the history of the Romanian architecture.

By confronting the preserved documents — partly deteriorated — of Lecomte du Nouy's archives — we refer to the minute sketches precisely executed by his technicians for the drafts of the new churches built in the place of the old ones — one can see the completely not scientific conception of the restaurer who did not think at least of rebuilding the monuments by respecting their former unity of style, according to their sketches (see fig. 7, 8, 12, 13 and 14). Skillful architect, very good technician and excellent organizer of sites, but entirely ignoring the forms and dimensions of the old buildings, Lecomte du Nouy proved by the construction of the two churches from Craiova and Tîrgoviște that he was a very gifted and exceptional interpreter of the forms of the Romanian architecture. But, certainly, the Romanian gouvernment had employed him for saving and restauring the above mentioned historic monuments and not for proving his qualities of an architect.

https://biblioteca-digitala.ro

NOTE

CETATEA BOLOGA (NOTE PRELIMINARE)

VASILE DRĂGUŢ

Una dintre cele mai frumoase şi mai bine păstrate cetăţi de culme din Transilvania — cetatea Bologa — a rămas, în mod paradoxal, în afara cercetărilor sistematice, încît locul pe care îl ocupă în literatura de specialitate este surprinzător de modest.

Situată pe un picior de munte care coboară din masivul Vlădeasa, lîngă satul al cărui nume îl poartă, aparţinător de comuna Poieni, judeţul Cluj, cetatea Bologa domină o importantă zonă a văii Crişului Repede, la confluenţa cu Drăganul, sprintenul rîu de munte care coboară din inima Apusenilor. Controlînd un punct obligat de trecere dinspre cîmpia Crişanei spre valea Someşului Mic, acolo unde odinioară s-a aflat voievodatul lui Gelu, cetatea Bologa pare să fi jucat de timpuriu un rol de seamă în supravegherea drumului dintre Oradea şi Cluj. Prima ştire în care se implică existenţa cetăţii datează abia din anul 1322 [1], dar pare neîndoielnic că începuturile fortificaţiei sînt mult mai vechi, pentru motive ce se vor vedea de îndată.

Prezentată sumar de Köváry, în secolul trecut [2], cetatea reapare într-o scurtă descriere nu tocmai exactă, la Virgil Vătăşianu [3], care fără să o dateze în mod expres, o clasează între castelele aparţinînd jumătăţii a doua a secolului al XV-lea. Mai recent, cetatea Bologa a fost inclusă în studiul lui Gheorghe Anghel, consacrat fortificaţiilor medievale din Transilvania [4]. Fără să-şi fi propus un studiu monografic, Gheorghe Anghel aduce importante clarificări de ordin cronologic şi tipologic, sugestiile sale avînd o valoare de referinţă pentru orice cercetare viitoare. Conform grupajului propus de Gh. Anghel, cetatea Bologa ar putea fi datată în secolul al XIII-lea, alături de cetăţile Breaza şi Colţeşti, cu care are comune dispoziţia de plan alungită şi existenţa a două turnuri

Înainte de a formula un punct de vedere considerăm utilă o scurtă prezentare a monumentului. Construită din piatră brută, este alcătuită dintr-o incintă îngustă şi prelungă al cărei traseu, elipsoidal neregulat, se adaptează formei de teren. Lungă de aproximativ 80 m. şi avînd lăţimi care oscilează între 18 şi 32 m, ziduri groase de peste 1,5 m, cu înălţimi care şi azi ating cca 10 m. În extremitatea nordică, cetatea se încheie cu un puternic turn, în formă de butoi, care se racordează cu flancurile incintei prin ziduri scurte, croite drept. Înalt de cca 25 m, avînd un diametru de peste 10 m, acest turn a fost construit cu deosebită îngrijire din pietre brute dispuse în asize regulate, orizontalizarea asizelor fiind asigurată prin rînduri de lespezi cu secţiune îngustă. Martorii de tencuială demonstrează că turnul fusese tencuit în întregime, ca dealtfel mai toate edificiile medievale. Resturile unei şarpante conice dau o idee foarte clară despre vechiul acoperiş, oferind sugestii utile pentru toate construcţiile similare.

În extremitatea sudică, situată în amonte, zidul incintei desenează un traseu curb, formînd un veritabil

Cetatea Bologa; turnul principal (vedere spre nord).

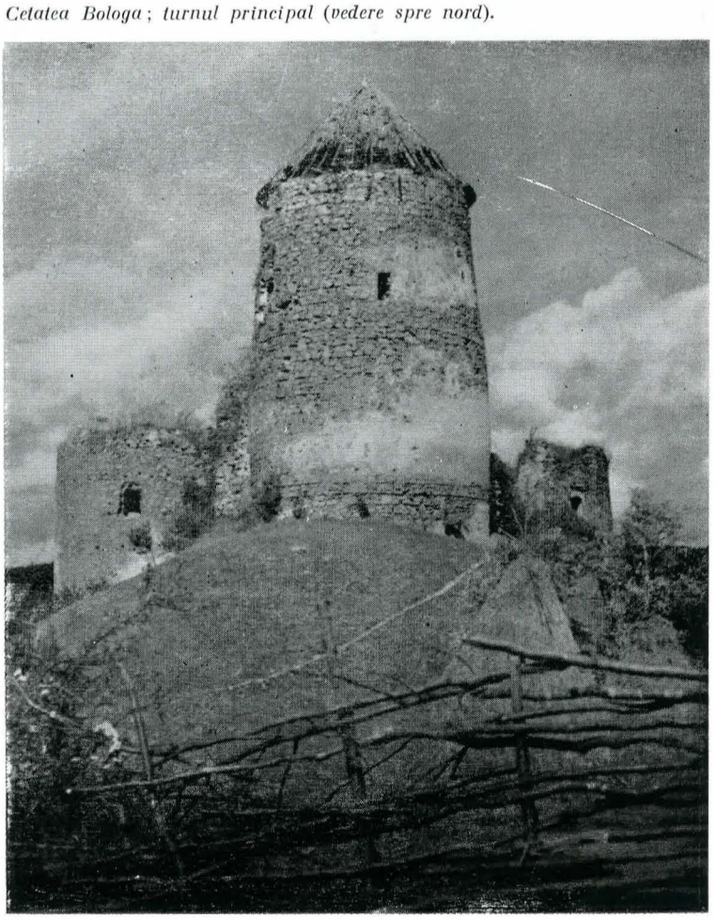

[1] La 1 mai 1322, regele Carol Robert scria din Timişoara capitlului din Nitra, cerînd un raport asupra nimicirii prin foc a numeroase acte care aparţinuseră magistrului Desideriu, castelanul de Bologa. (În *Documente privind istoria României*, C. *Transilvania, veac. XIV*, vol. II, Bucureşti, 1953, p. 41).

[2] Köváry L., *Erdélyi régisegei*, Cluj, 1892, p. 146.

[3] Virgil Vătăşianu, *Istoria artei feudale in ţările române*, I, Bucureşti, 1959, p. 613. Iată descrierea : „În vecinătatea Clujului, lîngă comuna Bologa, se zăreşte o incintă atingînd încă în multe puncte o înălţime de 25 m, cu turn cilindric şi cu două bastioane la fel, precum şi urmele unor construcţii de piatră. Acum un veac mai existau aici locuinţe şi grajduri dărăpănate". Observînd că Bologa nu se află în vecinătatea Clujului, ci dincolo de Huedin, către Ciucea, atragem atenţia că turnul nu este cilindric ci în formă de butoi, iar bastioanele laterale sînt patrulatere cu muchiile rotunjite.

[4] Gheorghe Anghel, *Cetăţile medievale din Transilvania*, Bucureşti, 1972, p. 30, 33, 34, 39, 40, 41, 42, 43.

https://biblioteca-digitala.ro

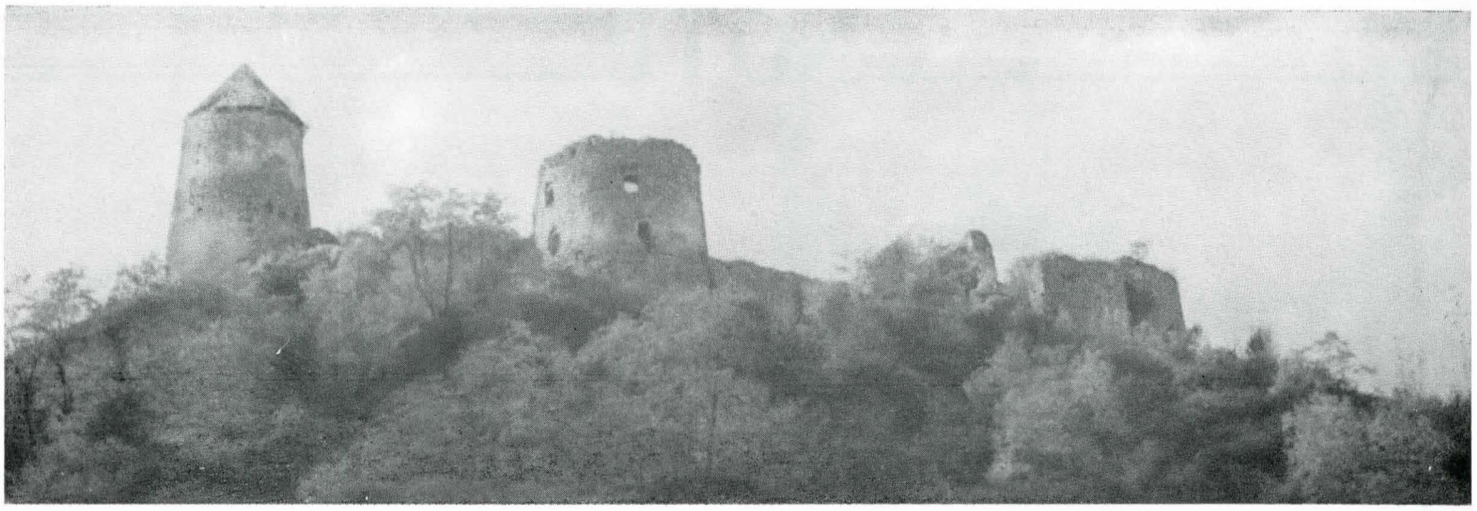

Cetatea Bologa, vedere.

Cetatea Bologa; latura vestică.

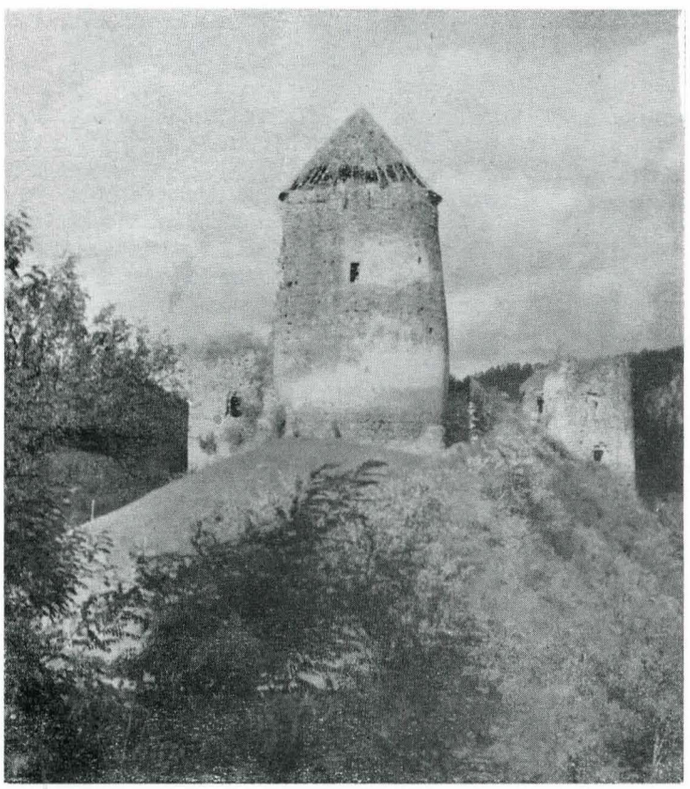

Cetatea Bologa; gură de horn în turnul rotund.

scut protector pentru un al doilea turn, o uriașe prismă cu bază pătrată, aflat într-unul din focarele planului elipsoidal. De la muchiile nordice ale acestui turn pornesc ziduri scurte care împart spațiul interior al cetății în două părți distincte ca mărime și forță defensivă.

Laturile lungi ale cetății sînt flancate fiecare în parte de cîte un turn patrulater care are muchiile exterioare rotunjite. Mai trebuie spus că pe latura vestică, în dreptul turnului prismatic, zidul descrie un traseu frînt.

Pentru a întări sistemul de apărare, în amonte a fost practicat un șanț sec, adînc și lat, al cărui traseu se descifrează și azi cu multă ușurință.

Cercetări arheologice și de parament nu au fost întreprinse încă, dar din analiza formelor, coroborată cu puținele știri documentare, se poate propune următoarea evoluție :

În prima etapă nu a existat decît turnul prismatic, ca turn de pază, construcția lui putînd fi atribuită chiar primei jumătăți a secolului al XIII-lea. După marea invazie tătară din 1241—1242 a fost plănuită realizarea unei mici incinte ovale în jurul turnului inițial [5]. Pe parcurs planul a fost amplificat, adoptîndu-se o formă prelungită, similară cu aceea a cetăților de la Breaza [6] și Sibiel [7]. De remar-

[5] În acest mod s-a procedat la cetatea Mălăești din jud. Hunedoara.

[6] Vezi Thomas Nägler, *Cercetările din cetatea Breaza*, în „Studii și comunicări", Muzeul Brukenthal, vol. IV, Sibiu, 1969.

[7] Gh. Anghel, *op. cit.*, p. 28. De observat că Gh. Anghel asociază cetatea Bologa cu aceea de la Colțești, asociere nejustificată întrucît la această din urmă cetate pînza zidurilor de incintă nu are o curgere continuă în jurul unui spațiu unic, întregul sistem defensiv dînd mai degrabă impresia unei adiționări de spații autonome.

Cetatea Bologa; glaf de fereastră la turnul vestic.

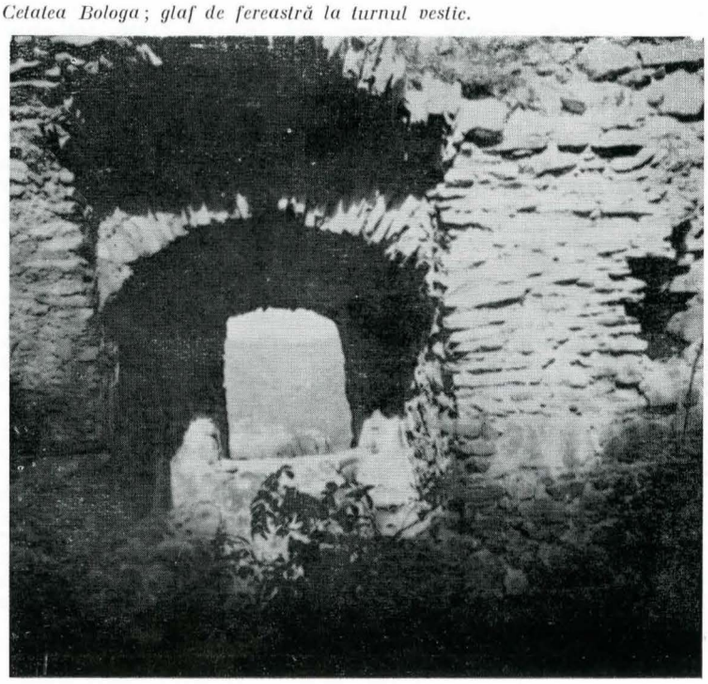

https://biblioteca-digitala.ro

cat că la aceste cetăți, forma alungită a incintei se însoțește cu turnuri circulare — două la Breaza, unul la Sibiel. În această formă evoluată nu va surprinde dacă cetatea Bologa va fi comandată de un demnitar important, magistrul Desideriu, cel pomenit în 1322.

Un moment important din istoria cetății intervine către sfîrșitul secolului al XIV-lea. În urma bătăliei de la Nicopole, Sigismund de Luxemburg a dăruit lui Mircea cel Bătrîn cetatea Bologa împreună cu un mic feud alcătuit din 18 sate [8]. Așadar, aici pe valea Crișului Repede vedem instalată autoritatea domnilor din Țara Românească, fapt care nu va fi fost fără importante urmări de ordin politic și cultural. Nu știm cît timp vor fi deținut Mircea și urmașii săi cetatea Bologa, în orice caz, către mijlocul secolului al XV-lea ea trece în posesia familiei Banffy [9].

Ulterior, cu probabilitate în secolul al XVII-lea [10], au fost adăugate cele două turnuri laterale care deși în principiu întregesc sistemul defensiv al cetății, își trădează epoca tîrzie prin ferestrele foarte largi, amintind reședințele obișnuite ce se construiau în Transilvania de atunci [11].

Oprindu-ne aici, semnalăm odată mai mult importanța cetății Bologa ca monument istoric semnificativ pentru istoria poporului nostru, pentru legăturile Transilvaniei, în acest caz puțin cunoscute, cu Țara Românească. Frumusețea arhitectonică, starea de conservare destul de bună și excepționala așezare într-o zonă de mare interes turistic sînt argumente îndestulătoare pentru a propune restaurarea și valorificarea cuviincioasă a cetății Bologa, în care ni-l putem imagina poposind în casă proprie pe Mircea cel Bătrîn.

[8] Iosif Pataki, *Ceva despre relațiile Țării Românești cu Ungaria la sfîrșitul veacului al XIV-lea*, în „Studii și materiale din istoria medie", II, 1957, p. 421—428.

[9] Se presupune că a doua soție a lui Mircea cel Bătrîn era din familia Banffy (I. Pataki, *op. cit.*, p. 427).

[10] Mențiuni documentare mai numeroase, datînd din 1598—1703, sugerează pentru secolul al XVII-lea o perioadă de prosperitate a cetății Bologa.

[11] De remarcat în acest sens și toate comodele bănci amenajate în glaful ferestrelor.

UN SISTEM DE FUNDARE NECUNOSCUT DESCOPERIT LA INCINTA CETĂȚII ORAȘULUI AIUD

MARIANA DUMITRACHE

Cercetările arheologice desfășurate în anii 1974—1977 în cetatea orașului Aiud, prilejuite de restaurarea acestui valoros ansamblu medieval de arhitectură civilă din Transilvania [1], au condus la numeroase și interesante descoperiri, printre care subliniem în mod deosebit cea a unui sistem de fundare original al zidurilor incintei, necunoscut pînă în prezent la noi.

Așezată pe terasa ce se înalță peste lunca Mureșului mijlociu, la 30 km nord-vest de Alba Iulia, localitatea Aiud, centru urban cu o viață economică, socială, politică și culturală nelipsită de importanță și legată strîns de istoria frămîntată a Transilvaniei, a conservat pînă astăzi în piața centrală o fortificație de proporții relativ reduse, vatra orașului vechi nefiind niciodată înconjurată de ziduri. Clădită pentru a apăra în vremuri de primejdie atît pe localnicii refugiați în spatele zidurilor înalte cît și principalele clădiri ale orașului medieval (două clădiri de cult, trei case parohiale, castelul Bethlen [2]), incinta se desfășoară pe un teren cu o pantă ușoară, spre sud și est, spre valea pîrîului de munte Aiudelul (fig. 1).

De plan pentagonal neregulat, realizată din piatră brută de carieră, cărămida fiind folosită foarte rar, mai frecvent la parapete, ori plombări tîrzii, cetatea dispune în prezent de ziduri păstrate pe o înălțime medie de 7—8 m, deasupra ridicîndu-se cele 8 turnuri ale breslașilor împreună cu turnul porții înglobat în castelul Bethlen. Îndeosebi la turnuri se observă folosirea pietrei de talie, o gresie ușor de prelucrat, la punctele esențiale : socluri, colțuri, ancadramente de uși, guri de tragere, console (fig. 2—7).

Menționată pentru prima oară într-un document din anul 1293, apoi în 1299 și 1302 ca posesiune a capitlului de Alba [3], figurînd în registrele papale din prima jumătate a secolului al XIV-lea [4], localitatea Aiud apare la

[1] Proiectul de restaurare a fost întocmit de arhitecta Micaela Adrian.

[2] Actualmente în acest corp de clădire este adăpostit Muzeul de istorie al orașului Aiud, în care activează cercetătoarele Silvia Chițu și Matilda Takácsi, din partea cărora am primit încă de la începerea lucrărilor un sprijin deosebit, pentru care datorez călduroase mulțumiri.

[3] — În documentul din 1293 Andrei III, rege al Ungariei (1290—1301), întărește capitlului de Alba dania, făcută de regele Ladislau (1272—1290) de 60 de gospodării de români, veniți de pe alte moșii și așezați pe pămînturile capitlului menționat : *Fylesd* (așezare dispărută lîngă Alba) și Aiud (*Enud*), (Documente privind istoria României, veacul XIII, C, Transilvania, vol. II, 1952, p. 400—401).

— În documentul din 1299 (*DIR*, vol. II, p. 455—456), la porunca regelui Andrei III capitlul de Oradea hotărnicește moșiile *Oarba* (Orbo) și *Aiud* (*Enyed*).

— În documentul din 1302 (*DIR*, veacul XIV, vol. I., p. 19) se menționează faptul că, din vechime (*ab antiquo*) capitlul de Alba strînge dijmele din Aiud (*Enudin*) și din alte sate.

— În 1303 (*DIR*, veacul XIV, vol. I, p. 35) Aiudul (*Enydin*) apare menționat în legătură cu împărțirea satului Teiuș. Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol.I 1967, p. 28.

[4] — În 1317/1320 (*DIR*, veacul XIV, vol. I., p. 268) Aiudul (*Egnudin*) apare menționat în Registrul lui Rufin de Civinio, trimis al papei Ioan al XXII-lea cu o contribuție de „10 mărci de argint bun".

— În registrele trimișilor papali, Iacob și Raymond privind plata dijmelor, Aiudul apare menționat de 5 ori: de două ori în 1332, (*DIR*, veacul XIV, vol. III, p. 123, 125), de două ori în 1334 (idem, p. 180, 194) și o dată în 1335 (idem, p. 206).

https://biblioteca-digitala.ro

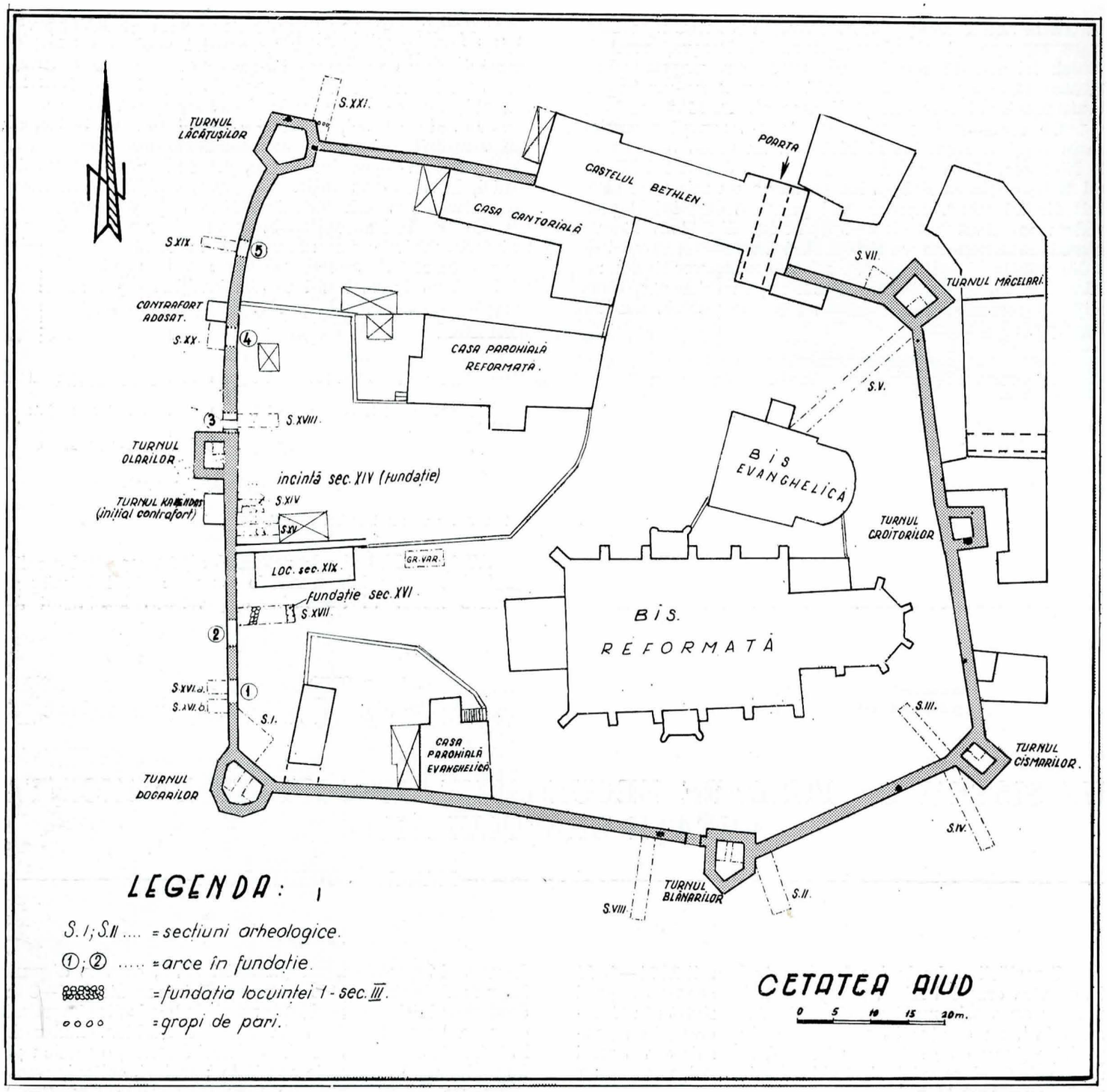

Fig. 1. Cetatea orașului Aiud. Plan de situație al săpăturilor 1974—1977.

începutul secolului al XV-lea cu titlul de *civitas* alături de orașe însemnate ale vremii ca Bistrița, Alba Iulia, Clujul, Turda, Sibiul și Timișoara [5].

Datări ale cetății Aiud s-au încercat pe baza a numeroase elemente, astfel : folosirea aproape exclusivă a pietrei brute, forma patrată prezentă la majoritatea turnurilor, traseul semicircular al unor ancadramente păstrate la accesele de la diferitele nivele ale turnurilor, păstrarea unor acoperișuri realizate din piatră în formă de piramidă (turnul Olarilor sau turnul Croitorilor). Pe baza acestor criterii Friedrich Müller în urmă cu mai bine de o sută de ani data incinta cetății în secolul al XIII-lea [6], considerînd numai turnul Dogarilor și turnul Blănarilor (primul cu șapte laturi, al doilea cu cinci laturi) de dată mai recentă. Pe lîngă argumentele de mai sus Virgil Vătășianu adaugă și grosimea relativ mică a zidurilor de 1,20 m, încadrînd cetatea Aiudului (respectiv incinta și două turnuri, cel al Măcelarilor și cel al Cismarilor) printre amenajările defensive ale primei jumătăți a secolului al XIV-lea [7]. Într-o lucrare dedicată fortificațiilor feudale transilvănene, Gheorghe Anghel datează această cetate la cumpăna anilor 1600 [8].

După cum se poate observa datările propuse diferă una de cealaltă, astfel principala sarcină a cercetărilor arheologice, alături de oferirea unor elemente necesare unei restaurări pe baza unor criterii științifice, este și aceea de a încerca datarea acestui ansamblu monumental de arhitectură civilă prin mijloace proprii arheologiei, prin *metoda stratigrafică*.

În anul 1976 cercetările arheologice [9] s-au concentrat asupra studierii laturii de vest a incintei, compusă din

[5] F. Zimmermann — C. Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. III, Sibiu, p. 638.

[6] *Die kirchliche Baukunst des romanischen Styles in Siebenbürgen*, în *Jahrbuch der kais.-königl. Centralkommission zur Erforschung, Erhellung der Baudenkmale*, Viena ,III, 1859, p. 20.

[7] *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I., 1959, p. 125.

[8] *Cetăți medievale din Transilvania*, București, 1972, p. 106.

[9] Pentru cercetările arheologice din 1974—1976 : *Cronica săpăturilor arheologice — 1974*, în ,,Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă", 1974, nr. 2, p. 95 ; ,,idem", 1975, nr. 2, ; ,,Dacia", Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, N.S., XX, 1977.

https://biblioteca-digitala.ro

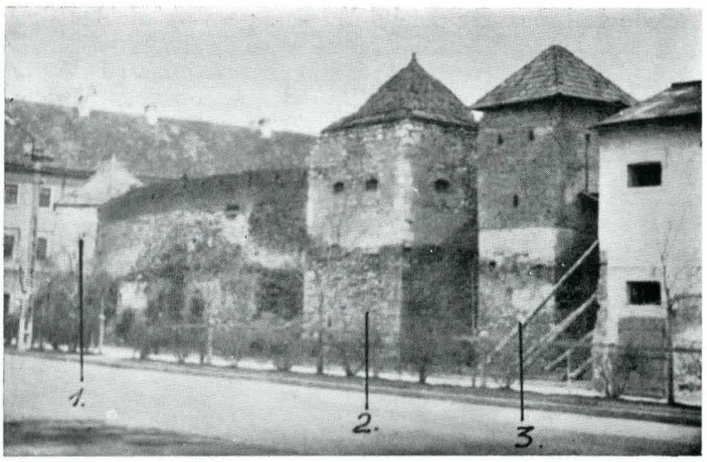

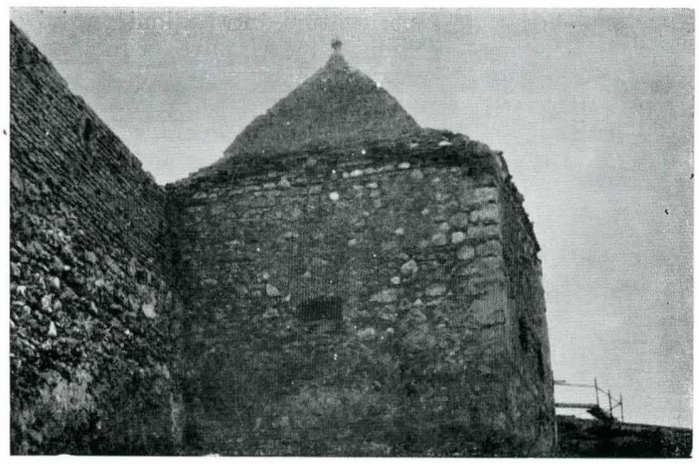

două tronsoane : I. tronsonul cuprins între turnul Dogarilor și turnul Kalendas și II. tronsonul cuprins între turnul Olarilor și turnul Lăcătușilor, ultimul cu un traseu spre oval. Porțiunea de incintă din imediata apropiere a turnului Dogarilor, avînd o înclinare puternică spre

2	3	
	6	
4	5	7

Fig. 2. Latura vest a incintei (1976) ; 1. turnul Lăcătușilor, 2. turnul Olarilor, 3. turnul Kalendas — vedere din exterior (SV).
Fig. 3. Turnul Olarilor (1976) — detaliu de acoperiș.
Fig. 4. Turnul Blănarilor (1974) — vedere din exterior (SV).
Fig. 5. Turnul Cismarilor (1976) — vedere din interior (NV).
Fig. 6. Vedere spre latura est a incintei, din preajma turnului Cismarilor (1976). Se disting urmele treptelor scării de acces la drumul de strajă.
Fig. 7. Turnul Croitorilor (1976). Vedere din interior (SV).

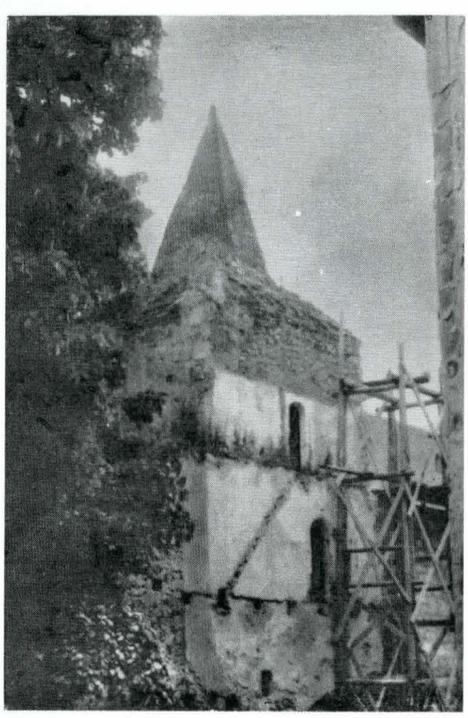

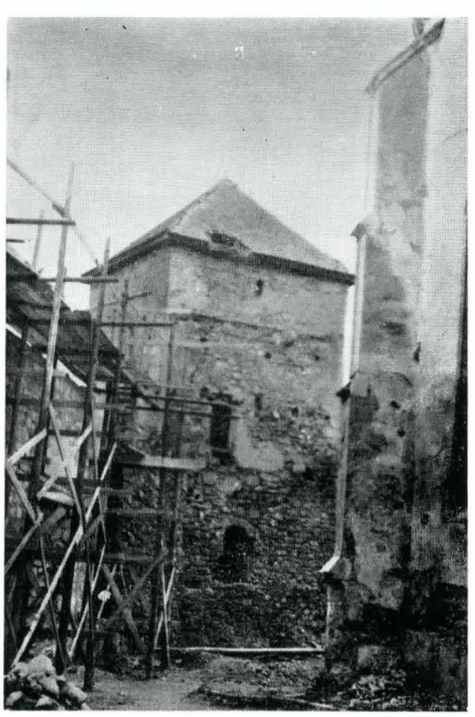

exterior, în primăvara aceluiași an s-a procedat la demolarea acesteia pe o lungime 14 m, pînă sub nivelul actual de călcare atît interior (—1,50 m) cît și exterior (—0,50m). Pentru cercetarea fundației acestei porțiuni a incintei am ales punctul unde aceasta prezenta o spărtură, produsă în timpul lucrărilor de desfacere a zidului incintei. În prima secțiune (S.XVIa), trasată la 8 m spre nord de turnul Dogarilor, am constatat faptul că spărtura se produsese în cintrul unui *arc cu traseu semicircular* ; pentru cercetarea părții de sud a arcului, notat nr. 1, am trasat paralel cu S. XVIa secțiunea S.XVIb, urmărind zidăria arcului pînă la talpa fundației (fig. 8, 10, 11).

Continuarea cercetărilor arheologice pe întreaga latură de vest a incintei a condus la descoperirea a încă patru arce, repartizate astfel : nr. 2 la 16 m nord de turnul Dogarilor (fig. 9, 13) ; nr. 3 lîngă turnul Olarilor, sub portița aflată la nord de acesta (fig. 9) ; nr. 4 la sud de contrafortul adosat incintei, între turnul Olarilor și turnul Lăcătușilor (fig. 8, 15) și nr. 5 la 11,20 m sud de turnul Lăcătușilor (fig. 8, 16). Numai ultimul dintre aceste arce prezenta un traseu frînt.

S-au observat următoarele :

— arcele au o deschidere ce variază de la 2,60—3,40 m, remarcîndu-se o zidărie de bună calitate ; de asemenea nici unul din arce nu prezenta vreo fisură ;

https://biblioteca-digitala.ro

— arcele fac de fapt legătura între piloni masivi de zidărie ; lungimea pilonului cuprins între primul arc şi cel de-al doilea este de aproape cinci metri, fiind probabil cel mai scurt ;

— atît pilonii cît şi arcele au fost realizaţi în şanţul de fundare săpat de constructori ; talpa fundaţiei pilonilor a fost aşezată (în două cazuri : în S.XVII şi S.VIII) în pămîntul viu ; nu s-a observat nici o urmă de lemn pe intradosul arcelor provenind de la vreun cofrag ;

monede de bronz din secolul III e.n. ; s-a putut identifica un dinar bătut în Dacia, în al doilea an de domnie al împăratului Marcus Iulius Philippus, care, obţinînd o victorie asupra carpilor, ce atacaseră provincia, a acordat Daciei dreptul de a bate monedă — anul 246 e.n. [11]. În S.XVIb, la sud de S.XVII, s-a descoperit o groapă de provizii, cu pereţii puternic arşi, conţinînd mei carbonizat şi cîteva fragmente ceramice daco-romane (fig. 11). Este foarte probabil, dată fiind apropierea de prima locuinţă, la circa

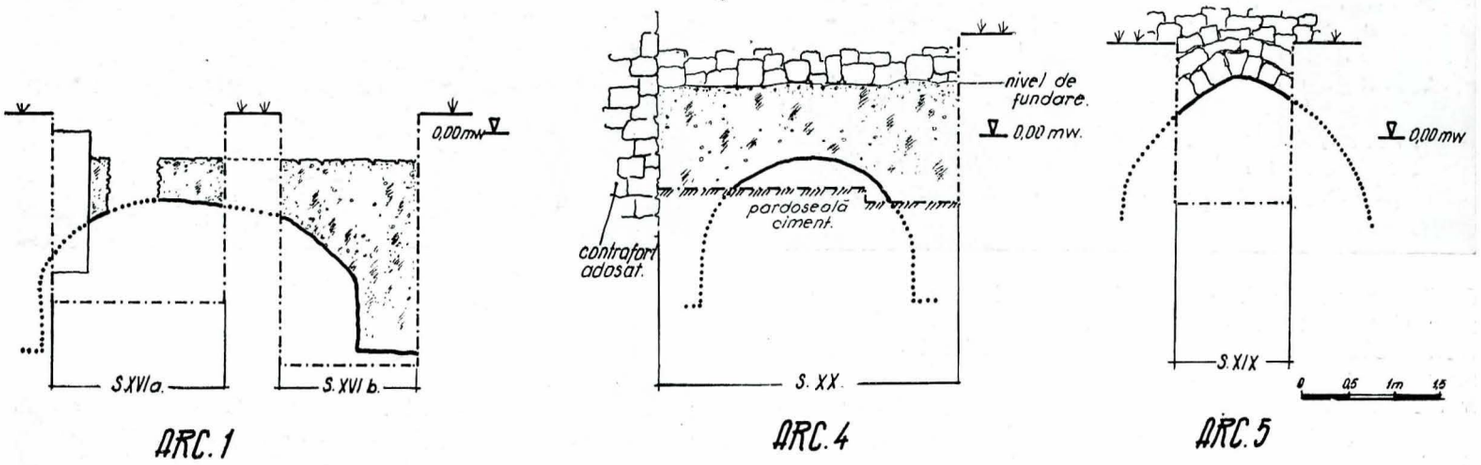

Fig. 8. Releveul arcelor nr. 1, 4 şi 5, vedere din exteriorul incintei (dinspre vest).

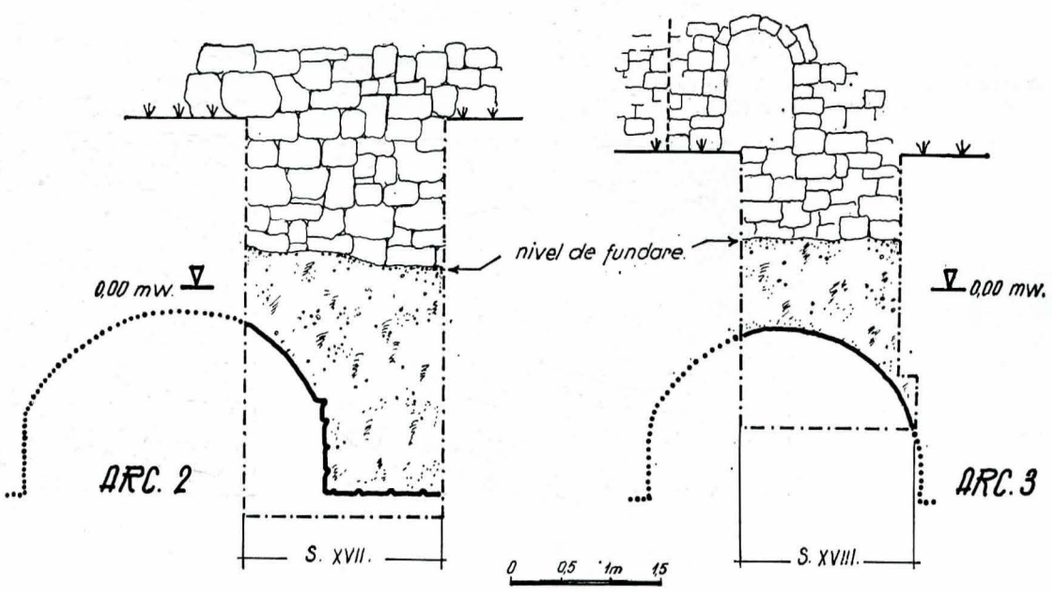

Fig. 9. Releveul arcelor nr. 2 şi 3, vedere din interiorul incintei, (dinspre est).

pămîntul din interiorul arcelor se prezenta în unele cazuri mai jos de cintrul arcelor, fiind vorba de o tasare naturală în timp a unor straturi de pămînt afînate străbătute de şanţul de fundare.

Stratigrafia. O situaţie stratigrafică complexă a fost surprinsă în S.XVII[10], situaţie deosebit de elocventă pentru datarea laturii de vest a incintei (fig. 17).

— Cel mai vechi strat aparţine epocii provinciei romane ; astfel s-a descoperit latura de vest a unei locuinţe de suprafaţă cu temelie uscată din piatră de rîu legată cu pămînt (fig. 14). În campania de cercetări arheologice 1977 s-a descoperit într-o secţiune, trasată în turnul Olarilor, o a doua locuinţă, prezentînd aceleaşi caracteristici. În prima locuinţă, printre numeroasele fragmente ceramice din pastă cenuşie ori roşcată s-au aflat două

5—6 m, ca această groapă să fie contemporană cu locuinţa. Este important de menţionat faptul că de la primele sondaje efectuate în incinta cetăţii medievale din 1974 a apărut un bogat material de epocă daco-romană, în numeroase cazuri de cea mai bună calitate („*terra sigilatta*"), Probabil ne aflăm în faţa unei aşezări de caracter civil (rural ?) [12], dar este prematur a afirma doar pe baza acestui material că aici — sub cetatea medievală — poate fi identificată cu certitudine localitatea romană din Dacia menţionată în *Tabula Peutingeriana* sub numele de *Brucla*, toponimic de origine preromană, tracică, cu sensul

[10] Această secţiune a fost planificată să unească biserica reformată, cu latura de vest a incintei pentru analizarea raportului stratigrafic dintre edificiul central şi zidul cetăţii.Din motive obiective nu s-au putut executa pînă în prezent decît 6 m.

[11] Mulţumiri datorăm cercetătoarei Silvia Chiţu pentru ajutorul acordat la identificare.

[12] Au fost descoperite pînă în prezent, fie în straturi medievale, fie antice, numeroase fragmente de cărămizi sau ţigle romane, dar neştampilate. Deosebit de numeroase ţigle au fost găsite în locuinţa 2, unde — spre deosebire de locuinţa 1 —, lipsea aproape total ceramica. D. Tudor, în lucrarea sa *Oraşe, tîrguri şi sate în Dacia Romană*, Bucureşti, 1968, p. 180, este de părere că : „*Aşezarea romînă de la Brucla depăşise cu mult situaţia unui vicus obişnuit, fiind o mare comună rurală, cu aspect de tîrg (pagus)*".

https://biblioteca-digitala.ro

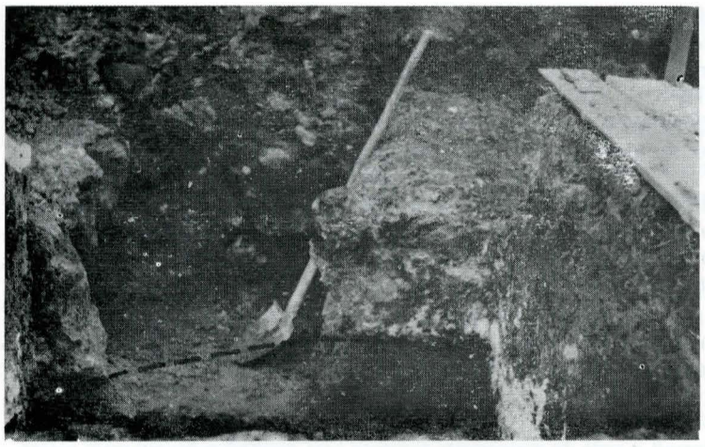

10	11
12	13
14	15

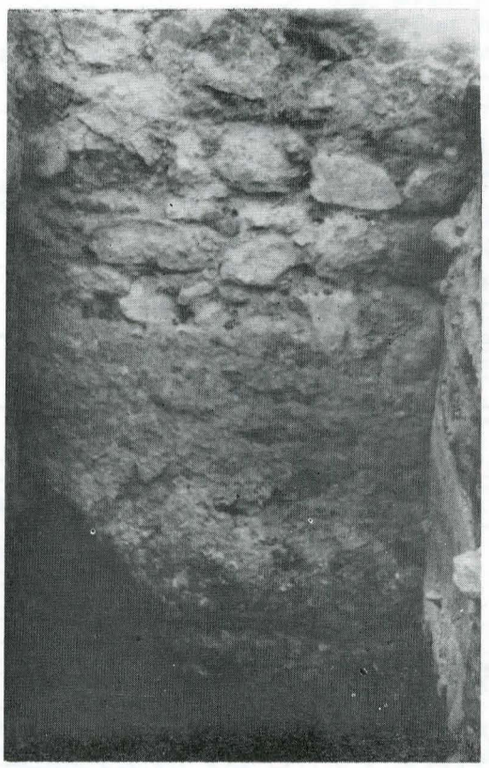

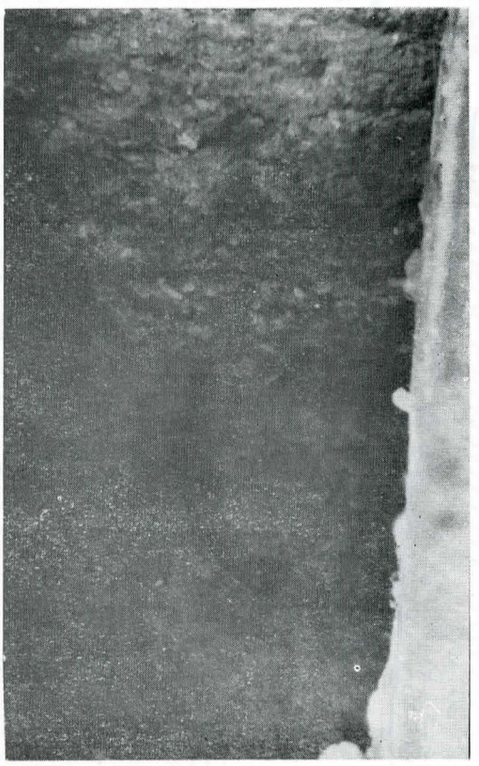

Fig. 10. S. XVIa. Cintrul arcului nr. 1 (spart cu prilejul lucrărilor de desfacere a porțiunii înclinate spre exterior).
Fig. 11. S. XVI b. Latura sud a arcului nr. 1; talpa fundației suprapune o groapă de provizii (sec. III e.n.).
Fig. 12. S. XVII. Arcul nr. 2. Imagine din timpul săpăturii.
Fig. 13. S. XVII. Arcul nr. 2. Fundația pilonului taie groapa bordeiului de secol XV.
Fig. 14. Temelia de piatră a locuinței din sec. III.
Fig. 15. S. XX. Cintrul arcului nr. 4.

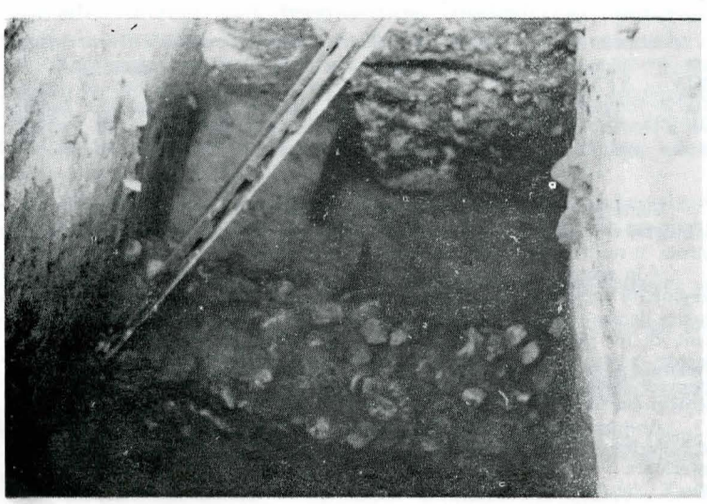

https://biblioteca-digitala.ro

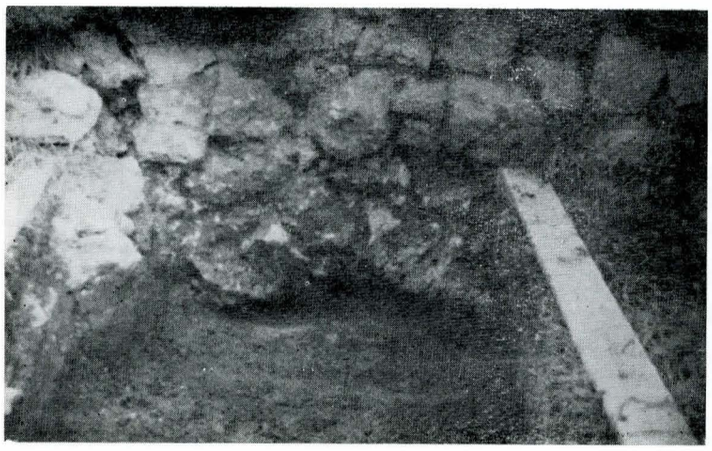

Fig. 16. S. XIX. Arcul nr. 5, cu traseu frînt.

de „strîmtoare" [13], ipotetic localizată de majoritatea cercetătorilor aici la Aiud, dar încă neidentificată cu siguranță în teren [14]. Oricum, pînă la cercetări mai ample decît cele efectuate pînă în prezent, putem afirma, bazîndu-ne pe materialul ceramic cît și pe monedele descoperite [15], că așezarea daco-romană surprinsă sub cetatea medievală este databilă în secolul al III-lea e.n. Cele două locuințe descoperite au fost probabil părăsite în preajma anilor 270—275, ruinîndu-se treptat ; stratul de pămînt care le acoperă este steril, neconținînd urme de arsură.

— Peste stratul de pămînt negru, steril, aflăm o depunere de pămînt brun-castaniu din care se adîncește o groapă de foc, apoi urmează o lentilă de pămînt galben, o nivelare ; sînt straturi care nu se pot data, lipsind fragmente ceramice semnificative ori monede [16].

— Următorul strat de pămînt castaniu, afînat, reprezintă un nivel de locuire conținînd numeroase fragmente ceramice. În acest strat s-au descoperit în total

demult o serie de monumente funerare care justifică presupunerea prezenței în locul descoperirii a unei necropole romane. M. Horhat consideră că : *„Existența acestei necropole este un argument în plus în favoarea localizării Bruclei, pe locul actualului oraș Aiud sau în apropierea lui"*.

[15] În afară de cele două monede menționate mai sus s-a mai descoperit o monedă în timpul săpării în 1974 a unei gropi de var, surprinsă într-un strat medieval (la numai — 1,60 m adîncime ; în genere stratul de cultură daco-roman se află la mare adîncime — 3,00—3,60 m). Este vorba de un dinar de argint de la Iulia Maesa, anul 223.

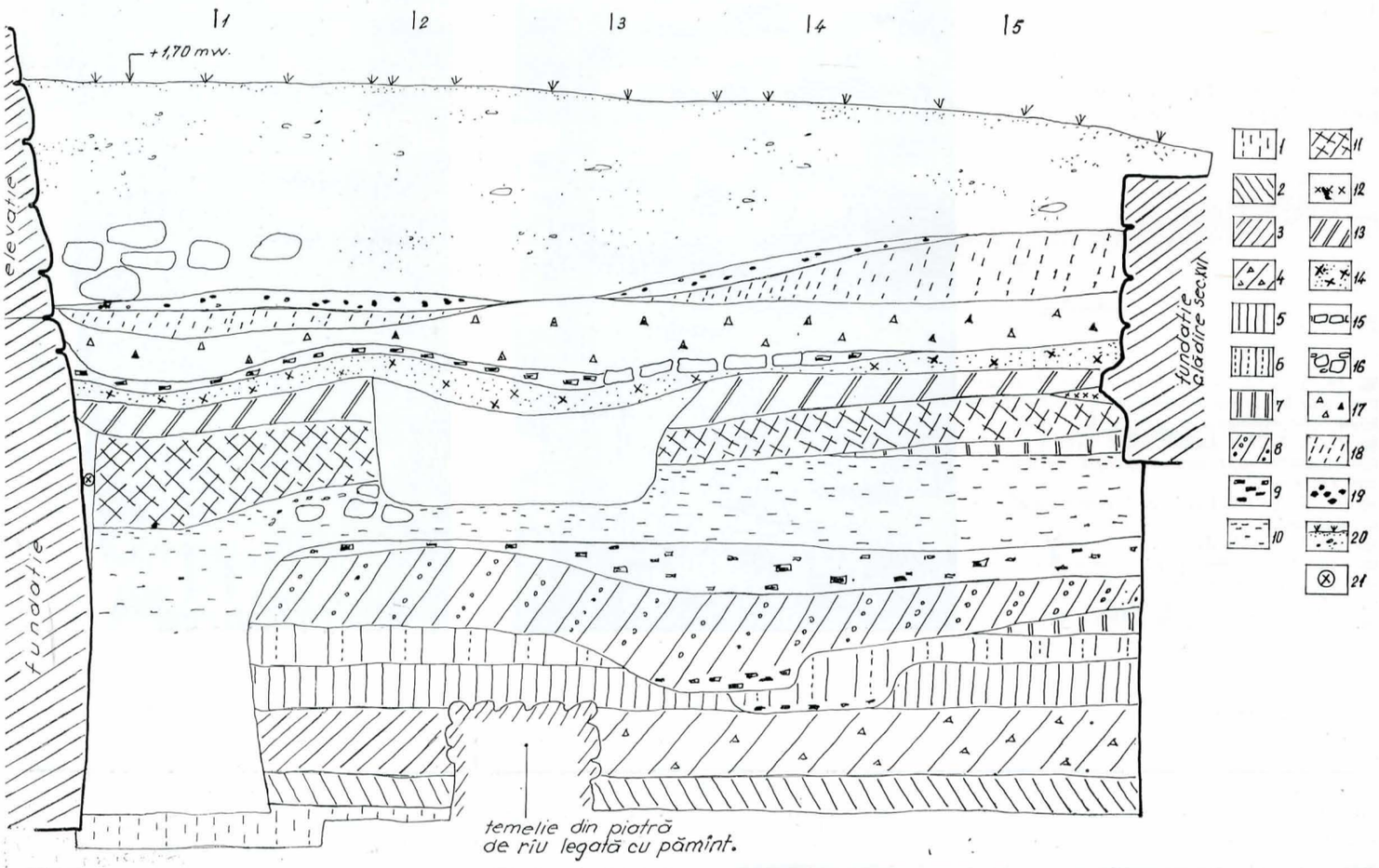

Fig. 17. Profilul peretelui de nord al secțiunii S. XVII ; 1. pămînt viu (lut) ; 2. pămînt castaniu compact ; 3. pămînt castaniu deschis, cu rare fragmente ceramice — secol III e.n. ; 4 — pămînt castaniu afînat cu numeroase fragmente ceramice (locuința 1, secol III e.n.) ; 5. pămînt negru steril ; 6. pămînt brun-castaniu ; 7. lentilă de lut ; 8. pămînt castaniu deschis. afînat (sec. XIV — XV) ; 9. pămînt ars, roșu ; 10. pămînt negru afînat, cu bordei și tezaur Iancu de Hunedoara ; 11. pămînt castaniu amestecat cu lut, scos din șanțul de fundare (secol XVI) ; 12. mortar ; 13. lut bătut, podeaua locuinței din secol XVI ; 14 mortar amestecat cu fragmente de tencuială ; etapă de refacere a clădirii (secol XVII) ; 15. cărămizi de pardoseală ; 16. pietre ; 17. pămînt ars cu numeroase fragmente de cahle (sec. XVII) ; 18. pămînt castaniu cu granule de mortar, cărămidă ; 19. grîu carbonizat ; 20. pămînt cu multă piatră ; 21. monedă 1528.

[13] Vasile Pârvan, *Getica*, 1926, p. 286.

[14] idem, p. 271. V. Pârvan considera că Brucla poate fi localizată *„nu departe de Aiud"*.

Localizarea Bruclei la Aiud a fost pusă sub semnul întrebării, deoarece distanța de 12 000 pași (circa 17 km) a acestei așezări de Apulum nu corespunde realei distanțe de 30 km a orașului Aiud de Alba Iulia. Dar cercetătorii clujeni M. Macrea și D. Protase sînt de părere că Brucla poate fi localizată la Aiud, *Tezaurul de monede romane de la Geomal și invazia carpilor din 242 în Dacia*, în „Studii și cercetări științifice", Cluj ,VI, 1954, p. 495—562.

Minerva Horhat, *Un tip rar de medalion roman funerar*, în „Studii și comunicări (*Acta Musei Regionalis Apulensis*), IV, 1961, p. 279. La 2 km nord de Aiud, în apropierea fostului drum roman, s-au descoperit mai

Toate identificările de monede din articolul de față au fost făcute de Cabinetul Numismatic al Academiei R.S.R., condus de dr. O. Iliescu, căruia îi mulțumim călduros și pe această cale.

[16] În groapa de var menționată mai sus au fost descoperite numeroase fragmente ceramice caracteristice secolelor XI—XII, amestecate cu fragmente de așa-numite „căldări pecenege". S-a putut observa faptul important că nu provin dintr-o locuință — deci dintr-un complex arheologic închis — ci dintr-o amenajare pe care o considerăm, pînă la cercetări viitoare —, a aparține unui val de pămînt. Alături de materialul menționat stratul conținea și numeroase fragmente daco-romane.

Sub podeaua lutuită a unui bordei, datat pe baza ceramicii în secolul al XIV-lea, și care tăia stratul menționat mai sus, s-au descoperit părțile inferioare a două picioare de cal, alături de care s-a aflat o monedă arpadiană, datată în jurul anului 1200.

https://biblioteca-digitala.ro

7 monede, dar sînt fragmentare şi foarte tocite [17]. Doar două monede au putut fi identificate : un obol al regelui Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei (1387—1437), a doua este probabil un obol al regelui Ludovic I, rege al Ungariei (1342—1382). Materialul ceramic cît şi monedele datează orizontul identificat în secolele XIV—XV [18]. Un strat de pămînt cu puternice urme de arsură, indică un incendiu ce a pus probabil capăt în mod violent acestei locuiri.

bine conservate, probabil datorită unei circulaţii reduse, constînd din 20 de piese : 17 dinari de la Iancu de Hunedoara (1446—1453) şi trei dinari de la regele Ladislau V Postumul (1446—1456). Trebuie amintit faptul că monedele au fost descoperite lipite una de cealaltă, ceea ce denotă că s-au aflat într-o punguţă de pînză sau piele. Acest tezaur a fost probabil îngropat de către posesor în apropierea locuinţei sale de teama vreunei primejdii. Avînd în vedere ultimele monede menţionate mai sus,

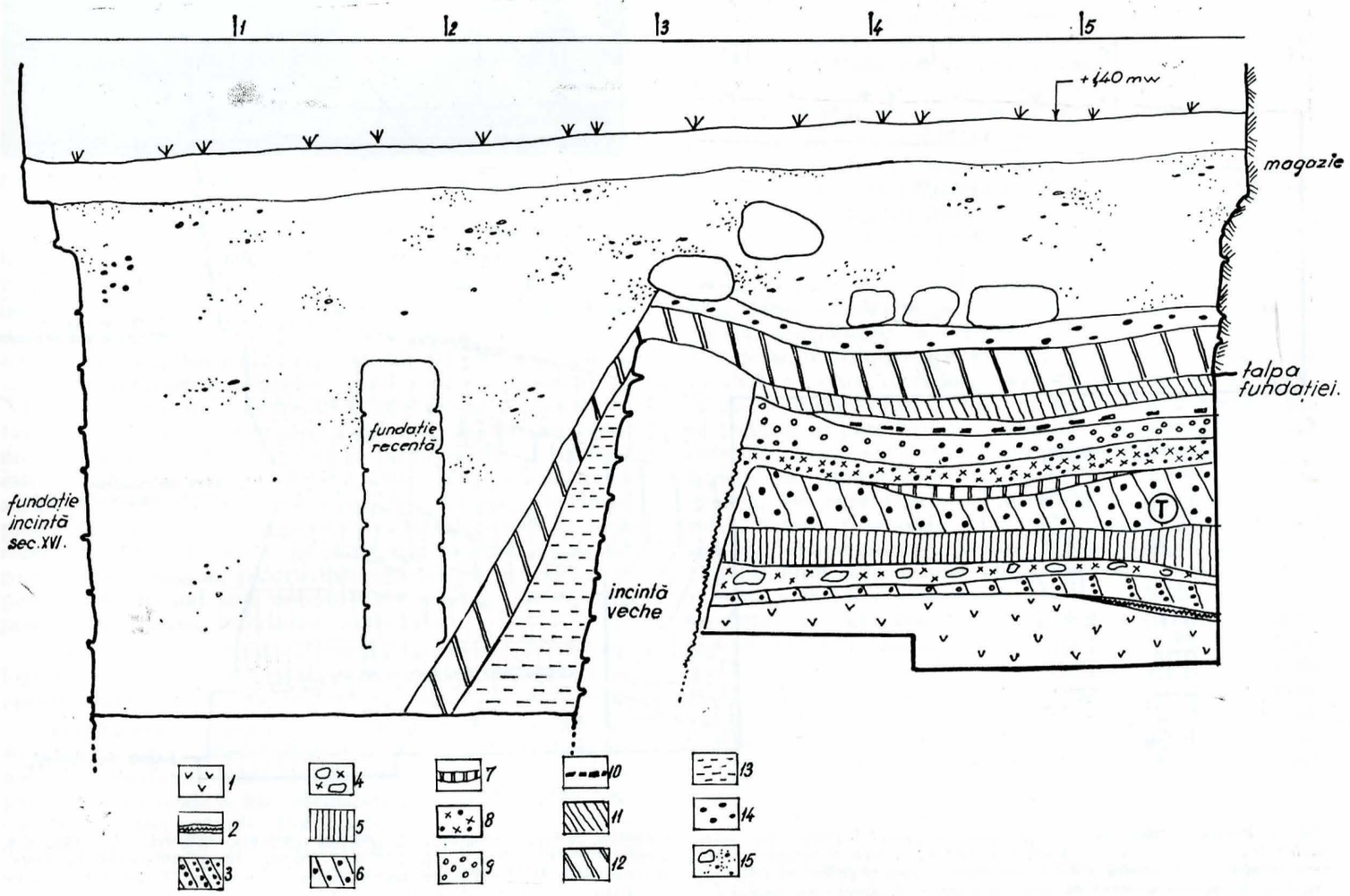

Fig. 18. Profilul peretelui de nord al secţiunii S. XV: 1. pămînt castaniu cu granule cărbune; 2. lemn ars; 3. pămînt castaniu-roşcat, compact; 4. strat cu piatră, mortar (un nivel de construcţie anterior incintei din piatră de rîu); 5. pămînt castaniu, afînat; 6. pămînt brun-roşcat cu tezaur (T); 7. lentilă de lut; 8. strat de construcţie al incintei din a doua jumătate a secolului XIV; 9. pietriş; 10. cărbune; 11. pămînt castaniu cu granule mortar; 12. pămînt amestecat cu lut; 13. pămînt castaniu cu piatră, mortar; 14. pămînt castaniu cu granule cărbune; 15. strat recent.

— Straturile menţionate mai sus au fost secţionate în caroul 1 de groapa unui bordei, din care s-a surprins doar colţul de sud-est, pe fund păstrîndu-se gropile de pari ale acoperişului (fig. 13). Atît din umplutura bordeiului, dar mai ales din stratul corespunzător acestei locuiri, alături de ceramica abundentă s-au descoperit şi 46 de monede, întregi sau fragmentare, majoritatea puternic tocite ; au putut fi identificate un număr de 14 monede : un quarting (1430—1437) şi nouă oboli de la regele Sigismund de Luxemburg (1387—1437), o monedă de la regele Albert al Ungariei (1438—1439), 3 monede de la regele Vladislav I, rege al Ungariei (1440—1444), dintre care una emisă în 1443 [19].

Deosebit de însemnată este şi descoperirea în apropiere de bordeiul menţionat a unui tezaur de monede de argint,

[17] Denotă o circulaţie intensă şi nu este exclus ca aceste monede să fi fost aruncate în momentul cînd şi-au pierdut valoarea lor.

[18] Bordeiul menţionat la nota 16 era căpăcuit de un strat în care s-a descoperit un dinar de la regele Sigismund (1390—1427).

[19] Din cele 46 de monede, cinci au fost descoperite în groapa bordeiului, dintre care a putut fi identificată doar una, un dinar al regelui Vladislav I, 1441—1444.

De asemenea, din totalul de 46 monede încă 7 piese au fost identificate sub semnul întrebării : 6 oboli ai regelui Sigismund de Luxemburg, şi o monedă a lui Redwitz (1430).

putem aprecia că vremea îngropării acestei mici averi a fost probabil deceniul al şaselea al secolului al XV-lea. Cauzele ascunderii tezaurului sînt eventual legate de evenimentele petrecute în tumultuosul an 1456, cînd sub flamura lui Iancu de Hunedoara o adevărată armată populară a luptat cu succes împotriva turcilor asediatori ai Belgradului [20].

A doua locuire medievală se suprapune, cum am menţionat mai sus, celei datate în secolele XIV—XV, cezura fiind formată de un strat de pămînt ars. Pe baza monedelor descoperite atît în prima locuire — care corespunde domniei lui Sigismund de Luxemburg —, cît şi în cea de-a doua — Iancu de Hunedoara —, credem că momentul care a cezurat cele două nivele de locuire a fost răscoala de la Bobîlna din 1437—1438, cînd Aiudul a fost stăpînit de răsculaţi timp de două săptămîni (decembrie 1437) [21]. A doua locuire se desfăşoară astfel pe parcursul a circa două decenii, încheindu-şi existenţa odată cu îngroparea micului tezaur.

Deosebit de important pentru evoluţia cetăţii medievale a oraşului Aiud este faptul că aceste două nivele de

[20] *Istoria României*, vol. II, p. 444—446.

[21] *Idem*, p. 412.

https://biblioteca-digitala.ro

locuire se află în apropierea vechii incinte a cetății, descoperită în S.XIV și S.XV, foarte probabil în zwingerul din preajma acestei incinte [22], asupra căreia vom reveni mai jos.

— Cea de-a doua locuire a fost acoperită parțial de o lentilă de pămînt galben, o nivelare venită dinspre incinta veche. Peste aceasta s-a depus un strat gros de pămînt castaniu amestecat cu lut, provenind din șanțul de fundare al zidului de incintă actual, șanț care a secționat toate straturile de cultură menționate mai sus și care a fost adîncit în pămîntul viu. În șanțul de fundare, la −2,20 m față de nivelul actual de călcare, lipită de fundația incintei, s-a descoperit o monedă a regelui Ungariei Ferdinand de Habsburg, purtînd anul 1528, monedă bine conservată fără urme de tocire (fig. 17). În secțiunile S.XIV și XV, în stratul de moloz așternut peste fundațiile incintei mai vechi demolate s-au descoperit două monede tot ale regelui Ferdinand de Habsburg din anii 1528 și 1553, iar în S. I. executată în 1974 în fața turnului Dogarilor, în stratul de funcționare al incintei și turnului, s-a descoperit o monedă din 1542. Astfel monedele menționate plasează amenajarea laturii de vest a incintei „post quem" anului 1528, probabil în deceniile patru, șase ale secolului al XVI-lea.

În 1975 pe *latura de sud* a incintei actuale, în S. VIII s-a observat faptul că talpa fundației nu atinge pămîntul viu, ceea ce a determinat (avînd în vedere și faptul că tronsonul din imediata apropiere a turnului Dogarilor era înclinat spre exterior) efectuarea unor subzidiri. La data respectivă nu aveam cunoștință de prezența arcelor în fundația incintei. Datorită descoperirilor din 1976 am ajuns la concluzia că secțiunea fusese amplasată în dreptul cintrului unui arc semicircular. În toamna anului 1975 s-au efectuat subzidirile menționate și s-au observat cu acest prilej „goluri" în fundație [23], goluri care nu puteau fi decît astfel de arce. Un arc cu traseu semicircular este vizibil în beciul casei parohiale evanghelice, adosată laturii de sud a incintei. Arcul respectiv a fost interpretat pînă la descoperirea sistemului de fundare pe piloni ca o poartă secundară a cetății, ce oferea accesul spre șanțul de apă.

Astfel, prezența aceluiași sistem de fundare la tronsonul turnul Dogarilor, turnul Blănarilor, precum și observația că turnul Dogarilor [24] este țesut cu latura de vest și cu cea de sud, ne conduce la concluzia că și această porțiune datează din aceeași etapă de construcție cu latura de vest.

Secțiunile trasate pînă în prezent pe traseul tronsonului sudic cuprins între turnul Blănarilor—turnul Cismarilor nu au oferit date privind sistemul de fundare pe piloni legați prin arce și nici elemente pentru o încadrare cronologică mai exactă. Avînd însă în vedere caracteristicile zidăriei (folosirea aceleiași pietre, același mod de așezare a acesteia) considerăm că și acest tronson datează din secolul al XVI-lea. Tot pe baza unei asemănări propunem datarea în aceeași etapă de construcție și a *laturii de est* : este vorba de tronsonul cuprins între turnul Cismarilor—turnul Croitorilor și tronsonul turnul Croitorilor—turnul Măcelarilor, unde se află scări de acces la drumul de strajă, realizate din piatră cioplită și plasate diagonal în zidul incintei (fig. 6), identice cu cea de la tronsonul sudic, turnul Blănarilor—turnul Dogarilor. La nici una nu s-au păstrat treptele, ci sînt rupte din vechime pînă la fața zidului [25].

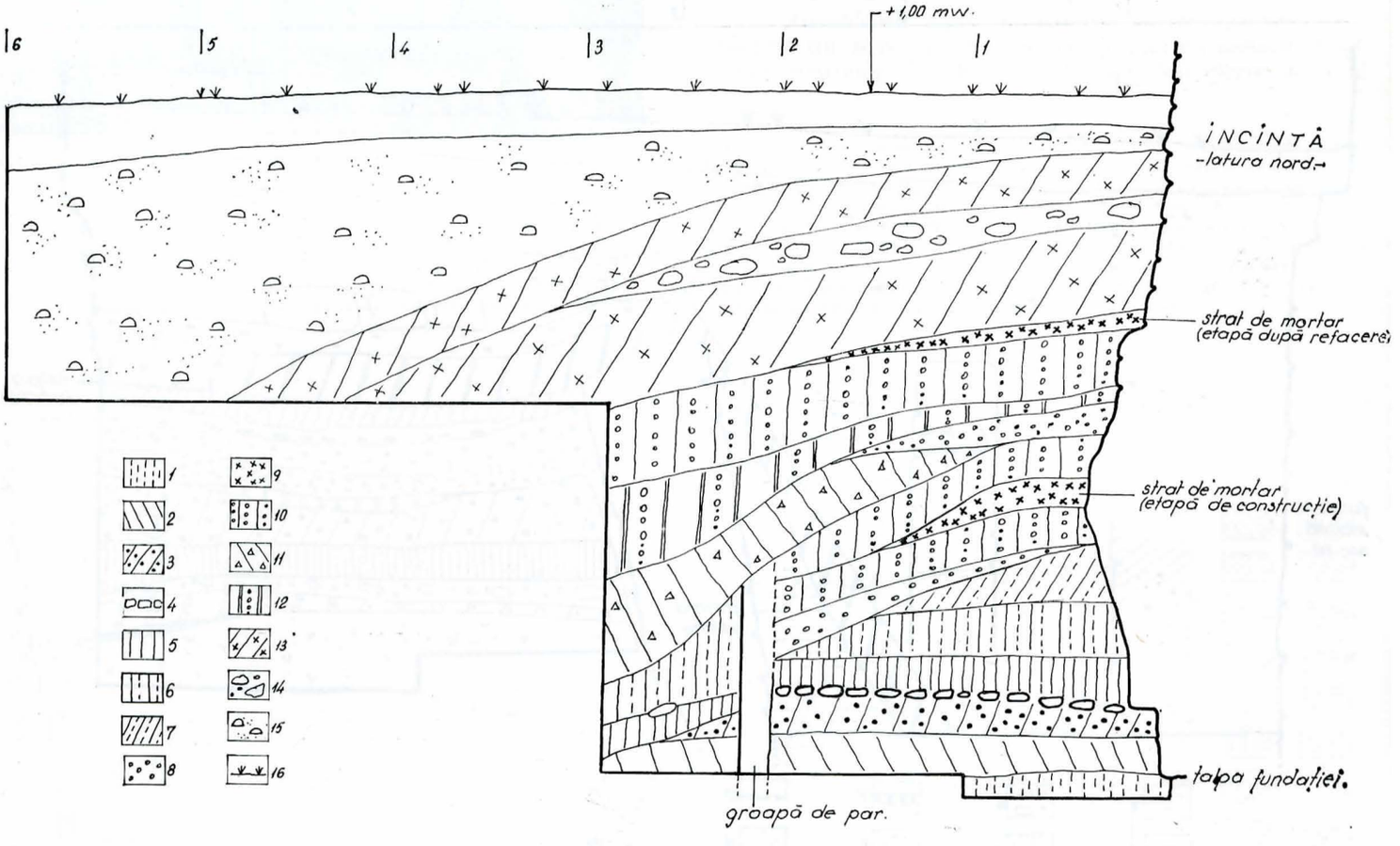

Fig. 19. Profilul peretelui de est al secțiunii S. XXI: 1. pămînt viu (lut); 2. pămînt castaniu feruginos; 3. pămînt castaniu compact; 4. pavaj din piatră de rîu (secol XIV); 5. pămînt castaniu; 6. pămînt castaniu, lutos; 7. pămînt castaniu deschis; 8. pietriș; 9. mortar; 10. pămînt castaniu amestecat cu pietriș; 11. pămînt castaniu amestecat cu pămînt galben, cu fragmente ceramice secol, XIV — XV; 12. pămînt negru cu pietriș; 13. pămînt castaniu măzăros cu granule mortar; 14. strat cu piatră; 15. moloz; 16. humus.

[22] Tocmai prezența unor locuințe în imediata apropiere a incintei vechi ne determină să presupunem existența unui zwinger, eventual constînd doar dintr-o palisadă. Zwingerul se pare că este o amenajare caracteristică secolului al XVI-lea, cf. Gh. Anghel, *op. cit.*, p. 89.

[23] Informație primită de la R. Schiller, șef de echipă, care a condus lucrările.

[24] La turnul Dogarilor s-a observat că laturile țesute de incintă au fost construite diferit : cea de sud-est a fost amenajată în trepte, iar cea de nord-vest sub forma unui contrafort masiv cu talpa mult lățită, tocmai pentru a mări în ambele cazuri rezistența la împingeri.

[25] Considerăm deosebit de interesantă refacerea unei scări, eventual cea aflată pe latura de est a incintei, din imediata apropiere a turnului Cismarilor.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 20. Incinta din piatră de rîu.

Pentru zona turnului Măcelarilor cercetarea arheologică din 1975 a oferit cîteva date stratigrafice foarte interesante. În S. V, trasată între biserica ev. actuală și incintă, a fost surprinsă fundația vechii biserici [26], probabil din zona absidei, în jurul căreia s-a amenajat după construire un pavaj din piatră măruntă de rîu. Pe acest pavaj se aflau fragmente ceramice caracteristice secolului al XIV-lea. Șanțul de fundare al incintei cît și al turnului a tăiat pavajul menționat. De asemenea, materialul ceramic abundent aflat în stratul de funcționare al incintei este databil în secolele XVI—XVII. Putem considera astfel că și această porțiune a incintei, cel puțin în apropierea turnului porții, zonă în care nu s-au efectuat încă cercetări, datează foarte probabil din aceeași etapă de construcție. Desigur, pentru întreaga latură de est cît și pentru cea de sud sînt necesare noi sondaje arheologice pentru verificarea ipotezelor formulate.

Înainte de a menționa și rezultatele cercetărilor arheologice de pe latura de nord a cetății, credem necesar să ne oprim asupra problemei privind *incinta veche de piatră*.

După cum am amintit mai sus în S. XIV și XV au fost surprinse porțiuni dintr-o fundație, interpretată de noi ca aparținînd unei incinte, ce a funcționat, — cel puțin în zona unde a fost identificată —, pînă în preajma construirii celei actuale. Porțiunile cercetate au o lățime de circa 60 cm, au fost realizate din piatră de rîu legată cu mortar și prezintă un traseu oval. Deosebit de interesantă este observația că zidul a fost realizat la nivelul fundației cu o înclinare spre interior, paramentul spre exterior fiind foarte îngrijit lucrat, întrucît se afla în interiorul unui turn, al cărui prim nivel — subsolul — era excavat [27]. A fost surprinsă latura de nord a acestui turn, latura de vest fiind suprapusă și parțial refolosită în zidăria laturii de vest a incintei actuale în dreptul turnului Kalendas.

Spre interiorul cetății, unde depunerile stratigrafice au rămas neatinse, a fost surprins atît stratul de funcționare — un strat de pietriș, cît și nivelul de construcție al acestei incinte (fig. 18). În stratul imediat anterior construirii acesteia s-a descoperit un tezaur trecut printr-un foc puternic, din care s-a putut identifica doar o singură monedă și anume un dinar al regelui Ludovic I (emis probabil între anii 1344—1345). Materialul ceramic descoperit în straturile aflate mai jos decît cel cu tezaur (printre care este de remarcat un strat conținînd piatră, și granule de mortar [28] este destul de abundent și caracteristic secolelor XIII și XIV. Materialul ceramic și moneda menționată datează construirea incintei cel mai devreme în al treilea sfert al secolului al XIV-lea. Astfel, locuirea medievală (cu cele două etape : prima Sigismund de Luxemburg, a doua Iancu de Hunedoara), surprinsă în S. XVII, coincide cu o bună parte din funcționarea acestei incinte, locuirea aflîndu-se în imediata apropiere a acesteia (ultimul sfert al secolului al XIV-lea pînă în jurul anului 1456).

De presupus este și existența unui șanț de apărare, umplut dacă nu permanent, cel puțin periodic cu apă. În S. XVIa și S. XVIb s-a observat o succesiune de straturi de pămînt negru clisos, intercalate de dungi înguste de pămînt de nuanță mai deschisă (iarbă descompusă), iar în turnul Dogarilor au fost surprinse în cele două secțiuni trasate straturi groase de pietriș. Aceste straturi ne indică faptul că ne aflăm în zona șanțului de apă al vechii cetăți, zonă străbătută de incinta actuală.

Deosebit de interesantă este descoperirea din 1977 în S. XXI, trasată pe *latura de nord*, lîngă turnul Lăcătușilor, a urmelor unei împrejmuiri din lemn. Au fost surprinse gropile a 4 pari, groși de 20—25 cm, și aflîndu-se la o distanță unul de celălalt de circa 28 cm (fig. 1). Datarea acestei amenajări s-a făcut numai pe baza fragmentelor descoperite pe nivelul de funcționare (un pavaj din piatră de rîu, asemănător cu cel descoperit în zona de nord-est a incintei, menționat mai sus), cît și din stratul de pămînt imediat anterior, ceramică caracteristică secolului XIV. Această împrejmuire a fost probabil prima fortificație, amenajată în jurul bisericii parohiale, ea pierzîndu-și rolul defensiv în momentul construirii primei incinte de piatră [29]. Stratul de pămînt negru amestecat cu pămînt galben și cenușă, din care s-au recoltat numeroase fragmente ceramice, datate în secolele XIV—XV, acoperă parii împrejmuirii, depunerea aceasta fiind din punct de vedere stratigrafic ulterioară primei etape de construcție a laturii nordice a incintei, care datează astfel încă de la sfîrșitul secolului al XIV-lea. S-a remarcat totodată folosirea pietrei de rîu în fundația acestei porțiuni a incintei. Este posibil ca aceasta să fi făcut parte din prima incintă de piatră. În ceea ce privește turnul Lăcătușilor s-a observat că nu datează din aceeași etapă de construcție, ci a fost amenajat ulterior incintei, prezentînd, la fel ca și incinta, o etapă de refacere substanțială — probabil din secolul al XVI-lea.

Astfel, putem conclude, în stadiul actual al cercetărilor, că incinta cetății orașului medieval Aiud datează în cea mai mare parte din al doilea sfert al secolului al XVI-lea (1528—1550), conservînd în latura de nord (de la castelul Bethlen și pînă la turnul Lăcătușilor), probabil o parte a incintei din secolul al XIV-lea.

Epoca amenajării noii incinte este marcată de destrămarea regatului Ungariei după bătălia de la Mohács (1526), de formarea principatului autonom al Transilvaniei (1541), cadru politic favorabil manifestării tendințelor de autonomie ale orașelor ce s-au concretizat în ridicarea unor noi cetăți sau în refacerea celor vechi [30]. Primii meșteri aiudeni (aurari, blănari, cismari) sînt cunoscuți din documente încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, iar în secolul al XVI-lea sînt menționate breslele puternice ale cismarilor, blănarilor și croitorilor [31]. Încheierea lucrărilor de construcție ale noii cetăți a coincis probabil cu un eveniment important din viața orașului și anume eliberarea de dependență față de capitlul de Alba.

Revenind asupra *sistemului de fundare pe piloni*, descoperit și cercetat la latura de vest a incintei, considerăm că motivul pentru care s-a recurs la această soluție originală — cunoscînd stratigrafia solului în mai multe puncte

---

[26] Clădirea bisericii ev. actuale este o refacere din 1866 pe fundațiile vechiului edificiu din secolul al XIV-lea.

[27] În spațiul dintre incinta veche și incinta actuală a fost deranjată stratigrafia prin săparea unei gropi (probabil în secolul XIX), în care s-au descoperit trei monede : una din 1615 și două din 1812.

[28] Acest strat documentează o construcție de piatră mai veche, legată cu mortar, în apropiere.

[29] În stratul anterior primei etape de construcție, precum și în gropile de pari nu s-au descoperit urme de lemn ars, care să dovedească încheierea existenței îngrăditurii de lemn printr-un incendiu.

[30] Gh. Anghel, *op. cit.*, p. 78.

[31] St. Pascu, *Meșteșugurile in Transilvania, pînă in secolul XVI*, București, 1954, p. 62, 71, 122—123, 215.

https://biblioteca-digitala.ro

și avînd în vedere amenajările mai vechi —, a fost faptul că terenul în care trebuia fundată noua incintă în mare parte îl constituia vechiul șanț de apă aferent primei cetăți, deci un teren mlăștinos, situație prea bine cunoscută de către meșterii constructori. Pentru mărirea stabilității incintei la nivelul fundației, și dorind probabil să evite săparea unui șanț destul de adînc continuu, s-au amenajat piloni masivi, așezați cu talpa în pămîntul viu lutos [32] și legați prin arce. Folosirea acestui sistem este astfel o dovadă în plus a nivelului înalt de cunoștințe de care dispuneau meșterii medievali [33].

Alături de numeroasele descoperiri din cele mai vechi timpuri și pînă în evul mediu din împrejurimile orașului Aiud, recentele cercetări arheologice din cetatea medievală prin bogăția materialelor descoperite (ceramică, monede sau alte vestigii) constituie un valoros izvor de cunoaștere a trecutului istoric al orașului Aiud, pentru epoci mai puțin elucidate, reprezentînd totodată o contribuție la cunoașterea în genere a procesului evolutiv al satului spre oraș în mediul transilvănean.

[32] Pentru atingerea pămîntului viu, constructorii au trebuit să sape pînă la o adîncime medie de 2,60 m.

[33] Cu prilejul comunicării noastre ținute la 30.XI.1976 prof. dr. Vasile Drăguț a sugerat ideea punerii în evidență a unuia dintre arce, prin crearea unui „bazin" acoperit, pentru a fi accesibil vizitatorilor.

SUMMARY

The article presents the main results of the archaeological diggings carried on from 1974 to 1977 on the occasion of the restauration of Aiud walled city. The locality of Aiud, situated at 30 km north of Alba Iulia, conserves in its historic centre a well preserved medieval fortress. The archaeological researches effected on the western side of the fortress brought important discoveries as concerns the foundation system. The foundation of the precincts was realized by means of massive masonry pillars wedged in the ground, linked by arches. Considering the stratigraphy as well as some important monetary discoveries, the archaeologists drew the conclusion that the western side was built from 1528 to 1550.

The author considers that the southern and eastern sides date from the same period.

Fragments of older precincts were discovered, probably dating from the second half of the XIV-th century, a part being in all likelihood preserved near the Lacksmiths' Tower. In the same area, vestiges of a palisade were discovered, dating from about the first half of the XIV-th century.

All the sounded spots inside the fortress disclosed important material traces from the III-rd century A.D. ; Yet, the author considers that it is premature to positively identify there the locality of Brucla mentioned in Tabula Peutingeriana.

UN CĂPITAN AL LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU: MĂNĂILĂ DE BUZĂU

MIRCEA ILIESCU

Studiile de specialitate referitoare la Constantin Brâncoveanu și epoca sa s-au mulțumit să amintească, doar, numele unei personalități de prestigiu — *Mănăilă Căpitanul* [1], dregător cu înalte funcții în primele decenii ale veacului al XVIII-lea [2].

Descifrarea evoluției acestui personaj a fost împiedicată — credem — de numărul relativ redus de acte ce-i păstrează numele tocmai în această epocă de intensă corespondență, precum și de dificultatea depistării relațiilor de familie în care același nume de botez însoțit de funcții asemănătoare se regăsește la generații diferite [3].

În 1672 logofăt [4] Mănăilă apare în acte aproape în același timp cu tatăl său, Stoian Căpitanul [5], personalitate a cărei ascensiune politică trebuie stabilită, cu numeroase precauții, prin comentarea știrilor indirecte conținute de documentele vremii [6].

Probabil fiul lui Mănăilă din Zorești, menționat în 1653 [7], Stoian s-a căsătorit cu fiica paharnicului Pătru, primind ca zestre o seamă de moșii *„pe apa Vezii"*, în județul Teleorman [8]. Vreme de peste 15 ani nu-i regăsim numele, ceea ce ne permite să considerăm că părintele lui Mănăilă căpitanul a fost plecat din țară sau s-a ocupat cu alte probleme care, de obicei, nu sînt specificate în zapise.

Stoian apare pentru întîia oară cu funcția de căpitan într-un document din 24 martie 1669 [9] care consemnează începutul carierei sale. Actul se referă la o vînzare totală de moșii iar data emiterii lui ne atrage atenția asupra schimbării de domnie: la 3 martie 1669 pe tronul Țării Românești a ajuns Antonie Vodă din Popești [10]. Prin urcarea sa pe tron, Antonie Vodă punea capăt unei perioade de grea prigoană a Cantacuzinilor, începută în 1663 prin cumplita ucidere a postelnicului Constantin Cantacuzino.

[1] Numit Mănăilă din Buzău sau Mărăcineanu apare pentru întîia oară în studiile de specialitate — la N. Iorga, „Studii și documente", V, 1903, p. 193—194. Mai tîrziu, Virgil Drăghiceanu și Gh. Pișculescu, *Biserica fostei mănăstiri Bordești* — Rîmnicul Sărat, în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice" 1915, p. 63, îl prezentau astfel: „... *Mănăilă vel căpitan care in 1706 ajunsese vel cămăreș, in 1712 vel șătrar iar in 1717 vel clucer...*" Vezi, în special, Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, sec. XV—XVII, București, 1971, p. 208—209, asupra căruia vom reveni.

[2] Radu Greceanu, Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu, Voievod (1688—1714), București, 1970, p. 123; 134; 158—159; 165; 176; 229.

[3] În afara celorlalte nume ce se regăsesc — la generații diferite — în familia lui Mănăilă, nume asupra cărora ne vom opri în paginile următoare, un alt Mănăilă apare în Buzău încă din 1680 (Arhivele Statului București, fond Episcopia Buzău, LXIV/6). Ceauș la această dată ajunge *„iuzbașe ot Buzău"* în 1706 (A.S.B. Ep. Buzău, XXVI/8). În același fond vezi și documentele din martie 1685 (LXIV/72) și aprilie 1685 (XIX/15). Un urmaș al acestuia, Mușat, este menționat la 9 iunie 1705 (A.S.B. Ep. Buzău, XXVI/80).

[4] Biblioteca Academiei R.S.R., document CXXVII/131 din 15 august 1672 și Academia Română, creșterea colecției, București, 1910, p. 151.

[5] Numele său începe să figureze, cu continuitate, în actele referitoare la moșii din zona Buzăului după 1670. N. Stoicescu, *Dicționar*... p. 244, îl numește Stoian din Buzău sau din Voicești (?) pentru a-l deosebi de Stoian Florescu și Stoian Capuchehaia, doi alți dregători din această perioadă.

[6] În selectarea actelor referitoare la tatăl lui Mănăilă ne-am condus după fondul în care sînt incluse, după numele moșiilor și după celelalte date conținute în documente, căci numele său, nefiind totdeauna însoțit de funcție, poate provoca unele confuzii. Amintim că alături de cei doi dregători numiți de N. Stoicescu (vezi nota anterioară) apar și alți Stoiani în aceeași zonă și perioadă (A.S.B— Mănăstirea Rîmnic XVII/4).

[7] La 21 septembrie 1653, Mănăilă din Zorești arăta ce zestre a dat fiului și fiicei sale (A.S.B. Mănăstirea Banu, XXII/12 foto), Dimitrie Gh. Ionescu, *Casa Vergu-Mănăilă din orașul Buzău*, în „Revista muzeelor", 2. V, 1968, p. 174, crede că „familia Mănăililor" venea din Bălișoara.

[8] Arhivele Statului București Indice Cronologic nr. 1, București 1961, vol. I, p. 160.

[9] Idem, vezi și A.S.B. Mitropolia Țării Românești CXXIV/3 Documentul indică următoarele moșii ce le avea Stoian *„de la socrul său Pătru Paharnicul"*: Didești, Gorțești, Roșiani și Tecuceni și pe care le vinde lui Gheorghe Băleanu și fiului său Ivașcu.

[10] Ștefan Ionescu și Panait I. Panait, *Constantin Brâncoveanu*, București, 1969, p. 132.

https://biblioteca-digitala.ro

1 | 2a / 2b

1. Autoportretul lui Pîrvu Mutu și zugravul Radu.
2. Mănăilă și Mira, ctitori la Bordești (a și b).

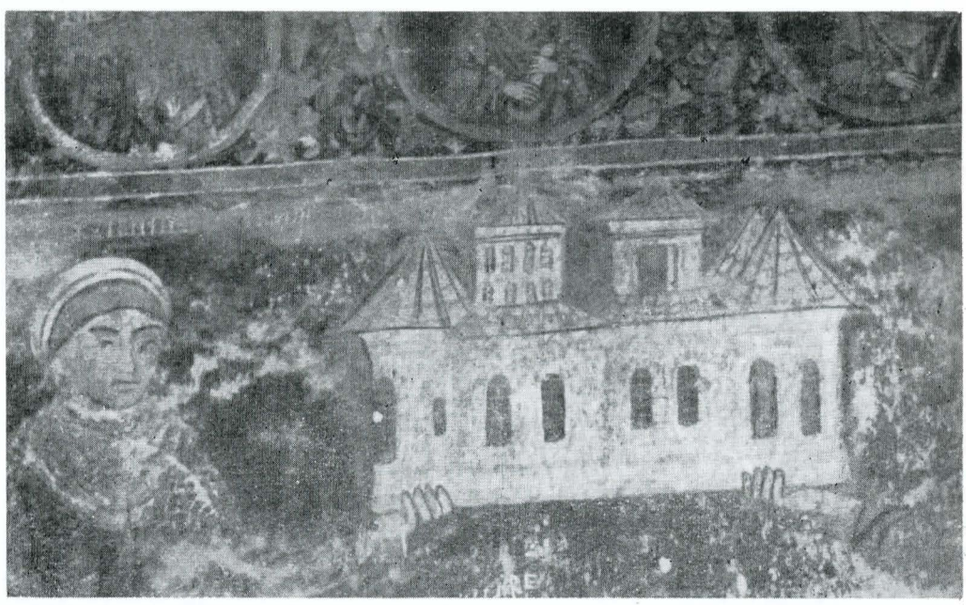

Numirea lui Stoian în funcția de căpitan de Buzău [11] capătă deci o nouă semnificație reprezentînd recompensarea participării la acțiuni de încredere ale Cantacuzinilor, în țară sau în străinătate, în perioada 1653—1668, evenimente ce nu puteau fi specificate în documente. Nu trebuie însă să ni-l imaginăm pe Stoian ca pe un slujitor oarecare pe lîngă una dintre marile familii boierești ale epocii. Cu oarecare avere, cu aspirații politice care se vor realiza cu timpul, avînd mari ambiții, mai ales pentru urmașii săi, Stoian pare să-i fi frecventat pe Cantacuzini, participînd la acțiunile acestora, animat de aceleași idei care erau susținute pe atunci de întreaga lor familie.

La numai trei săptămîni de la schimbarea domnului, vînzînd moșiile din Teleorman, Stoian hotărăște instalarea sa definitivă în Buzău. Astfel, chiar dacă actul nu se referă la data primirii funcției de căpitan, el anunță începutul constituirii unui nou domeniu boieresc [12]. Numărul de acte semnate de Stoian în următoarele două decenii nu este mare, totuși este interesant de semnalat că toate cele 25 de documente [13] se ocupă de cumpărări de moșii sau de stabilirea hotarelor acestora. Statistic vorbind, aceasta semnifică o creștere medie a domeniului cu cel puțin o parte de moșie pe an. Credem însă că ritmul achizițiilor a fost mai mare și că o parte din acte s-a pierdut, căci observăm că în cursul aceluiași an, Stoian a cumpărat în repetate rînduri părți de moșii: în 1672 a făcut două achiziții, în 1682 și în 1685 — trei iar în 1688 — patru. Cochirleanca, Modruzești, Berindești sînt nucleele unor viitoare mari moșii alături de care vor figura mori sau pogoane de vie [14].

Prigoana trecătoare împotriva Cantacuzinilor, declanșată de Grigore Ghica la revenirea sa în țară, în 1672, nu întrerupe această activitate ce pare să-l preocupe mai mult decît treburile politice. Stoian rămîne căpitan de Buzău pînă în 1683 cînd, pentru scurt timp, deține funcția de mare căpitan [15]. Probabil numirea sa trebuie pusă în legătură cu asediul Vienei (campanie la care a participat cu efective militare și domnul Țării Românești, Șerban Cantacuzino, căci după despresurarea marii capitale, Stoian

[11] În lista *„de zapisele moșiei Cochirleanca"* (Academia R.S.R., CXXVIII/10) sînt copiate mai multe acte în care Stoian este menționat cu această funcție între 1669—1673.

[12] Nu putem interpreta altfel această acțiune prin care Stoian renunță la averile sale dintr-o regiune a țării, concentrîndu-și atenția asupra zonei Buzăului, mai ales că ea coincide cu întîia menționare a funcției de căpitan. Se cuvine să precizăm acum că N. Stoicescu (Dicționar... *op. cit.*, p. 244), consideră că Stoian (același cu Stoian din Voicești?) a fost căpitan în perioada 1665—1666 și clucer în 1671. Menționăm că, datorită numărului mare de acte emise sau date numiților Stoian, din care am selectat numai pe acelea care în mod sigur îl indică pe tatăl căpitanului Mănăilă, am ajuns — cum se poate observa — la alte concluzii; printre altele Stoian nu a deținut, după părerea noastră, niciodată, funcția de clucer, amintită în Dicționar.

[13] Aceleași precauții ne-au condus la enumerarea actelor date de Stoian sau cerute direct de el, eliminînd cîteva zapise ce nu aduceau date suplimentare și nici nu îi puteau fi atribuite cu certitudine.

[14] Pentru procesul de vindere a delniților țărănești și pentru sistemul de întocmire a marilor domenii, în această epocă, vezi St. Ionescu și P. I. Panait, op. cit., p. 56 și urm. Pentru celelalte achiziții vezi și A.S.B. Ep. Buzău, XXV/19; I/14; mss. 171 fila 466 și 466 v.; Academia R.S.R., CXXVII/10 și CXXVIII/126.

[15] A.S.M. Ep. Buzău, I/16, document din 21 martie 1683

https://biblioteca-digitala.ro

3. Teodor și Maria.

nu mai poartă acest titlu : la 4 iunie 1684 este din nou căpitan [16].

În 1685 însă, Stoian va fi iarăși numit vel căpitan [17] pentru ca, încă la începutul anului 1687 să fie mare serdar, păstrînd această dregătorie și în primii ani ai domniei lui Constantin Brâncoveanu [18].

În penultimul deceniu al veacului, Stoian Căpitanul ajunsese deci să dețină funcții importante în ierarhia vremii, numeroase moșii (cele 8 amintite documentar [19] par să fi fost însoțite de altele, nenumite), înrudindu-se chiar cu alte familii de dregători buzoieni. Astfel, înainte de 1686 devine socrul lui Caloian Căpitanul [20], viitorul ctitor la Broșteni în Buzău [21] și la Tihilești [22].

Spirit practic, Stoian și-a hotărît împărțirea averilor cu cîțiva ani înaintea morții ce avea să intervină după 15 august 1691 [23] de cînd se păstrează ultimul document ce-i poartă semnătura. O hotărnicie a averilor lui Mănăilă făcută la 4 aprilie 1704 menționează că moșia Rătești — spre exemplu — îi era *„hotărîtă de părintele domniei sale, Stoian vel serdar, cu 12 boieri, de 16 ani..."* [24].

Oprindu-ne o clipă la această precauție care, vom vedea, se va regăsi și mai tîrziu în cadrul familiei, urmărind să stăvilească eventualele disensiuni între urmași pentru moștenire, întrevedem o seamă de alți descendenți cărora nu li s-a păstrat numele, fii sau fiice ale lui Stoian. Astfel, Mănăilă a primit numai două moșii, Rătești și Pîrlița, destul de importante ca dimensiuni dar la cum-

---

[16] A.S.B Ep. Buzău, I/17 și XCIII/3. Nu susținem că Stoian a participat la asediul Vienei ci numai că a deținut funcția de mare căpitan în această perioadă, ceea ce demonstrează încrederea de care se bucura înaintea lui Șerban Cantacuzino.

[17] În *„lista zapiselor de la Modrurești, Timpeni..."* (A.S.B. Ep. Buzău, XCIII/3), este transcris un document din februarie 1685, care atestă că Stoian *„vel căpitan ot Buzău"* a cumpărat părți de moșie în Modruzești.

[18] Idem, documentul nr. 9 din listă. Vezi și N. Stoicescu, „Dicționar... p. 244. În vremea tulburărilor de la începutul domniei lui Constantin Brâncoveanu, pe cînd domnul își trimisese soția la mănăstirea Bradul pentru a o feri din calea eventualelor ciocniri militare cu trupele imperialilor (Radu Popescu, Istoriile domnilor Țării Românești, București, 1963, p. 190—191), Stoian era mare căpitan (Acad. R.S.R., CXXVII/126). La 15 august 1691 însă, el era iarăși mare serdar (A.S.M. măn. Banu, XXIX/5).

[19] Celor trei moșii menționate li se adaugă : Sinești, Rătești, Vîlculeasa, Pîrlița, Cîndești...

[20] *„Ginerele lui Stoian, mare căpitan"*, la 21 iulie 1686 (A.S.B., mss. 132, f. 217 v.)

[21] Testamentul lui Caloian, din 28 decembrie 1711, în A.S.B., mănăstirea Banu, XXXVIII/1.

[22] Numit astfel în documentul din 20 iunie 1742 (A.S.B. Ep. Buzău, XIII/29) unde se arată că a fost construit de Caloian. N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România*, I, *Țara Românească* vol. 1, Craiova 1970, p. 210, îl înscrie sub denumirea Tihulești-Cozieni.

[23] A.S.B. măn. Banu, XXIX/5.

[24] Academia R.S.R. DXXII/11. Aceasta înseamnă că împărțirea averilor lui Stoian a avut loc în 1688.

https://biblioteca-digitala.ro

4. Constantin Brâncoveanu și soția sa.

părarea cărora participase și el încă din 1672 [25]. Celelalte moșii s-au împărțit deci între alți urmași ai lui Stoian, necunoscuți nouă, existenți, desigur, în *„cărțile și zapisele"* după care cei 12 boieri hotărniceau moșiile lui Mănăilă, în 1704.

Revenind la Mănăilă, despre care amintisem în paginile anterioare că era menționat încă din 1672 — ca logofăt — se impune să presupunem, mai întîi, că s-a născut în 1653 1654 și să subliniem că această dată se apropie de cea a actului de înzestrare al lui Stoian în vederea căsătoriei sale.

Consultînd listele de dregători din secolul al XVII-lea [26] ajungem la cea de-a doua concluzie : Mănăilă a fost — în toată perioada 1672—1687 — logofătul Episcopiei Buzău. Alături de argumentul oferit de actele vremii în care apar alți boieri — avînd funcția de logofăt al curții, o serie de alte argumente ne conduc la aceeași concluzie : Mănăilă va fi menționat ca logofăt după ce tatăl său devenise căpitan de Buzău și începuse organizarea moșiilor în jurul acestui oraș. La toate cumpărăturile, inițiate de Stoian participă — permanent aproape — și Mănăilă [27]. El va acorda, de asemenea, în tot cursul vieții, o atenție deosebită Episcopiei Buzău, căreia îi va închina schituri și moșii bogate, lăsînd prin testament și urmașilor săi aceleași preocupări. Înclinăm deci să credem că, după o perioadă de studii pe care a parcurs-o — probabil — tot în instituția de cultură ce era pe atunci Episcopia Buzăului [28] — Mănăilă a deținut întîia sa funcție în cadrul cancelariei acestei episcopii.

În diferite zapise de cumpărare a moșiilor, Mănăilă este menționat ca logofăt pînă în iulie 1687 [29] dar în acte oficiale el apare ca vel căpitan de margine încă din 20 octombrie 1686 [30], înlocuindu-l în această funcție pe tatăl său care, în vădită ascensiune, fusese numit mare serdar [31].

Evoluția politică a lui Mănăilă trebuie deci înțeleasă în relație cu aceea a tatălui său, în contextul politic în care importanța asigurării și păstrării ordinii în zonele estice ale Buzăului și Rîmnicului devenea unul dintre obiectivele domniei pentru compensarea tulburărilor provocate de evenimentele militare în care erau antrenate zonele vestice ale Țării Românești [32]. Lentă la început, ascensiunea familiei lui Stoian Căpitanul devine mai pregnantă după 1686 cînd influența ei la curte a sporit culminînd probabil, cu instituirea unor relații mai strînse cu familia domnitorului Șerban Cantacuzino, decît cele deja existente în deceniile anterioare.

După încetarea din viață a lui Șerban Cantacuzino, primii ani ai domniei lui Constantin Brâncoveanu definesc o perioadă de fragmentare a orientărilor politice interne. Fracțiunile boierești prin aga Bălăceanu sau, mai tîrziu, prin Preda Prooroceanu, Staicu Merișanu și Dumitrașcu paharnicul de la Corbi, continuau să se opună, pe diferite căi, politicii noului domn.

Între aceste forme de opoziție, complotul lui Staicu Merișanu și al lui Dumitrașcu paharnicul pare să fi avut o seamă de implicații ce au influențat evoluția ulterioară a lui Mănăilă. După cum spune cronicarul, un căpitan *„din cei de leafă, urgisit de domnul"* a găsit atunci prilejul să se reabiliteze, mergînd *„la căpitanul cel mare al lor"* [33] iar apoi domnul a hotărît cum să se procedeze pentru a

---

[25] Ibidem. La Rătești, hotarnicii *„lipesc"* partea cumpărată de Mănăilă cu cea cumpărată de Stoian ajungînd la 1328 stînjeni; la fel petrecîndu-se și cu moșia Pîrliții.

[26] Studii și materiale de istorie medie, IV, 1960, p. 570.

[27] Cumpărăturile înscrise,anual, în zapise, îi atestă prezența *continuă* în orașul Buzău, indiferent de lunile anului. În cazul în care Mănăilă ar fi părăsit orașul, fiind logofăt al cancelariei domnești, cumpărăturile s-ar fi organizat în lunile de vară, așa cum se va întîmpla după 1700 (vezi A.S.B., mss. 172, fila 116).

[28] N. Iorga, *Constantin Brâncoveanu, viața și domnia lui*, București 1914, p. 174 și urm.

[29] A.S.B., Ep. Buzău, I/25

[30] Academia R.S.R., VIII/253.

[31] Stoian era mare căpitan la 21 iulie 1686 (A.S.B., mss- 132 f. 217 v.), Mănăilă preia această funcție în luna octombrie a aceluiași an. Vezi și notele 17 și 19.

[32] Radu Popescu, *Istoriile*... p. 190, N. Iorga, *Constantin Brâncoveanu*... p. 79

[33] „Istoria Țării Românești de la octombrie 1686 pînă la martie 1717", ed. Grecescu, București, 1959, p. 46 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro

intra în posesia documentelor doveditoare ale complotului.

Deşi totul s-a petrecut în mare taină şi nici chiar cronicarul nu menţionează nume, credem că Mănăilă — mare căpitan de lefegii la 11 ianuarie 1693 [34] — a fost acela care l-a avertizat pe Constantin Brâncoveanu, dînd astfel voievodului dovezi de loialitate ce nu au întîrziat să fie răsplătite [35].

Funcţiile de căpitan şi de mare căpitan (uneori de lefegii), Mănăilă le va deţine intermitent, pînă în 1706. Toată perioada marchează o corespondenţă aparent curioasă, între desfăşurarea evenimentelor militare în care era antrenată Ţara Românească şi funcţiile lui Mănăilă. Astfel, odată cu reînceperea luptelor din Banat [36] dintre turci şi imperiali, lupte la care urmau să participe şi efective militare româneşti, Mănăilă (căpitan de margine la 27 ianuarie 1696 [37]) era numit biv vel căpitan în septembrie 1696 [38] pentru ca anul următor, la 19 iunie 1697, să fie menţionat simplu, *Mănăilă ot Buzău* [39].

După victoria imperialilor de la Zenta, în timpul pregătirii negocierilor de pace de la Karlovitz, el va fi iarăşi mare căpitan (iulie 1698) sau mare căpitan de lefegii (mai 1699) [40]. La fel, în 1700, cînd Constantin Brâncoveanu era chemat să participe la campania împotriva hanului din Bugeac, Mănăilă era doar căpitan [41] cu toate că drumul pe care urma să treacă oastea Ţării Româneşti includea, desigur, Buzăul, Rîmnicu Sărat şi Focşanii.

Doar atunci cînd Constantin Brâncoveanu se afla la Adrianopol unde — după mari emoţii — a primit domnia pe viaţă, în vara anului 1703 Mănăilă este amintit ca mare căpitan [42] şi va fi pentru ultima oară cînd va figura în acte cu acest titlu rămînînd apoi, pînă în 1706, simplu căpitan de Buzău, alături de cumnatul său Caloian [43].

S-ar părea deci că nu numai meritele militare au determinat numirea lui Mănăilă în funcţiile de căpitan şi de mare căpitan [44]. Ţinînd seama de configuraţia istorică şi în special de politica abilă de tergiversare pe care o adopta Constantin Brâncoveanu de fiecare dată cînd trebuia să participe, cu oştile sale, la campanii otomane, ajungem la concluzia că schimbarea titulaturii şi atribuţiilor lui Mănăilă corespundeau intenţiilor domnitorului. Acesta prefera, desigur, să asigure ordinea interioară a ţării, mai ales în zonele nord-estice pe unde intrau de obicei tătarii (chemaţi şi ei la campaniile turceşti). Făcînd eforturi deosebite pentru a fi lăsat în ţară, domnul se înconjura — în aceste ocazii — cu oameni de încredere, iar liniştea şi buna gospodărire a ţării îl interesau mai mult decît răsunătoarele rezultate ale confruntărilor militare [45].

Putem deduce astfel că Mănăilă nu era privit de Constantin Brâncoveanu doar ca un simplu om de arme atent la zgomotul luptelor, ci şi ca un politician care înţelegea intenţiile domniei, un bun organizator şi gospodar. Aşa şi apare, cel mai des, în actele vremii, primind porunci pentru stabilirea hotarelor, împăcarea pricinilor, achitarea datoriilor ş.a.m.d.

Alături de calităţile amintite, o nouă orientare politică, după 1706, va contribui la ascensiunea sa socială. Aflat în bune raporturi cu Cantacuzinii, raporturi stabilite de tatăl său şi continuate de el însuşi (după cum se vor vedea şi în paginile următoare), Mănăilă va înţelege substratul politic ce a determinat schimbarea relaţiilor dintre Constantin Brâncoveanu şi fraţii Constantin şi Mihai Cantacuzino. Poziţia sa va fi apreciată de domn care-l numeşte şetrar [46] (în 1706 cînd conflictul cu Cantacuzinii nu se declarase încă) şi apoi vel şetrar, în septembrie 1707, după scoaterea celor doi fraţi din divan.

Ca vel şetrar Mănăilă a fost trimis la Constantinopol „şi ca să aducă banii şi ca să rămîie în locul lui Iordache Creţulescu... acolo la Ţarigrad" [47]. Explicînd poziţia şi încrederea de care se bucura Mănăilă, această călătorie — alăturîndu-se altora de acelaşi fel — dezvăluie şi alte calităţi ale acestui interesant personaj. Tocmai acestea au fost, probabil, cele ce au atras şi atenţia politicianului de talie europeană care a fost Constantin Brâncoveanu. Priceput în treburi politice, bun organizator, Mănăilă va primi o seamă de însărcinări delicate, pe care le va rezolva cu pricepere şi tact. Astfel, în primăvara anului 1708 el a condus cei 1 500 de salahori, 60 de toporaşi şi 220 de care, efective cu care Ţara Românească participa la reconstruirea fortificaţiilor Benderului [48]. Încă un argument al afirmaţiilor noastre asupra calităţilor lui Mănăilă, această sarcină pare importantă nu numai prin numărul mare de oameni a căror muncă trebuia organizată, ci şi prin rostul politic al acţiunii [49].

Înainte însă de toate acestea, Mănăilă îl invitase şi îl găzduise pe voievod — cu ocazia unei călătorii prin ţară — la Mărăcineni unde „*Măria Sa numaidecît au fost bucuros şi au mers ... făcîndu Mănăilă vel Şătraru ospăţ foarte frumos*" [50]. Această găzduire, deloc conjuncturală, ne permite să întrevedem bunăstarea vel şetrarului, conacul de la Mărăcineni aflîndu-se pe placul domnitorului iubitor de fast.

Dregătoria de mare şetrar va fi deţinută de Mănăilă pînă la 25 august 1711 [51], scurt timp după ce, la 18 iunie

---

[34] A.S.B. Ep. Buzău, XXV/21 şi Academia R.S.R., DXXIX.

[35] Ajunşi la Adrianopol cu pîre împotriva lui Constantin Brâncoveanu boierii răzvrătiţi sînt trimişi, în „*obezi şi căluşe*" în Ţara Românească. Vezi nota 33 şi Radu Popescu, *Istoriile...* p. 194; N. Iorga, *Constantin Brâncoveanu...* p. 94—95. Toate acestea se petreceau cu cîteva săptămîni înainte de moartea lui Constantin Cantemir (17 martie 1693).

[36] St. Ionescu, P. I. Panait, *op. cit.*, p. 179—181.

[37] A.S.B., Ep. Buzău, LX/1.

[38] Academia R.S.R., CXXVIII/128.

[39] A.S.B. Ep. Bzuzău, LXX/5.

[40] Idem, XXV/23 şi 24.

[41] St. Ionescu, P. I. Panait, *op. cit.*, p. 194—195.

[42] A.S.B. Ep. Buzău, XXV/25

[43] Academia Română, *Creşterea colecţiei*, p. 148 şi Academia R.S.R., CXXVI/5, document din 6 apr. 1706.

[44] Pentru atribuţiile fiecărei funcţii, venituri etc. vezi Tunusli, *Istoria politică şi geografică a Terei Romanesci de la cea mai veche a sa intemeiere pînă la anul 1774*, dat mai întîi la lumină în limba grecească la anul 1806 de fraţii Tunusli, tradusă de G. Sion, Bucureşti 1863; N. Stoicescu, Organizarea pazei hotarelor în Ţara Românească în sec. XV-XVII. în Studii şi materiale de istorie medie, IV, 1960, p. 218.

[45] Cu toate că domnul încerca, prin toate mijloacele, să nu participe la acţiunile militare iniţiate de turci, el organiza, totuşi treptat, o armată care ajungea la 20 de „*steaguri de pedeştri şi călări*" (N. Iorga, *op.cit.*, p. 122) şi întîmpina, în 1702, tătarii intraţi în ţară.

[46] A.S.B. Ep. Buzău, XXV/26, document din 16 iunie 1706.

[47] Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 158—159.

[48] St. Ionescu, P. I. Panait, *op. cit.*, p. 241, îl numesc Manoilă.

[49] Aurel Sava, *Schimbarea de domnie în Moldova în 1707*, în „Revista Istorică Română", VII/1937), p. 164.

[50] Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 176.

[51] A.S.B. Ep. Buzău, XXI/11.

5. Detaliu de pictură din pridvorul de la Bordeşti.

https://biblioteca-digitala.ro

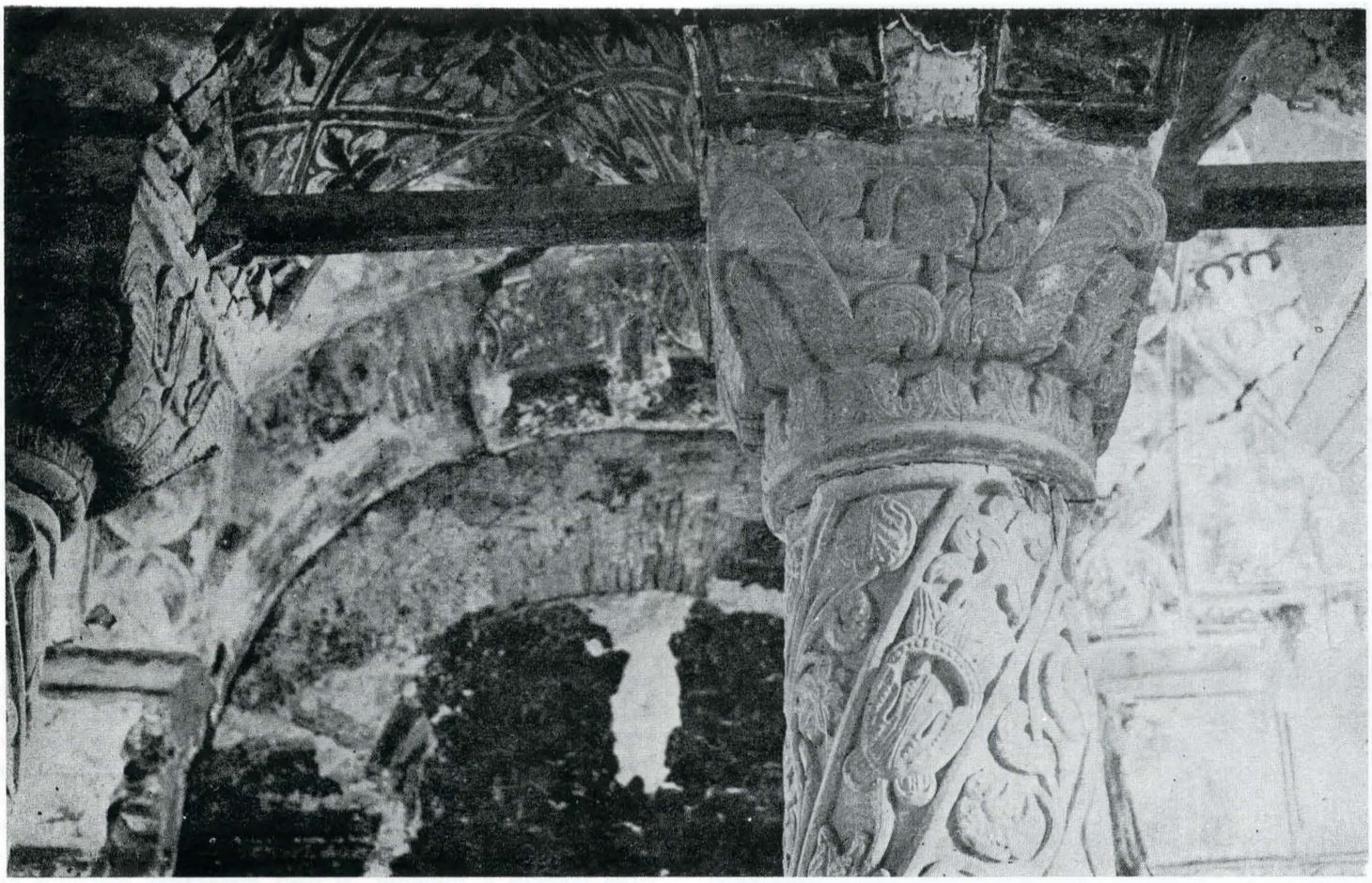

6. Coloanele sculptate dintre naos și pronaos.

1711, spătarul Toma Cantacuzino *„s-a strecurat pe cărările ascunse ale Vrancei"* [52], trecînd de partea trupelor rusești ajunse în Moldova. Acțiunea spătarului reprezenta, în fapt, atitudinea filorusă a Cantacuzinilor care, aflați cu mult înainte în corespondență secretă cu Petru I, considerau că prin confruntarea armată dintre Rusia și imperiul Otoman, Țara Românească va putea ieși de sub dominația turcilor, ceea ce ar fi condus implicit și la modificarea raporturilor dintre domn și întreaga familie a Cantacuzinilor.

Prezența trupelor ruse în Moldova, ocuparea Focșanilor și cucerirea Brăilei, sosirea țarului Petru I, toate acestea au impresionat probabil și pe vel șetrarul Mănăilă. Aflat — prin calitatea pe care o avea — în tabăra de la Albești unde mulți boieri *„în frunte cu mitropolitul Antim, ar fi dorit o trecere deschisă de partea rușilor"* [53], Mănăilă nu-și manifestă fățiș convingerile. Cu toate acestea, după evenimentele din vara anului 1711, fără să fi putut dovedi participarea lui Mănăilă la acțiunea lui Toma Cantacuzino, Brâncoveanu pare să-l suspecteze pe Mănăilă care, pentru scurt timp, nu va mai fi menționat în acte ca mare dregător [54].

O altă dovadă ce atestă — indirect — schimbarea vederilor politice ale lui Mănăilă o constituie prietenia sa cu Șerban Bujoreanu, mare vistier, și cu Petrașcu Brezoianu, vel vornic, împreună cu care a ridicat, în 1710, biserica Brezoianu din București [55]. Prezenți și ei în tabăra de la Albești, în 1711, cei doi boieri se vor opune deschis politicii prootomane abia după schimbarea ultimilor domni pămînteni. Și pentru că speranțele în sprijinul pe care Rusia putea să-l ofere Țării Românești au fost spulberate de înfrîngerea de la Stănilești, Șerban Bujoreanu și Petrașcu Brezoianu vor avea o atitudine declarat favorabilă imperialilor [56].

Idealurile politice ale lui Mănăilă nu puteau fi altele; mai precaut însă (în acele vremuri în care se pierde familia lui Brâncoveanu și, mai apoi, cea a lui Ștefan Cantacuzino), ajuns la o vîrstă înaintată, el se va preocupa mai ales de soarta averilor sale, figurînd în acte — pînă în 1723 — numai ca biv vel clucer [57] sau simplu : clucer [58].

Astfel credem că trebuie înțeleasă absența marilor dregătorii în timpul lui Ștefan Cantacuzino sau Nicolae Mavrocordat, domni cu care Mănăilă va rămîne totuși în relații bune [59].

Pînă atunci, însă, ajuns în puterea vîrstei la începutul noului veac, implicat în majoritatea disputelor politice ale țării, în evenimentele militare sau strategice (amintim acum că în perioada 1688—1698 cînd Mănăilă era căpitan de margine sau mare căpitan, *„Țara Românească a fost călcată de 12 mari oști, cele mai multe fiind tătărești"* [60]) figurînd alături de alți mari boieri în relații — cel puțin — de prietenie, Mănăilă deținea desigur și mijloacele materiale ce-i susțineau activitatea.

Arătam că moștenise de la Stoian, tatăl său, numai două moșii; un calcul aproximativ ne permite să estimăm însă întinderea domeniului cuprins în hotărnicia din 1704

---

[52] St. Ionescu, P. I. Panait, *op. cit.*, p. 257

[53] Idem p. 256.

[54] N. Stoicescu, *Dicționar...* p. 209—210, crede că în perioada 1710—1716, Mănăilă a fost mare clucer. Am arătat că în 1711 el era încă mare șetrar. În 1713 (A.S.B., măn. Rîmnic, XVII/12) el era încă șetrar cînd Ene, sluga lui *„Manoilă șetraru"*, zălogește o moșie mănăstirii Rîmnic. Actele consultate de noi nu-l menționează decît după 1717 (A.S.B. Ep. Buzău, LXV/5) ca biv vel clucer. Funcția de mare clucer o deținuse scurt timp — în 1710 („Inscripțiile Medievale ale României", vol. I, Orașul București (sec. XIV—XVII), București, 1965, p. 222).

[55] Ibidem.

[56] Bogată bibliografie la N. Stoicescu. *Dicționar...* p. 124 și 131.

[57] A.S.B. Indice cronologic, nr. 1, p. 378 ; A.S.B. Ep. Buzău, LXVI/15.

[58] A.S.B. Ep. Buzău, LXX/8, document din 14 martie 1723.

[59] Soția lui Mănăilă era mătușa lui Gavrilașcu *„nepotul lui Nicolae Mavrocordat"* (N. Stoicescu, Dicționar... p. 209). Vezi și A.S.B., Mitropolia Țării Românești, LXXXVII/2 f. 2.

[60] St. Ionescu, P. I. Panait, *op. cit.*, p. 56

https://biblioteca-digitala.ro

7. Mască. Detaliu, coloana de nord.

la peste 5 000 de stînjeni liniari [61]. Între aceste moşii nu se includ însă alte suprafeţe achiziţionate în repetate rînduri încă din 1672 : Modruzeşti şi Sineşti (acte între 1684—1687 şi 1711—1718), Berindeşti (1693—1706), Blestematele (1696—1710), Mărăcineni (1692—1718), Negoşina (1708—1779), Măgura (1717—1720), Goniţii (1695—1720) şi altele [62]. Li se adaugă cumpărări de mai mică importanţă : mori, vaduri, vii sau cele care ne oferă preţioase informaţii asupra locuinţelor Căpitanului. El cumpăra astfel un loc de casă în tîrgul Focşanilor [63] ; aşa cum se obişnuia, alte case îi aparţineau în Bucureşti sau pe domeniul amintit, de la Mărăcineni, singura păstrată pînă astăzi — desigur mult modificată — fiind casa care îi poartă numele, la Buzău [64].

În spiritul vremii, Mănăilă iniţiază şi ridicarea unor monumente de arhitectură care, prin calităţile lor artistice, se situează alături de cele ctitorite de bogata familie a Cantacuzinilor [65]. Pe unul dintre domeniile familiei, într-o zonă ce atrăsese atenţia şi domnitorului Matei Basarab, la Bordeşti [66], el zideşte schitul cu acelaşi nume, înzestrîndu-l cu bunuri [67]. Cercetătorii înclină să creadă că Mănăilă a ridicat pe moşiile sale şi schitul Recea (la sfîrşitul secolului al XVII-lea) [68], iar pe lîngă ctitorirea — menţionată — a bisericii Brezoianu, va fi amintit un alt schit al familiei, Merişani, avînd „aşezămînt" în 1780 [69].

Cea mai importantă dintre aceste ctitorii este cea de la Bordeşti, păstrată astăzi parţial. Ea poate fi descrisă după imaginea din tabloul votiv : de plan triconc, cu pridvor deschis, pe arcade, turlă pe naos şi turn clopotniţă pe pronaos — cu scara de acces amplasată în grosimea zidului vestic al pronaosului — avea acoperiri independente deasupra absidei şi a celor două calote ale pridvorului.

Arhitectura, decoraţia sculptată sau pictată, fixează — cu uşurinţă — locul acestei ctitorii în cadrul, îndeobşte cunoscut, al monumentelor cantacuzine, periferice, dintre care cele mai apropiate au fost deja indicate de studii anterioare : Rîmnicu Sărat, Fundenii Doamnei, Colţea sau Berca.

Pictat de renumitul „zugrav" Pîrvu Mutu [70], monumentul de la Bordeşti conserva — în tabloul votiv — imaginea întregii familii a căpitanului Mănăilă, în jurul anului 1700.

Înconjurat de copii, Mănăilă — bărbat în puterea vîrstei — este reprezentat împreună cu soţia sa Mira, în atitudinea devenită tradiţională. Ctitorii poartă costume bogate [71], în totul asemănătoare acelora purtate de boierii Cantacuzini pictaţi la Filipeştii de Pădure sau la Măgureni [72].

Din păcate, modificarea ulterioară a unora dintre inscripţiile însoţitoare [73] a îngreunat — pînă acum — citirea corectă a numelor, şi deci precizarea relaţiilor de familie. Numele soţiei căpitanului, spre exemplu, a fost, pînă de curînd consemnat în studiile de specialitate ca Ilina [74] fiind corectat — în acela de Mira, de către Nicolae Stoicescu [75].

Pe un alt perete sînt reprezentaţi Ioniţă, Tudora şi copii Constantin şi Maria, toţi purtînd aceleaşi costume ca şi familia ctitorilor. Pînă acum s-a considerat că acest grup reprezintă părinţii şi fraţii [76] lui Mănăilă. În paginile anterioare s-a specificat însă că Stoian a încetat din viaţă curînd după 1691. Deci chiar dacă acceptăm ipoteza aşezării unei inscripţii greşite asupra personajului pictat care urma să-l reprezinte pe Stoian (aşa cum s-a petrecut în cazul Mirei, soţia lui Mănăilă), nu putem explica prezenţa în tabloul votiv executat în jurul anului 1700,

---

[61] La toate moşiile am putut calcula numai lăţimea deoarece nu ne-au fost cunoscute reperele după care ele se stabileau ca lungime. Moşia Pîrliţii spre exemplu începea *„spre moşia Răteşti stj. 1430 şi la mijlocul moşiei stj. 1260 şi la capătul moşiei dă spre Jălişte stj. 1140..."* (Academia R. S. R. DXXII/11).

[62] Cele aproape 100 de acte sînt grupate, majoritatea, la Arhivele Statului Bucureşti, fondurile: Episcopia Buzău, mănăstirea Banu, mănăstirea Rîmnic. Ele arată cum se constituia, prin cumpărarea repetată a delniţelor ţărăneşti, o nouă moşie (vezi, spre exemplu, A.S.B. Ep. Buzău, LVII/14—50, prin care Mănăilă cumpără diferite porţiuni din moşia Negoşina).

[63] A.S.B. Ep. Buzău, LX/1.

[64] D. Gh. Ionescu, *Casa Vergu Mănăilă*, p. 174.

[65] M. Iliescu, *Decoraţia bisericii din Bordeşti (Vrancea) şi importanţa ei pentru iconografia românească*, în „Biserica Ortodoxă Română", an XCIV, nr. 1—2, ian.-febr. 1976, p. 180—185.

[66] A.S.B. Ep. Buzău, LIX/7, documentul din 6 martie 1646 prin care sătenii din Bordeşti vînd o vie lui Matei Basarab.

[67] Pentru bibliografia monumentului vezi N. Stoicescu, *Bibliografia* vol. 1, p. 81—82 şi M. Iliescu, *op. cit.* Pentru înzestrarea schitului, Academia R.S.R., CXXVII/274.

[68] N. Stoicescu, *Dicţionar...* p. 210. Recea (uneori Retea) apare între moşiile numite în hotărnicia din 1704. Părţi din această moşie sînt cuprinse între bunurile schitului Bordeşti.

[69] A.S.B. Ep. Buzău, XXV/37 : într-o închinare de moşii, face excepţie *„schitul nostru Merişani* (?), *pentru că aşa am avut aşezămînt"*.

[70] Analiza picturii şi prezentarea comparaţiilor cu celelalte monumente pictate de Pîrvu Mutu la Teodora Voinescu, *Pirvu Mutu Zugravu*, Bucureşti, 1968, şi M. Iliescu, *op. cit.*, p. 183—185.

[71] Adina Nanu, *Artă, stil, costum*, Bucureşti, 1976, p. 124—128

[72] „Istoria Artelor Plastice în România", Bucureşti, 1970, p. 67; V. Drăguţ, V. Florea, D. Grigorescu, M. Mihalache, *Pictura românească în imagini*, Bucureşti, 1970, p. 91

[73] V. Drăghiceanu şi Gh. Pişculescu, *Biserica fostei mănăstiri Bordeşti — Rîmnicu Sărat*, în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice", 1915 p. 64.

[74] *Ibidem*, Studiile ulterioare au preluat ca atare numele prezentate de autorii celei dintîi descrieri a picturii şi pentru că ele erau înscrise astfel şi în pomelnicul mănăstirii („Dicţionarul României", Bucureşti, 1898, vol. I, p. 535).

[75] N. Stoicescu, *Dicţionar...* p. 209. Deşi numele acesta se găsea sculptat pe un capitel de coloană, alături de cel al lui Mănăilă, V. Drăghiceanu l-a atribuit sculptorului (V. Drăghiceanu, *Inscripţii*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", VIII, 1915, p. 48).

[76] V. Drăghiceanu, Gh. Pişculescu, *op. cit.*, p. 67.

https://biblioteca-digitala.ro

a acestui înaintaș decedat cu aproape un deceniu înainte. Nici ipoteza pictării omagiale a părinților lui Mănăilă nu poate fi acceptată pentru că personajele reprezentate la Bordești sînt persoane mature însoțite de copii. Caracterul recunoscut realist al tablourilor de familie zugrăvite de Pîrvu Mutu ne permite să considerăm că ne aflăm în fața familiei unui alt boier, de vîrstă apropiată aceleia lui Mănăilă cu care se înrudea probabil și care a ajutat la ridicarea bisericii. Pare deci posibil ca Ioniță să fi fost sau fratele lui Mănăilă [77] sau, așa cum se întîmplase și la Brezoianu, un oarecare boier pe care căpitanul și l-a asociat la ridicarea edificiului din Bordești.

Alături de membrii familiei lui Mănăilă, de cei ai familiei lui Ioniță, au fost pictați — la Bordești — domnul Constatin Brâncoveanu, soția sa și — surprinzător — Șerban Cantacuzino [78], fostul domn al Țării Românești.

În căutarea unor argumente capabile să explice motivele reprezentării fostului domn într-o pictură executată mult timp după moartea sa, se impune să explicăm — mai întîi — că echipa de meșteri de la Bordești era cunoscută prin contribuțiile aduse la ridicarea altor monumente de prestigiu în epocă. Amintisem — din această echipă — pe Pîrvu Mutu, singurul nume ce ne-a fost păstrat. Analiza construcției, a decorației sculptate în piatră, precum și apariția emblemei cantacuzine, ne-au condus la concluzia că întreaga echipă de meșteri participase anterior la construirea unora dintre numeroasele lăcașuri ridicate de Cantacuzini [79].

Într-o epocă în care boieri ca Matei Filipescu sau chiar Toma Cantacuzino cereau de la Brașov pietrari și zidari, căci în Țara Românească *„cei buni lucrează la trebile Măriei Sale, lui Vodă”* [80], prezența — la Bordești — a celor mai cunoscuți meșteri ai vremii ar putea surprinde dacă nu am accepta ideea unor relații mai strînse între Cantacuzini și Mănăilă.

Constatăm astfel că numele celui mai mare dintre fiii lui Mănăilă este acela al fostului domn: Șerban. Copilul, care în tabloul votiv pare de 12—13 ani, s-a născut probabil, în jurul anului 1686—1687. În paginile anterioare s-a arătat că după această dată a început ascensiunea propriu-zisă a familiei lui Stoian și a fiului său [81]. Pare deci credibil — în acest context — că Șerban Cantacuzino a fost nașul celui dintîi fiu al lui Mănăilă și în această calitate a fost reprezentat în pictura bisericii din Bordești. Nici alegerea numelui celui de-al doilea fiu al lui Mănăilă nu pare întîmplătoare. Născut după moartea lui Șerban Cantacuzino, el va purta numele viitorului domn Ștefan Cantacuzino, fiul stolnicului...

Între copiii lui Mănăilă mai sînt reprezentați în tabloul votiv numai Radu și Maria, dar, într-un act mai tîrziu va figura încă un fiu numit — ca și bunicul său — Stoian. Actul a fost emis după moartea lui Mănăilă dar ordinea numelor va indica, desigur, pe cea a nașterii copiilor: *„anume Șerban, i Ștefan i Radu Postelnecu i Stoian ...”* [82].

Deși testamentul lui Mănăilă, făcut după 1723 cînd, ajuns la *„vreme de slăbiciune și apropiindu-se ceasul morții, au făcut diată, rînduind toate trebile...”* [83], ni s-a pierdut [84], interpretarea actelor ulterioare ne îngăduie să completăm evoluția familiei.

Cel mai mare dintre fiii lui Mănăilă, Șerban, nu apare în actele emise în această parte a țării, timp de aproape un sfert de secol, pînă în 1729 [85]. Absența sa din acte, apariția — în 1729 — fără funcții menționate, precum și evoluția sa ulterioară ne permit să afirmăm că Șerban, alegînd cariera armelor, a lipsit o bună perioadă de timp, din casa părintească. Imediat după revenire însă, primește funcții ce susțin afirmațiile noastre: în iunie 1734 era *„biv vel căpitan de cazaci”* [86], în mai 1738 era mare căpitan de cazaci [87], iar între 1743 și 1747 era amintit ca polcovnic [88].

Destinul lui Ștefan este asemănător: încă din 1705 numit căpitan [89], el era în martie 1720 căpitan de cazaci în Tîrgoviște [90]. Întors în Buzău, după încetarea din viață a părinților săi, a fost numit — în 1730 — postelnic [91], apoi căpitan (după 1735) [92] și apare astfel pînă în 1749 cînd, ultimul act îl menționează *„căpitan de lefegii”* [93]. Șerban și Ștefan, oameni de arme, ne-au lăsat mult mai puține acte decît părintele sau bunicul lor, acte ce ne permit totuși să afirmăm că au dovedit aceeași grijă pentru gospodărirea domeniilor, ca și înaintașii lor. Urmînd exemplul lui Mănăilă ei se îngrijesc de soarta ctitoriilor familiei [94] iar Ștefan continuă tradiția, ridicînd biserica Sfîntul Nicolae din Focșani, cu chilii și clopotniță, înzestrînd-o cu „odoare” [95].

Radu, cel de-al treilea fiu al căpitanului, era postelnic în 1729 [96] și va rămîne cu această funcție pînă în anul morții, în februarie 1764 [97]. Numărul mare de acte ce ne-au parvenit purtîndu-i numele și — uneori — iscălitura înflorată [98], acte pentru cele mai diferite probleme (învoieli, hotărnicii, zestre și chiar testamentul) ne îngăduie să întregim istoria familiei cu amănunte din viața zilnică și să descifrăm din acestea semnificația evenimentelor.

Din 1759 ni s-a păstrat foaia de zestre a Mariei, fiica sa care a primit, spre exemplu, un *„left... de aur cu ghirdan de mărgăritariu, inel de aur cu safir și diamanturi, inel de aur cu cinci diamanturi...”* alături de *„rînduiala așternutului, rînduiala de a doua zi”* și multe altele dintre care mai amintim: *„un rădvan cu patru telegari cu hamurile lor, un cal de ginere cu podoabele lui... 1090 stînjeni de moșie în Berindești, 12 pogoane de vie în dealul Săpolcii (?) două roate de moară...”* [99].

---

[77] Nu poate fi vorba de Caloian Căpitanul, cumnatul său, pentru că nici unul dintre numele copiilor pictați, la Bordești, în acest grup (numele copiilor nu au fost modificate ulterior), nu se regăsește la urmașii lui Caloian.

[78] În cazul soției lui Constantin Brâncoveanu, inscripția este greșită. Corectăm acum și transcrierea inscripțiilor la M. Iliescu, *op. loc. cit.* În cazul lui Șerban Cantacuzino însă, chiar dacă nu ar exista inscripția, atributele ne permit să afirmăm că este vorba de un domn[t]or pe care pictorul îl cunoștea. Nu putea fi deci altul decît cel în timpul căruia Pîrvu Mutu ajunsese pictorul familiei Cantacuzino.

[79] Întreaga problemă, pe larg, la M. Iliescu, *op. cit.*, loc. cit.

[80] St. Ionescu, P. I. Panait, *op. cit.*, p. 86

[81] Vezi notele 18 și 31.

[82] A.S.B., Ep. Buzău, I/55, închinarea moșiei Modruzești, la 2 martie 1729. N. Stoicescu, *Dicționar...* p. 210, nu indică decît un singur fiu, Stoian.

[83] A.S.B., Ep. Buzău, I/55.

[84] Un act emis în 1740, decembrie 20 (A.S.B. Ep. Buzău, LIX/52) explică, poate, cum s-a pierdut testamentul lui Mănăilă: *„... episcopul Misail, la înstrăinarea lor, cînd l-au luat muscalii au luat și diata cu dînsul...”*. Este vorba de testamentul lui Stoian Căpitanul Mănicești, desigur, nu singurul act luat atunci de Misail.

[85] A.S.B. Ep. Buzău, I/55.

[86] A.S.B. Ep. Buzău LXV/9.

[87] Idem, XXV/31.

[88] Idem, LXV/10 și X/101—104.

[89] A.S.B., Mănăstirea Rîmnic, XXVII/13.

[90] A.S.B. mss 729, f. 64—65.

[91] A.S.B., Ep. Buzău, LXVI/18.

[92] Idem, LXVI/19 și 20, documente din 14 martie 1735, și 12 decembrie 1742, unde se specifică: *„Ștefan căpitanul sin Mănăilă clucerul...”*

[93] A.S.B., măn. Banu, XLI/4.

[94] Îl găsim alături de Mira închinînd Episcopiei Buzău, moșia Modruzești (A.S.B., Ep. Buzău, I/55), apoi, în 1742, închină și schitul Bordești (Idem, XIII/29).

[95] Vezi nota 90 și N. Stoicescu, *Bibliografia...* p. 313.

[96] Vezi nota 82. Înainte de 1729, mai este menționat simplu *„Radu fiul lui Mănăilă fost mare clucer”*, într-o învoială din 1728 (A.S.B., Ep. Buzău, X/134).

[97] Academia R.S.R., DXXIX/2.

[98] Unii cercetători îl numesc — din cauza dificultăților întîmpinate în descifrarea iscăliturii — Barbu Mănăilescu (D. Gh. Ionescu, *Casa Vergu Mănăilă...* p. 174; așa apare și în A.S.B., Inventarul Episcopiei Buzău).

[99] A.S.B., Ep. Buzău, XXV/33 act din 1 mai 1759. Este semnificativ că în zestre este trecut *„un rădvan cu 4 telegari”*. În total Maria primea 11 cai (vezi și Ruxandra Cămărășescu și Coralia Fotino, *Din istoria prețurilor. Evoluția prețului cailor în Țara Românească* (sec.XV—XVIII) în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, vol. VI, 1973, p. 243.

https://biblioteca-digitala.ro

Ne oprim un moment la această enumerare, gri juliu înscrisă de Radu Mănăilescu. Întrevedem, printre rîndurile consemnînd averi, bunăstarea unei familii care — între evenimentele politice ce se succedau cu repeziciune — construia monumente figurînd în costume bogate în pictura epocii; familie numeroasă înrudită cu renumiţii Cantacuzini, familie ai cărei reprezentanţi participaseră la parte din numeroasele confruntări armate ce se desfăşurau în această parte a Europei. O familie bogată. Fără să-l considerăm pe Radu Mănăilescu unul dintre marii boieri ai ţării, trebuie să remarcăm că zestrea pe care o oferă fiicei sale rivalizează — cel puţin prin bijuterii — cu aceea primită de fiica lui Mihai Cantacuzino [100]. Şi aceasta fără ca bunăstarea materială a lui Radu Mănăilescu să fie zdruncinată. Acte mai tîrzii ne arată că, în afara moşiei Berindeşti dată fiicei sale, el mai deţinea — în 1764 — moşiile: Cochirleni, Negosina, Mănesti, Soreşti, Valea Boului şi Zărneşti [101].

Maria, fiica postelnicului, s-a căsătorit în 1759 — mai mult decît probabil — cu un străin sau, oricum, cu un boier ce nu era din partea locului. Aşa se face că singur, *„ajungînd la vreme de bătrîneţe şi văzînd casele dărăpănate, moara şi viile paraginite”* Radu îl înfiază pe Grigore, *„un nepot de ai fraţilor”* săi, explicînd: *„ca să nu se stingă pomenirile răposatului tătîne-meu...”* [102]. Trebuie să ne imaginăm că, în afară de Grigore şi de Mincu — un nepot menţionat de asemenea în act — Radu Mănăilescu mai avea şi alţi nepoţi, fii şi mai ales fiice ale fraţilor săi căci el adaugă în testament: *„pentru cei alţi nepoţi ai mei osebitu voi arăta...”* [103].

Aceste trei nume: Maria, Grigore şi Mincu sînt singurele cunoscute pentru nepoţii lui Mănăilă căpitanul, cu toate că, numeroşi, ei ajung chiar la dispute pentru avere către sfîrşitul veacului al XVIII-lea, fără să fie însă numiţi în acte [104].

Maria, preocupată de soarta viitoare a moşiilor sale, revine în 1780 la Buzău pentru a închina, conform tradiţiei familiei, moşia Berindeşti Episcopiei Buzău [105]. Ea semna *„slugereasa”*, la 4 mai 1780 [106] şi deţinea desigur suficiente moşii pentru a se putea lipsi de zestrea primită.

Grigore, fiul de „suflet” al postelnicului Radu, preia funcţia acestuia în 1776 dar, atunci cînd îşi aminteşte strămoşii el se declară nepotul lui *„Mănăilă biv vel căpitan za margene”* [107], afirmînd — o jumătate de veac mai tîrziu — prestigiul de care se bucurase acest personaj interesant în epocă.

Revenim abia acum la mezinul familiei căpitanului Mănăilă, cel de-al patrulea fiu Stoian, pentru că deţinem date sumare asupra evoluţiei sale dar, mai ales pentru că avînd acelaşi nume, el se confundă adesea cu unul dintre verii săi, Stoian Armaşul, fiul lui Caloian Căpitanul [108].

Cu excepţia testamentului mamei sale Mira, numele lui Stoian Mănăilescu apare — în mod sigur — numai în două acte prin care vinde moşia moştenită — Blestematele. Emise la un interval de 10 ani, cele două zapise îl amintesc, întîia oară ca Stoian *„sin Mănăilă clucerul”* iar a doua oară, în 1750, ca postelnic [109]. Stoian nu mai poate fi regăsit în actele referitoare la zona Buzăului, ca şi fraţii săi Ştefan şi Şerban, după 1750.

Născut după 1700 [110], Stoian a avut poate soarta dintotdeauna a mezinului, într-o familie cu mulţi copii: după o perioadă de călătorii şi studii, el şi-a ales o altă reşedinţă, revenind în oraşul copilăriei numai cu ocazia unor evenimente de familie (după moartea tatălui său, în pragul încetării din viaţă a mamei sale [111], sau pentru a rezolva problema moştenirii pe care şi-o vinde mai tîrziu — tot în familie [112]).

Descendenţii vel serdarului Stoian, acel om de încredere al Cantacuzinilor pe care îl prezentam în primele pagini ale lucrării, au avut destine diferite. Ne-am oprit aici la Mănăilă şi fiii săi, personaje care au figurat în scena politică şi militară a Ţării Româneşti aproape un veac jucînd, uneori, roluri importante în evoluţia ultimelor domnii pămîntene ale ţării.

Tabloul de familie al descendenţilor lui Stoian poate fi completat încă. Iane (pîrcălabul ?) [113] şi Stoian (armaşul) [114], spre exemplu, doi dintre fiii căpitanului Caloian, ajunseseră pînă la Ţarigrad, întorcîndu-se apoi cu „un turc mare şi firman împărătesc” [115]. Spectaculoase, apariţiile acestor personaje pot suscita interesul unor cercetări ulterioare.

Ne-a atras atenţia familia lui Mănăilă pentru că, explicînd evoluţia ei — continuă în limitele unui întreg secol, în aceeaşi zonă geografică — am putut urmări, ca imagine de ansamblu, viaţa boierimii mari şi mijlocii cu toate evenimentele de familie anunţate sau deduse, cu opţiunile sale politice (în acest veac în care interesele marilor puteri europene se concentraseră asupra Balcanilor), sau cu preferinţele artistice şi culturale. Regăsim, în special în activitatea lui Mănăilă, acelaşi sistem de politică abilă prin care — desigur la alte dimensiuni — a izbutit şi Constantin Brâncoveanu să-şi menţină, un sfert de secol, domnia.

Spre deosebire de Brâncoveanu, de Ştefan Cantacuzino şi de mulţi boieri ai vremii, Mănăilă a izbutit să-şi păstreze viaţa în acele timpuri în care se putea pierde atît de uşor. Aceasta nu înseamnă însă că el nu urmărea, asemenea tuturor dregătorilor atenţi la mersul evenimentelor, ieşirea Ţării Româneşti din sfera de influenţă a imperiului Otoman. Astfel se explică apropierea lui Mănăilă de Cantacuzini, apoi de Constantin Brâncoveanu şi, după 1711, de marile puteri europene: mai întîi de Rusia şi după aceea de Imperiul habsburgic.

Preocupările acestea, alături de fapte de artă, de cultură şi alături de atenţia deosebită acordată Episcopiei Buzău, conturează o personalitate complexă care s-a bucurat — în epocă — de un binemeritat prestigiu, respectuos amintit de către urmaşi, pînă tîrziu.

Între numele marilor boieri sau dregători ai epocii, cunoscuţi pînă acum, unii posedînd domenii chiar în jurul Buzăului (Mihalcea Cîndescu, Radu Izvoranu sau Mihai Vernescu), am încercat să aşezăm la locul cuvenit cîteva nume noi, iar cel mai important ni s-a părut acela al lui Mănăilă Căpitanul, om de arme, om politic şi de cultură, o personalitate a acelei epoci, atît de bogată în evenimente, în fapte de artă şi, desigur, în personalităţi.

---

[100] St. Ionescu, P. I. Panait, *op. cit.*, p. 104. De remarcat că între bunurile primite de Maria Mănăilescu predomină cele mobile, nu averile imobiliare, amănunt ce pare să argumenteze că soţul său nu era din aceeaşi parte a ţării.

[101] Academia R.S.R. CXXVIII/167, pricină de moştenire din 18 octombrie 1775.

[102] Testamentul lui Radu, Academia R.S.R. DXXIX(2)

[103] Ibidem

[104] A.S.B. Ep. Buzău, LVII/74 documentul, din 4 iulie 1775, vorbeşte despre nepoatele pe care *„...din uitare or că vor fi fost depărtate...”* Radu le-a omis din testament.

[105] A.S.B. Ep. Buzău XXV/37.

[106] Ibidem, În acelaşi timp sluger era Grigore Hriscocoleu (A.S.B. măn. Banu XLIII/11). D. Gh. Ionescu, op. cit., p. 174, crede că primul soţ al Mariei era tot *„un Vergu”*, din aceeaşi familie cu stolnicul Nicolae Vergu, cel de-al doilea soţ al Mariei. Cu acesta ea s-a recăsătorit, sigur; după 4 mai 1780, cînd se intitula încă *„slugereasa”*.

[107] Academia R.S.R., DXXIX/1 fila 3.

[108] Academia R.S.R., CXXVIII/89, document din 17 noiembrie 1720, sau idem, CXXVI/24, din 21 decembrie 1726. De fapt în prima jumătate a veacului al XVIII-lea, apar în zona Buzăului foarte mulţi purtînd numele de Stoian: Stoian Mănicescu (în 1740 A.S.B., Ep. Buzău, LVII/52); un Stoian Căpitanu (în 1729, A.S.B. măn. Banu, XXIV/1) un Stoian, fiul lui Robe (în 1715, A.S.B. măn. Rîmnic II/111) etc.

[109] A.S.B. măn. Banu, X/8 şi 9. Documente din 16 aprilie 1740 şi 19 septembrie 1750.

[110] El lipseşte din tabloul votiv de la Bordeşti care, după cum s-a arătat, a fost pictat cu puţin înainte de 1700.

[111] Vezi nota 82.

[112] A.S.B. măn. Banu, X/8. Cumpărătorul este Iane, acelaşi cu cel numit în 1728 (A.S.B. Ep. Buzău, X/134) vărul lui Radu Mănăilă.

[113] Academia R.S.R. CXXVIII/89. Pricina dintre Iane pîrcălabul şi fratele său Stoian Armaşul. Nu am putut stabili dacă aceştia sînt copiii lui Caloian, căci alţi fraţi cu aceleaşi nume se regăsesc şi în 1713 (A.S.B. măn. Rîmnic, II/99).

[114] Academia R.S.R. CXXVI/24, la 24 decembrie 1726, se arată că Stoian *„nepotul lui Mănăilă clucerul... a fost înstrăinat şi e din breasla mazililor...”*.

[115] A.S.B. mss. 132, f. 211—221 v. Mănăilă vindea, în 1721, o moşie pentru a plăti nişte datorii acestor doi fraţi întorşi din mazilie.

https://biblioteca-digitala.ro

CAHLE ŞI PLĂCI DECORATIVE DESCOPERITE LA CURTEA DOMNEASCĂ DIN VASLUI

RICA POPESCU

Săpăturile de la Curtea Domnească din Vaslui, efectuate în anii 1976—1977, au scos la iveală şi o importantă cantitate de cahle de sobă şi plăci decorative, nesmălţuite şi smălţuite [1]. În cele ce urmează ne vom ocupa de o anumită categorie de tipuri de cahle de sobă şi plăci decorative de perete pe care le considerăm, deocamdată, inedite.

În Moldova, în epoca feudală, au fost folosite diverse cahle de sobă sau plăci care fac parte din sobe de mari dimensiuni, de formă paralelipipedică (aşa cum a fost aceea descoperită pe platoul din faţa cetăţii de Scaun Suceava [2]), reprezentînd adevărate construcţii împodobite cu numeroase plăci cu ornamente variate. Sobe bogat împodobite au fost descoperite, şi în mare parte reconstituite, în Ungaria, cum sînt cele din palatul lui Matei Corvin de la Buda [3].

De asemenea, cahle, cu diverse ornamente provenind de la sobe împodobite au fost descoperite în Cehoslovacia în castelul regal din Praga [4].

Plăcile descoperite la Vaslui, lucrate dintr-o pastă poroasă, de formă pătrată sau dreptunghiulară (19 × × 21 cm), au marginile uşor oblice pentru a se putea prinde mai uşor în mortarul peretelui sobei. Decorul cahlelor şi al plăcilor ornamentale este variat. Se remarcă cele cu motive animaliere ca leul rampant, zgripţorul, mistreţul, sau cu motive geometrice, mai frecvent fiind reprezentat discul solar stilizat.

Mai deosebite sînt însă **cahlele cu reprezentări umane**. Dintre acestea semnalăm în primul rînd pe cele care înfăţişează o pereche de îndrăgostiţi, un bărbat şi o femeie, în costum de modă occidentală, ţinîndu-se de mînă. Între cele două figuri este redată o floare de crin stilizată (fig. 1/1—4). Cahle de acest fel s-au descoperit într-o locuinţă de pe platoul din faţa cetăţii de Scaun Suceava [5], precum şi în cartierul meşteşugăresc din tîrgul medieval al Sucevei [6], fiind datate în secolul al XV-lea.

În Europa occidentală, de unde provine acest motiv ornamental, cahle asemănătoare reprezentînd o pereche de îndrăgostiţi, fie că se ţin sau nu de mînă, datează încă din secolul al XIV-lea ca cele de la Zürich sau Dresda [7].

Alte cahle de sobă nesmălţuite, sau cu smalţ verde, prezintă în decor o scenă înfăţişînd trei personaje, dintre care două, un bărbat şi o femeie se ţin de mînă, iar al treilea, un bărbat, cîntă din cimpoi (fig. 2/1—4). Între primele două personaje este redat pomul vieţii, simbol foarte răspîndit la noi, prin filiera bizantină, din vechea artă orientală [8]. Vestimentaţia lor este de modă occidentală ; bărbaţii poartă o tunică scurtă ce cade în falduri, în talie avînd o centură cu butoni. Ciorapii lungi şi strîmţi ca şi încălţămintea cu vîrful ascuţit, de tip „polonez", sînt la fel de modă occidentală (fig. 2/2, 4). Personajul feminin poartă o rochie lungă, pînă la gleznă, strînsă în talie cu o centură din care cauză fusta cade în falduri, mînecile veşmîntului sînt strînse, încreţite pînă la cot. În picioare are pantofi cu toculeţ şi cu vîrful ascuţit (fig. 2/2, 3). Personajele, ţinîndu-se de mînă, sugerează o poziţie de dans, iar cimpoierul, într-o poziţie uşor cambrată înainte, cîntă din cimpoi, avînd muştiucul în gură (fig. 2/4). Părul personajelor masculine este ondulat, iar al personajului feminin este drept şi cade pe lîngă cap (fig. 2/1, 3 4). Astfel de cahle s-au descoperit la curţile domneşti ale lui Ştefan cel Mare de la Hîrlău [9] şi Iaşi [10] şi datează din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

O altă categorie de **cahle şi plăci decorative** o formează **cele cu reprezentarea stemei dezvoltate a Moldovei** (fig. 3/1—2).

Din această categorie, în săpăturile de la Vaslui s-au descoperit fragmente nesmălţuite sau cu smalţ verde-auriu. Deosebite într-un fel de cele două variante cunoscute prin săpăturile arheologice de la Curtea Domnească din Iaşi [11], în planul central, au plasată stema ţării, capul de bour conturnat, cu coarnele curbate înăuntru, cu o stea în şase colţuri, fiind redat cu amănunţime şi părul bogat de pe fruntea bourului. Ochii sînt bine conturaţi. În dreapta şi în stînga coarnelor bourului se observă literele slavone Λ şi M, ceea ce ar permite o lectură în sensul următor : Λ = ΛΕΤΟ = an şi M cifra 40, adică anul 40, probabil al patruzecilea an curgător al domniei lui Ştefan cel Mare.

De ambele părţi ale capului de bour conturnat sînt tenanţii, adică două personaje feminine, cu faţa ovală, cu părul lung prelins pe cap, redat astfel, probabil din cauza unei plase cu care se prindea pieptănătura personajelor din epoca respectivă, în costume occidentale (rochii ce cad în falduri, prinse la mijloc cu o cingătoare, formată din paftale). Mînecile sînt strînse, formînd falduri mici pînă la cot. Ambii tenanţi au genunchii puţin îndoiţi şi par a pluti.

Sub stema propriu-zisă apare blazonul lui Ştefan cel Mare, redat printr-un scut despicat în diagonală (tip *„tranché"*, avînd deasupra un coif cu penaj. În primul cîmp este redată o rozetă care asupreşte crucea dublă, iar în al doilea cîmp apare floarea de crin care asupreşte o rozetă. Aceste elemente heraldice se întîlnesc pe stemele

---

[1] Al. Andronic, R. Popescu, M. Istrate, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice de la Curtea domnească din Vaslui*, Comunicare prezentată la sesiunea de lucrări ştiinţifice a Muzeului de istorie, Bucureşti, aprilie 1977 ; Al. Andronic, I. Bauman, M. Istrate, R. Maxim, R. Popescu, *Rezultatele cercetărilor arheologice de la Vaslui din anii 1977—1978*, comunicare prezentată la Institutul de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" din Iaşi, martie 1978.

[2] R. Popa, *O casă domnească din secolul al XV-lea lîngă Cetatea Sucevei*, în „SCIV", 20, 1969, 1, p. 43—55, fig. 15—20.

[3] I. Holl, *Käzepkori kalychacsempek magyaroszagon*, I, în *Budapest Régiségei*, 1958, p. 211—278 ; P. Voit, I. Holl, *Alte Ungarische Ofenkacheln*, Budapest, 1963.

[4] Z. Smetanka, *Kahle na Pražkem Hradé*, în „P.A." 1958 ; D. Hydova, B. Nechvatal, *Panésredověké dlaždice v Čechách*, în „P.A." LXI, 1972, 1.

[5] M. Matei, în „Materiale", V, p. 603, fig. 6/2 ; M. Petrescu-Dîmboviţa, Al. Andronic, „Muzeul de istorie a Moldovei", Bucureşti, 1966, ilustraţia „Ceramica decorativă de la Suceava (sec. XV)".

[6] M. D. Matei, Em. Emandi, *O casă de orăşean din secolul al XV-lea, de la Suceava*, în „SCIVA", 28, 1977, 4, p. 553—576, fig. 7/1.

[7] R. Franz, *Der Kachelofen*, Graz, 1969, fig. 61 şi fig. 120 (Das Liebespaar).

[8] C. Nicolescu, P. Petrescu, *Ceramica românească tradiţională*, Bucureşti, 1974, p. 53.

[9] C. Nicolescu, *Ceramica*, în „Repertoriu", p. 33, fig. 9.

[10] Al. Andronic, E. Neamţu, M. Dinu, *Săpăturile arheologice de la Curtea domnească din Iaşi*, în „Arh. Mold.," V, 1967, p. 241—242, fig. 47/1—5 ; idem, *La résidence princière de Jassy*, în „Dacia", N.S., XIV, 1970, p. 362—363, fig. 16.

[11] Al. Andronic, E. Neamţu, M. Dinu, *op. cit.*, în „Arh. Mold", V, p. 243—246, fig. 49/1—3 ; 50/1—4 şi 51 ; E. Neamţu, *Stema dezvoltată a Moldovei în epoca lui Ştefan cel Mare*, în „Arh. Mold", VI, 1969, p. 330 ; Al. Andronic, E. Neamţu, M. Dinu, *op. cit.*, în „Dacia", N. S.n XIV, 1970, p. 363—365, fig. 17/1—2.

https://biblioteca-digitala.ro

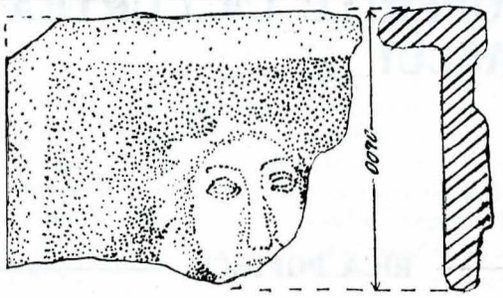

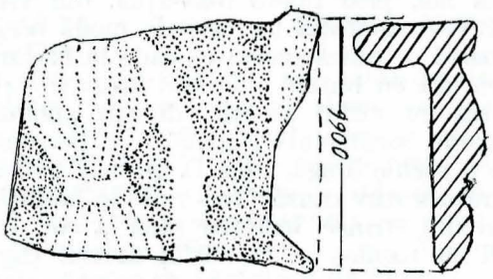

1–2

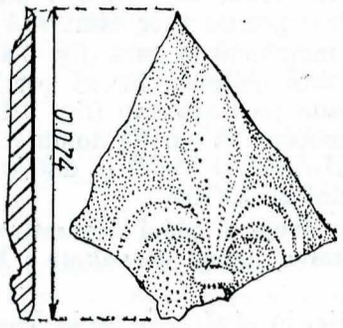

3

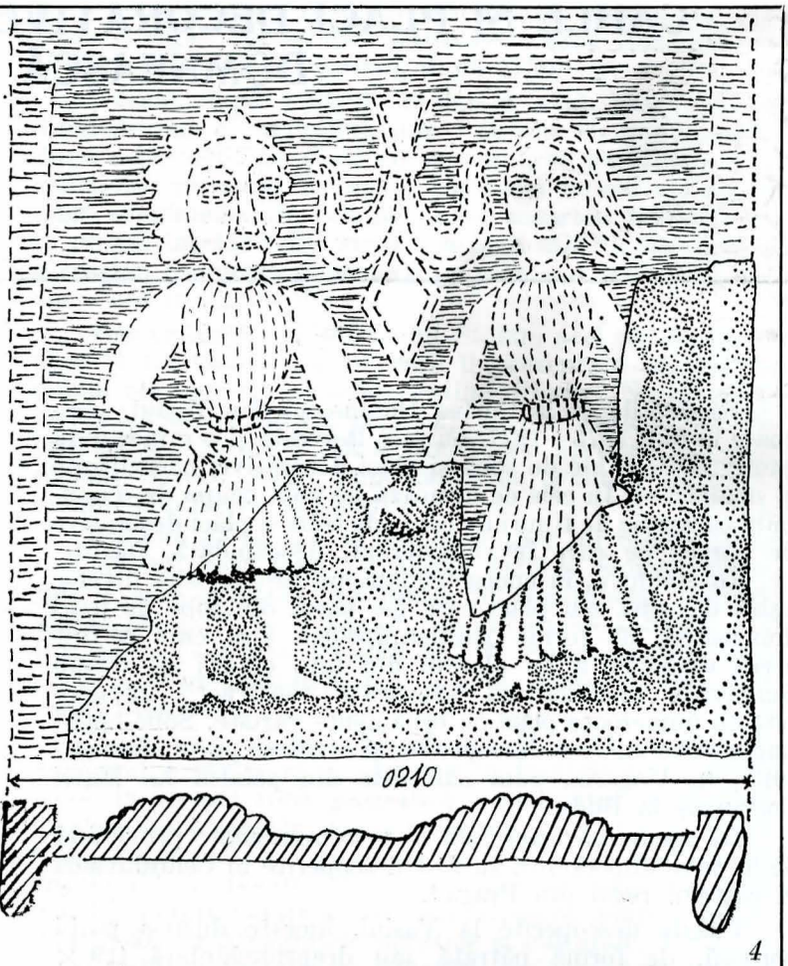

4

Fig. 1

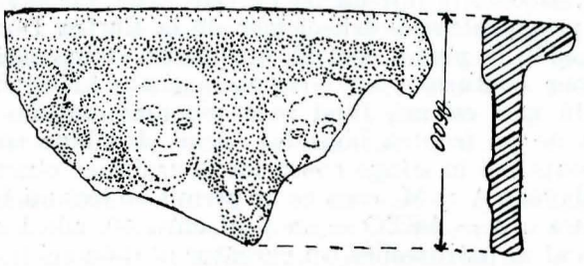

1

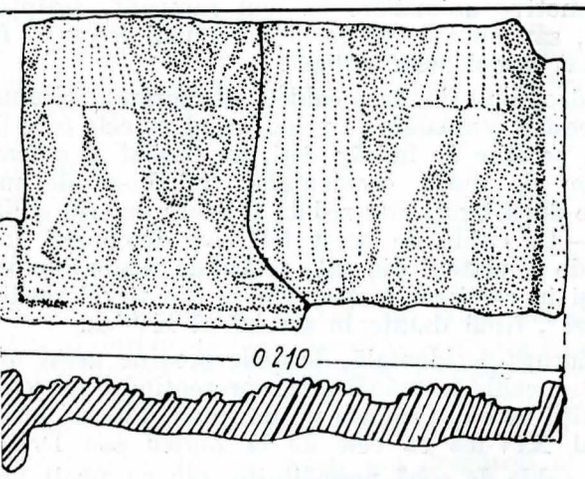

2

3

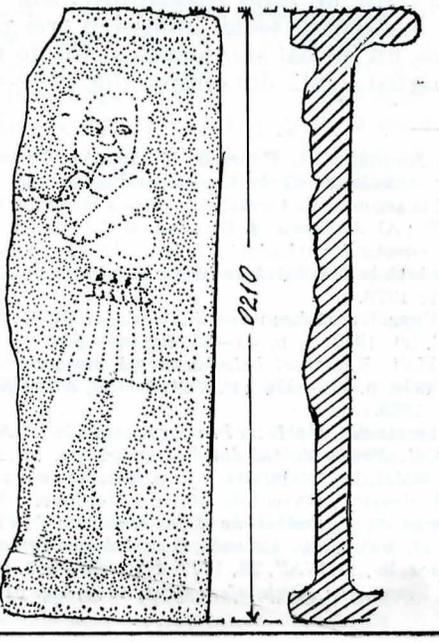

4

Fig. 2

https://biblioteca-digitala.ro

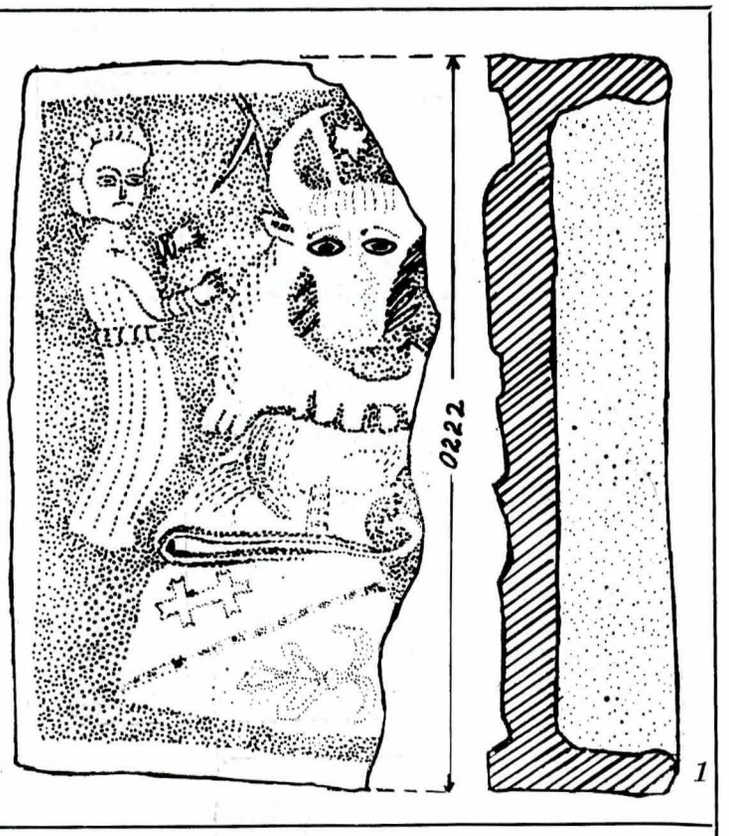

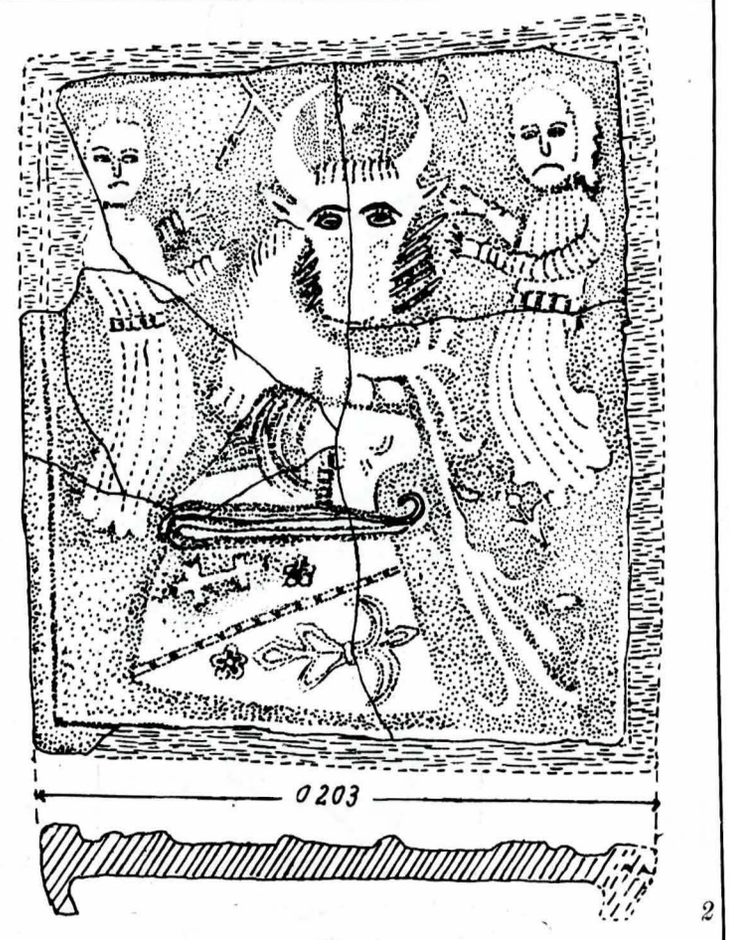

Fig. 3

Moldovei de la Suceava din 1477 [12], de la Putna din 1481 [13], pe cele de pe clopotul dăruit în 1494 mănăstirii Bistriţa [14] şi pe ultima foaie a tetraevanghelului dăruit în 1502 mănăstirii Zografu de la muntele Athos [15].

În toate cazurile elementele heraldice amintite sînt reproduse pe un scut de tip „*tranché*", aşa cum apar şi pe cahlele descoperite la curţile domneşti ale lui Ştefan cel Mare, datînd din a doua jumătate a secolului al XV-lea. Deasupra scutului este redat un coif, împodobit cu pene, avînd găuri pentru aerisire şi catarame, pentru prinderea curelelor din piele. În completarea elementelor heraldice pe stema dezvoltată mai apare şi un vrej, care face corp comun cu gîtul bourului, simbolizînd probabil pomul vieţii.

Pe cahlele şi plăcile de la Vaslui lipsesc Soarele şi Luna de regulă din dextra şi senestra coarnelor bourului. Apoi tenanţii sînt redaţi mai simplificat. Din acest punct de vedere cahlele de la Vaslui se aseamănă cu varianta II Iaşi. În schimb, la Vaslui apar cele două litere slavone mai sus-amintite. Avînd în vedere datarea variantelor descoperite la Iaşi, şi anume prima între anii 1490—1499, iar cea de-a doua în primele decenii ale secolului al XVI-lea, putem data cahlele cu stema ţării de la Vaslui, fie în 1497, fie imediat după acest an, şi a le considera intermediare între varianta I şi varianta II, descoperite la curtea domnească din Iaşi.

În orice caz această imagine conţine elemente identice cu stema de pe peceţile domneşti şi de pe pisaniile de la Suceava şi Putna din vremea lui Ştefan cel Mare, reprezentînd o îmbinare heraldică a stemei simple a ţării cu blazonul lui Ştefan cel Mare, dînd naştere stemei dezvoltate a Modovei, care în mod cert era deja folosită după 1494, şi ca decor pentru cahlele care împodobeau locuinţele domneşti din vremea lui Ştefan cel Mare din Moldova.

Din categoria cahlelor şi plăcilor decorative inedite descoperite la Curtea Domnească din Vaslui semnalăm deocamdată, două, şi anume una cu cete de cavaleri cu flamuri şi bandiere, prezentînd două variante (fig. 4/1—5 ; fig. 5) şi a doua înfăţişînd, după toate probabilităţile, un alai domnesc, deoarece unul din personaje este încoronat (fig. 6).

Prima cahlă de formă dreptunghiulară (21 × 29 cm) care are ca personaj central un cavaler în armură, călare, cu capul în profil, purtînd pe cap un coif alungit, terminat cu o cruce. Cavalerul, ţinînd frîul cu mîna dreaptă, iar stînga sprijinind-o pe şold, poartă o cămaşă de zale, peste care are platoşa cu un colier la gît. Pe platoşă, central, este o cruce cu braţele egale (cruce greacă). Platoşa are ţepi care continuă pînă în talie, unde se observă un brîu (braconieră), de unde apoi pornesc pulparele (tasete) peste armura de coapsă care continuă pînă la îndoitura genunchiului. Piciorul se sprijină în scară, purtînd încălţăminte cu vîrful ascuţit, fiind foarte clar redat pintenul cu duriţă în cinci ţepi lungi (fig. 4/1). Echipamentul cavalerului înfăţişat pe cahlă face parte din categoria veşmintelor de război uşoare folosite şi de boierimea moldovenească obligată a veni la curte în cămăşi de zale şi armuri, întocmai ca şi cavalerii feudali din occidentul Europei, conducînd cetele lor de războinici.

Existenţa cetelor de cavaleri cu flamuri este dovedită atît de documentele interne din prima jumătate a secolului al XV-lea cît şi de izvoarele externe, fiind menţionate astfel de cete sau steaguri cu prilejul actelor de prestare a jurămîntului de vasalitate faţă de regii Poloniei [16].

În ceea ce priveşte steagul domnesc din Moldova în vremea lui Ştefan cel Mare aflăm din cronica moldo-germană că el se deosebea de celelalte steaguri ale armatei moldovene. Astfel în cronică se menţionează că la 8 noiembrie 1473 Ştefan voevod şi-a aşezat „oastea lui în tabără şi steagul său, în Muntenia, la Milov, pe partea lui, cu 48 de steaguri şi au pornit 12 cete..." spre a se lupta cu oastea lui Radu cel Frumos [17]. Deci în afară de steagul domnesc, existau şi alte steaguri, pe cete de luptători, şi autorul anonim al cronicii, fiind probabil un

[12] M. D. Matei, *O nouă stemă cu pisanie de la Ştefan cel Mare descoperită la Cetatea de Scaun a Sucevei*, în „SCIVA", 24, 1973, 2, p. 323—329, fig. 1.

[13] D. Cernovodeanu, *Ştiinţa şi arta heraldică în România*, Bucureşti, 1977, p. 92—122, pl. XL/1.

[14] P. Şt. Năsturel, *În legătură cu unele danii de la Ştefan cel Mare*, în „Romanoslavica", V, istorie, Bucureşti, 1962, p. 144, fig. 1.

[15] M. Berza, *Miniaturi şi manuscrise*, în „Repertoriu", p. 418, fig. 278.

[16] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, p. 614 şi 785 ; J. Dlugosz, *Historia Polonica*, Ed. Leipzig, 1711—1712, vol. I, col. 691, vol. II, col. 416—417 ; *Istoria Românieі*, vol. II, p. 336—339 ; Al. Alexianu, *Mode şi veşminte din trecut*, Bucureşti, 1971, p. 66.

[17] *Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan*, Ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 30.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 4

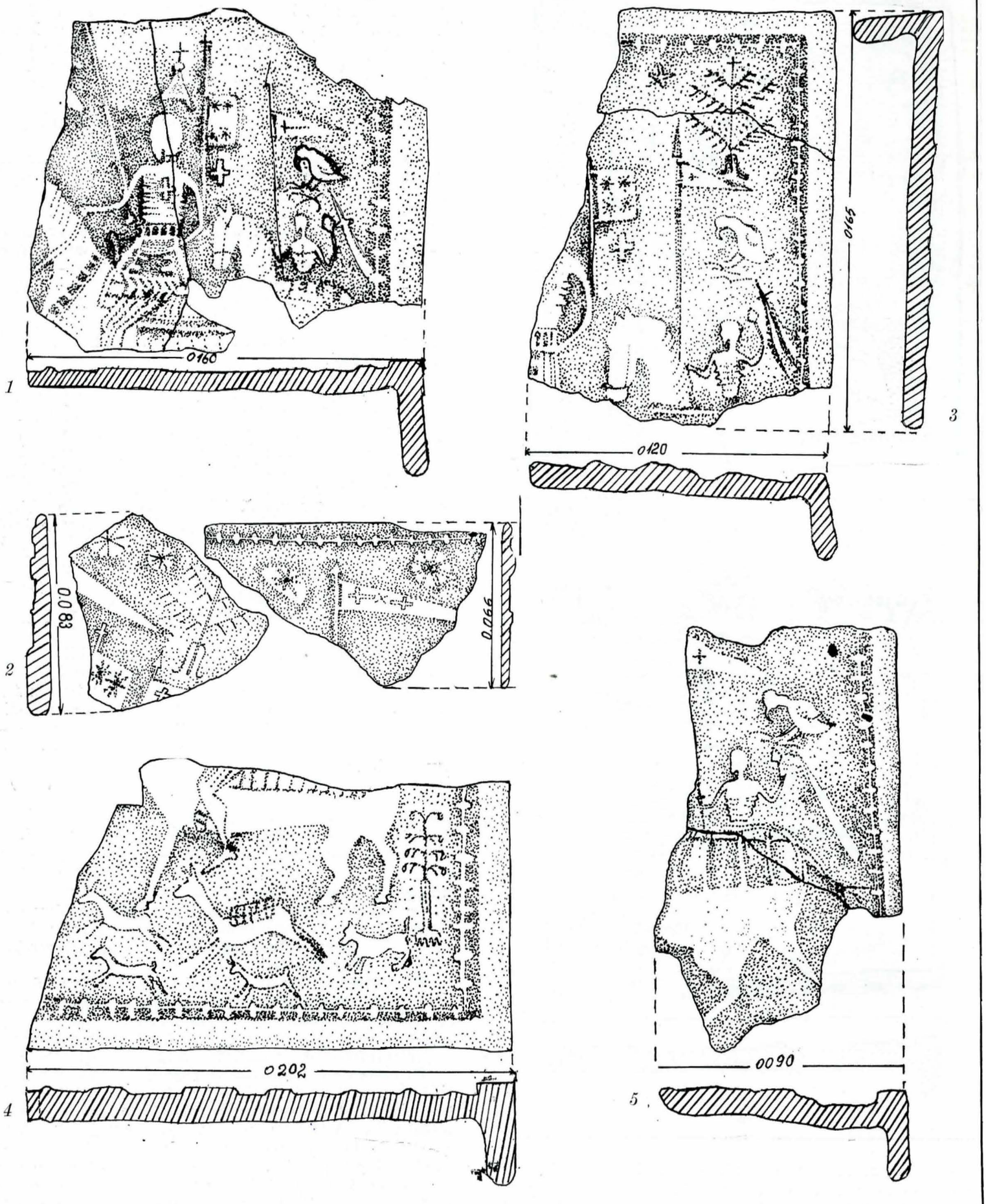

oștean, face diferențiere între steagul domnesc sub care se grupau cetele cu steagurile lor și steagurile cetelor, numite panyren, baniere, bandiere sau banderii. Aceste denumiri aveau sensul de a desemna o unitate războinică ce lupta sub o singură insignă. În Occident purtătorul de flamură trebuia să aibă cel puțin 20 de oameni sub comanda sa.

În planul al doilea se vede flamura de cavaler de formă triunghiulară, avînd ca ornament două cruci cu brațele egale și o rozetă între ele (fig. 4/3). Flamura este prinsă de o lance lungă, cu vîrful ascuțit, sprijinită de cîrligul cuirasei (fig. 4/1, 3).

În același plan secundar apare al doilea element heraldic, un alt steag de trupe și anume o bandieră de

https://biblioteca-digitala.ro

formă pătrată prinsă pe un suport lung, terminat cu o cruce în vîrf. Bandiera este ornamentată cu patru stele în șase raze (fig. 4/3 ; fig. 5). În Occident o astfel de bandieră era purtată de cel care avea cel puțin 50 de oameni sub comanda sa [18].

Tot în planul secundar apare un alt călăreț, îmbrăcat cu o platoșă, avînd pe piept la mijloc o cruce, iar pe cap un coif cu vîrful ascuțit, de tipul coifurilor occiuentale de la sfîrșitul secolului al XV-lea, așa cum este reprodus în xilogravura din *Cronica Hungarorum* din 1488 a lui Thurocz. În mîna dreaptă poartă flamura triunghiulară de cavaler, ornată cu o cruce, și prinsă de un suport drept terminat și acesta cu o cruce, avînd în partea de jos în apropierea mîinii o rondelă, ca o contragreutate. În mîna stîngă ține un buzdugan fațetat, de formă rombică, cu o coadă scurtă din fier, de tip transilvănean, întrebuințat mai ales în lupta călare (fig. 4/1, 3,5 ; fig. 5), asemănător celor purtate de oștenii moldoveni din secolul al XV-lea reprezentate pe ferecătura de argint a raclei Sf. Ioan cel Nou de la Suceava.

O altă armă care apare pe această cahlă este un palos cu lama curbă, cu garda dreaptă (fig. 4/1, 3,5 ; fig. 5). Astfel de arme sînt deseori pomenite în documentele vremii și consderate ca importante de către voievozii Moldovei. Astfel, în privilegiul dat negustorilor din Liov la 3 iulie 1460 de Ștefan cel Mare se menționează „*săbiile ungurești și paloșe*" [19]. Este de presupus, totuși, că o parte importantă a acestui armament provenea din atelierele meșterilor făurari și săbieri din Moldova. Astfel, la 18 februarie 1476 Ștefan cel Mare cerea burgmeisterului din Brașov să-i faciliteze înapoierea meșterului săbier Mihai, atît de necesar la acea vreme moldovenilor în lupta lor împotriva turcilor.

Calul cavalerului este foarte bine proporționat, fiind redat cu piciorul drept ridicat ca în mers de paradă. Capul are păr lung, iar coada îi este împletită pînă la jumătate de unde apoi cade liberă. Pe crupa calului este o rețea din bare simple, iar șaua folosită are un oblînc înalt încovoiat în partea din față. Pieptarul calului este bogat împodobit cu rozete (fig. 4/4 ; fig. 5), iar pe crupă are o armură (fig. 4/4). În partea de jos a cahlei se observă o grupare de animale de diverse dimensiuni, dintre care animalul cel mai mare poartă pe spate o armură asemănătoare cu cea a calului (fig. 4/5). Toate animalele sînt înfățișate cu gîtul lung, boturi ascuțite și urechi lungi, cozile le țin în sus. Animalul aflat chiar sub copita calului pare a fi un țap, în salt, avînd coarnele date mult pe spate, iar picioarele din față ridicate pentru a sări.

Apar și doi șoimi, din care cel din fața cavalerului are aripile desfășurate, capul semeț ridicat, oprindu-se din zbor pe o ramură, cel de-al doilea, de proporții reduse (fig. 4/1, 3,5 ; fig. 5) cu aripile strînse se află pe o ramură în spatele alaiului cavaleresc. În senestra se observă un pom cu șase crengi, cîte trei de fiecare parte, avînd crenguțele îndreptate în jos, cîte trei la primele crengi, cinci crenguțe la al doilea șir de crengi și șapte crenguțe la al treilea șir (fig. 4/3 ; fig. 5).

Primul se înalță dintr-un fel de suport sau dintr-un vas. În felul acesta, putem considera că și pe această cahlă este înfățișat „pomul vieții", motiv de origine persană, pătruns în arta bizantină și de aici în lumea creștină balcanică și dunăreană. Lîngă pom este redată o stea în șase colțuri. În partea de jos a cahlei, tot în senestra este înfățișat un al doilea pom, de proporții mai mici, cu opt crenguțe, dispuse cîte patru pe fiecare parte a trunchiului îngroșat din care pornesc rădăcini (fig. 4/4 ; fig. 5). In dextra, în partea de sus a cahlei se află o stea și o Lună (craiul nou), ornamentată în interior cu o stea. Întregul motiv ornamental al acestei cahle este încadrat într-un chenar dreptunghiular reprezentînd un lujer simplu stilizat, delimitînd marginea cahlei.

În varianta a doua a acestui tip de cahlă observăm redarea unui Soare cu opt raze, dispuse deasupra flamurii cavalerului pe care o poartă personajul principal (fig. 4/2).

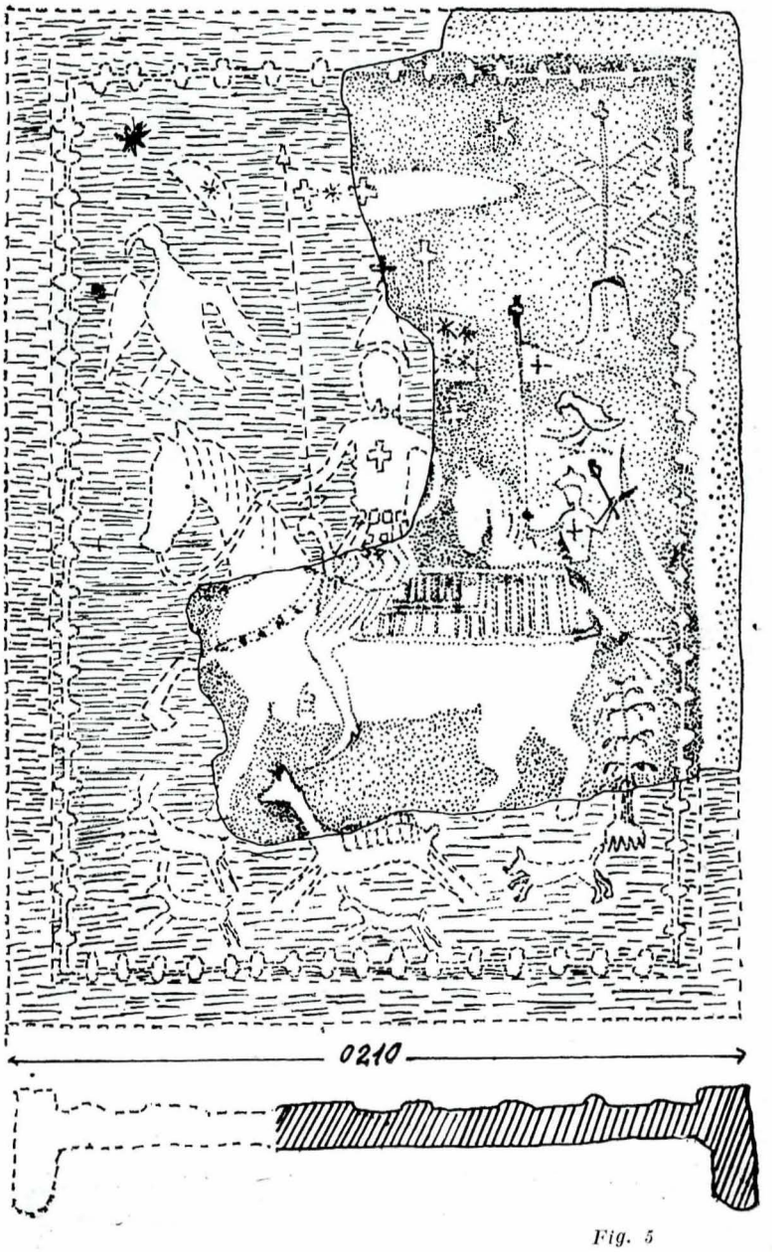

Fig. 5

După armele pe care le poartă, cum sînt buzduganul de luptă și paloșul pentru două mîini, bandierele care se acordau și se purtau numai pe cîmpul de luptă, putem considera că motivul ornamental al acestor cahle reprezintă un alai de cavaleri, pregătindu-se de luptă. Izvoarele scrise ne oferă numeroase elemente care să acrediteze ideea avansată. Totuși, este pentru prima dată cînd ostașii moldoveni, gata de a porni la bătălie, snt înfățișați pe ceramica decorativă medievală din Moldova. Pictura murală din bisericile lui Ștefan cel Mare ne înfățișează în chip realist ostași îmbrăcați în zale și purtînd coifuri de cele mai diverse tipuri, ascuțite sau rotunde, cu nazal sau fără. Armura cehă a pătruns probabil în oștirea moldovenească, încă din vremea lui Alexandru cel Bun, avînd în vedere faptul că el a permis adăpostirea husiților în orașele din Moldova [20]. Însuși Ștefan cel Mare va așeza tunurile sale pe care grele de luptă, legate între ele cu lanțuri după modelul oștirii husite [21]. Organizarea armatei moldovene în steaguri, conduse de hotnogi și căpitani este pomenită și de Grigore Ureche, atunci cînd vorbește despre oștirea lui Ștefan cel Mare[22]. Astfel de căpitani sau hotnogi uneori erau chemați spre „*cercetare*" sau „*căutare*", așa cum se documentează pentru vremea lui Mircea cel Bătrîn în Țara Făgărașului și cum am putea presupune că se întîmplă și în Moldova, unde evenimentul respectiv capătă o concretizare plastică în scena înfățișată pe cahlele

[18] M. Sturza-Săucești, *Heraldica*, București, 1974, p. 131.

[19] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913.

[20] C. C. Giurescu, *Orașe sau tîrguri și cetăți moldovenești din secolul al X-lea pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1967, p. 240.

[21] N. Iorga, *Istoria armatei românești*, București, 1970, p. 111.

[22] Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, București, 1958, p. 91 ; N. Iorga, *op. cit.*, p. 58.

https://biblioteca-digitala.ro

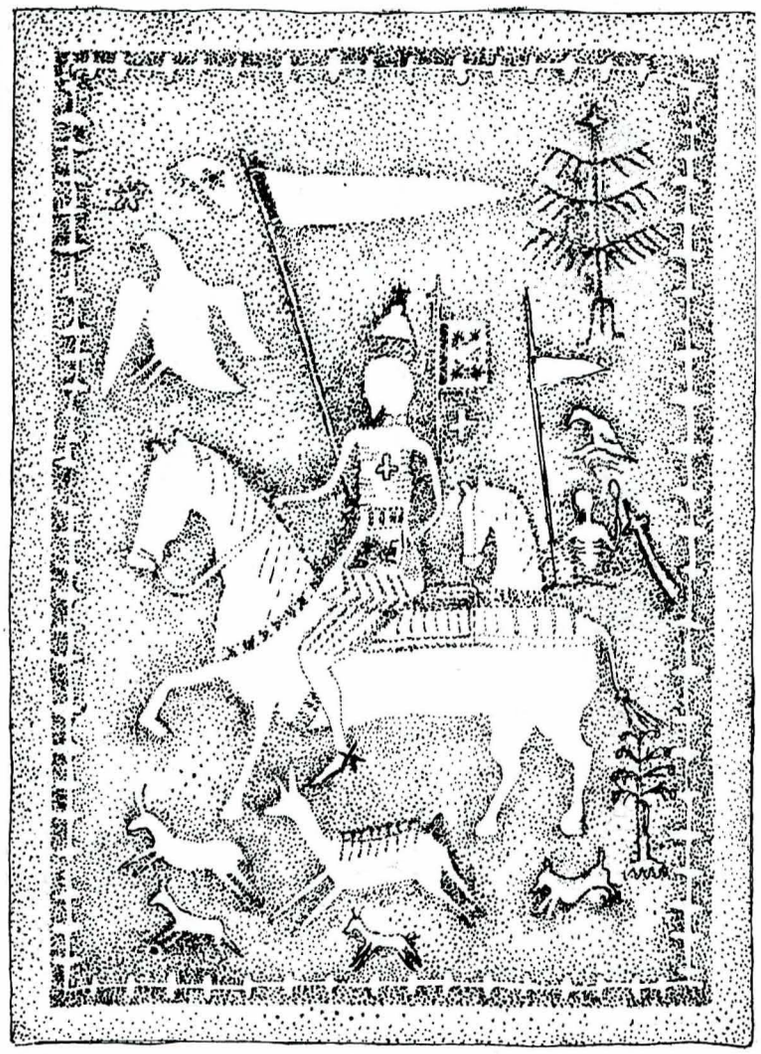

Fig. 6

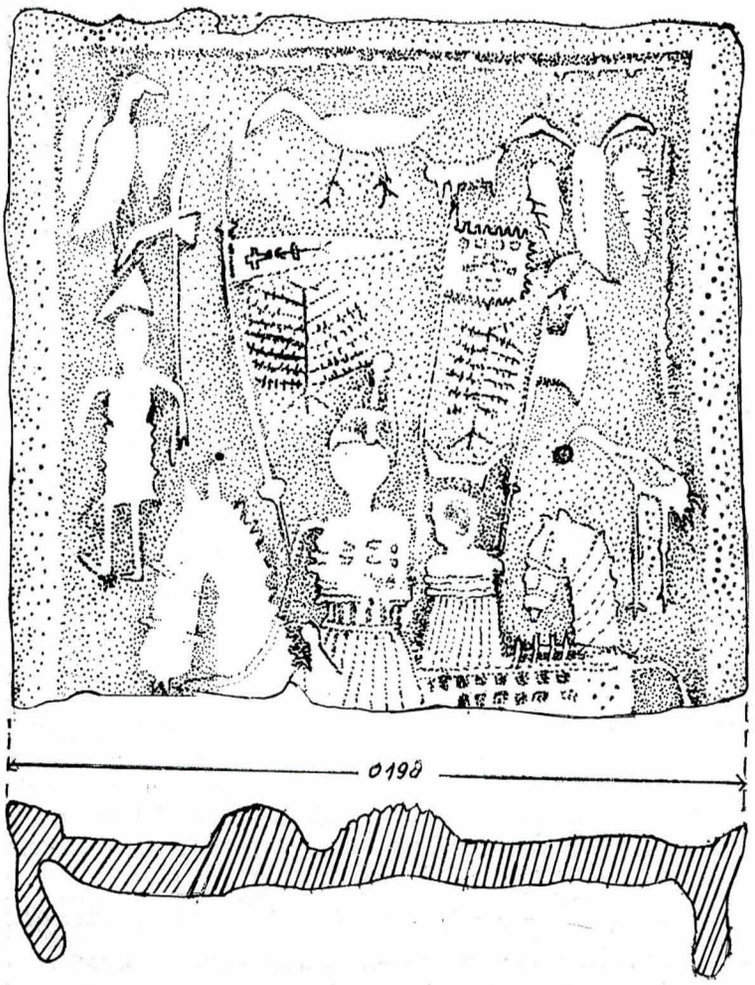

Fig. 7

de la Vaslui, provenind de la Curtea Domnească din vremea lui Ştefan cel Mare.

Cea de-a doua cahlă din care se păstrează trei sferturi este la fel bogat ornamentată (fig. 6) şi prezintă elemente deosebit de importante atît pentru tipologia armelor cît şi pentru semnificaţia scenei ca atare. De asemenea subliniem că şi această cahlă reprezintă deocamdată un unicat.

Personajul principal masculin, un cavaler, complet înzeuat, poartă pe cap coroana cavalerilor cu steag, formată dintr-un singur cerc împodobit, peste care era un coif ascuţit, ornamentat, terminat cu un bumb cu o stea. Armura are grumăjer, adică cuirasă formată din pieptar şi spătar, care are vîrfuri lungi şi ascuţite. Cuirasa are cîrligul de lance pe partea dreaptă a pieptului de care se sprijină o flamură de cavaler fixată pe o lance foarte ascuţită, prevăzută cu o rondelă mai îngroşată, aflată lîngă mîner pentru a realiza o contragreutate. Flamura are ca însemne două cruci despărţite printr-o stea cu cinci colţuri. Cuirasa este terminată cu un brîu „braconieră". Lipsind partea inferioară a cahlei nu ne putem da seama de felul cum era completată armura [23].

Un al doilea personaj masculin aflat în dextra este pedestru (fig. 7) şi pare a străjui drumul pe care-l parcurge călăreţul. Corpul, braţele şi poziţia picioarelor pedestraşului sugerează ideea că el se găseşte în marş. Pedestraşul are un alt tip de îmbrăcăminte decît personajul principal. Partea de sus, din umeri în talie, pare să fie mult îngroşată şi seamănă cu descrierea făcută la mijlocul secolului al XVI-lea hainele de in cusute cu iţe dese şi umplute cu bumbac în partea umerilor pînă la coate, şi pe care sabia nu le putea pătrunde [24]. La brîu poartă braconiera, după care urmează armura de coapse care este ghintuită şi terminată la partea de jos cu două vîrfuri ascuţite. În picioare are încălţăminte cu vîrfuri ascuţite de tip polonez. Pe cap, un coif simplu. În mîna dreaptă ţine o halebardă care are o secure cu tăiş drept (spre deosebire de halebardele cu tăişul curb) şi un cîrlig lung ascuţit şi înclinat pentru a agăţa şi dobori adversarul. La locul de împreunare cu mîna are o apărătoare în formă dreaptă. O altă armă reprezentată pe cahlă este o bardă sau bardină, care face parte din grupa topoarelor de luptă ca arme zdrobitoare prin tăiere. Ea are fierul mai alungit la partea superioară, iar tăişul rotunjit, ca la barda lăncierilor din armata lui Iancu de Hunedoara. De asemenea, are un mîner lung ca la lăncii cu o contragreutate mică la partea inferioară.

În acelaşi plan, alături de personajul principal apare un personaj feminin, cu o coroană pe cap. Îmbrăcămintea este de tip occidental, cu o centură sub bust, de unde apoi pornesc faldurile rochiei. Coroana de pe cap are două vîrfuri alungite la extremităţile unui cerc înălţat. Semnificativ este faptul că pe această cahlă se observă cu claritate că şi calul poartă o armură cu ţepi lungi pentru cap. Harnaşamentul este format dintr-o şa cu oblîncul din faţă înalt, pusă peste apărătorile montate pe curele care se întretaie formînd o reţea de pătrate, nituite, continuate pînă peste crupa calului. Frîul porneşte de la botul calului trecînd peste gît în mîna cavalerului.

În plan secundar este redat un al doilea cal, fiind vizibil numai capul la fel cu armură şi cu apărătoare de gît formată din mai multe curele. Personajele umane mai sus descrise sînt încadrate de păsări, dintre care remarcăm în primul rînd în senestra un vultur bicefal, cu aripile desfăcute. Simbolizînd puterea supremă, acest motiv ornamental de tradiţie bizantină [25], atestat încă din secolul al XIV-lea în Ţara Românească şi Dobrogea [26], apare pentru prima dată pe ceramica decorativă din Moldova

[23] Cr. Vlădescu, *Tipuri de arme albe şi armuri la oştile române în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în „Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară", 6, 1963, p. 71.

[24] Al. Alexianu, *op. cit.*, p. 133.

[25] C. Nicolescu, P. Petrescu, *op. cit.*, p. 50.

[26] P. Diaconu, S. Baraschi, *Păcuiul lui Soare. II, Aşezarea medievală*, Bucureşti, 1977, p. 91, fig. 71/11 ; C. Nicolescu, P. Petrescu, *op. cit.*, fig. 104.

https://biblioteca-digitala.ro

din secolul al XV-lea atît la Vaslui, cît și la Suceava [27]. Un al doilea vultur, în dextra, sprijinindu-se pe o ramură este înfățișat la fel cu aripile desfăcute. Mai apar și alte păsări dintre care una în partea din mijloc a cahlei, în senestra, cu picioarele foarte lungi, terminate cu ghiare ascuțite poartă în cioc un inel rotund, reprezentînd un element heraldic care se întîlnește pe stema Corvineștilor. În partea de sus, între cei doi vulturi apare o altă pasăre însă cu cioc lung, cu corpul alungit și picioarele lungi terminate cu ghiare. Alături este redat un animal patruped cu un corp alungit.

Un alt element important pe care-l găsim redat pe această cahlă este flamura de cavaler reprezentată la aceeași înălțime cu bandiera. Flamura este pătrată și are franjuri pe trei laturi, fiind ornamentată cu pătrate în relief, redînd după toate probabilitățile crenele de cetate. De asemenea, în mijlocul cahlei, deasupra celor două personaje principale, sub bandieră și sub flamura de cavaler, se află doi pomi cu crengi bogate și rădăcini, simbolizînd după toate probabilitățile „pomul vieții".

Această cahlă are după părerea noastră cu totul altă semnificație decît prima. Aici apar două personaje încoronate, care parcurg un drum străjuit de ostași pedeștri înarmați și gata pentru ai apăra. Personajul principal are o armură mult mai bogată care, după toate aparențele, este de tipul armurilor grele. Coiful, cu o cruce în vîrf, identică cu cea de pe flamura de cavaler, este îmbrăcat peste coroana purtătorilor de flamuri, indicînd un personaj cu rol însemnat în ierarhia feudală. Al doilea personaj, după îmbrăcăminte, și coroana pe care o poartă pe cap apare a fi o doamnă sau o domniță. Avînd în vedere și prezența elementelor heraldice care indică puterea supremă, cum este vulturul bicefal ca și pasărea cu inelul în cioc, nelipsită de pe stema Hunedoreștilor, putem presupune că scena respectivă ne înfățișează în chip realist o persoană de rang înalt, condusă cu tot alaiul spre un loc anume.

Cahlele inedite, mai sus descrise, fiind lipsite deocamdată de analogii, pot fi datate în linii largi în secolul al XV-lea. Ca elemente ornamentale care să permită o încadrare cronologică mai strictă sînt armele, de factură transilvăneană, din secolul al XV-lea ; lăncile cu vîrful ascuțit, tronconic cu rondele îngroșate spre mîner ca o contragreutate, folosit ca suporturi pentru flamuri sau bandiere ; buzduganul cu mîner scurt întrebuințat în lupta călare ; barde cu tăiș rotund folosită și de lăncierii lui Iancu de Hunedoara ; halebardele cu cioc de agățare. Multe din aceste arme au fost folosite și de armata moldovenească, mai ales în vremea lui Ștefan cel Mare. Nu este exclus ca toate aceste tipuri de arme de factură transilvăneană să fi fost probabil văzute de meșterul olar din Moldova atît la oștirea lui Ștefan cel Mare cît și la aliații săi în vestita bătălie de la Vaslui din iarna anului 1475.

În ceea ce privește proveniența acestor piese subliniem că ele au fost descoperite într-un complex închis. Este vorba de o groapă de dimensiuni mari din care s-au scos numeroase materiale datînd din secolele XV—XVI, datarea lor fiind asigurată de descoperirea în stratul de căpăcuire al gropii a unei monede ungurești de argint de la Vladislav al II-lea. Astfel de monede au circulat în Moldova, începînd cu anul 1490. Putem presupune că la Curtea Domnească din Vaslui s-au efectuat anumite lucrări de amenajare la sfîrșitul secolului al XV-lea sau poate chiar la începutul secolului al XVI-lea, cu care prilej s-au stricat unele sobe vechi din palatul domnesc, iar resturile au fost aruncate într-o groapă, astupată și nivelată tot la începutul aceluiași secol, cînd mai circulau în Moldova astfel de monede de la Vladislav al II-lea.

În încheiere putem afirma cu toată convingerea că recentele descoperiri arheologice de la Vaslui, datînd din secolul al XV-lea, întregesc în primul rînd tabloul vieții feudale din Moldova, făcînd dovada că societatea feudală de aici se afla, la acea vreme, în strîns contact cu civilizația europeană occidentală.

[27] M. D. Matei, Em. Emandi, *op. cit.*, fig. 7/2.
Desenele au fost executate de tov. Murgoci Georgeta, fotografii Lascăr Petrică

SUMMARY

On the occasion of the 1976—1977 archaeological diggings performed at the Ancient Court of Vaslui, a great quantity of ceramics was discovered.

Several types of slats were found reproducing chivalrous scenes. They are a first document revealing the arms used by the Moldavian army between the XV-th and XVI-th centuries.

By analogy with the arms displayed in our museums, on can draw the conclusion that the arms reproduced on the discovered slabs were typically Transylvanian. This is a proof of Moldavia's strong commercial relations.

MOTIVE ORNAMENTALE ÎN ARTA MOLDOVENEASCĂ A SECOLULUI AL XVII-LEA

ANA DOBJANSCHI, VICTOR SIMION

Odată cu sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul celui următor în arta de pe teritoriul Moldovei încep să se facă simțite tot mai pronunțate tendințe de înnoire care vizează atît structurile, conceptele fundamentale, cît și limbajul, modalitățile de exprimare plastică. Fenomenul își găsește explicația în faptul că, în același răstimp, asistăm și la o serie de mutații care se produc în plan ideologic la nivelul mentalităților, al concepțiilor despre lume și viață, al moralei, al aspirațiilor umane, vechi ierarhii devenind perimate, locul lor fiind luat, încetul cu încetul, de altele noi care, sub influențele umanismului, au din ce în ce mai mult în vedere problematica umană. Sub aceste auspicii care vor caracteriza societatea moldovenească a secolului al XVII-lea, mai ales din deceniul al treilea, din vremea domniei lui Vasile Lupu, arta și întreaga ambianță culturală în general se vor înscrie pe o traiectorie spirituală sensibil diferită de aceea care a direcționat viața culturală a Moldovei din secolele precedente. Este vorba în primul rînd de acel proces de deplasare treptată a problematicii umane din sfera valorilor religioase în aceea a valorilor de evidentă nuanță laică, fapt de o deosebită semnificație deoarece el marchează sfîrșitul patronatului ecleziastic asupra culturii, deschizînd, în același timp, perspectivele unei vieți spirituale cu un tot mai pronunțat accent laic.

Noua coloratură pe care o capătă cultura în general și arta în special în cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea (și care va deveni mult mai tranșantă în urmă-

https://biblioteca-digitala.ro

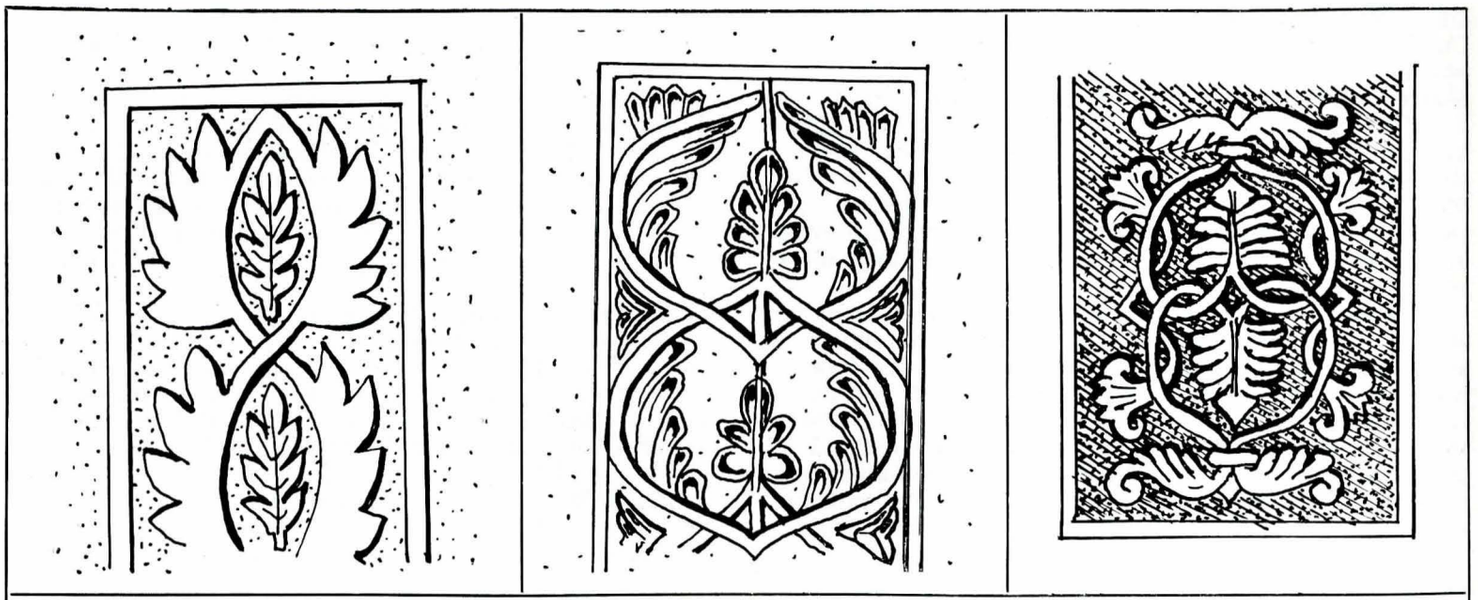

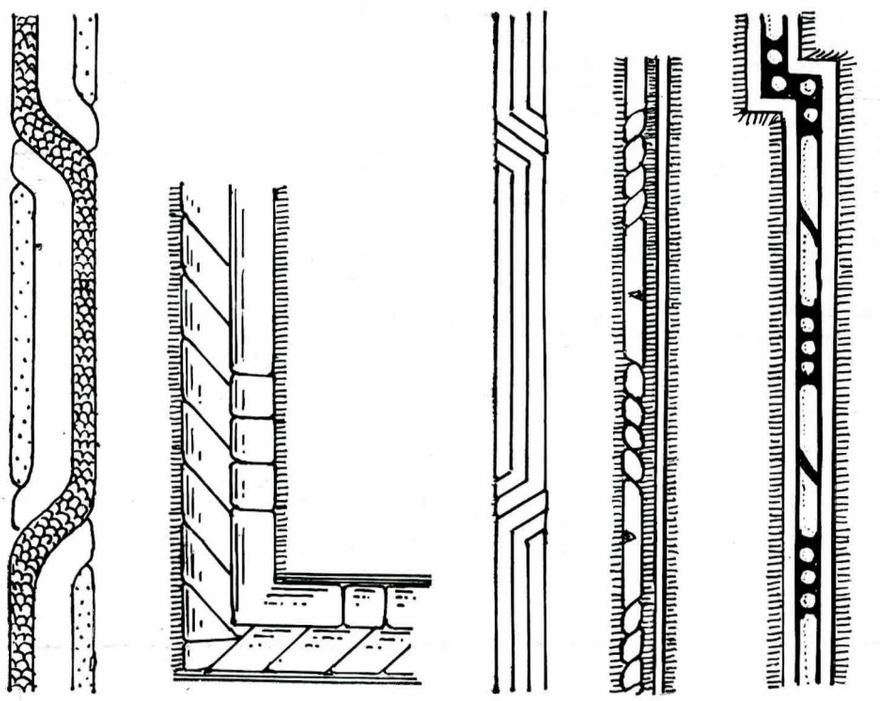

1 | 2 | 3

4 | 5 | 6 | 7 | 8

Fig. 1. Semipalmetă stilizată (Piatra de mormînt a lui Iacob, Suceava, 1618)
Fig. 2. Semipalmetă (Piatra de mormînt a lui Filotei, Voroneț, 1674).
Fig. 3. Palmetă. (Piatra funerară a Mariei, soția lui Gheorghe Coci, Bozieni, 1676)
Fig. 4. Brîu cu triplu tor în torsadă (Trei Ierarhi-Iași).
Fig. 5. Brîu dublu, primul răsucit alternativ, al doilea sub forma unei frînghii (Piatra de mormînt a lui Mihail Kărescul, Suceava, 1665)
Fig. 6. Chenar în formă de torsadă (Ferecături de carte din vremea lui Vasile Lupu).
Fig. 7. Chenar sub forma unui tor răsucit alternativ (icoană de la Vînătorii-Pietrei, jud. Bacău).
Fig. 8. Chenar sub forma unei torsade stilizate (Zugravul Grigore din Bicrilești, icoanele împărătești de la biserica Sfinții Teodori, Iași, 1665).

toarele două secole), va conferi acestei perioade atribute particulare care obligă la o cercetare detaliată și complexă a tuturor planurilor vieții spirituale. Momentul primenitor prin care trece Moldova în veacul al XVII-lea poate fi urmărit în artă la nivelul fiecărui gen în parte (pictură, arhitectură, sculptură, argintărie, broderii ș.a.m.d), constatîndu-se ca trăsături comune, pe de o parte, tendința de umanizare a reprezentărilor figurative (prin desprinderea treptată de cadrul abstract și atemporal și apropierea de autenticitate organică), iar pe de altă parte se vădește gustul tot mai accentuat pentru decorativ, pentru suprafețele bogat și elegant decorate, fapt ce aduce artele decorative, în special broderia, în prim planul vieții artistice moldovenești a veacului respectiv.

Pînă în secolul al XVII-lea pentru arta evului mediu românesc ornamentul a reprezentat o manifestare artistică secundară, cu excepția cîtorva genuri (sculptura în lemn sau piatră, argintăria, ceramica) el constituind, de regulă, o modalitate de agrementare a unor suprafețe sau de umplere a unor spații nevalorificate prin reprezentări figurative (cum este cazul picturii, al broderiei ș.a.). Aflat încă sub puternica autoritate a artei de tradiție bizantină, ornamentul respectă în mare măsură repertoriul de forme și modele al acesteia cu observația că în Moldova, deosebit de Țara Românească, se manifestă predilecția pentru ornamentul de tip vegetal mai apropiat oarecum de modelele naturale. Odată cu secolul al XVII-lea motivele tîrzii bizantine sînt treptat eliminate sau reformulate plastic, repertoriul se diversifică prin asimilarea de noi tipologii (orientale, neoclasice, baroce), motivele decorative ale artei populare își găsesc un loc tot mai statornic și, pe măsură ce ne apropiem de secolul al XVIII-lea, asistăm la un proces de „naturalizare" a ornamentelor vegetale, ceea ce ades înseamnă transpunerea aproape cu fidelitate a florii, frunzei, fructului sau vrejului care au servit artistului drept model. Faptul este semnificativ deoarece el exprimă același proces care are loc în arta figurativă și anume, pierderea treptată a valorii simbolice a unor ornamente și, totodată, renunțarea la tiparele abstracte în favoarea purei plăceri vizuale furnizate de virtuozitatea artistului care, de astă dată, are drept unitate de măsură gradul de recognoscibilitate a modelului. Studiul ornamentului ne relevă astfel, într-un domeniu în care artistul medieval a avut întotdeauna o mai mare libertate de manifestare, posibilitatea de a urmări, ades anticipativ, etapele pe care le parcurge arta în istoricitatea ei. Dacă este să ne însușim punctul de vedere al lui Warringer în legătură cu problema în discuție atunci am putea considera că această orientare spre naturalism a artei moldovenești din secolul al XVII-lea, corespunzătoare

https://biblioteca-digitala.ro

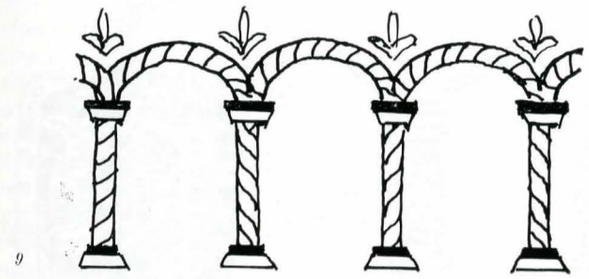

9

11

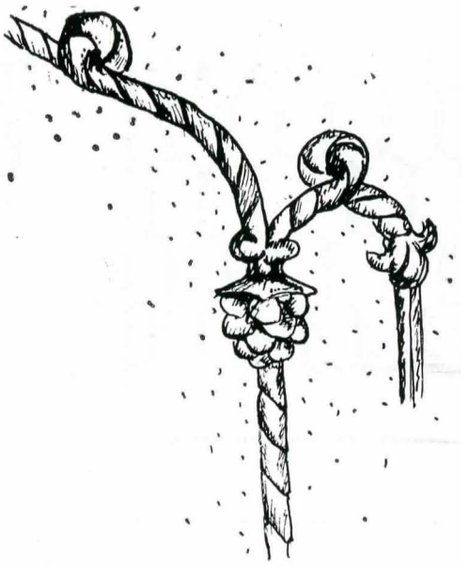

10

12

13 a.

13 b.

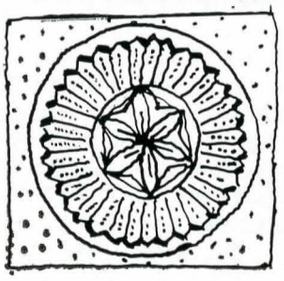

14

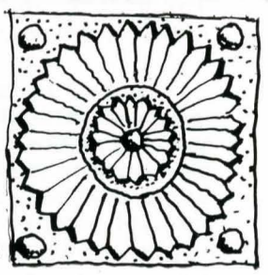

14

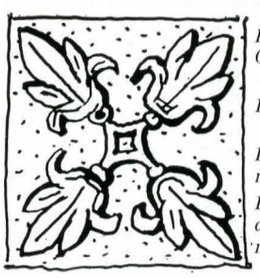

14

Fig. 9. Arcade cu motivul fringhiei răsucite (Trei Ierarhi, Iași).

Fig. 10. Chenar cu motivul fringhiei răsucite (Icoană, Sf. Paraschiva, Dărmănești, jud. Neamț, prima jumătate a sec. al XVII-lea).

Fig. 11. Împletitură dublă (Icoană, Sf. Paraschiva, Dărmănești, jud. Neamț).

Fig. 12. Împletitură dublă (Ivanco din Rădăuți, Manuscris miniat, Agapia, 1646).

Fig. 13. Casetoane decorative, de la turnul Goliei din Iași (a) și de la portalul interior al bisericii (b).

Fig. 14. Casetoane cu diverse motive decorative (Cetățuia, Iași).

Fig. 15. Casetoane decorative de la turnul de intrare al bisericii Sf. Spiridon, Iași.

Fig. 16. Motive decorative de pe vase dacice, sec. III. e.n. (a — b) și motivul rozetei de pe o cahlă de la Hîrlău (sec. XVI, c).

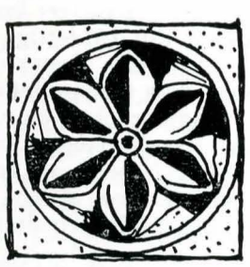

15

15

16a

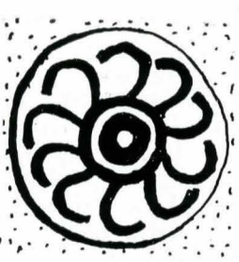

16b

16 c

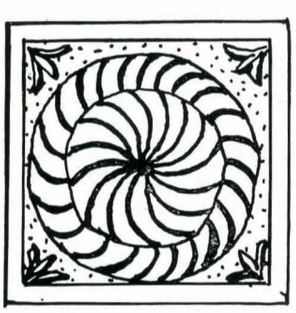

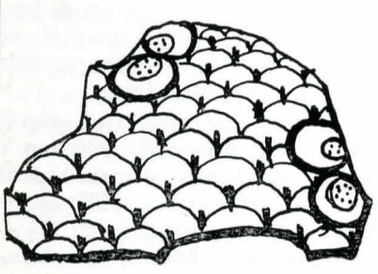

Fig. 17. Motivul solzilor pe fragmente de ceramică de Iznik (sec. XVI).

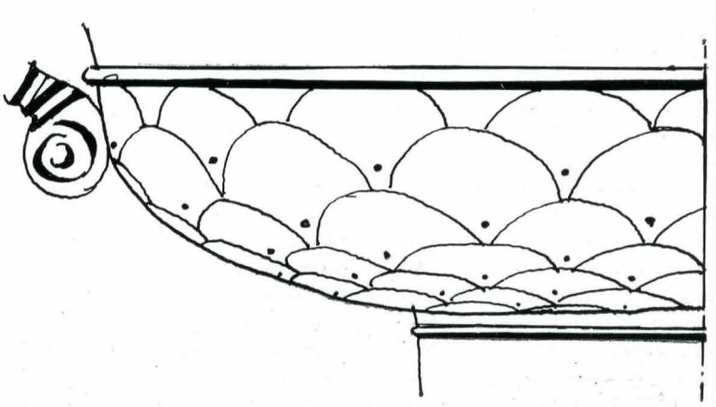

Fig. 18. Motivul solzilor pe o piesă din metal prețios (1623).

https://biblioteca-digitala.ro

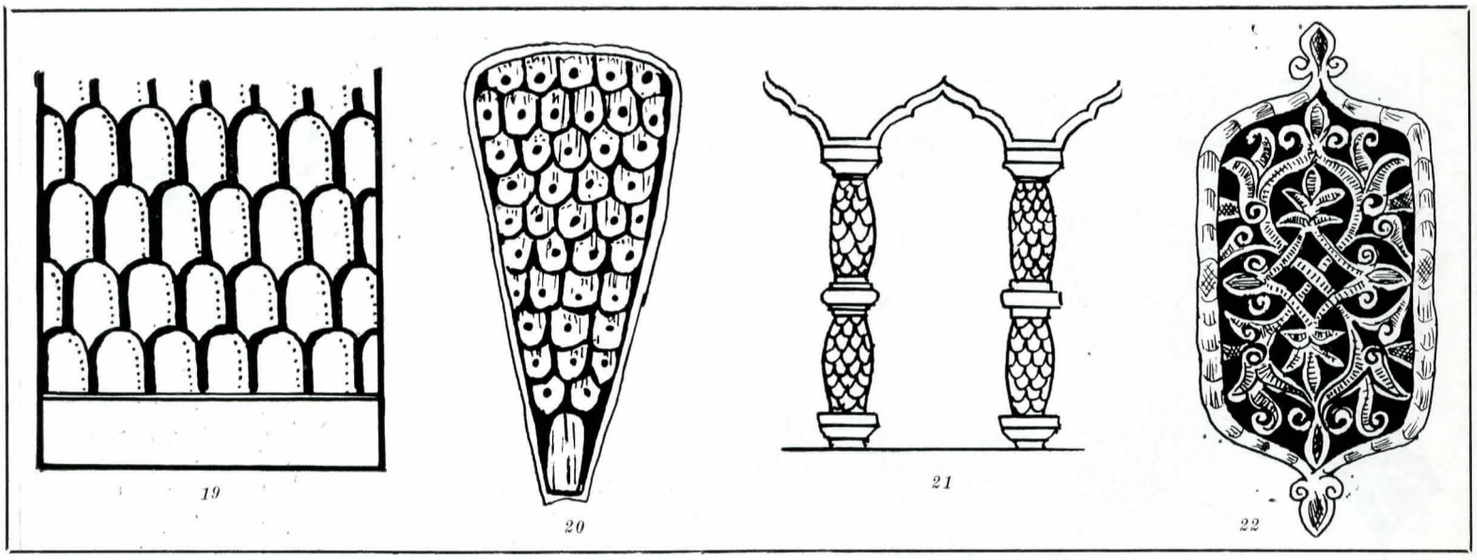

Fig. 19. Motivul solzilor pe un pahar din argint aurit (sec. XVII).
Fig. 20. Motivul solzilor pe ibrice din argint aurit (1639).
Fig. 21. Colonele din piatră sculptată, decorate cu motivul solzilor (Trei Ierarhi, friza cu ocnițe).
Fig. 22. Arce în acoladă încadrînd un medalion decorativ de pe o argintărie (1638—1639).

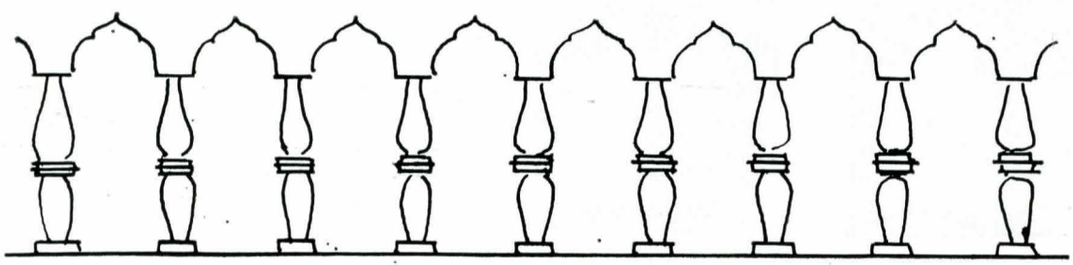

Fig. 23. Arce trilobate (Friza cu ocnițe de la Trei Ierarhi).

unui incipient proces de intropatie, semnifică începutul unei relații de coordonare între om și natură, un credit sporit acordat omului și, implicit, lumii înconjurătoare fapt care, în mare măsură, coincide cu întreaga simptomatologie spirituală a epocii.

Odată cu primele decenii ale secolului al XVI-lea și cu apariția acestor tendințe înnoitoare se poate observa cum o serie de motive ornamentale care constituiseră repertoriul predilect al artiștilor din secolele XV și XVI sînt treptat, fie abandonate și înlocuite cu alte motive noi, fie suferă simplificări, schematizări sau adaptări care le îndepărtează vizibil de arhetipuri. Din acest ultim grup fac parte palmeta și varianta sa semipalmeta, ornamente, după cum se știe, de origine mediteraneană pătrunse la noi prin intermediul lumii bizantine cunoscînd aici, în secolele XV și XVI, o largă răspîndire. Motivele respective au fost preluate în perioada evului mediu și de arta Europei apusene unde sînt semnalate, îndeosebi în enluminură sau sculptura în piatră, încă din secolul al XIII-lea. De asemenea, Orientul musulman va asimila și el palmeta, dar cu precădere varianta sa de semipalmetă, căreia îi va da o formă mai alungită, cu lobii frunzelor mai ascuțiți, noua variantă primind denumirea de frunza „*rumi*" (rumi, însemnînd „roman ". atestîndu-se astfel originea sa bizantină).

La noi, anterior secolului al XVII-lea, o răspîndire mai mare a cunoscut-o semipalmeta, mai puțin palmeta, care apărea însoțind vrejul șerpuitor și constituind împreună chenare, frize, ancadramente ș.a.m.d., îndeosebi în cadrul picturii în frescă, al broderiei, argintăriei, sau al miniaturii și mai rar în sculptura în lemn sau piatră. Odată cu secolul al XVII-lea tipologia bizantină a motivului este treptat părăsită, aria sa de răspîndire se restrînge simțitor rămînînd apanajul aproape singular tocmai al acelui gen care anterior îl asimilase în mai mică măsură-sculptura decorativă în piatră, mai precis, sculptura pietrelor funerare. Aici ornamentul constituie decorul cîmpului central, alcătuind, împreună cu vrejul de care se leagă, diverse variante de împletituri realizate de cele mai multe ori în tehnica reliefului plat.

Și dacă la începutul secolului al XVII-lea mai avem ocazia să întîlnim lucrări care să mai păstreze încă apropieri tipologice cu palmeta secolelor XV și XVI, așa cum este cazul unei sculpturi funerare datînd din anul 1618 și aflată la Suceava (fig. 1), pe măsură ce înaintăm în timp motivul capătă configurații noi, din ce în ce mai simplificate combinîndu-se cu vreji dispuși în împletituri complicate, ceea ce atestă în final că sculptorii vremii au pierdut aproape în totalitate legătura cu arhetipul, pe care nu-l mai înțeleg și îl redau în forme hibridizante. În acest sens două exemple le oferă decorul pietrei funerare a lui Filotei de la Voroneț, datînd din 1674 (fig. 2), precum și decorul pietrei tombale din 1676, depuse la Bozieni (fig. 3). În ambele cazuri avem de a face nu numai cu o altă interpretare a motivului originar ci și cu alte principii de organizare decorativă, acel vrej șerpuitor care însoțea, de regulă, frunza fiind acum înlocuit cu vreji împletiți ce alcătuiesc unități decorative distincte, din dispunerea cărora se sesizează influențele principiilor decorative ale barocului.

Îndepărtarea față de tradițiile artei bizantine, pe care arta medievală românească o reflectă începînd cu secolul al XVII-lea, va marca și stingerea treptată a acestui motiv care ulterior va avea doar apariții sporadice, fiind înlocuit cu o altă variantă a palmetei, **acantul**, ce anunță neoclasicismul (anticipat deja prin ornamentele ce împodobesc fațadele bisericii Golia din Iași).

Brîul împletit este un element decorativ de origine armeano-georgiană care a cunoscut în țările române o largă răspîndire cu precădere în cadrul arhitecturii. Apărut mai întîi în Țara Românească în secolul al XVI-lea la biserica episcopală de la Curtea de Argeș (1512—1517) — după ce anterior, la biserica mănăstirii Dealu, se semnalase apariția pentru prima oară a brîului simplu — el are aici aspectul unei torsade ce înconjură în exterior edificiul. Motivul brîului împletit va fi apoi larg utilizat în arhitectura muntenească pentru care va deveni, în mare măsură, un element decorativ caracteristic.

Odată cu sfîrșitul secolului al XVI-lea brîul median va trece și în arhitectura moldovenească mai întîi sub forma

https://biblioteca-digitala.ro

unui simplu tor (Galata, 1579—1584) iar mai apoi sub forma unor ciubuce împletite (Dragomirna, cca 1609). Preluat de la Dragomirna, brîul răsucit alternativ va cunoaşte o rapidă răspîndire în arta moldovenească a secolului al XVII-lea fiind întîlnit în diverse variante, mai simple sau mai rafinate, în aproape toate genurile artistice ale epocii. De notat că în cadrul arhitecturii moldoveneşti, ornamentul în torsadă va fi utilizat nu numai ca brîu exterior înconjurînd construcţia (aşa cum poate fi văzut la Solca, Zamca, Bîrnova, Trei Ierarhi, Cetăţuia ş.a. fig. 4.), ci el constituie şi un important element decorativ al interioarelor dublînd traseele arcelor, bolţilor sau baza cupolelor (la Solca, Sfinţii Voievozi-Roman, Trei Ierarhi-Iaşi, Putna, Cetăţuia ş.a.). La toate aceste monumente torsada este realizată viguros, cu un accent deosebit pe plasticitatea volumelor ceea ce sugerează impresia de forţă şi în acelaşi timp, de dinamism, prin jocul împletiturilor. Tot în cadrul arhitecturii, ornamentul mai poate fi întîlnit sub forma unor chenare ce înfrumuseţează pisaniile din piatră ale unor edificii cărora le conferă remarcabile efecte decorative, sau încadrînd portalurile uşilor de intrare aşa cum figurează la Sf. Sava din Iaşi, Trei Ierarhi, Cetăţuia ş.a.m.d.

Sculptura în piatră va apela la acest motiv decorativ nu numai în cazurile mai sus-menţionate ci, odată cu secolul al XVII-lea, el va fi întîlnit cu o mare frecvenţă şi în cadrul decorului pietrelor funerare constituind, de regulă, chenarele marginale ale acestora. În această ipostază brîul este realizat în mai multe variante : fie sub forma unui singur chenar constituit din toruri răsucite alternativ, fie sub forma unui dublu chenar din care primul ia forma unei frînghii răsucite iar cel de-al doilea apare ca o torsadă dublă sau triplă dar foarte stilizată. Cîteva exemple ni le oferă pietrele funerare ale lui Valentin Alstner (Cotnari, 1647), Ioan Kotta (Suceava, 1648), Mihail Kărescul (Suceava, 1665) şi multe altele realizate în acelaşi veac (fig. 5).

În legătură cu prezenţa acestui ornament în cadrul decorului pietrelor funerare, trebuie să se reţină faptul că brîul triplu în torsadă apare pe unele pietre de mormînt moldoveneşti încă de la sfîrşitul secolului al XV-lea, deci înainte ca el să fi fost semnalat în Ţara Românească (după cum s-a văzut, apărut pentru prima oară în arhitectură). Este cazul lespezilor funerare aflate la Rădăuţi şi aparţinînd lui Bogdan, fratele lui Alexandru cel Bun, sau a lui Bogdan I, fiul domnitorului, ambele datînd din anul 1480. În aceste cazuri însă, maniera de realizare a motivului decorativ diferă de aceea utilizată în secolul al XVII-lea, aici apelîndu-se la tehnica meplat-ului cu marcarea, prin linii uşor incizate, a motivului decorativ. Ca tipologie, el se aseamănă foarte mult cu motivul similar care apare, în aceeaşi vreme, în cadrul manuscriselor armeneşti, sub forma unor chenare ce încadrează miniaturile cu care este ilustrat textul.

Larga răspîndire a acestui ornament în Moldova secolului al XVII-lea este atestată de prezenţa sa în numeroase opere de artă aparţinînd unor genuri diferite. Spre exemplu, argintăria va prelua acest motiv pe care-l va utiliza la decorarea unui mare număr de obiecte realizate din metal preţios. Două ferecături de carte, opera aceluiaşi meşter moldovean (rămas deocamdată neidentificat), prima, realizată în 1640, la comanda lui Vasile Lupu pentru a fi dăruită bisericii Trei Ierarhi iar a doua, în 1646, la comanda lui Gavril Hatmanul, fratele domnitorului moldovean pentru Agapia, ne oferă exemple edificatoare în acest sens. La ambele lucrări scenele centrale sînt încadrate de un chenar îngust realizat sub forma unui brîu în torsadă puternic reliefat (fig. 6). Şi alte ferecături de carte din aceeaşi vreme apelează la acest ornament tot aşa după cum motivul poate fi regăsit pe casete, căni, talere şi alte piese laice sau liturgice.

În varianta sa de torsadă triplă sau în interpretări mai mult sau mai puţin stilizate, ornamentul poate fi întîlnit şi în pictura de icoane unde apare, de regulă, sub forma unui chenar marginal executat în relief prin sculptarea şi apoi grunduirea panoului de lemn. Pe o lucrare provenind de la Vînătorii Pietrei, jud. Bacău, se poate observa prezenţa torsadei în varianta de **tor răsucit alternativ** (fig. 7). În alte cazuri motivul se înfăţişează sub forma unor **baghete** scurte, **torsionate**, alternînd cu bumbi rotunzi reprezentînd forma extrem de simplificată a punctelor de torsiune, aşa cum se poate observa la o icoană realizată în 1665 de către Grigore din Bierileşti şi aflată la biserica Sfinţii Teodori din Iaşi (fig. 8).

Şi în cazul picturii de icoane exemplificările pot cuprinde un număr mare de variante care, mai ales spre perioada de sfîrşit a secolului al XVII-lea, se schematizează şi se simplifică atestînd, ca şi în cazul altor genuri artistice, îndepărtarea faţă de motivul originar.

Brîul în torsadă se regăseşte şi în sculptura decorativă în lemn realizată în veacul al XVII-lea aşa cum este cazul cunoscutului analog de la Sucevita unde acest ornament decorează montanţii şi traversele piesei, obţinîndu-se, datorită reliefului accentuat în care este realizat, deosebite efecte plastice şi decorative. De asemenea, la pomelnicul pictat de la Moldoviţa (1644), o altă piesă cunoscută a artei medievale moldoveneşti, torsada decorează opritoarea voleurilor avînd şi aici forma unui triplu tor răsucit, tot aşa după cum poate fi reîntîlnită decorînd uşi împărăteşti sau alte piese de mobilier datînd din aceeaşi perioadă motivul fiind realizat în diverse variante şi interpretări.

După cum s-a putut constata ornamentul sub formă de torsadă poate fi considerat drept un motiv caracteristic pentru arta moldovenească a secolului al XVII-lea în limitele căruia cunoaşte o deosebită răspîndire deoarece anterior acestei perioade el nu este semnalat iar în secolul al XVIII-lea prezenţa sa este cu totul izolată. Datorită acestui fapt brîul în torsadă poate constitui unul dintre criteriile importante de datare şi de stabilire a proveniencei unei opere de artă cu atît mai mult cu cît, în aceeaşi perioadă, în Ţara Românească el rămîne, de regulă, un privilegiu al arhitecturii.

Un motiv înrudit cu cel prezentat anterior îl reprezintă ornamentul în formă de **frînghie răsucită**. Spre deosebire de torsadă, frînghia răsucită poate fi întîlnită în arta moldovenească încă din secolul al XVI-lea dar acum, în cel de-al XVII-lea secol ea dobîndeşte o mare frecvenţă extinzîndu-se, la fel ca şi în cazul brîului în torsadă, asupra tuturor genurilor artistice. În arhitectură, la monumentul de la Trei Ierarhi spre exemplu, ea apare în friza cu arcade ce decorează partea superioară a paramentului de piatră (fig. 9). Acelaşi motiv poate fi întîlnit, singur sau împreună cu torsada, la chenarele marginale ale pietrelor funerare, tot aşa după cum îşi află o largă utilizare în sculptura în lemn, în acest din urmă caz constatîndu-se frapante apropieri cu arta populară în cadrul căreia frînghia răsucită constituie unul din ornamentele cele mai răspîndite. O icoană din această perioadă (Sf. Paraschiva de la Dărmăneşti, jud. Neamţ) are panoul împărţit în mai multe cîmpuri cu ajutorul acestui motiv decorativ care urmăreşte un traseu şerpuitor realizînd deosebite efecte plastice. (fig. 10). Exemplul poate fi multiplicat deoarece fie sub această variantă în care frînghia realizează triple arcade, fie sub forma unor chenare marginale proeminente, ornamentul revine adesea alături de torsadă, cu o mare frecvenţă în cadrul picturii în tempera din secolul al XVII-lea moldovenesc.

O formă mai simplificată a acestui motiv o reprezintă **împletitura dublă**, constituită din două linii ce se întretaie sub forma unor 8-uri, de asemenea larg răspîndită în arta vremii. Un exemplu îl constituie chiar lucrarea anterior menţionată (fig. 11) sau, pentru a extinde aria exemplelor, ea poate fi văzută încadrînd miniaturile realizate de Ivanco din Rădăuţi la Tetraevanghelul de la Agapia (1646), (fig. 12). Prezenţa şi răspîndirea acestui motiv în arta aulică a secolului al XVII-lea din Moldova atestă interferenţele permanente pe care ea le-a avut cu arta populară (şi nu este vorba doar de un singur exemplu), o artă cu caracter eminamente decorativ care a oferit sau a preluat adesea modele din repertoriile decorative ale epocii.

Un alt grup de ornamente care au cunoscut în **acest veac o răspîndire** cu totul deosebită îl reprezintă **case-**

https://biblioteca-digitala.ro

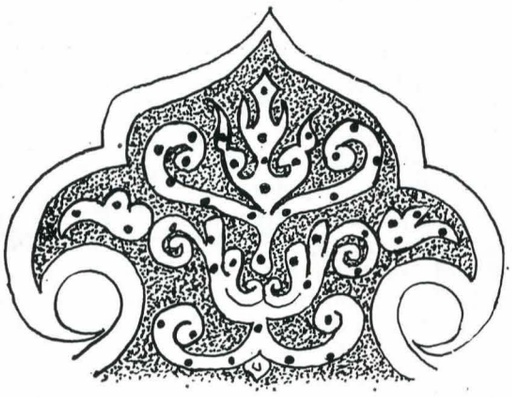

24

25

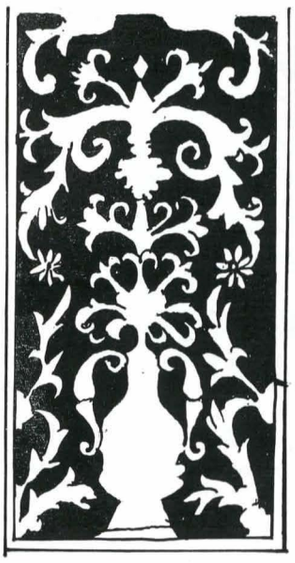

26

27

28

29

30

31

32

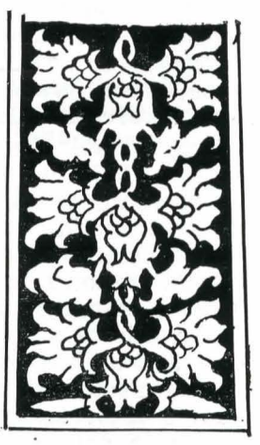

33

Fig. 24—25. Arce trilobate de pe o căţuie de la Trei Ierarhi (1639).
Fig. 26. Vas cu flori (Lespedea funerară a lui Dabija Vodă, Bîrnova, 1688)
Fig. 27. Vas cu flori pe o broderie de la Trei Ierarhi (Buna Vestire, 1639).
Fig. 28. Vas cu flori, stilizat (orar de la Vasile Lupu, 1638).
Fig. 29. Flori stilizate (Trei Ierarhi, frontoanele frizei cu ocniţe).
Fig. 30. Vas cu flori din interiorul ocniţelor din friza de la Trei Ierarhi.
Fig. 31. Chenar floral cu motive vegetale (ferigi, rodii) dispuse liniar (Sucevita, pictura interioară).
Fig. 32. Chenar vegetal cu ornamente reprezentînd fructe şi frunze de rodie (Icoana Sfinţi Militari, cca. 1600).
Fig. 33. Flori de rodie (Piatra de mormînt a lui Grigorcea, Voroneţ, 1600).

https://biblioteca-digitala.ro

toanele decorative. Este vorba de o gamă variată de motive decorative geometrice, florale sau vegetale înscrise într-un chenar, de regulă patrat sau trapezoidal, și întîlnit cu precădere în arhitectură, sculptură în piatră sau lemn, argintărie și mult mai rar în celelalte genuri artistice. Faptul că ornamentul respectiv cunoaște o răspîndire aproape strict delimitată de hotarele secolului al XVII-lea moldovenesc permite ca el să poată fi considerat drept un ornament tipic pentru această perioadă și deci să constituie unul din criteriile importante de datare și localizare regională a operelor de artă medievală românească.

Cea mai largă răspîndire a motivului va fi consemnată în cadrul arhitecturii unde aceste casetoane decorează îndeosebi bolțarii arcelor de la intrările în incinte (la turnuri, intrările în incintele fortificate etc) cum poate fi văzut la turnul de intrare de la Dragomirna, unde este semnalat pentru prima oară, apoi la Zamca, Golia (fig. 13) Cașin, Moldovița (al cărei turn datează de la începutul secolului al XVII-lea), Sf. Spiridon-Iași (din aceeași perioadă), ș.a. Mai apare de asemenea la colțurile de jos ale ferestrelor sau ale ușilor de intrare care au ancadramente din piatră sculptată intrînd în alcătuirea chenarelor ce impodobesc deschiderile respective (Cetățuia, Bogdana, Vovidenia din Iași, Rîșca, Sf. Onufrie de lîngă Siret ș.a), tot așa după cum pot fi găsite decorînd nervurile arcelor ce susțin bolțile unor turnuri sau ale unor interioare (Dragomirna, Golia, Cetățuia etc.).

În pofida unei vizibile diversități, tipologia lor poate fi restrînsă la cîteva motive dominante : rozete, motive geometrice avînd forma unor „X"-uri, flori, frunze cvadrilobe stilizate ș.a., ponderea fiind însă deținută de primele două categorii de motive. În legătură cu aceste ornamente se cuvin a fi făcute următoarele precizări. Rozeta, dincolo de multiplele variante în care apare, atestă, îndeosebi prin formele sale geometrizate (Cetățuia, fig. 14, sau Sf. Spiridon, Iași, fig. 15), evidente similitudini cu rozetele care apar în cadrul sculpturii populare în lemn unde motivul este deosebit de răspîndit avîndu-și rădăcini în vechiul cult solar. Varianta acestui motiv, rozeta în spirală, poate fi întîlnită și pe unele cahle din secolul al XVI-lea (spre exemplu cahlele descoperite la vechea curte domnească de la Hîrlău fig. 16 c), iar dacă mergem mai departe în timp, această variantă poate fi văzută decorînd ceramica dacică așa cum apare, spre exemplu, pe un fragment de cupă datînd din secolul al III-lea e.n. (fig. 16 b).

Cel de-al doilea tip își are, de asemenea, corespondențe în arta populară el putînd fi regăsit pe numeroase piese de mobilier unde este executat, de regulă, prin incizare, tot așa după cum apare și pe diverse obiecte de uz casnic (căuce, păpușare, linguri etc.). Ca și în cazul precedent, ornamentul în forma de „X"-uri (în arta populară denumit „creste în cruce") este și el semnalat pe o serie de vase dacice (fig. 16 a) fapt care atestă vechimea și continuitatea sa în arta autohtonă. Răspîndirea lui în arta populară alături de alte motive decorative cum ar fi romburile, cercurile, rozetele în colțuri ș.a., a fost desigur determinată la origini, tot de legătura cu simbolismul solar. De reținut faptul semnificativ că în arta populară a lemnului, aceste două motive decorative își află cu precădere locul la ușile caselor, spre stradă, la ferestre sau la porți, pe care le împodobesc potrivit unor vechi tradiții născute din credința în atributele lor magice dependente de cultele solare. Deși semnificațiile acestea s-au pierdut în timp, este interesant de notat că arhitectura secolului al XVII-lea a păstrat locul unde erau, de regulă, distribuite aceste motive și anume porțile de intrare sau ferestrele, fără ca de astă dată să mai fie vorba de semnificații magice.

Alte grupe de ornamente amintesc însă de o perioadă mai recentă, atît prin formă cît și prin motivul în sine, unele casetoane vădind asemănări cu cahlele utilizate în secolele precedente în palatele domnilor moldoveni (vezi motivul florii de crin, al frunzelor stilizate, unele ornamente florale stilizate etc.). Toate cele expuse duc la concluzia că motivul decorativ al casetoanelor își are rădăcina în tradiția artistică autohtonă, fiind răspîndit în diverse variante în arta populară, fiind preluat și îmbogățit de arta aulică moldovenească într-un moment cînd aceasta trecea printr-o etapă primenitoare care i-a permis valorificarea și difuzarea lui pe o scară deosebit de largă.

După cum s-a afirmat, motivul respectiv nu constituie apanajul exclusiv al arhitecturii ci el mai poate fi întîlnit și în cadrul altor genuri artistice cum ar fi sculptura în piatră, mai exact în sculptura pietrelor tombale, unde rozetele înscrise în patrate figurează amplasate la colțuri. De asemenea argintăria va prelua motivul respectiv el apărînd fie la colțurile unor ferecături de carte (spre exemplu, cele două manuscrise ferecate menționate la început, realizate la comanda lui Vasile Lupu și a fratelui său Gavril Hatmanul), fie decorînd alte obiecte de uz laic sau liturgic (ca în cazul unei perechi de ibrice din argint aurit comandate tot de Vasile Lupu pentru Trei Ierarhi ș.a.). Ceramica descoperită în săpăturile efectuate pe locul fostei curți domnești din Iași a lui Vasile Lupu, este decorată cu ornamente asemănătoare confirmîndu-se deci prin această diversitate că motivul casetoanelor constituie un element cvasidefinitoriu pentru arta secolului al XVII-lea moldovenesc.

Odată cu a doua jumătate a veacului respectiv spiritul inventiv al artiștilor moldoveni este într-un relativ declin astfel că ornamentele pe care le întîlnim în această a doua parte a secolului nu fac altceva decît să repete, cu neînsemnate modificări, tipurile stabilite deja de la începutul veacului al XVII-lea iar pe măsură ce ne apropiem de finele perioadei atît calitatea execuției cît și fidelitatea față de modelele inițiale sînt în vizibilă scădere astfel încît, la începutul secolului următor, practic ornamentul este întîlnit cu totul sporadic și în variante extrem de rusticizate.

Arta medievală românească va cunoaște și o serie de motive decorative aparținînd repertoriului artistic al lumii orientale. Pătrunse la noi în mare măsură prin intermediul lumii bizantine, aceste influențe vor străbate, sub diverse forme și manifestări, arta românească a secolelor XIV—XVI fără a deține însă o pondere determinantă. Odată cu secolul al XVII-lea, cînd arta medievală se va afla în pragul unei noi sinteze, asistăm la o relativă răspîndire a unora dintre motivele decorative aparținînd acestui repertoriu. Trebuie făcută însă precizarea că acest fenomen la vremea respectivă va fi înregistrat de majoritatea țărilor europene care, îndeosebi în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, „descoperă" arta orientală și se lasă atrasă de ineditul spectaculos al acestei lumi.

În țările române și mai ales în Moldova la care facem referiri, pătrunderea elementelor artistice orientale este facilitată și de apetența epocii pentru decorativ și, de regulă, nu este vorba decît de un împrumut ce ține de exteriorul lucrurilor, de formă, mai puțin de sens.

Dintre ornamentele de influență orientală care au avut o mai mare circulație în Moldova secolului al XVII-lea, menționăm în primul rînd **motivul solzilor.** Pătruns la noi încă din veacul al XVI-lea, îndeosebi prin intermediul ceramicii de Iznik (fig. 17), ceramica de lux avînd căutare la curțile domnești sau boierești, motivul solzilor va fi rapid asimilat de arta decorativă a secolului al XVII-lea moldovenesc, îndeosebi de argintărie și sculptură în lemn. Astfel, numeroase obiecte din metal prețios vor fi decorate cu acest ornament așa cum îl întîlnim, spre exemplu, pe un vas de agheazmă din 1623 (fig. 18), pe un pahar de formă cilindrică (fig. 19), pe cele două ibrice executate în 1639 la comanda lui Vasile Lupu pentru Trei Ierarhi (fig. 20), pe o serie de candele realizate în 1638—1639 de către același comanditar ș.a.

Motivul mai apare, sporadic însă, și pe unele piese realizate în atelierele argintarilor transilvăneni tot în secolul al XVII-lea, așa cum se poate vedea, spre exemplu, pe o cană cu capac realizată de anonimul brașovean „E. V.", datată 1680—1685, sau pe unele lucrări provenind din Țara Românească cum este cazul a două sfeșnice împărătești aparținînd epocii lui Matei Basarab. Nici în Transilvania însă și nici în Țara Românească

https://biblioteca-digitala.ro

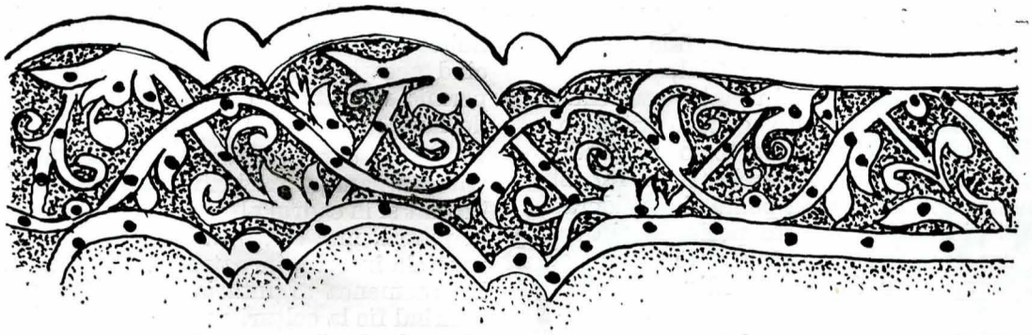

Fig. 34. Motiv decorativ vegetal pe o căfuie de la Trei Ierarhi (1639).

ornamentul nu va cunoaşte răspîndirea pe care o va avea în Moldova în aceeaşi vreme.

Cît priveşte sculptura decorativă, motivul solzilor va fi mai des întîlnit în cadrul sculpturii decorative în lemn unde va înfrumuseţa o serie de piese îndeosebi sfeşnice (fusul acestora) sau iconostase (la colonetele frizelor cu icoane prăznicar). Sculptura decorativă în piatră îl va asimila în mai mică măsură, un exemplu interesant însă ni-l oferă friza cu ocniţe a monumentului de la Trei Ierarhi din Iaşi unde colonetele despărţitoare au acest ornament părînd astfel a sugera o friză dintr-un iconostas, cu atît mai mult cu cît şi forma acestor colonete (duble) ţine de specificul respectivei piese din lemn (fig. 21).

Tot acum se statornicesc alte două elemente decorative de provenienţă orientală şi anume **arcul în acoladă şi arcul trilobat.** În aceste cazuri însă, trebuie făcută precizarea că influenţele se grefează pe un fond de tradiţie locală. Arcul în acoladă, spre exemplu,

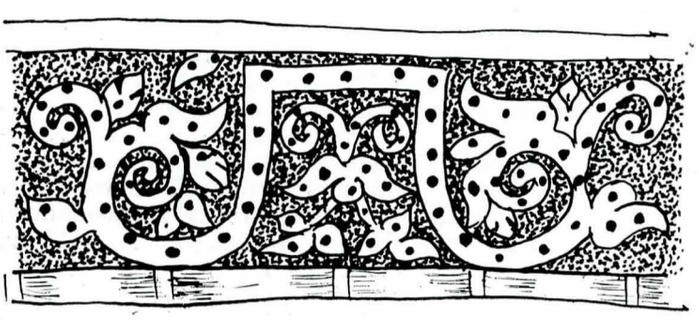

Fig. 35. Ornament vegetal stilizat pe ferecătura unui manuscris de la Agapia (1646).

poate fi considerat ca o evoluţie a arcului frînt de origine gotică, care în arhitectura moldovenească a secolelor XV şi XVI a cunoscut o largă răspîndire. În secolul al XVII-lea în Moldova, motivul acoladei poate fi întîlnit decorînd faţadele unui mare număr de monumente (Dragomirna, Sf. Ioan Botezătorul din Iaşi, Sf. Ioan Botezătorul din Suceava, Solca, Trei Ierarhi, Cetăţuia ş.a.), sau trasînd deschiderile unor ferestre (Bîrnova, Solca, Bisericani etc.) iar în interior desenînd arcadele unor arcosolii (Moldoviţa, Rădeana, Trei Ierarhi ş.a.). Motivul este reluat şi pe obiecte ce aparţin altor genuri artistice. Spre exemplu, în argintărie, poate fi întîlnit pe unele candele încadrînd ornamentul traforat (fig. 22), pe ferecături de carte, cutii, casete, pahare etc.

Arcul trilobat, forma mai complexă a arcului în acoladă poate fi, de asemenea, întîlnit şi în secolele anterioare însă prezenţa sa are un caracter accidental. Un exemplu cunoscut îl constitue vălul Mariei de Mangop (sec. XV) unde personajul este prezentat sub o arcadă trilobată de factură orientală, avînd aici însă valoarea simbolică a trecerii, a păşirii ca printr-o poartă, spre o altă lume.

Secolul al XVII-lea va generaliza arcul trilobat care, la fel ca arcul în acoladă, va fi preluat de mai multe genuri artistice. În arhitectură îl vom întîlni decorînd turla de la Dragomirna, cornişa monumentului de la Deleni, ocniţele de la Trei Ierarhi (fig. 23) etc., prezenţa sa în cadrul acestui gen extinzîndu-se însă şi dincolo de hotarele secolului al XVII-lea.

La sculptura în lemn va fi frecvent întîlnit la uşile împărăteşti, la coronamentul sculptat al pomelnicului de la Moldoviţa, tot aşa după cum apare şi pe o serie de piese din metal preţios cum este cazul coperţilor ferecăturii de carte provenind de la Trei Ierarhi (1640—1641) sau al unei căţui de aceeaşi provenienţă (fig. 24—25).

Un exemplu cu semnificaţii deosebite îl constituie prezenţa arcului trilobat la foişorul conacului cantacuzinesc de la Paşcani, realizat în a doua jumătate a secolului al XVII-lea unde, împreună cu coloanele în torsadă şi balustradele traforate, anticipează stilul brâncovenesc ce va înflori în Ţara Românească odată cu sfîrşitul veacului al XVII-lea.

Arcul trilobat este frecvent utilizat şi de către meşterii iconari el fiind realizat sub forma unui brîu reliefat ce împarte suprafaţa panourilor în trei cîmpuri verticale (Sf. Paraschiva de la Dărmăneşti, Maica Domnului cu pruncul de la mănăstirea Bistriţa-Neamţ, Isus Hristos de la mănăstirea Neamţului, icoanele împărăteşti de la Trei Ierarhi sau de la Sfinţii Teodori din Iaşi ş.a.m.d.).

Un alt motiv decorativ care a cunoscut o mare răspîndire în întreaga artă europeană, dar cu precădere în perimetrul mediteranean şi pontic, este **vasul cu flori**, de origine orientală, una din ipostazele în care este figurat în artă, *„pomul vieţii"*. La noi, în perioada evului mediu, au circulat două tipuri ale acestui motiv şi anume, tipul elenistic şi tipul iranian, ambele fiind regăsite şi în arta altor popoare europene.

Tipul elenistic al vasului cu flori este reprezentat printr-un cantharos grecesc din care iese un butuc de viţă de vie pe care stau două păsări afrontate care ciugulesc boabe de struguri. La baza vasului se găsesc păsări sau diverse animale de pradă.

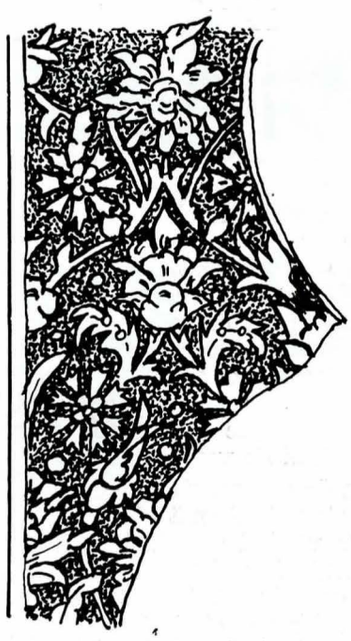

Fig. 36. Ornamente florale pe fondul unei icoane (Maler Baraschi, Isus Pantocrator, 1643).

https://biblioteca-digitala.ro

Tipul iranian al arborelui vieții apare sub forma unui copac cu rădăcina groasă, bifurcată, sau cu un gol la baza trunchiului simbolizînd izvorul. Și în acest caz copacul este păzit de păsări, animale sălbatice sau chiar de oameni.

Iconografia creștină a împrumutat aceste motive pe care le-a reprezentat fie în parte, fie în forme sincretice („Isus cu viță de vie", „Buna Vestire", „Arborele lui Ieseu" ș.a.m.d.). Vasul cu flori, ca variantă a *„pomului vieții"*, va reprezenta unul din motivele de largă circulație în arta românească a evului mediu, întîlnit cu o mare frecvență și în Moldova secolului al XVII-lea. Forma cea mai răspîndită în această perioadă este aceea a unui vas de aspect oriental în care este așezat un buchet de flori (de obicei în număr de cinci). Forma respectivă va fi întîlnită și în arta populară unde poate fi regăsită pînă în preajma epocii noastre, bineînțeles descărcată de valențele simbolice ale arhetipului. Arta moldovenească din secolul al XVII-lea va asimila acest motiv decorativ pe care-l vom găsi răspîndit în broderie, argintărie, sculptură decorativă în lemn sau în piatră ș.a.m.d. Frecvența cea mai mare va fi deținută însă de pietrele funerare, firesc dacă ne gîndim la semnificațiile simbolice ale ornamentului. În acest caz motivul apare, de regulă, sub forma unui vas cu două torți, de tipologie orientală, în care este așezat un buchet de flori, mai mult sau mai puțin stilizate, care adesea se ramifică și acoperă întreaga suprafață a lespezii. Așa apare pe lespedea lui Dabija Vodă aflată la Bîrnova, lîngă Iași (1688, fig. 26), sau aceea a mitropolitului Atanasie (1632) de la Bistrița-Neamț, sau a lui Lepădat Căpitanul (1684) aflată la Bogdana. Se poate lesne observa însă că în aceste cazuri (și nu mai la ele), motivul vasului cu flori capătă o dublă funcție ; valorii simbolice care, începînd chiar cu secolul al XVII-lea va înregistra un vizibil regres, i se va adăuga o importantă funcție decorativă, ce va deveni dominantă și care se ilustrează prin extinderea motivului vegetal pe întreaga suprafață a lespezii, ades chiar în detrimentul inscripției funerare. Vasul cu flori devine astfel un simplu pretext pentru realizarea unui decor sculptat amplu și bogat, pe măsura fanteziei pietrarului.

Moldova va cunoaște însă și un tip mixt al acestui motiv în care apar ambele variante, atît cea elenistică precum și cea iraniană. Un exemplu îl constituie piatra de mormînt a Mariei, fiica lui Dabija Vodă (1672), unde în centrul compoziției apare un vas mare cu flori, de tip elenistic, încadrat de alte două vase mai mici, iar lateral, de o parte și de alta a acestora, sînt amplasați doi chiparoși (varianta iraniană a motivului).

Broderia moldovenească din secolul al XVII-lea va prelua și ea acest motiv un exemplu cunoscut reprezentîndu-l broderia de la Trei Ierarhi din Iași, realizată în vremea lui Vasile Lupu, care redă scena Bunei Vestiri. Aici, în centrul piesei, constituind și axa sa de simetrie, este amplasat un frumos vas cu două torți în care se află un buchet mare de flori de crin și bujor (fig. 27). După cum s-a afirmat, motivul își va pierde destul de repede semnificațiile sale simbolice apărînd, chiar din prima jumătate a secolului al XVII-lea, ca simplu element decorativ. Așa îl întîlnim pe un orar dăruit de Vasile Lupu ctitoriei sale de la Trei Ierarhi din Iași (fig. 28) unde apare într-o interpretare foarte „modernă", forma vasului fiind sugerată de frunzele foarte elegant stilizate. Tot ca element decorativ apare, într-o interpretare asemănătoare, în dreptul frizelor cu ocnițe de la fațada Trei Ierarhilor (fig. 29) sau într-o formă mai rafinată, chiar în interiorul ocnițelor respective (fig. 30). Să reținem însă că printre primele exemple ale apariției acestui motiv în arta moldovenească a secolului al XVII-lea figurează decorul pictat pe exteriorul turlei de la biserica mănăstirii Secu (1608) unde el apare într-o vizibilă interpretare predominant decorativă.

Din cele expuse rezultă că vasul cu flori se adaugă motivelor decorative prezentate anterior care pot fi considerate ca ilustrative pentru arta moldovenească a secolului al XVII-lea. Acestor ornamente, care au fost prezentate grupat pe tipologii de motive, li se adaugă un bogat repertoriu de **ornamente vegetale** cărora artiștii moldoveni ai acestei perioade le dau interpretări particulare. Este știut că Moldova a manifestat încă din secolul al XV-lea o preferință deosebită pentru ornamentul vegetal dar, dacă pînă în secolul al XVII-lea el era transpus în forme stilizate, odată cu acest secol se constată tendința marcată de apropiere de motivul natural și de redare a acestuia cît mai fidel cu putință. Totodată, preferința epocii pentru aspectul bogat, fastuos al obiectelor va îndrepta creația artistică spre un pronunțat decorativism căruia ornamentele vegetale îi vor servi numeroase surse de inspirație. Printre motivele vegetale și florale întîlnite acum cu o mare frecvență se numără garofița, zambila, laleaua, bujorul, margareta, floarea de măcieș, răsura, feriga, frunza de stejar, alături de care apar o serie de plante exotice sau mediteraneene cum ar fi floarea de lotus, floarea și fructul de ananas sau de rodie, chiparoșii ș.a. În perioada de la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul celui următor, aceste motive mai apar dispuse în frize, ordonate de vrejuri împletite care stabilesc o ritmică liniară a motivului așa cum poate fi văzută la Sucevița (fig. 31), sau pe o icoană reprezentînd sfinți militari (cca 1600, fig. 32). Dar, încă de la începutul secolului al XVII-lea este vizibilă o schimbare de viziune artistică, ornamentele devenind ample, supuse altor principii decorative, într-o exprimare mai liberă și mai puțin densă. Amintim în acest sens decorul bogat al veșmintelor cu care apar îmbrăcați Ieremia și Simion Movilă în reprezentările lor de pe acoperămintele de mormînt de la Sucevița (1606 și, respectiv, 1608) unde flori mari de rodie alternînd cu bucheţele mici de flori dau acestora o deosebită notă de eleganță și bogăție. Același motiv, într-o tratare asemănătoare, se poate vedea pe piatra de mormînt a lui Grigorcea, aflată la Voroneț (1600, fig. 33). Vrejul meandric însoțit de flori sau frunze diverse se înscrie acum pe trasee sinuoase, constituite din curbe și contracurbe de influență barocă. Multe lucrări suportă o decorație exclusiv florală (cum este cazul unei broderii de la Trei Ierarhi) cu ornamente vizibil inspirate din natură, cele mai multe dintre ele fiind ușor de identificat. De asemenea ornamentele vegetale care decorează unele piese de argintărie (fig. 34 și 35) sau fondul aurit al unor icoane (fig. 36) atestă, pe de o parte, rafinamentul deosebit la care au ajuns artiștii secolului al XVII-lea, iar pe de altă parte, vizibilele preferințe pentru principiile compoziționale ale barocului, pătruns în Moldova prin intermediul Poloniei și Rusiei. Broderiile din vremea lui Vasile Lupu ilustrează convingător această schimbare în concepția decorativă a epocii, elementele vegetale, tot mai liber exprimate, deținînd ponderea în economia lucrărilor. Cele două dvere reprezentîndu-i pe Petru și Pavel constituie exemple de modul în care decorul vegetal a devenit precumpănitor față de elementele figurative, ambele personaje fiind redate într-un cîmp de flori (garofițe, zambile, răsură) și încadrate de un chenar lat vegetal, ca o ramă de tablou. De asemenea hainele, cu care sînt îmbrăcați Doamna Tudosca și fiul său Ioan, sînt brodate cu bucheţele de flori aruncate liber (fig. 37) nelipsind nici aici garoafele, floarea de scaiete, de răsură, boboci și frunze

Fig. 37. Bucheţele de flori, brodate pe costumul Doamnei Tudosca și al lui Ioan, soția și fiul lui Vasile Lupu.

https://biblioteca-digitala.ro

de crin etc. Este, desigur, o mare distanţă în ceea ce priveşte concepţia şi principiile decorative, între aceste lucrări şi broderiile care au fost realizate cu un secol mai înainte, tot în Moldova, aşa după cum există o deosebire de aceeaşi natură între concepţiile artistice ale Moldovei din veacul al XVII-lea şi cele ale veacului precedent. Spre a ilustra cît mai convingător acest lucru, am încercat să surprindem în tabelul ce urmează, pe baza criteriilor comparative, cîteva dintre trăsăturile care particularizează ornamentica moldovenească a secolului al XVI-lea paralel cu acelea ale ornamenticii din secolul al XVII-lea.

Referire la:	**Secolul al XVI-lea**	**Secolul al XVII-lea**
Tipul de ornament	Geometric sau abstract cu tendinţe de stilizare	Geometric, stilizat sau naturalist, cu tendinţe de individualizare.
Tehnică	Redare bidimensională, fără transpunerea volumelor; accent predominant grafic.	Tendinţă de transcriere a tridimensionalităţii şi de redare a volumelor, coexistînd cu reprezentările bidimensionale.
Motivele	De tradiţie bizantină şi gotică, alături de motive geometrice sau vegetale abstractizate. Domină geometricul.	De influenţă occidentală (barocă sau neoclasică), orientală şi de tradiţie locală, alături de motive geometrice sau vegetale şi florale foarte diverse, redate naturalist. Domină vegetalul.
Organizarea	Predominant lineară. Dispunere densă, cu motive de dimensiuni relativ reduse ce acoperă integral suprafeţele. Planul este dominant.	Extindere în suprafaţă. Dispunere amplă, lejeră, cu motive larg desfăşurate. Raport echilibrat între plin şi gol.
Ponderea în economia lucrărilor	Rol auxiliar (exceptînd sculptura), ornamentul redus la chenare, brîie, frize. Subordonat figurativului.	Rol important, constituind ades principalul element plastic. Echilibrat faţă de figurativ.

Fără a considera tema epuizată, am încercat în cele prezentate să oferim cîteva posibile criterii care să poată sta la baza studiului artei moldoveneşti a secolului al XVII-lea, plecînd de la realitatea că pentru arta medievală în general, ornamentul reprezintă unul din elementele dinamice, care asimilează, lesne şi fără îngrădiri erminice, mutaţiile de stil ale epocilor artistice.

SUMMARY

The authors purpose to set off a rather large group of ornamental motifs, the circulation of which was limited to the 17th cent, being peculiar to the art on the territory of Moldavia.

Starting from the fact that, at the end of the 16th cent. an ever more pronounced renewing tendency was felt (concerning both the structures and the plastic language) the premise of this renewal is to be found in the momentous mutations occurring at the level of the entire Moldavian society of the time : these mutations were felt on the ideology and in the life conceptions, in ethics, in mentalities and so on, as a reflex of the influences of European humanism. In this context, new ornamental elements made their appearance or older elements were turned to good account, thus constituting a repertory of motifs peculiar to the epoch under consideration. Among the ornaments of Byzantine tradition again present in the 17th cent. in Moldavia, the semi-plamette can be identified, in more stylised or simpler variants — and appearing very frequently in the ornaments on funerary stones. The braided frieze, which appeared in the architecture of Wallachia in the 16th cent. spread to the Moldavian art of the following century, almost becoming a characteristic element of the epoch. The motif of the twisted rope and of the double braiding is also frequent in this period, appearing in works belonging to various artistic genres. The ornamental casetoune present particularly in architecture belong to the category of specific elements of the art in 17th cent. Moldavia.

The period studied is characterized also by the presence of ornamental motifs of oriental influence, such as the motif of the fishscales, the arch in accolade or the three-cusped arch, the vase of flowers, an interpretation of the ,,tree of life", an ornament to be seen in embroideries, an silver ware, in ornamental sculpture in wood or stone, in painting, architecture and so on.

Besides this group of ornamental motifs there was a rich and very diverse repertory of vegetable elements, the epoch had a preference for motifs reproducing carnations, the fern, the hyacinth, the tulip, the peony the daisy, etc.

The authors underscore the fact that in the 17th cent. the interpretation of vegetable motifs was very similar to the natural representation and that, generally, speaking 17th cent. Moldavian art was characterized by a preference for decorative art, which accounts for the attention granted to the ornaments.

PICTURA PE LEMN DE LA JUMĂTATEA SECOLULUI AL XVII-LEA LA MONUMENTUL ISTORIC DIN COMUNA SÎMBUREŞTI, JUDEŢUL OLT

FLORIN ŞERBĂNESCU

Domnia lui Matei Basarab (1632—1654) se impune în istoria Ţării Româneşti ca o perioadă de stabilitate politică şi prosperitate, fiind cu îndreptăţire considerată o „epocă" distinctă, cu trăsături bine definite. Printre aspectele vieţii interne care conferă acestei „epoci" individualitatea sa caracteristică, un loc de frunte îl ocupă creaţia artistică şi activitatea culturală, beneficiare ale unui fertil cîmp de manifestare şi constituind împreună un fenomen de remarcabilă amploare, perpetuat timp de aproximativ încă două decenii după moartea bătrînului domn [1]. Explicaţia acestei persistenţe constă nu numai în

[1] Al. Efremov, *Icoane de la mijlocul secolului al XVII-lea din biserica Stelea-Tîrgovişte*, în ,,Buletinul Monumentelor Istorice", an. XLII, 1973, nr. 1, p. 53. Autorul extinde, din punctul de vedere cultural-artistic, ,,*epoca lui Matei Basarab*" pînă la moartea, în 1668, a mitropolitului Ştefan I, sau chiar pînă în 1678, anul înscăunării lui Şerban Cantacuzino.

https://biblioteca-digitala.ro

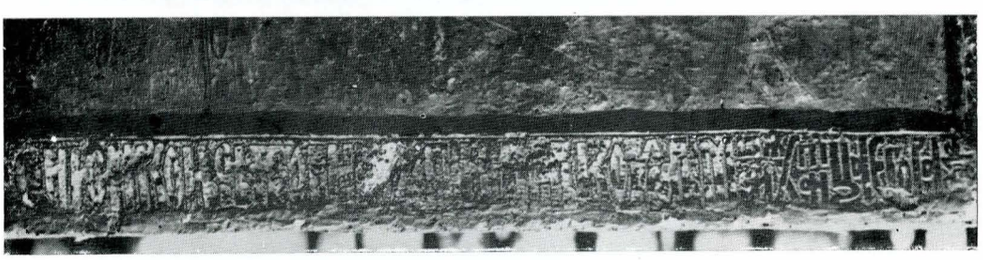

Fig. 1. Iisus Hristos Pantocrator.
Fig. 2. Inscripția de pe rama inferioară a cadrului icoanei Iisus Hristos Pantocrator.

Fără îndoială însă că, ceea ce caracterizează, prin excelență, pictura de icoane a *„epocii lui Matei Basarab"* este un al treilea stil, generic numit *„decorativ"*, definit, în principal, de împodobirea fondului și cadrului icoanelor cu bogate motive florale incizate, acoperite cu foiță de aur.

Provenit din Moldova, unde era practicat încă din secolul al XVI-lea [5], acest stil se afirmă în Țara Românească în prima jumătate a veacului următor, ajungînd în a doua parte a domniei lui Matei Basarab la o maximă înflorire. Fiind adoptat și consecvent reprezentat de către atelierul domnesc de zugrăvie din Tîrgoviște [6], el capătă în această perioadă o importanță de prim rang [7].

La cele trei stiluri amintite, se mai poate adăuga, în sfîrșit, o a patra tendință ce a putut fi depistată în arta meșterilor iconari ai epocii, aceea de obținere a originalității pe baza fuzionării unor elemente aparținînd stilului tradițional și celui decorativ [8].

În studiul de față ne vom referi la patru opere de artă inedite [9], aparținînd monumentului istoric din com. Sîmbureşti, jud. Olt. Comuna se află într-un loc pitoresc, pe valea rîului Cungra, între o serie de înălțimi împădurite din Podișul Cotmenei, la circa 21 km de Drăgășani și 57 km de Slatina, pe o deviere de la km 18 a șoselei în curs de modernizare Drăgășani-Poganu-Dobroteasa-Leleasca-Pitești.

Monumentul, avînd formă de navă, cu absidă poligonală, pridvor deschis adăugat și o singură turlă pe pronaos, a fost ridicat către mijlocul veacului al XVII-lea de către Marco Danovici din Sîmbureşti, unul din marii dregători ai lui Matei Basarab [10] și a fost pictat în anul 1829 *„cu toată osteneala și cu cheltuiala părintelui popa Ioan sîn popa Stoica"* [11]. El se află așezat în imediata vecinătate a ruinelor unui conac boieresc, căruia îi va fi servit, desigur, pe vremuri, ca lăcaș de cult [12].

climatul favorabil, de stabilitate, al unei cîrmuiri îndelungate, ci și în modul constant și activ în care Matei Basarab și mulți dintre marii săi dregători au patronat cultura și arta românească a vremii, împrejurare la care a venit să se adauge, ca un veritabil catalizator, sistemul relațiilor politice și culturale ale Țării Românești, cu numeroase punți de legătură în Europa centrală, sud-estică și răsăriteană.

Dezvoltîndu-se într-un context de o atare complexitate, efervescenta creație artistică a epocii [2] se distinge prin varietatea orientărilor, făcîndu-se resimțite, deși în proporții deosebite, elementul tradițional și cel nou afirmat, pe de o parte, elementul autohton și cel de influență externă, pe de altă parte.

Acesta este și cazul picturii pe lemn, care cunoaște coexistența mai multor stiluri sau a unor așa-numite „școli". În primul rînd, continuă pictura în stilul tradițional al secolului al XVI-lea care, fără să mai predomine, nu rămîne, totuși, lipsită de semnificație [3]. Interesantă este, în al doilea rînd, prezența unor influențe negeneralizate ale artei occidentale [4].

---

[2] Din punctul de vedere al picturii de icoane, intensitatea producției din perioada la care ne referim este de pus, între altele, și pe seama generalizării icoanostasului care ajunge să înlocuiască treptat tîmpla joasă de tip bizantin. Vezi în acest sens : *Istoria artelor plastice în România*, vol. II, Edit. Meridiane, București, 1970, p. 77.

[3] Al. Efremov, *art. cit.* p. 53. Vezi în același loc și nota nr. 1.

[4] *Ibidem.* Vezi în același loc și nota nr. 2.

[5] *Istoria artelor plastice în România*, vol. II, p. 77 ; Corina Nicolescu, *Icoane vechi românești*, ed. a II-a, Edit. Meridiane, București, 1973, p. 17.

[6] Al. Efremov, *art. cit.*, p. 53.

[7] *Istoria artelor plastice în România*, vol. II, p. 77 ; Corina Nicolescu *op. cit.*, p. 17.

[8] Al. Efremov, *art. cit.*, p. 53.

[9] Icoanele au mai fost doar generic și fugitiv amintite, pînă în prezent, de Victor Brătulescu în *Inscripții și însemnări din biserici și mînăstiri — Episcopia Rîmnic-Argeș*, în „Mitropolia Olteniei", an. XVIII, 1966, nr. 5—6, mai-iunie, p. 468. Nu le putem considera însă efectiv publicate, deoarece nu se face nici o descriere a lor, în afara observației juste că sînt „de factura celor de la Mînăstirea Arnota" și că sînt „împodobite cu rinsouri". Se dă traducerea românească a inscripției slavone de pe icoana „Iisus Hristos Pantocrator". Din contextul prezentării generice a monumentului, ca urmare a unei neatenții în interpretarea textului pisaniei, biserica și, implicit icoanele sînt datate complet eronat în 1829, sau, în ceea ce privește icoanele, în preajma acestui an.

[10] Prezentarea monumentului de la Sîmbureşti, datorită spațiului necesar și problematicii specifice, va face obiectul unui studiu aparte. Din cadrul bibliografiei aferente, menționăm aici : N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România, I, Țara Românească*, vol. II, M-Z, 1970, p. 578 ; I. Ionașcu, *Biserici, chipuri și documente din Olt*, vol. I, „Ramuri", Craiova, 1934, p. 100 ; Dan Pleșia, *O completare cu privire la Lupul Mehedințeanul* în „Mitropolia Olteniei", an. XVI, nr. 5—6, mai-iunie, 1964, p. 472 ; V. Brătulescu, *art. cit.*, p. 467—469. Am ajuns, față de existența unor deosebiri mari de datare, să plasăm ctitoria lui Marco Danovici către mijlocul veacului al XVII-lea, pe baza analizei riguroase a inscripțiilor pe care le prezintă monumentul, a documentelor referitoare la ctitor și a bibliografiei aferente pentru ca, în cele din urmă, însăși datarea relativ precisă a icoanelor din cadrul prezentului studiu să constituie o dovadă peremptorie a corectitudinii unei asemenea încadrări în timp.

[11] Textul pisaniei la V. Brătulescu, *art. cit.*, p. 468.

[12] Elucidarea incertitudinii ce plutește încă în jurul istoricului acestui conac ruinat ar putea fi înlesnită, în parte, prin săpături arheologice.

https://biblioteca-digitala.ro

Cele patru icoane împărătești, încastrate în firide speciale, săpate în registrul inferior al tîmplei de zid a monumentului, lucrată în stucatură, au fost găsite cu prilejul activității curente a comisiei Oficiului județean Olt pentru Patrimoniul Cultural Național de depistare și fișare a bunurilor susceptibile de a face parte din acest patrimoniu. Ele se încadrează în cel de-al treilea și cel mai important stil menționat mai sus, cel decorativ.

Prima icoană [13] (fig. 1) (98×72,5×4,5 cm), așezată în dreapta ușilor împărătești, reprezintă pe „*Iisus Hristos Pantocrator*", bust, aureolat, binecuvîntînd, cu Evanghelia pe brațul stîng. Poartă un chiton roșu-cinabru (vermillon), iar pe deasupra un himation verde-pămîntiu. Atît chitonul cît și himationul sînt tivite cu galoane decorative de aur, împodobite cu șiraguri de pietre prețioase. În concordanță cu întreaga ținută, de un calm olimpian, privirile sînt îndreptate înainte, trecînd dincolo de privitor cu o reală forță de sugestie. Figura, alterată în bună măsură de repictări ulterioare, cu barbă, mustăți și plete bogate, se prezintă în nuanțe de ocru-galben și brun.

Sus, în colțurile din stînga și dreapta, sînt pictați în medalioane, ca în orice compoziție „*Deisis*", Maica Domnului, respectiv Ioan Botezătorul, ca principali intercesori, amîndoi cu mîinile întinse spre Iisus, în semn de rugă. Maica Domnului poartă un maforion vișiniu (carmin) și o palla împodobită la gît și mînecuțe cu șiraguri de perle. În partea opusă, Înaintemergătorul e reprezentat în himation verde-pămîntiu. Pe rama superioară, într-un alt medalion, pe fond de aur, se află capul aureolat al lui Iisus.

Icoana poartă mai multe inscripții. În partea superioară, în două medalioane circulare continuate în două cartușe plasate în stînga și dreapta umerilor lui Hristos, se indică tipul iconografic al icoanei : „*Iisus Hristos Pantocrator*" [14]. Pe aureolă sînt incizate tradiționalele litere-simbol ale lui Iisus : 0ωN [15].

În sfîrșit, cea mai importantă inscripție se află încrustată pe partea inferioară a cadrului : „Сию иконь сьтвори ‹жу› пан Марько вел армаш и жупаница его Рада" în traducere : „Această icoană a făcut-o jupan Marco vel armaș și jupîneasa lui, Rada" [16] (fig. 2).

A doua icoană [17] (fig. 3) (96×71,5×3 cm), aflată în stînga ușilor împărătești, reprezintă pe *Maica Domnului cu pruncul*, în varianta iconografică „*Eleusa-Glykophilousa*" [18], în care cele două personaje, tandru apropiate, cu obrazurile alipite, au o expresie senină și oarecum visătoare. Din punctul de vedere tipologic, maniera de redare a personajelor contrazice inscripția de pe icoană : „*Maica Domnului Hodighitria*" [19] (Îndrumătoarea). Explicația acestei neconcordanțe constă în preferința recunoscută a meșterilor iconari din Țara Românească pentru tipul „Hodighitria ", care apare, de altfel, mult mai frecvent, comparativ cu variantele mai rare Eleusa și Glykophilousa [20].

Maica Domnului poartă un maforion roșu-cinabru (vermillon) tivit cu galon de aur, ornat cu un șirag de pietre prețioase. Pe frunte și pe umăr apar tradiționalele steluțe albe. Legătoarea capului, care abia se vede de sub maforion, e de un verde-pămîntiu. Pruncul, ținînd un rotulus în mîna stîngă, e îmbrăcat cu un chiton verde-pămîntiu cu blicuri albe, iar pe deasupra cu un himation brun deschis. Pe tunica sa apar iarăși galoanele decorative de aur cu pietre prețioase și perle. Figurile, realizate prin ovaluri frumos conturate, cu trăsături distinse, cu o seninătate caldă și învăluitoare, de o umană gingășie, izvorînd din priviri, sînt lucrate într-un ocru deschis, plin de lumină, în care s-a introdus alb. Nuanțele mai închise tind către brun. În aceleași tonuri sînt lucrate și mîinile, subtil și echilibrat ordonate și valorificate compozițional, a căror linie

Fig. 3. Icoana Maica Domnului cu pruncul.

Fig. 4. Icoana Sfîntul Nicolae.

[13] Nr. inv. = 50.
[14] « IC— XC. ⁊ Паньтократорь »
[15] O.ω.N. („Cel ce este").
[16] Inscripția e tradusă corect și de V. Brătulescu în *art. cit.*, p. 468.
[17] Nr. inv. = 54.
[18] Vezi Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1976, p. 195.
[19] «МР-Θѳ-ИѳОДИГИТРЇЕ»
[20] *Istoria artelor plastice în România*, vol. II, p. 76

https://biblioteca-digitala.ro

prelungă specifică impresionează prin eleganţă şi expresivitate. În colţul din stînga sus e reprezentat un înger zburînd, în tunică vişinie (carmin). Pe rama superioară, într-un medalion deteriorat, pe foiţă de aur, se distinge o scenă în care credem că putem recunoaşte pe Sf. Ilie în carul său.

Cea de-a treia icoană [21] (fig. 4) (97×70×4 cm), dispusă lateral stînga, înfăţişează pe Sfîntul Nicolae, bust, aureolat, binecuvîntînd, cu Evanghelia pe braţul stîng. E îmbrăcat în obişnuitul costum de arhiereu, cu un felon roşu-cinabru (vermillon) închis, bordat cu galon de aur şi pietre scumpe şi cu un omofor alb cu cruci negre valorat prin tente de ocru-galben şi verde-pămîntiu. Evanghelia este lucrată în ocru-auriu, verde de pămînt şi roşu-cinabru la literele de pe copertă. Ţinuta personajului e de un monumental statism. Această impresie este consolidată de figura alungită şi barba tăiată drept care tind să se înscrie într-un dreptunghi. Faţa e brăzdată de caracteristicile însemne ale bătrîneţii, supuse însă tipologiei iconografice tradiţionale, de o sintetică abstractizare şi de o regularitate perfectă ce accentuează monumentalitatea, prin intermediul proeminenţei lobilor şi cutelor frunţii, al arcadelor şi pomeţilor obrajilor. Gura, ale cărei colţuri sînt lăsate în jos prin mustăţile aduse, împreună cu bărbia şi nasul puternic conturate, întăresc, la rîndul lor, spiritul voluntar al bătrînului ierarh. Privirea, uşor impersonală, creează o senzaţie de detaşare superioară, în timp ce gestul de binecuvîntare al mîinii drepte capătă, prin desen şi dispunere, maximum de greutate. Figura şi mîinile sînt realizate în ocru-deschis şi brun, iar părul, barba şi mustăţile într-un alb-cenuşiu pus în tuşe subţiri şi regulate, valorate fin.

În cele două medalioane circulare de sus sînt reprezentaţi Iisus Hristos cu Evanghelia, în tunică violet şi himation verde-pămîntiu cu blicuri aurii, iar în dreapta, Maica Domnului cu omoforul, îmbrăcată în maforion roşu-cinabru. Medalionul de pe rama superioară reprezintă, pe foiţă de aur, după toate probabilităţile, tot pe Sf. Nicolae în poziţie orizontală, în timp ce numele său apare dispus mai jos, în cele două cartuşe laterale, constituind, de altfel, unica inscripţie a icoanei [22].

Ultima din cele patru icoane [23] (fig. 5) (97,5×72,5×4 cm), aşezată în extremitatea dreaptă a tîmplei, este, de fapt, icoana de hram şi reprezintă scena *„Adormirii Maicii Domnului"*. De data aceasta, este vorba de o compoziţie de ansamblu, în virtutea cerinţelor obişnuite ale temei, în care central e înfăţişată Maica Domnului, întinsă pe patul morţii, îmbrăcată în obişnuitul maforion roşu-cinabru (vermillon) şi într-o palla verde-pămîntie punctată cu alb. Deasupra patului se înalţă dominant Iisus Hristos în mandorlă, drapat în himation brun-violaceu închis peste chitonul roşu-cinabru. El poartă pe braţe un copil în scutece, reprezentînd sufletul Maicii Domnului. Mandorla e compusă din trei nuanţe de verde şi verde-negru, închise treptat spre centru, ceea ce creează, exclusiv pe baza calităţilor spaţiale ale culorilor simple specifice perspectivei cromatice, senzaţia de adîncime situînd şi impunînd persoana lui Iisus în faţa unei firide proprii, ca o prezenţă aparte, detaşată de cadrul înconjurător. Fără acest joc de ecrane, succesiv îndepărtate în tonalitate, prezenţa lui Iisus Hristos n-ar fi putut fi proiectată în faţă cu atîta pregnanţă, mai ales dacă ţinem seama de dominanta întunecată a veşmintelor sale. Roşul-cinabru al tunicii, ocrul deschis al figurii şi, mai cu seamă, ocrul-auriu al aureolei contribuie decisiv la evidenţierea personajului în cadrul ansamblului. Un rol asemănător îl au ocrul-auriu al aureolei, ocrul figurii şi roşul-cinabru al maforionului în cazul Maicii Domnului care se detaşează pe fondul întunecat al patului.

Celelalte personaje participante la scenă conturează ansamblul compoziţiei. Jos, arhanghelul Mihail, cu sabia ridicată, taie mîinile întinătorului Jehonias. Mai sus, simetric, în stînga şi dreapta năsăliei, cei doisprezece apostoli participă la ceremonie grupaţi cîte şase de fiecare parte. Deasupra lor, dispuşi tot simetric, se află doi ierarhi, iar lîngă ei, încadrîndu-l pe Hristos, doi îngeri purtînd făclii aprinse. Culorile dominante ale veşmintelor sînt : roşu-vermillon, brun şi verde-pămîntiu. Figurile personajelor, cu o predominanţă de ocru, deşi bine conturate şi atent individualizate, nu mai deţin importanţa pe care în mod legitim o avuseseră în cadrul celorlalte trei icoane de tip portretistic. Ele se subordonează în acest caz impresiei produse de compoziţia de ansamblu a scenei. Arhitectura orientală de fundal se prezintă în tonuri de roşu-vermillon, culoare care domină prin intensitatea şi dispunerea ei atmosfera întregii picturi. Mandorla lui Hristos este încununată de prezenţa unui heruvim. Medalionul de pe rama superioară reprezintă pe fond de aur înălţarea lui Hristos la cer, susţinut fiind de doi îngeri şi asistat de apostoli.

Inscripţia cuprinsă în cele două cartuşe de la partea superioară menţionează în limba slavă tema icoanei [24].

Dincolo de caracteristicile lor particulare, reieşite, în parte, prin prezentarea de mai sus, analiza plastică a celor patru opere de artă scoate în evidenţă o serie de similitudini în ce priveşte tehnica şi stilul de execuţie, care dau certitudinea executării lor în aceeaşi perioadă, în acelaşi atelier şi, chiar mai mult, de către unul şi acelaşi artist.

Astfel, panourile-suport ale picturilor sînt toate din lemn de tei, dintr-un singur blat [25]. Ele au aproximativ aceleaşi dimensiuni şi sînt întărite pe spate cu cîte două traverse semiîngropate, cu relief înalt [26]. Panourile au fost cioplite pe spate, fără a fi perfect nivelate, în timp ce pe faţă ele au fost degajate în partea centrală pe o adîncime de circa un centimetru, lăsîndu-se la nivelul iniţial numai cadrul marginal. Din grosimea lemnului au fost scoase în evidenţă aureolele personajelor principale din icoanele-portret.

Pe faţa panourilor s-a aplicat apoi un strat general de grund, mai gros, pe care s-a pensulat un strat intermediar, orange. Fondul general, aureolele în relief, cadrul marginal, cartuşele cu inscripţii şi, în parte, medalioanele au fost în cele din urmă acoperite cu foiţă de aur, incizîndu-se în „méplat", într-o tehnică ce impresionează prin măiestria execuţiei, frumoase motive vegetale de inspiraţie orientală. Restul suprafeţei, rezervat reprezentării propriuzise a personajelor, a fost pictat în tempera.

Spaţiul plastic în care ne introduce cadrul marginal este dominat de tendinţa spre bidimensional, spre plan, deşi nu lipsesc unele orientări spre tridimensional, adică spre sugerarea profunzimii.

În ceea ce priveşte gama cromatică, deşi din acest punct de vedere circumspecţia este neapărat necesară, existînd indicii certe în privinţa unor intervenţii ulterioare, putem spune, referindu-ne la aspectul actual al icoanelor, că tonurile de culoare utilizate masiv sînt trei : roşul-cinabru (vermillon), brunurile de siennă naturală şi verdele-pămîntiu (terra verde). Acestea, alături de fondul de aur, alături de ocrul carnaţiei şi sporadicele apariţii ale carminului, violetului, negrului şi albului formează o gamă coloristică restrînsă, dar care, tocmai printr-o asemenea calitate, datorită unei fericite repartizări, nu frizează monotonia sau dezechilibrul, ci armonia şi unitatea deplină, atît a fiecărei icoane în parte, cît şi a ansamblului tuturor celor patru opere de artă.

Este revelator modul în care pictura capătă vioiciune prin repartizarea pe o suprafaţă destul de mare a roşului-cinabru (locul II, după fondul de aur, la icoanele-portret şi locul I la icoana de hram), pentru a-i echilibra apoi intensitatea prin zonele mai restrînse ale celorlalte culori, în special terne. Foiţa de aur are o dublă acţiune : pe de o parte, ea îngăduie evidenţierea cinabrului, iar pe de alta, îl domoleşte.

---

[21] Nr. inv. = 56

[22] „СТЫ Николае"

[23] Nr. inv. = 55

[24] Вспенїе вѯогороди ць („Adormirea Născătoarei de Dumnezeu").

[25] Icoana *Iisus Hristos Pantocrator* are un mic adaos pe verticală, în partea dreaptă.

[26] La icoana *Sf. Nicolae* traversa superioară lipseşte din locaşul ei.

https://biblioteca-digitala.ro

Din alt punct de vedere, se observă la toate operele inclusiv la icoana de hram, unde însă compensaţiile se realizează în virtutea compoziţiei prin suprafeţe mai mici de culoare — repartizarea planului I culorilor terne, planului II roşului-cinabru şi planului III fundalului, adică foiţei de aur. Pe baza calităţilor spaţiale ale culorilor (roşul vine în faţă, culorile terne se retrag, iar întregul ansamblu se contopeşte pe fundal), se realizează acea preţioasă senzaţie de tot unitar, armonios închegat, înscris într-un plan unic, acela al operei de artă în ansamblu.

Supunîndu-se rigorilor perspectivei cromatice şi modalităţii sale de transpunere prin aşa-numitul procedeu al „decorării", culorile sînt aplicate ton pe ton, în straturi relativ puţine, ceea ce produce pe alocuri treceri destul de bruşte de la umbră la lumină. Cel mai caracteristic exemplu, de o reală forţă expresivă, este obrazul Maicii Domnului din reprezentarea sa cu pruncul, obraz puternic conturat pornind de la bărbie, urcînd spre arcada ochiului şi coborînd apoi din nou pe linia nasului şi a gurii. Acolo unde carnaţia, şi numai ea, este uşor valorată în profunzime, faptul e deîndată temperat, compensat şi dominat de aplicarea culorii pe veşminte în pete mari, în mod uniform, ca şi de folosirea liniilor desenului, uşor îngroşate, pentru însoţirea contururilor şi pentru marcarea cutelor îmbrăcăminţii.

Pe de altă parte, în sprijinul sugestiei de profunzime se situează fondul incizat în „méplat", aureolele în relief făcînd corp aparte, dar împlinind decisiv compoziţia şi acel uşor relief al formelor personajelor, rezultat, se pare, în urma unei mai consistente aplicaţii de grund, modelat apoi discret cu ocazia trasării contururilor [27].

În urma acestor acţiuni reciproce compensatorii, care au aspectul unei secrete sumări algebrice şi care invită ochiul la o privire activă, în permanentă translaţie, elementele susţinînd spaţiul cu două dimensiuni au totuşi rolul dominant.

Compoziţia celor trei icoane-portret se bazează pe echilibrarea suprafeţelor pictate cu acelea ocupate de fondul floral incizat şi aurit, atît ca suprafaţă efectiv-ocupată, cît şi ca manieră de dispunere. Un rol activ îl au, din acest punct de vedere, medalioanele de pe icoanele cu Iisus Hristos şi Sfîntul Nicolae, îngerul de pe icoana Maicii Domnului cu pruncul ca şi aureolele în relief. În cazul icoanei de hram, se remarcă o riguroasă şi simetrică grupare a personajelor în funcţie de centrul dominat de Iisus Hristos şi Maica Domnului.

În ceea ce priveşte construcţia, avem de-a face cu trei scheme distincte prezentînd elemente întîlnite în parte şi la alte icoane de acelaşi tip. Prima schemă priveşte icoanele *Iisus Hristos* şi *Sfîntul Nicolae* şi constă din două triunghiuri inverse, cel de jos, cuprinzînd bustul, fiind mai mare. În plus, se impune o linie verticală, de echilibru, trecînd prin centru, chiar prin punctul de atingere a triunghiurilor şi o linie orizontală, de stabilitate, perpendiculară pe prima, trecînd prin acelaşi punct la nivelul cartuşelor cu inscripţii.

Icoana *Maica Domnului cu pruncul* se structurează pe baza unui raport foarte interesant de oblice. O primă linie uneşte umărul stîng al Maicii Domnului cu figura ei, trecînd prin centrul cercurilor ce desemnează aureolele celor două personaje. Figura lui Iisus este deci, implicit, situată pe traiectul acestei linii. O altă oblică, perpendiculară pe prima, o întretaie pe aceasta în centrul cercului aureolei Maicii Domnului, pornind de la umărul ei drept. A treia oblică uneşte umărul drept al Fecioarei, mai ridicat, cu cel stîng. Cele trei linii formează un triunghi pe care l-am putea denumi *„al maximei atenţii"* solicitată privitorului, întrucît cuprinde elementele fundamentale ale compoziţiei. Un alt triunghi care încadrează aceste elemente într-un mod diferit este creat prin unirea mîinilor Maicii Domnului cu centrul figurii sale. În sfîrşit, o ultimă oblică porneşte de la umărul stîng al Fecioarei, trece tangentă la aureola sa şi sfîrşeşte în colţul din stînga sus, trecînd prin înger.

[27] Mai evident apare acest aspect la icoana *Maica Domnului cu pruncul*.

Fig. 5. Icoana Adormirea Maicii Domnului.

Fig. 6. Icoana Sfîntul Nicolae de la Mănăstirea Arnota, lucrată de Stroe din Tîrgovişte în 1644.

https://biblioteca-digitala.ro

Icoana *Adormirea Maicii Domnului* se bazează, prin excelenţă, pe dreptunghiuri, create prin intersectarea limitelor a patru registre orizontale cu trei verticale. Dreptunghiurile create prin intersectarea registrelor doi şi trei orizontale cu al doilea vertical reprezintă centrul compoziţiei, cuprinzînd pe Iisus şi pe Maica Domnului, ele fiind completate de un triunghi ce are ca bază marginea inferioară a năsăliei, iar ca vîrf pe acela al mandorlei lui Hristos.

În ceea ce priveşte problema esenţială a datării şi paternităţii artistice a celor patru opere de artă, aceasta trebuie rezolvată pornindu-se de la observarea atentă a stilului în care ele sînt lucrate. Aşa după cum am arătat mai sus, se impune, în primul rînd, unitatea lor de execuţie. Fondul incizat cu motive vegetale şi acoperit cu foiţă de aur prezintă identităţi certe în privinţa modului dens de acoperire a suprafeţei, în privinţa naturii elementelor decorative (rozete, flori, frunze, vrejuri) şi, mai ales esenţial, în privinţa manierei de stilizare. Caracterul literelor, al cartuşelor cu inscripţii şi al medalioanelor este, la rîndul său, acelaşi. Foarte importantă este, de asemenea, unitatea vădită a tehnicii picturale, constînd în folosirea aceloraşi tonuri de culoare, dispuse într-o manieră identică, în condiţiile unei tratări asemănătoare a mîinilor, figurilor şi veşmintelor [28]. Diferenţele care apar din acest punct de vedere sînt datorate în chip evident exclusiv cerinţelor compoziţiei sau ale canoanelor iconografice tradiţionale, [29] cît şi intervenţiilor ulterioare care au alterat, în mai mică sau în mai mare măsură, aspectul original al picturii. Se mai pot menţiona asemănările privitoare la esenţa şi dimensiunile panourilor de lemn, la modul lor de prelucrare, la felul în care s-a realizat preparaţia suporturilor.

În aceste condiţii, concluzia s-a impus de la sine: icoanele au fost lucrate în aceeaşi perioadă, în acelaşi atelier şi de către acelaşi meşter.

Pornind de aici, prin raportare la specificul iconografiei româneşti din diferite epoci şi şcoli, se poate afirma că ne aflăm în faţa unor opere de artă caracteristice epocii lui Matei Basarab, ce provin chiar din atelierul domnesc. Dovada acestei realităţi ne-o oferă compararea icoanelor de la Sîmbureşti cu cele de la **Mănăstirea Arnota-Vîlcea** aflate în prezent la **Muzeul de artă al R.S. România,** despre care se ştie că au fost lucrate de *zugravul Stroe* din Tîrgovişte şi că au fost dăruite mănăstirii de însuşi *Matei Basarab* [30]. Una din aceste icoane (fig. 6) reprezintă pe *Sf. Nicolae* şi datează din anul 1644 [31].

Faţă de această icoană, operele de artă de la Sîmbureşti prezintă o serie de deosebiri în privinţa fondului incizat, mai aerat şi mai stîngaci lucrat în cea de la Arnota. Alte deosebiri privesc modul de tratare a personajelor în desen şi drapajul vestimentaţiei, aspect care se evidenţiază mai uşor comparînd cele două reprezentări ale *Sf. Nicolae*. Avem, evident, de-a face cu două variante distincte ale tipului iconografic tradiţional.

Pe de altă parte însă, constatăm existenţa unor pregnante asemănări ce converg spre acelaşi stil decorativ al atelierului domnesc al lui Matei Basarab, menţionat în prima parte a studiului. Aceste asemănări se referă la aplicarea aceleiaşi tehnici, ce a dus prin degajarea parţială a panoului în partea centrală, la apariţia cadrului marginal mai înalt şi a aureolelor în relief. Motivele decorative incizate apoi în grosimea grundului şi acoperite cu foiţă de aur sînt identice şi stilizate asemănător, însă cu o mai mare îndemînare în cazul icoanelor de la Sîmbureşti. Sînt de observat în sensul acesta rozetele şi florile din cîmpul central, alternanţa floare-frunză crestată ce apare pe cadrul marginal, caracterul identic al cartuşelor cu inscripţii şi chiar al bordurii medalioanelor, deşi, din punctul de vedere al formei, ele diferă.

[28] Referitor la veşminte, a se observa galoanele decorative identice, mînecuţele, execuţia drapajului.

[29] Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 29, Nr. 30. Vezi Pl. 46.

[30] *Ibidem.* Vezi şi V. Drăghiceanu, *Comunicări. Pictorii lui Matei Basarab la Arnota-Vîlcea,* în ,,Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", XXII, 1929, p. 138.

[31] *Ibidem.*

Ne aflăm în faţa unui stil bine individualizat ce marchează tranziţia între pictura de veche tradiţie a secolului al XVI-lea [32] şi pictura epocii brâncoveneşti [33]. Aceasta din urmă pierde vechea monumentalitate, liniaritatea sintetică, abstractizată şi expresivitatea chipurilor, modelate fin prin mai multe straturi de culoare. Trupurile şi chipurile personajelor se micşorează de multe ori, pentru a face loc unor încărcate elemente exterioare, de decor, cum este tronul împărătesc. Acesta, împreună cu vestimentaţia, este bogat ornamentat într-o manieră ce denotă o influenţă barocă. Gama cromatică, altădată restrînsă, se diversifică acum mai mult, coloritul căpătînd o vie strălucire, în timp ce umbra şi lumina sînt dispuse de multe ori artificial, în straturi puţine, generînd uneori contraste puternice, în detrimentul modeleului tradiţional.

Între aceste orientări majore ale picturii de icoane din sec. XVI—XVII, atelierul domnesc al lui Matei Basarab se exprimă într-un stil ce anunţă cu vigoare, în special prin accentul pus pe latura decorativă, pictura epocii brâncoveneşti. Abordarea acestui stil, cu bogata sa ornamentaţie de motive vegetale incizate, reprezintă un fenomen artistic specific care, deşi apărut sub înrîurirea artei moldoveneşti şi, indirect, a altarelor occidentale sculptate [34], a căpătat în cadrul artei din Ţara Românească un statut semnificativ, de sine stătător. Icoanele de la Sîmbureşti, lucrate neîndoielnic de către un meşter din cadrul atelierului domnesc al lui Matei Basarab, întregesc, în chip armonios, cunoştinţele noastre despre pictura practicată în Ţara Românească spre jumătatea veacului al XVII-lea şi constituie, prin fineţea lucrăturii, opere de o inestimabilă valoare artistică. Ceea ce ne rămîne deocamdată necunoscut este numele iscusitului artist care le-a realizat, întrucît deosebirile menţionate faţă de icoana de la Arnota ne îndreptăţesc să credem că ar fi imprudent, cel puţin în actualul stadiu al cercetărilor, să le punem pe seama aceluiaşi Stroe din Tîrgovişte [35].

În cele ce urmează vom încerca să precizăm, pe cît posibil, anii între care icoanele de la Sîmbureşti au putut fi lucrate, punct al discuţiei în care intervine decisiv şi clarificator inscripţia menţionată de pe icoana lui Iisus Hristos Pantocrator: *„Această icoană a făcut-o jupan Marco vel armaş şi jupîneasa lui, Rada"*. În ceea ce-l priveşte pe acest Marco, îl vom căuta, ţinînd seama de încadrarea stilistică a operelor de artă prezentate, în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Vom găsi un mare armaş Marco chiar din Sîmbureşti-Olt [36] deţinînd această dregătorie spre finele domniei lui Matei Basarab [37]. Trecuse

[32] Corina Nicolescu, *op. cit.* p. 16—17.

[33] *Istoria Artelor Plastice în România,* vol. II, p. 77—78; Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 17; Al. Efremov, *art. cit.*, p. 55

[34] Corina Nicolescu, *op. cit.* p. 17

[35] Cu simplu titlu de ipoteză, menţionăm că icoanele de la Sîmbureşti fiind, după cum se va vedea în continuare, posterioare cu cîţiva ani celor de la Arnota, zugravul Stroe ar fi avut, poate, răgazul necesar perfecţionării tehnicii sale şi ar putea, într-o asemenea ipoteză, să fie autorul celor patru icoane prezentate în studiul de faţă. La fel de posibilă, dacă nu chiar mai demnă de crezare, este situaţia de a avea în faţă operele altui meşter, mai iscusit, cel puţin în ce priveşte incizarea motivelor vegetale în stratul de grund, decît Stroe din Tîrgovişte.

[36] I. Ionaşcu, *op. cit*, p. 100; Dan Pleşia. *art. cit.* p. 472 Nota nr. 12.

[37] I. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 100. Nu se poate admite afirmaţia lui C. Petrescu (*O biserică istorică în judeţul Olt,* în ,,Episcopia Argeş", 1930, Nr. 12, p. 25), care crede că marele armaş Marco, ctitorul lăcaşului de la Sîmbureşti, este un căpitan al lui Mihai Viteazul. Dincolo de imposibilitatea ca nişte icoane de factura celor de la Sîmbureşti să fi putut fi lucrate la sfîrşitul secolului al XVI-lea sau la începutul secolului al XVII-lea, trebuie avut în vedere faptul că Marco Danovici, comanditarul lor, şi-a început cariera politică în al treilea deceniu al veacului al XVII-lea ca postelnic şi logofăt şi a ajuns la dregătoriile de mare paharnic şi mare armaş abia după 1640. În vremea lui Mihai Viteazul el abia s-ar fi putut naşte, fiind, de altfel, nepot de fiică al lui Dan, mare vistier în 1592, apoi mare logofăt şi mare vornic în 1601—1602 (vezi: ,,*Studii şi materiale de istorie medie,* vol. IV, 1960, p. 568, 570, 573 şi Dan Pleşia, *art. cit.*, p. 472, nota nr. 6). Prin 1631—1632, Marco, pe atunci logofăt, abia se însura (,,Documenta Romaniae Historica, B. Ţara Românească", vol. XXIII, Bucureşti, 1969, Doc. 309, p. 491, din 6 ian. 1632). Această ştire însă se poate referi şi la un alt Marco logofăt, decît cel din Sîmbureşti (vezi ,,Documenta Romaniae Historica, B. Ţara Românească", vol. XXII, 1969, Doc. 32, p. 55 din 6 martie 1628).

Pe de altă parte, după cum s-a mai arătat, este eronată şi formularea lui V. Brătulescu (*art. cit.*, p. 467) că ,,*Biserica a fost zidită în anul 1829 de marele armaş Marco*", întrucît autorul confundă evident data zidirii bisericii cu data pictării ei.

https://biblioteca-digitala.ro

mai înainte prin rangurile de postelnic și logofăt [38]. Între 24 dec. 1641 și 22 dec. 1643, documentele îl menționează ajuns la dregătoria de mare paharnic [39]. Din 2 ian. 1644 și pînă la 18 apr. 1650 apare ca mare paharnic Drăgușin Deleanu [40]. Marco Danovici din Sîmbureşti, numit „Danovici" după bunicul său, Dan vistierul, logofătul și vornicul [41], nu a fost făcut, după toate probabilitățile, mare armaș imediat după ce a fost înlocuit din dregătoria de mare paharnic. De altfel, la 23 aprilie 1645, figura ca mare armaș un anume Ivașcu Ceparu, fiul lui Stanciu logofăt [42].

Pentru prima dată l-am aflat mare armaș pe Marco Danovici într-un document inedit din 23 aprilie 1646 [43]. El mai apare ca atare în 1647, 1648 și 1649 [44]. Un alt document din 15 ianuarie 1652 dovedește că la acea dată Marco murise [45], fapt ce se va fi petrecut în 1650 sau 1651, pentru că anul 1652 abia începuse, iar analiza internă a documentului menționat arată că nu e vorba de o moarte prea recentă.

Toate aceste știri coroborate duc la concluzia că icoanele de la Sîmbureşti au putut fi lucrate între anii 1646—1650 (sau 1651), adică atunci cînd comanditarul lor era mare armaș, așa cum îl menționează inscripția de pe icoana Pantocratorului.

O constatare se impune, în aceste condiții, cu evidență: datele furnizate de analiza documentelor coincid întru totul cu acelea rezultate din analiza plastică comparatorie și le completează fără forțări de interpretare. Într-adevăr, nimic mai firesc decît ca un mare dregător al lui Matei Basarab, aflat frecvent la curtea domnească din Tîrgoviște, să fi comandat atelierului de aici cele patru icoane pentru biserica pe care a ctitorit-o la Sîmbureşti. Deocamdată, certitudinile noastre se opresc aici.

Ceea ce se impune în momentul de față, cu stringență, este restaurarea și conservarea atentă și neîntîrziată a acestor valoroase opere de artă într-un laborator specializat. Această acțiune, dincolo de posibilitatea de a îmbogăți cu noi elemente cunoștințele noastre actuale, trebuie să ducă la apropierea cît mai mult a picturii și a fondului aurit de aspectul lor inițial, concomitent cu efectuarea unui eficient tratament de conservare.

Așa cum se prezintă în momentul de față, icoanele sînt puternic atacate de carii activi, în special pe spate, unde prezintă numeroase găuri de zbor. Panourile de lemn au pierdut din această cauză simțitor în greutate, ele căpătînd o structură buretoasă ce avansează și prezintă pericolul dezintegrării, deja manifestat la colțuri.

Pe de altă parte, pictura a suferit o serie de intervenții ulterioare, mai mult sau mai puțin pregnante, care au alterat aspectul inițial al operelor. Din punctul de vedere cromatic, trebuie să spunem că foarte rar putem avea garanția de a ne fi referit la tonurile strict originale. Acesta este, de pildă, cazul îngerului din icoana *Maicii Domnului cu pruncul* care, alături de unele din celelalte personaje plasate în medalioane, pare a reprezenta mai fidel specificul stilului de lucru al meșterului din atelierul lui Matei Basarab. Dacă desenul inițial a fost, în genere, mai mult respectat de către restauratorii ocazionali, cum este cazul ultimelor trei icoane prezentate, icoana lui *Iisus Hristos* vădește o alterare mai profundă a figurii și a drapajului vestimentației. Încercarea restauratorilor neavizați de a lumina aspectul picturii a dus și la deteriorarea stratului de verni protector, menținut mai bine numai pe cadrele marginale, unde a căpătat o culoare întunecată. Acest fapt poate fi explicat fie prin interesul celor ce au intervenit numai pentru partea centrală a operelor, fie prin posibilitatea ca acestea să fi fost așezate anterior într-o altă tîmplă, poate de lemn, cu locașuri mai înguste, care au ascuns marginile. Cele două variante posibile se pot, de altfel, conjuga.

În multe locuri, în afara stratului de verni, s-a desprins și foița de aur, ajungîndu-se la stratul intermediar orange sau chiar la grund.

Față de toate acestea, trebuie să spunem că pictura și fondul celor patru icoane se prezintă, totuși, într-o stare de conservare acceptabilă, în măsură să ofere, la o restaurare științifică atentă, rezultate dintre cele mai spectaculoase.

Laboratorul de restaurare este deci cel chemat să fie expresia grijii și interesului nostru pentru aceste opere de mare valoare artistică, piese de o deosebită însemnătate ale patrimoniului cultural național.

---

[38] Marco Danovici-postelnic, frate cu Tatul logofăt: „Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească", vol. XXI, București, 1965, Doc. 193, p. 335, din 3 martie 1627.

Marco Danovici-logofăt: „Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească", vol. XXIV, București, 1974, Doc. 380, p. 504, din 11 septembrie 1634. „*Idem*", Doc. 400, p. 531—532, din 31 oct. 1634, *Idem*, Doc. 168, p. 221—222, din 26 nov. 1633; Dir. Gen. a Arhivelor Statului, Mitropolia Țării Românești, CXXXIV/2; mss. 129, din 6 mai 1636; St. Grecianu, *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, vol. II, București, 1916, p. 7—9, Doc. din 2 iunie 1639; *Idem*, p. 9—11, Doc. din 10 martie 1641; *Idem*, p. 293, Doc. din 28 iulie 1639; *Idem*, p. 434, Doc. din 2 decembrie 1641; Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. X, *Acte și scrisori, 1637—1660*, București, Impr. Națională, 1938, Doc. 9, p. 12 (3 nov. 1637); Doc. 19, p. 34 (1 sept. 1638); Doc. 40, p. 72 (10 mai 1640).

[39] Marco Danovici — mare paharnic: „Studii și materiale de istorie medie", vol. IV, p. 579; St. Grecianu, *op. cit.*, p. 11—12, Doc. din 24 apr. 1642; I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 94, 100; Dan Pleșia, *art. cit.*, p. 472.

[40] Studii și materiale de istorie medie, vol. IV, p. 579, I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 94, 100. Autorul opinează că Drăgușin Deleanu era mare paharnic încă la sfîrșitul anului 1643. (Doc. 2 dec. 1643 p. 94, nota 2)

[41] Dan Pleșia, *art. cit.*, p. 472

[42] I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 57

[43] Marco Danovici — mare armaș: Dir. Gen. a Arhivelor Statului, Episcopia Buzău, XVII/6 (Vezi și XVII/7, Doc. din 28 nov. 1646

[44] Marco Danovici — mare armaș: Dir. Gen. a Arhivelor Statului, Episcopia Buzău, XVII/8, Doc. din 4 ian. 1647; I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 100; St. Grecianu, *op. cit.*, p. 328—329, Doc. din 30 martie 1649; Vezi, și pisania de la biserica Mărcuța în „Inscripțiile medievale ale României Orașul București", vol. I, 1395—1800, Edit. Academiei R.S.R., București, 1965, p. 276.

[45] Despre moartea lui Marco— mare armaș: Bibl. Acad. R. S. România, *Doc.* LXXVI — 18 d.: „... *Dar la urmă cînd au fost acum în zilele domniei mele, după moartea lui Marcu armașul...*" Vezi și I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 100; St. Grecianu, *op. cit.*, p. 365.

SUMMARY

The author presents four newly discovered icons found within the historic monument from Sîmbureşti commune (Olt district) built towards the middle of the XVII-th century by the great provost marshal Marco Danovici.

The four works of art were made, as the comparative plastic analysis and the study of the documents from that epoch are demonstrating, between 1646—1650 (1651) in the studio of Matei Basarab's court (1632—1654) by a master whose name still remains unknown. They were ordered and donated to the Sîmbureşti church by the founder himself.

The icons, representing Jesus Christ, the Virgin with the baby, Saint Nicholas, and the Assumption of the Virgin are painted in a generic style called "decorative", characteristic for Matei Basarab's studio; the main distinctive note of this style is the decoration of the background, of the picture frame with rich vegetal motifs obtained by incision and covered by gold leaves. The style is taken over from Moldavia where it was practised since the end of the XVI-th century but acquires in Wallachia a particular independent significance and importance.

The precarious condition of the icons requires their restauration without delay in a specialized laboratory.

https://biblioteca-digitala.ro

LOCUINȚA ȚĂRĂNEASCĂ DE PE VALEA INFERIOARĂ A MOTRULUI

MARCELA BRATILOVEANU-POPILIAN

Locuința țărănească prezintă o mare diversitate de forme, întîlnite în timp și spațiu, dar care, în ansamblul elementelor esențiale, constituie o puternică unitate. Circulația cu precădere pe cursul rîurilor, unde din vechime s-a dezvoltat o intensă viață economică și socială, a înlesnit constituirea unor tipuri de locuințe caracteristice la un moment dat, și care reflectă nivelul de cultură și de civilizație atins de populație, ocupațiile, tendințele de dezvoltare, curentele la modă, influențele suferite etc.

Așezată în vestul Piemontului Getic, valea inferioară a Motrului prezintă, din punct de vedere arhitectonic, aspecte deosebit de interesante, cu ajutorul cărora se poate încerca și o delimitare a ariilor de cultură materială populară ale Olteniei de nord. Sub aspectul locuinței vechi și noi, zona are un caracter unitar, manifestat de-a lungul vremii, și care reflectă o comunitate străveche de viață economică și socială, desfășurată într-un mediu asemănător. Diferențierile, mai ales de detaliu, privesc în special elevația, unele elemente de plan complementar, care, pe alocuri, există într-o măsură mai mare sau mai mică.

Spre deosebire de valea superioară a Motrului denumită popular munte, și care prezintă elemente comune cu zona limitrofă gorjeană, valea inferioară a Motrului înscrisă în cadrul unei zone mai largi, denumită popular țară [1], formează o microzonă etnografică în care intră tot centrul Mehedinților și în special așezările din Piemontul Getic, întinzîndu-se și în Doljul de nord. Etnografic, locuința de aici se încadrează în aria construcțiilor tradiționale situate la suprafața solului, a căror limită sudică o constituie Cîmpia Română [2].

În timp, locuința țărănească de pe valea inferioară a Motrului a cunoscut o evoluție determinată de condițiile istorice, economice și sociale, realizîndu-se tipuri bine constituite, caracteristice unor anumite perioade de timp. Totodată, materialele de construcție și tehnicile s-au schimbat mereu contribuind alături de elementele de plan la cristalizarea unor forme de locuință corespunzătoare funcțiilor economice ale gospodăriei.

Materialul și tehnica de construcție

Cea mai mare întrebuințare a cunoscut lemnul, folosit din vechime pentru ridicarea întregii clădiri, de la temelie pînă la acoperiș. Alături de lemn a fost utilizată cărămida, relativ timpuriu, din a doua jumătate a secolului trecut, desigur, într-o măsură destul de scăzută.

Înlocuirea lemnului cu cărămida s-a făcut treptat, ca formă intermediară cunoscîndu-se combinarea celor două materiale pentru ridicarea pereților casei, întîlnită în zona de vărsare a Motrului. Piatra a fost utilizată în mică măsură, și în special pentru ridicarea temeliilor. Cu toate că s-au păstrat și au rămas viabile vreme îndelungată unele elemente tradiționale, valea inferioară a Motrului, spre deosebire de cea superioară, și de întreaga zonă de nord a Olteniei, prezintă o etapă mai nouă, aici inovațiile, atît în materialul de construcție cît și în tehnică, petrecîndu-se mai devreme.

Sfîrșitul secolului al XIX-lea a marcat introducerea unor produse de fabrică, utilizate în special pentru acoperiș, cum ar fi tabla sau țigla; de asemenea, după primul război mondial, o foarte mare răspîndire cunoaște cărămida. De fapt în anul 1920 se deschide la Strehaia o fabrică de cărămidă care acoperea, în bună măsură, nevoile tot mai crescute din zonă. A doua jumătate a secolului nostru marchează o etapă nouă în construcția de locuințe, manifestată prin înlocuirea vechilor materiale de construcții, evoluția planurilor etc. Se generalizează cărămida și țigla și se introduce cimentul sau betonul, folosit aproape în exclusivitate pentru ridicarea temeliilor.

Materialele utilizate pentru ridicarea temeliilor sînt piatra, lemnul, cărămida și, mai nou, cimentul sau betonul. În timp a existat o mare variație în ceea ce privește construcția temeliilor, înălțimea acestora, materialul folosit. O etapă arhaică este reflectată de casele fără temelie, așezate direct pe sol, sau avînd la fiecare dintre colțurile clădirii cîte un bolovan masiv. Astfel de exemplare au rămas pînă astăzi dar într-o proporție redusă.

Casa joasă, de tip vechi, construită înainte de 1880, apare cel mai adesea pe un strat subțire de *piatră umblătoare* sau de *șigă*, care are rostul de a proteja corpul sau tălpile casei de umezeală, precum și de a oferi orizontalitatea necesară construcției. Înălțimea *zidului* variază de obicei între 10—40 cm. Peste stratul de piatră se așază *talpa* sau *temelia* care impresionează prin grosime la cele mai multe, ajungînd pînă la 45/30 cm. În această perioadă se întîlnește, aproape în egală măsură, și *casa pe furci*, la care *talpa* este așezată pe *furci* sau *butuci*, înalți de aproximativ un metru, introduși pe jumătate în pămînt; puși de obicei din metru în metru, constituie un sprijin solid pentru *tălpile* casei. Casa veche, joasă, se caracterizează printr-o *temelie* scundă și este plasată cel mai adesea pe loc drept, sau cu mici diferențe de nivel, chiar în această etapă.

Etapa 1880—1920 este caracterizată prin creșterea temeliilor, care devin și mai rezistente. La clădirile joase procentul cel mai ridicat este reprezentat de temeliile pe furci care acum apar relativ înalte urmate apoi de cele de piatră. Se utilizează de asemenea și cărămida simplă sau în combinație cu piatra, dar într-o proporție mai redusă. Etapa 1920—1950 nu aduce prea multe aspecte noi, ci numai oarecari schimbări în raportul dintre materialele utilizate, astfel că numărul temeliilor din piatră este în creștere, deși în proporție redusă se întîlnesc și temelii din ciment.

După 1950 crește numărul caselor construite pe temelie de ciment, se mențin încă temeliile vechi din piatră sau pe furci, dar într-o proporție mai redusă. Se pot constata următoarele tendințe: micșorarea numărului de case cu temelie joasă și mărirea numărului de case cu temelii puternice, de ciment în special, proces accentuat îndeosebi în a doua jumătate a secolului nostru.

Temeliile cel mai adesea rezolvă diferențele de nivel, multe din casele înregistrate fiind construite pe terenuri ce prezintă denivelări. Înălțimea temeliei poate crește de la spate spre fațadă sau invers, de asemenea de la o

[1] O analiză deosebit de prețioasă asupra denumirilor populare din Mehedinți o face Ion Vintilescu în *Numiri de grupă regionale din Mehedinți și Vrancea*, în „Sociologie românească", anul IV (1939), nr. 1—3, p. 80

[2] Potrivit zonării arhitecturii populare din Oltenia, valea inferioară a Motrului se încadrează în aria dealurilor piemontane ale Mehedinților, cu subdiviziuni pe văile mijlocii și inferioare ale Motrului, Coșustei și Mușniței. Pentru aceasta vezi: Paul Petrescu, *Zonele arhitecturii populare din Oltenia* în vol. „Oltenia. Studii și comunicări". Etnografie, Craiova, 1974, p. 8.

https://biblioteca-digitala.ro

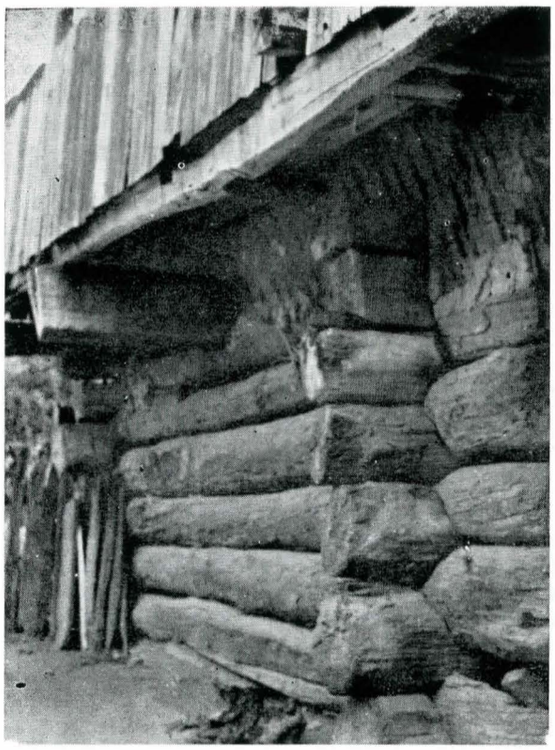

Fig. 1 — Pimniță încheiată în cheie rotundă la o casă înaltă din Jirov. Fig. 2 — Casă pe pimniță din Jirov.

latură la alta, facilitînd într-o anume perioadă extinderea construcțiilor ridicate parțial pe beci [3].

Utilizarea îndelungată a lemnului a facilitat dezvoltarea unor tehnici de lucru speciale, prin care s-au ridicat construcții rezistente.

Sistemul cel mai vechi de construcție și totodată cel mai răspîndit este acela prin care pereții sînt formați din cununi de bîrne orizontale dezvoltate de la temelie spre acoperiș. Bîrnele se îmbină la capete în mai multe feluri. Forma cea mai veche și întîlnită în mod frecvent este îmbinarea *în chei*, obținută prin crestături la capetele bîrnelor. Potrivit felului crestăturii întîlnim: a) *cheia rotundă*, cînd pe bîrna necioplită se aplică la capete o crestătură rotundă în care se așează bîrna următoare; se întîlnește la construcțiile foarte vechi, ridicate în special înainte de 1880 (fig. 1). b) *cheia dreaptă*, aplicată la bîrnele cioplite în patru muchii, și constă din două crestături în unghi drept pe două din laturile opuse ale bîrnei; are cea mai mare frecvență, fiind caracteristică tuturor tipurilor de construcții din zonă; c) încheietura *în țîncuri* sau în *coadă de rîndunică*, cînd pe bîrnă apar la extremități două crestături în unghi ascuțit, unde se introduce capătul bîrnei următoare crestat în același mod, dar în sens invers. La locuințe se întîlnește extrem de rar, modalitatea respectivă fiind utilizată frecvent la biserici, de unde și denumirea de cheie bisericească. Se mai întîlnește și la unele hambare vechi de grîu.

În ultima vreme s-a răspîndit încheietura *în căței* și pentru îmbinarea bîrnelor la capete, înainte întîlnită numai la uși și ferestre. Din doi în doi metri, aproximativ, precum și la colțuri, se fixează *bondoci* verticali pe ale căror laturi se aplică două șanțuri numite *uluc* în care se introduc capetele cioplite ale bîrnelor, așezate orizontal; spre deosebire de bîrnele utilizate la încheietura *în căței*, acestea din urmă apar mai scurte și mai subțiri.

Încă de la începutul secolului nostru a început să se răspîndească o tehnică de construcție specială care utilizează lemnul în combinație cu cărămida. Suporții verticali, *bondocii*, bătuți din metru în metru sînt uniți prin contrafise, iar tot acest schelet apare umplut apoi cu cărămidă. Tehnica respectivă a cunoscut cea mai mare răspîndire în special în zona de vărsare a Motrului, la Stîngăceaua, Butoiești, Gura Motrului. Pînă la introducerea masivă a cărămizii, petrecută mai ales după 1950, procedeul a fost utilizat pe scară întinsă. De remarcat utilizarea destul de devreme a cărămizii pe valea Motrului mehedințean și pentru ridicarea întregii construcții. Exemplare vechi de peste 100 de ani ridicate în întregime din cărămidă s-au întîlnit mai ales la Jirov și Valea Rea.

Casele de lemn de pe valea inferioară a Motrului apar întotdeauna tencuite, bîrne aparente întîlnindu-se foarte rar și numai la parterul locuințelor înalte, cînd acesta adăpostește *pimnița*. Comparativ cu nordul Olteniei din acest punct de vedere zona studiată prezintă o etapă mai avansată.

Caracteristică pentru locuința tradițională a fost culoarea albă, zugrăvirea în culori vii a exteriorului fiind o modă nouă introdusă în urmă cu 15—20 de ani. De dată recentă este și împodobirea exteriorului prin executarea unor înfloriturii cu tiparul sau prin stropirea întregii suprafețe și colorarea în tonuri stridente de verde și albastru. Dispare stucatura caracteristică anilor 1920—1940 realizată prin aplicarea unor chenare deasupra ferestrelor, unde motivul cel mai frecvent era ștergarul, tratat în manieră geometrică.

Locuința țărănească tradițională prezintă ca formă specifică și puternic unitară *acoperișul* în patru ape care se întîlnește și la celelalte construcții de tip vechi din gospodărie. Pentru locuința tradițională din zonă a fost caracteristic acoperișul înalt și coama scurtă. Cînd casa este dezvoltată în adîncime, coama nu apare la fațadă ci pe lateral, așa cum se întîlnește la unele construcții vechi cu tendință spre patrulater (fig. 2). De asemenea sistemul respectiv este întîlnit și la *pimniță*. Cu timpul panta acoperișului devine mai lină, iar coama se mărește. La construcțiile de tip nou, ridicate în special după 1950 și care reflectă o vădită influență urbană, mai ales în ceea ce privește elementele decorative de la exterior, predomină acoperișul în mai multe ape.

Materialul folosit pentru acoperirea caselor a cunoscut în timp o neîncetată evoluție. Dacă vreme îndelungată s-a

[3] Locuința de acest tip are o mare răspîndire, întîlnindu-se frecvent și în zonele de sud, semnalate și de N. Nițu, în *Cîteva sate privind evoluția așezării locuinței și gospodăriei de pe valea Motrului inferior*, „Historica" III, Editura Academiei, 1974, p. 282.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 3. — Casă joasă din Broșteni.

utilizat în exclusivitate lemnul sub formă de *blane* sau *șindrilă*, la începutul secolului al XIX-lea a început să-și facă apariția *tabla*, ca apoi în a doua jumătate a secolului nostru să se generalizeze *țigla*. *Blanele* spre deosebire de *șindrilă* erau de dimensiuni mai mari, pînă la 10/80 cm, și se executau din lemn de stejar. Au fost utilizate cu precădere în special în secolul trecut. Centre cunoscute pentru prelucrarea lemnului sub această formă au fost Samarineștii și Valea Poienii. Șindrila de brad, care a înlocuit treptat blanele, a cunoscut o mare răspîndire mai ales la începutul secolului nostru și se lucra în zona subcarpatică a văii Motrului la Cloșani, Văieni sau Orzești.

Tavanul încăperilor a parcurs de asemenea diferite etape de dezvoltare. Cea mai veche este *pondila* întîlnită în special înainte de 1880 și care constă din blane aparente, de obicei de brad, îmbinate în *uluc* și susținute de grinzi puternice, proeminente. La unele exemplare vechi de locuințe, blanele, acum mai scurte, sînt dispuse în unghi ascuțit și formează un frumos joc de linii. În etapele următoare cea mai mare răspîndire a avut-o tavanul de *leasă* construit din bețe de alun împletite și acoperit apoi cu tencuială. Spre deosebire de primul tip acesta este mai puțin rezistent dar mai ieftin. În prezent, tavanele tencuite în exclusivitate se fac din *vălogi*, bețe subțiri învelite în pămînt cu paie și puse între grinzi. De reținut denumirea locală de *podea* pentru tavan.

Casa țărănească de pe valea inferioară a Motrului a cunoscut sub aspectul elevației forme diferite, încadrate perfect într-o anume tipologie, specifice în timp.

Forma cea mai simplă de locuință întîlnită în toate etapele, dar în proporții diferite, este locuința joasă care cuprinde toate încăperile (fig. 3). Casa joasă, cu un singur nivel, este așezată pe o temelie care, în timp, a crescut. Dacă la casele vechi temelia era joasă, adesea formată doar din pietre așezate la colțuri sau dintr-un strat foarte subțire de piatră, la construcțiile de tip nou, remarcabile prin dezvoltarea planului, temelia crește pînă la 1—1,20 m, devenind totodată și mai durabilă. Cu toate diferențele întîlnite la temelii, casa joasă a avut forme asemănătoare, deosebirile de la o etapă la alta manifestîndu-se prin numărul și dispoziția încăperilor, prin materialul de construcție utilizat.

În arhitectura țărănească de pe valea inferioară a Motrului un loc de seamă îl ocupă casa înaltă ridicată pe *pivniță* (local pimniță) de veche tradiție (fig. 4, 5). Parterul, înalt de 2—2,30 m, servește și drept soclu pentru etaj. În zonă s-au întîlnit numeroase exemplare de acest fel, ridicate în special în etapa de dinainte de 1880. Ele reflectă ponderea ridicată a ocupațiilor viticole și pomicole practicate în zonă din cele mai vechi timpuri[4]. În forme durabile, impunătoare, se întîlnește în special în vechile sate moșnenești și constituie expresia unei mai prospere stări materiale.

Construcțiile acestea sînt compuse din două nivele: parterul, ocupat de *pimniță* și situat în exclusivitate la suprafața solului și nivelul superior destinat locuirii permanente și preparării hranei. Casele înalte sînt construcții masive din bîrne încheiate în chei rotunde sau drepte. Specifice pentru valea inferioară a Motrului sînt *parterul* construit în întregime din lemn, la fel ca și etajul, și lipsa pietrei la construcțiile de acest fel. Menționăm utilizarea uneori și a cărămizii la exemplare vechi de locuință.

Parterul, care adăpostește *pimnița*, ca urmare a funcționalității sale este prevăzut cu uși masive și avînd o deschidere largă ce permite intrarea vaselor mari. Adăpostind o bună parte din produsele alimentare ale gospodăriei, *pimnița* va fi întotdeauna o construcție solidă, prevăzută cu sisteme tradiționale de închidere. Cele mai vechi exemplare prezintă la parter unele caracteristici de întărire care pot fi considerate drept reminiscențe de viață feudală. Parterul este închis cu un zid puternic, accesul în clădire făcîndu-se printr-o ușă masivă. Nivelul inferior apare deci cu o sală închisă; aici se află și o scară interioară care face legătura cu nivelul superior (fig. 6). Deosebit de interesantă este și casa cu *chepeng* întîlnită în special la Valea Rea și Cernaia unde *pimnița* comunică direct cu parterul printr-o scară ascunsă. Cu timpul caracterul de întărire dispare, accesul la *pimniță* făcîndu-se direct de afară. Alături de aceasta apar una sau două camere de locuit sau o bucătărie, casa înaltă îndepărtîndu-se treptat de forma inițială, proces petrecut mai ales după primul război mondial. Dacă în perioadele mai vechi și în special la mijlocul secolului trecut pînă în jurul anilor 1880 casa înaltă pe pimniță a constituit o modă, care a generat remarcabile piese de arhitectură, începînd din secolul al XX-lea exemplarele de acest fel sînt pe cale de dispariție, fapt care îndeamnă la o temeinică cercetare și la luarea unor grabnice măsuri de conservare.

O altă etapă de dezvoltare a casei țărănești o constituie cea a casei pe *beci*, care sub aspectul elevației prezintă caracteristici aparte față de construcțiile joase și înalte. Casa pe beci are un soclu puternic construit din piatră sau cărămidă și care prezintă o escavație mai mare sau mică în funcție de înclinația terenului. *Beciul*, spre deosebire de pimniță, este săpat în pămînt și se poate întinde pe întrea-

[4] Un document important pentru cunoașterea intensității acestei practici îl constituie Memoriile generalului Von Bauer, în care sînt menționate vii și livezi în majoritatea satelor din zonă: C. J. Karadja, *Oltenia după memoriile generalului Von Bauer*, în „Arhivele Olteniei", an II (1924) nr. 16, p. 504—512.

Fig. 4 — Casă pe pimniță din Cernaia.

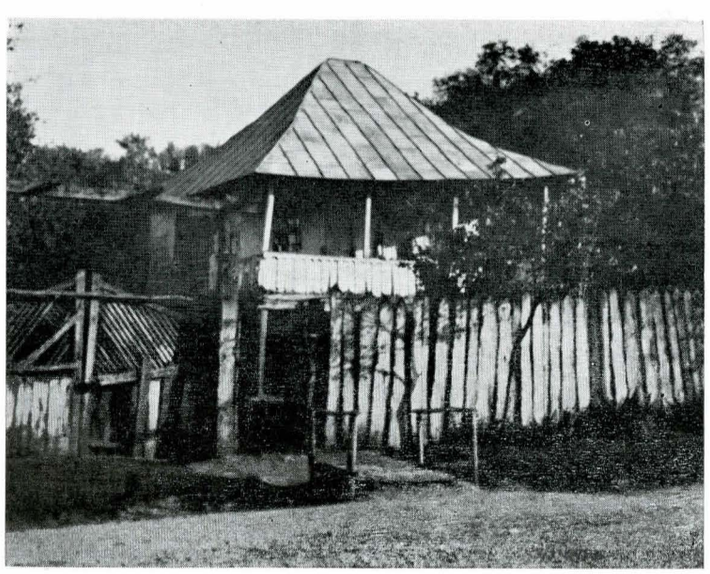

https://biblioteca-digitala.ro

ga suprafață a casei sau numai parțial. Sub acest aspect valea inferioară a Motrului se prezintă astfel : în așezările dintre Broșteni și Strehaia, cea mai mare pondere este deținută de casele cu beci parțial. În această situație o parte a clădirii este așezată pe beciul realizat prin escavație, partea opusă sprijinindu-se pe sol. Casele sînt așezate acum pe teren înclinat, la plasarea beciului ținîndu-se seama de acest aspect. Cu toate că și aici se întîlnesc unele construcții plasate în întregime pe beci, numărul cel mai mare îl dețin așezările situate în jos de Strehaia, spre Stîngăceaua, Butoiești. Beciul este realizat în întregime din cărămidă și foarte rar din piatră. Accesul la beci se face prin *gîrlici* care coboară în pantă lină, iar intrarea este apărată de un balcon situat deasupra. Înălțimea beciului este de aproximativ 1,80—2 m din care jumătate se află sub nivelul de călcare. De remarcat vechimea mare a construcțiilor de acest gen din zonă.

Parterul, care adăpostește încăperile de locuit și de preparare a hranei, așezat deasupra beciului și construit din lemn, se sprijină pe bîrne groase, suprapuse. Spre deosebire de casele pe pimniță, construcțiile de acest gen pierd din înălțime. Comparativ cu valea superioară a Motrului și nordul Mehedințului, pe Motrul inferior se întîlnesc numeroase locuințe pe beci construite în special între 1880—1920, perioadă după care numărul lor începe să scadă treptat. S-au înregistrat însă exemplare destul de numeroase construite și înainte de 1880.

Privitor la elevația caselor se pot observa următoarele tendințe care au acționat în timp : într-o perioadă foarte veche, în prima jumătate a secolului al XIX-lea se pare că predominau construcțiile joase la nivelul solului ca apoi să-și facă tot mai mult loc, în special la familiile înstărite de moșneni, casele înalte ridicate pe pimniță. A doua jumătate a secolului al XIX-lea este perioada în care se construiesc cele mai numeroase case înalte care prin armonia proporțiilor dovedesc o îndelungată tradiție constructivă; tot în această perioadă își fac loc și construcțiile pe beci care cunosc cea mai mare înflorire în special pînă spre 1920. În prezent se manifestă pregnant o tendință de creștere a numărului de case joase dezvoltate doar pe plan orizontal care se caracterizează prin mărirea numărului de încăperi destinate în special locuirii. Scade totodată importanța încăperilor și construcțiilor anexe destinate produselor agroalimentare.

Un alt aspect care contribuie în mare măsură la conturarea tipologiei locuinței țărănești este *planul.* Variabil în timp, reflectă îndeaproape starea economică și socială a gospodăriei. Valea inferioară a Motrului oferă un tablou oarecum diferit de zonele limitrofe din nordul Mehedinților și Gorjului, manifestat și prin ponderea construcțiilor cu planuri mai dezvoltate întîlnite în etapele

Fig. 5 — Casă pe pimniță din Broșteni.

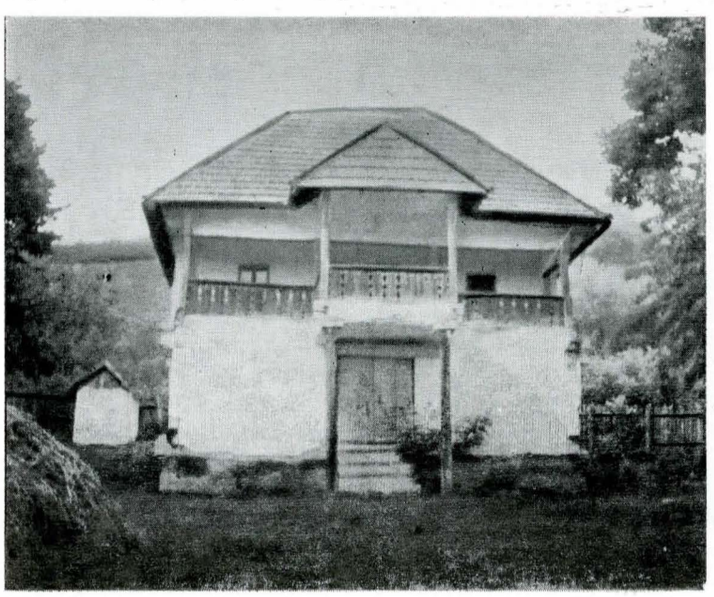

Fig. 6— Casă pe pimniță din Stîngăceaua — Bîrlogeni.

vechi și foarte vechi. Pentru definirea categoriilor de plan întîlnite trebuie de la început precizat faptul că dezvoltarea locuințelor a avut loc atît pe plan orizontal cît și vertical.

Casa joasă prezintă în timp schimbări reflectate implicit în plan care a cunoscut o continuă revoluție. Cu toate că se întîlnesc o mulțime de construcții ridicate înainte de 1850 nu s-au putut înregistra locuințe monocelulare cu caracter permanent.

Cel mai simplu plan cuprinde două încăperi (fig. 7, 9) : una numită local *casă* este destinată preparării hranei, aici aflîndu-se și vatra ; cealaltă, *soba,* servește ca încăpere de locuit pentru întreaga familie, atît vara cît și iarna. În *casă* se află vatra cu coș puternic de cărămidă, plasată întotdeauna în colțul din spate al încăperii respective. Caracteristic pentru casele cu acest plan este faptul că au o singură comunicare cu exteriorul, prin prima încăpere, care comunică direct cu a doua. Planul acesta străvechi cunoaște o mare răspîndire în Oltenia de nord-vest și în special în Mehedinți. Marea stabilitate manifestată în timp a fost generată desigur și de faptul că sistemul tradițional de încălzire și de preparare a hranei se prezintă sub forma complexului vatră-sobă oarbă care cuprinde ambele încăperi. Prin dispoziția în plan cea de-a doua încăpere este mai adăpostită, necomunicînd direct cu exteriorul. Mai rar se întîlnește planul în care fiecare încăpere are o ușă spre exterior ; uneori în cazul de față camerele pot și comunica între ele.

O mare răspîndire a avut-o casa cu cot, întîlnită în special la construcțiile de tip vechi și caracterizate prin supradimensionarea încăperii de locuit, care se dezvoltă spre fațadă. Prin acest detaliu, casa de pe valea inferioară a Motrului se apropie de zona limitrofă din nord-vest, unde construcțiile de acest fel au avut o pondere ridicată. Aspect de veche tradiție caracteristic Mehedinților și întîlnit în toate regiunile țării, el a fost preluat și îmbogățit de construcțiile țărănești din zilele noastre.

Etapa imediată de dezvoltare a locuinței joase este reprezentată de casa cu trei încăperi. În timp s-au manifestat două tendințe generale de creștere. Prin supradimensionarea uneia dintre încăperi s-a ajuns la lărgirea considerabilă a spațiului afectat locuirii. Creșterea în adîncime a unei încăperi a atras după sine mărirea și a celeilalte, astfel încît a putut fi compartimentată (fig. 10—15). Aceasta a permis dezvoltarea planului casei sub formă de patrulater și constituie o caracteristică de bază a locuinței sătești de pe valea inferioară a Motrului, conferindu-i un loc bine individualizat în cadrul arhitecturii populare din Oltenia. Modalitatea de creștere din interior a spațiului este caracteristică în zonă etapelor vechi și foarte vechi de dezvoltare, întîlnindu-se la numeroase exem-

https://biblioteca-digitala.ro

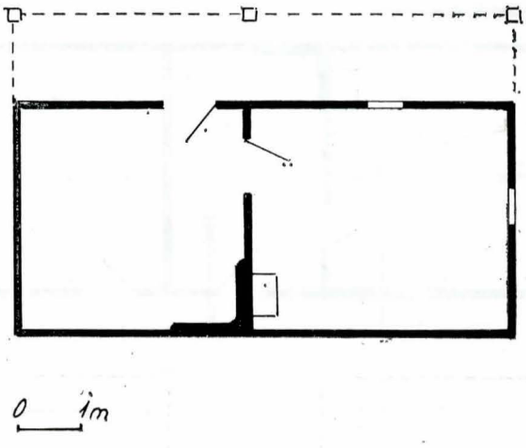

Fig. 7

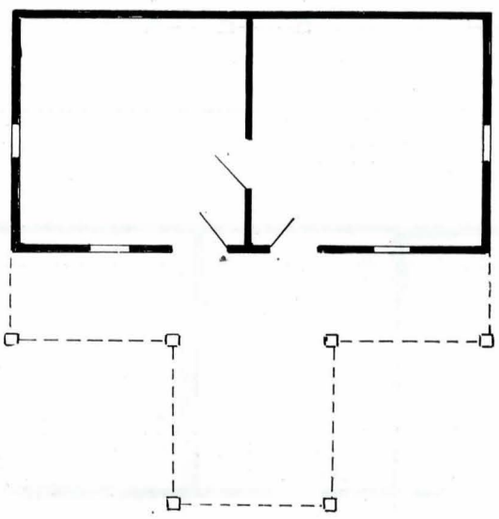

Fig. 8

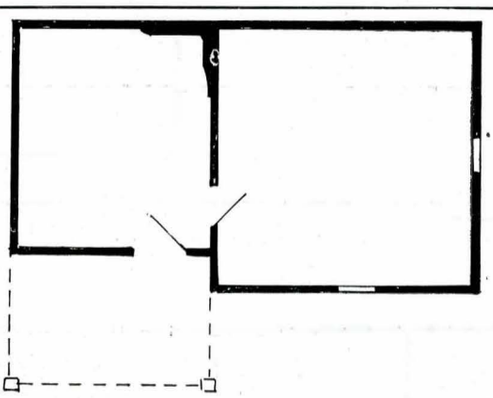

Fig. 9

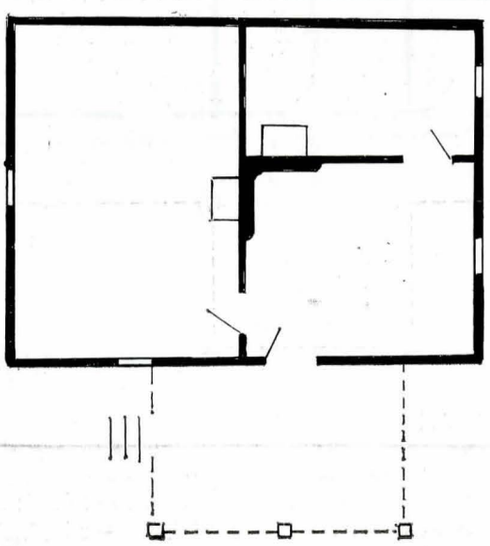

Fig. 10

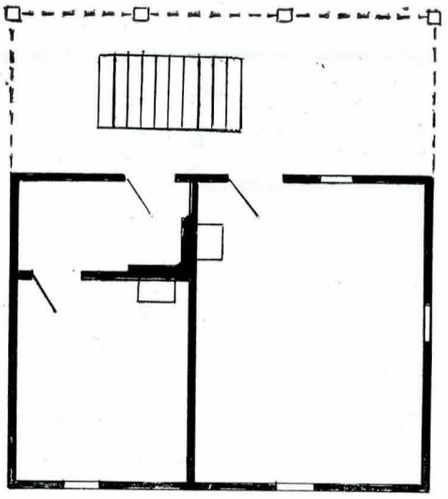

Fig. 11

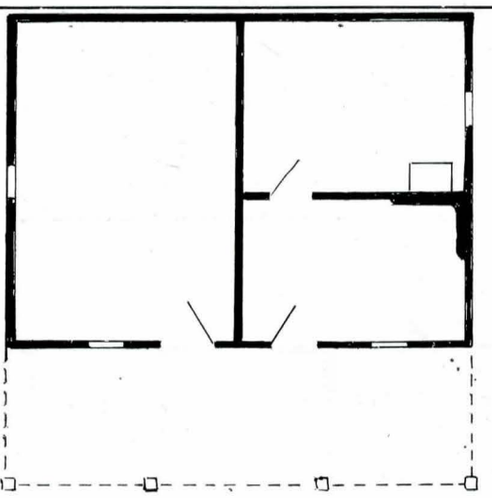

Fig. 12

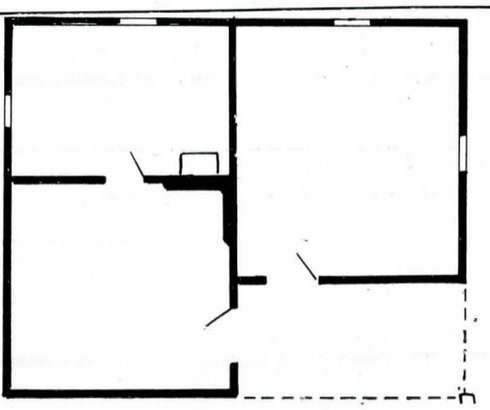

Fig. 13

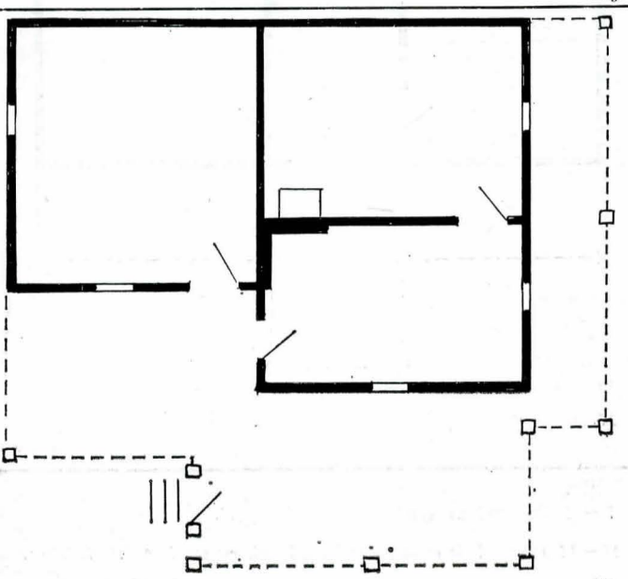

Fig. 14

https://biblioteca-digitala.ro

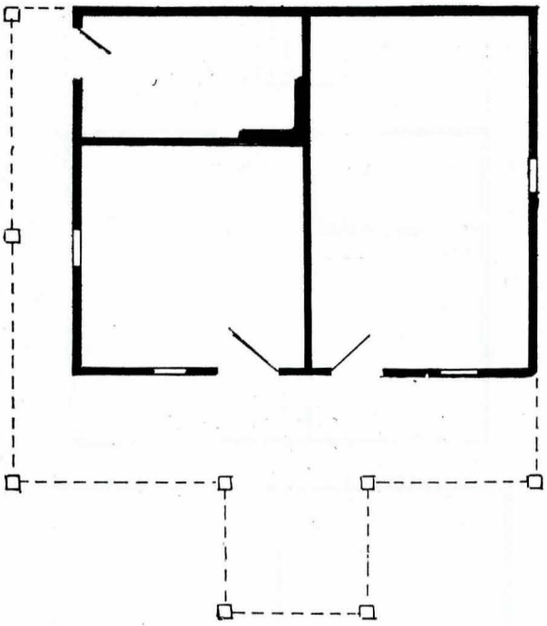

Fig. 15

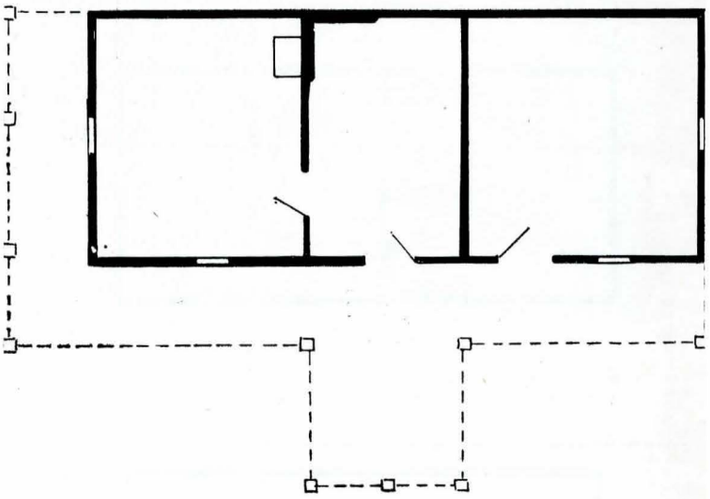

Fig. 18

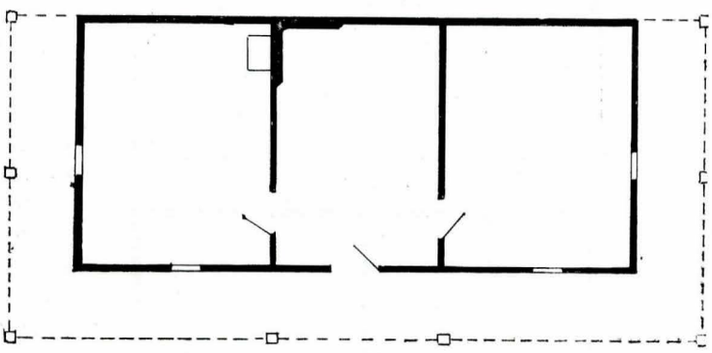

Fig. 16

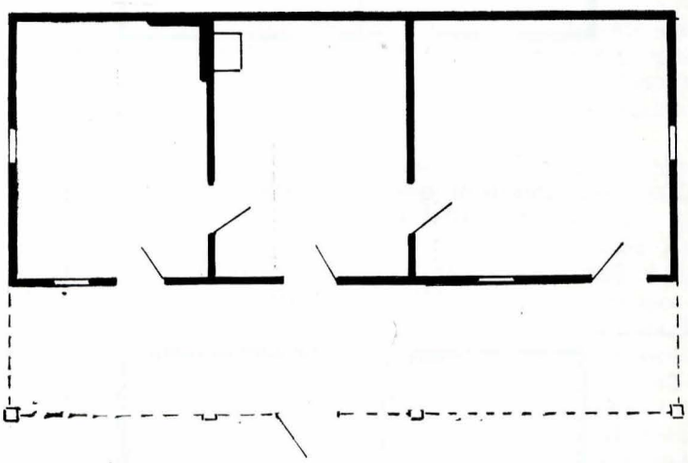

Fig. 19

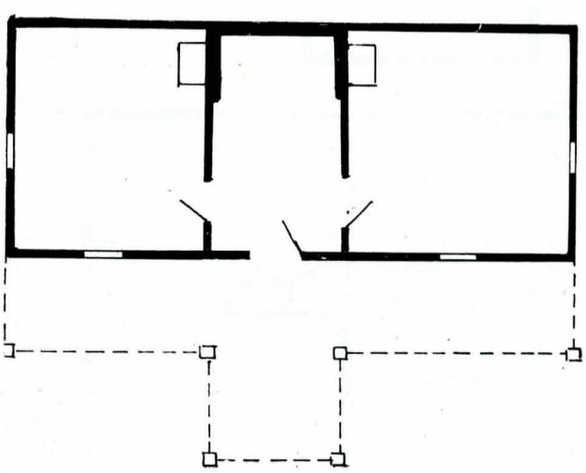

Fig. 17

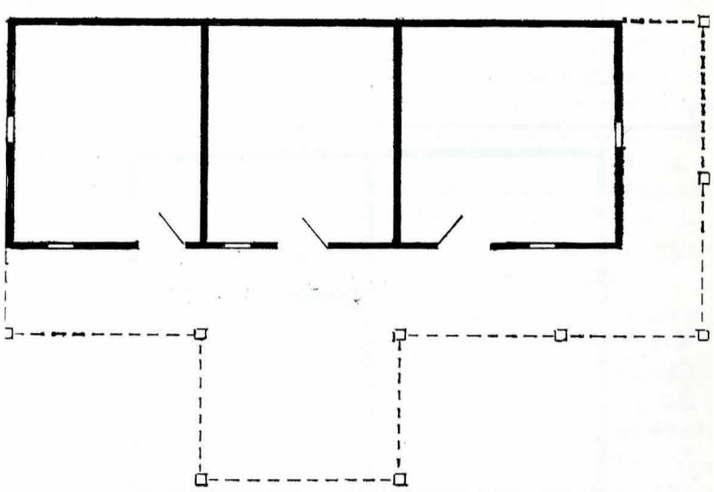

Fig. 20

Fig. 7 — 9 Planuri de casă cu două încăperi.

Fig. 10—15 Planuri de casă cu trei încăperi, cu creștere din interior.

Fig. 16—20 Planuri de casă cu trei încăperi, cu creștere prin adjuncție.

https://biblioteca-digitala.ro

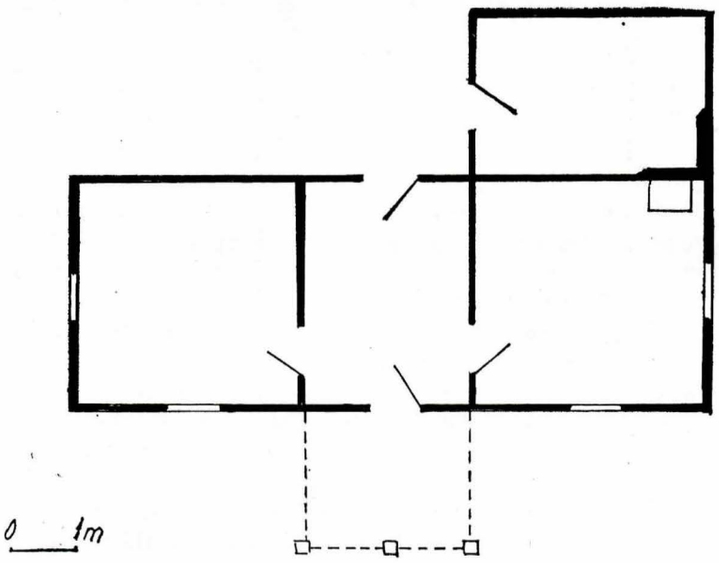

Fig. 21

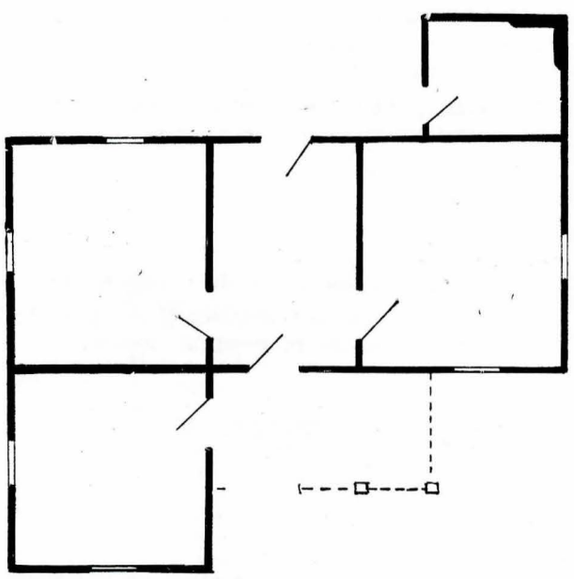

Fig. 22

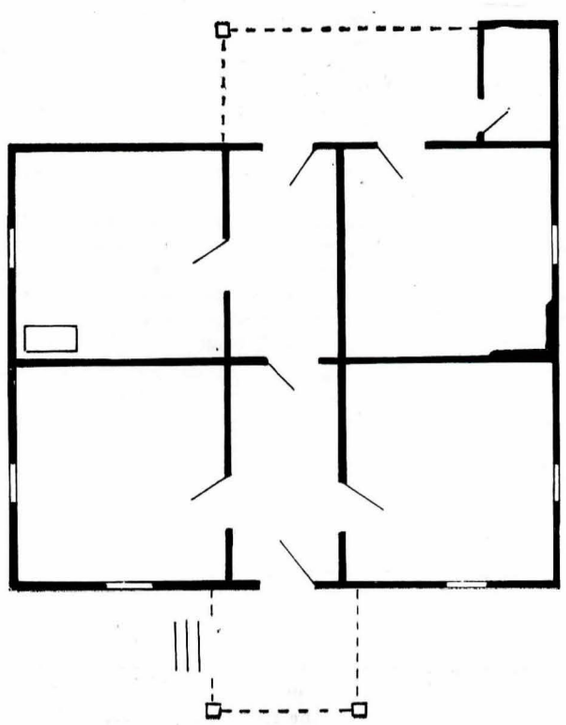

Fig. 23

Fig. 21—23 Planuri de casă cu patru sau mai multe încăperi.

plare construite înainte şi imediat după 1880. Aspectul respectiv poate fi observat în mari zone din ţară [6].

Menţionăm prezenţa aproape obligatorie a complexului vatră-sobă oarbă la construcţiile ridicate pînă în preajma anilor 1930—1940, fapt care imprimă încăperilor o strictă funcţionalitate. Planul cu trei încăperi cuprinde *casa*, unde se află vatra cu coş, *soba*, în care se locuieşte, încălzită cu arhaica *sobă oarbă* şi camera bună, numită local *odaie*. Acesta are în special funcţie de reprezentare şi este destinată depozitării şi etalării obiectelor de podoabă, ţesăturilor etc., fiind şi purtătoarea tendinţelor de înnoire şi modă.

Încăperea cu vatră apare cel mai adesea plasată la faţadă; la planurile dezvoltate prin creştere interioară, care predomină în zonă, ea este de dimensiuni mai reduse decît camera bună. Vatra, aflată tot în colţul din spate al încăperii respective, faţă de întreaga construcţie apare pe peretele despărţitor numit local *primez*. Cum vatra este în acest caz plasată pe peretele median, camera bună poate fi încălzită tot cu soba oarbă alimentată prin vatră. Totuşi prezenţa ei nu este obligatorie în această încăpere, cel mai adesea putînd lipsi. Această modalitate de împărţire a spaţiului interior aparţine stratului vechi de arhitectură populară din zonă şi se întîlneşte atît la casele joase cît şi la cele înalte.

Etapa următoare de creştere a planului din interior este caracterizată prin plasarea încăperii cu vatra în partea din spate, bucătăria fiind deci izolată de celelalte două încăperi. Acest plan, care a cunoscut o mai mare răspîndire în special în primele două decenii ale secolului nostru, este mult mai vechi, întîlnindu-se şi la unele construcţii din perioada anilor 1870—1880; apariţia lui implică dezvoltarea prispei laterale, local numită *tindă*. La construcţiile cu trei încăperi spre deosebire de cele cu plan mai restrîns, încăperea destinată preparării hranei este mai mică, spaţiul cel mai mare fiind afectat în primul rînd camerei bune.

Comunicarea cu exteriorul la casele de acest fel se poate face în mai multe moduri: a) locuinţa poate avea o singură intrare, prin încăperea cu vatra, de unde se intră în celelalte. Se întîlneşte la cele mai vechi planuri; în zilele noastre a supravieţuit într-o măsură redusă şi numai la construcţiile ridicate înainte de 1880; b) locuinţa poate comunica cu exteriorul prin încăperea cu vatra, din care se intră în cea destinată locuirii permanente; a doua intrare, tot directă de afară, se află la camera bună. Acest plan, de asemenea vechi, a fost frecvent în special pînă în primele decenii ale secolului nostru; c) fiecare încăpere comunică direct cu exteriorul, vatra apărînd plasată în partea din spate. Planul a cunoscut o mai mare răspîndire la începutul secolului nostru, cu toate că se întîlneşte şi în etape mai vechi.

O altă modalitate de dezvoltare a planurilor casei este creşterea prin adjuncţie. În acest caz, alături de cele două încăperi se adaugă a treia, plasată paralel (fig. 16—20). Spre deosebire de creşterea din interior, dezvoltarea planului prin adjuncţie este caracteristică etapelor mai noi de dezvoltare, după anii 1920 fiind mai frecventă. În ceea ce priveşte comunicarea cu exteriorul se pot întîlni următoarele situaţii: a) casa poate avea o singură comunicare, prin încăperea din mijloc, din care se intră în celelalte două. La locuinţele de tip tradiţional vatra se află în încăperea din mijloc care iniţial prezenta dimensiuni obişnuite. În cazul transformării în încăpere de trecere, odată cu eliminarea vetrei aceasta devine mai îngustă.

[6] Paul Stahl, *Planurile caselor ţărăneşti româneşti*, Sibiu, 1958, p. 21.

https://biblioteca-digitala.ro

Cu timpul aici poate apărea o sobă cu plită, destinată preparării mîncării prin care, în virtutea tradiției, se încălzește și încăperea de locuit, unde este plasată o sobă de zid sau de teracotă. Ambele aparate de încălzit comunică între ele. Principiul care stă la baza acestei modalități este același ca în cazul sistemului arhaic vatră-sobă oarbă. Acest aspect este mai nou și a cunoscut o oarecare dezvoltare mai ales după 1950, odată cu eliminarea vetrei tradiționale. b) Casa poate avea două comunicări cu exteriorul, prin încăperea din mijloc din care se intră în a doua, dar și prin camera bună, care în acest caz apare izolată de celelalte. În cazul menținerii vetrei, aceasta poate fi plasată astfel: în încăperea din mijloc care comunică direct cu camera de locuit, camera bună avînd intrare direct de afară; într-una din încăperile laterale, izolată de restul casei dispunerea și funcționalitatea încăperilor au rămas aceleași și în cazul înlocuirii vetrei cu sisteme moderne de încălzire și de preparare a hranei. c) Casa poate avea trei încăperi, fiecare avînd intrare proprie. Se poate întîlni și o variantă a acestui subtip, cînd încăperile pot fi totodată prevăzute și cu o ușă interioară. Acest plan lasă mai multă libertate în alegerea funcționalității încăperilor. Fiind un plan mai nou, bucătăria apare de regulă într-una din încăperile laterale.

De remarcat dezvoltarea timpurie pe valea inferioară a Motrului a numeroase case cu trei încăperi, avînd planuri arhaice, care reflectă străvechile tradiții în construcții locale.

Trecerea la planuri cu patru sau mai multe încăperi (fig. 21—23) s-a petrecut relativ mai tîrziu. Se poate constata o dezvoltare a planului locuinței în perioada interbelică în special la păturile mai înstărite ale populației; în etapele anterioare, numărul locuințelor compuse din patru sau mai multe încăperi era extrem de redus. În zilele noastre marea majoritate a locuințelor noi prezintă astfel de creșteri. Industrializarea zonei, odată cu deschiderea bazinului carbonifer Motru, au contribuit în bună măsură și la schimbarea aspectului ocupațiilor tradiționale, avînd o influență deosebită și asupra locuinței țărănești, care parcurge noi stadii de dezvoltare. Urmărindu-se în permanență realizarea unui confort sporit, își fac loc și unele influențe de tip urban.

Se constată o evidentă tendință de eliminare a bucătăriei din mijlocul casei și deplasarea ei în partea din spate, cu intrare separată, fără a comunica direct cu încăperile de locuit, precum și o mai mare libertate în ceea ce privesc repartizarea în plan a încăperilor și funcționalitatea lor. Un rol bine determinat îl are acum sala închisă, situată la mijloc, din care se intră în încăperile de locuit.

În ultima vreme, ca expresie a unei continue dezvoltări economice și sociale a zonei, s-a trecut la planuri mai ample care se îndepărtează de structura tradițională, caracterizate prin plasarea simetrică, în partea din spate a locuinței, a unor încăperi mai mici și care sînt destinate preparării hranei și locuirii permanente. Prezența mai veche a *polatei*, formată din prelungirea *apei* din spate a acoperișului, a facilitat în mare măsură apariția și dezvoltarea acestor planuri. Încăperile din față, cu intrare separată, au mai ales un caracter de reprezentare. Sînt folosite în exclusivitate sistemele moderne de încălzire și de preparare a hranei; vatra tradițională, păstrată încă în multe cazuri, este plasată într-o construcție anexă situată în curte.

Planul locuințelor înalte a urmat în general aceleași etape. Dacă parterul a servit mai ales la depozitarea produselor alimentare, etajul a fost în exclusivitate destinat locuirii. S-a putut constata în ultimele etape apariția la parter, alături de *pimniță*, a unei încăperi de locuit, fapt care nu a avut urmări asupra organizării catului superior.

Pentru definirea locuinței țărănești un element important îl constituie spațiul complementar creat în afara încăperilor de bază, denumit inițial *tindă* și care de-a lungul anilor a cunoscut forme diferite. Avînd inițial rolul de apărător al intrării, servind și ca loc pentru efectuarea diferitelor treburi gospodărești și de odihnă în anotimpurile călduroase, a urmat în bună măsură etapele de dezvoltare ale locuinței, care la rîndul ei reflectă îndeaproape funcțiile economice ale gospodăriei.

Potrivit locului pe care îl ocupă întîlnim: *tindă* parțială, element de veche tradiție, întîlnită în special în etapele vechi și foarte vechi, aflată în cele mai caracteristice zone etnografice din România [7]; *tindă* plasată pe toată latura din fața casei; *tinda* pe latura din față cu *balcon* în dreptul intrării. Balconul are acoperișul format din două sau trei ape. La casele pe beci balconul este situat deasupra acestuia; *tinda* la fațadă întîlnită mai ales la casele cu vatra plasată în spate și cu intrare separat. Dacă inițial tinda avea forma unui brîu de pămînt bătut, cu timpul a fost îngrădită cu o balustradă de lemn numită local *prispă*; în zilele noastre aceasta apare din cărămidă cu stîlpi mari rotunzi, de zid. În ultimele decenii, sub influența orașului își face loc *marchiza*, spațiu închis în întregime, și avînd geamuri în partea superioară.

Locuința țărănească de pe valea inferioară a Motrului oglindă a realităților economice și sociale din zonă, prezintă un caracter unitar, manifestat în materialul și tehnica de construcție, în planul și funcționalitatea încăperilor etc. Păstrătoare a unor elemente de veche tradiție, ea reflectă totodată capacitatea creatoare și de însușire a elementelor de progres de către poporul nostru.

---

[7] Paul Petrescu, „Arta populară în Istoria artelor plastice în România" București, Editura Meridiane, 1968, p. 16.

SUMMARY

The article „Peasant house on the inferior valley of Motru river" points out the evolution and the typology of the peasant house in close connection with the historical conditions, the economic and social life.

The Valley of Motru, which goes through the North-Western Oltenian sub. Carpathians and the Getic Piemont registered a considerable density of population, which allowed the development of an early economic and social life, of a flourishing traditional folk culture. The initial type of house from the inferior valley of Motru, represented by a low ground floor house maintained in all periods was the most wide-spread type in Romania. The modifications effected in the course of time concerned the number and the arrangement of the rooms, the material and the construction technique used.

An important place is occupied by the high house built on the cellar and reflecting the considerable development of the wine growing and fruit growing in that region. The oldest houses presented at their ground floor some characteristics of fortification which might be considered as reminiscences of feudal life. The still preserved houses show well-built structures which demonstrate a long local building tradition.

Another stage in the development of the peasant house is represented by the house built on a pit cellar which can stretch for the whole surface of the house or only for part of it. One can observe that during the first half of the XIX-th century prevailed the low ground level constructions and that during the second half of the XIX-th century the number of high houses entirely built on the surface of the ground considerably increased.

The houses on a pit cellar developped especially towards the end of the XIX-th century and the beginning of the XX-th century.

At present, there is a tendency of increasing the number of low houses characterized by many inhabited rooms and fewer rooms distined to depositing agricultural produces.

Preserver of some old tradition elements, the peasant house of Motru valley has an unitary character expressed by the building material and technique, by the planning and the functional character of the rooms. The appearance of various types of houses as well as the changes und r gone by them closely reflect the social evolution of the region connection with the economic conditions and the technical progress.

https://biblioteca-digitala.ro

CRONICI, INFORMAŢII

CEA DE-A V-A ADUNARE GENERALĂ A I.C.O.M.O.S.

VASILE DRĂGUŢ

În zilele de 20—23 mai 1978 s-au desfăşurat la Moscova lucrările celei de-a V-a adunări generale ICOMOS, organul suprem de conducere a acestei asociaţii internaţionale a conservatorilor şi restauratorilor de monumente din lumea întreagă. Delegaţia română care a participat la lucrările adunării a fost alcătuită din Georgeta Stoica, arh. Aurelian Trişcu şi semnatarul acestor rînduri, toţi trei făcînd parte din comitetul naţional român pentru I.C.O.M.O.S.

Beneficiind de participarea a peste cinci sute specialişti din toate continentele, Adunarea generală a prilejuit o fructuoasă confruntare de opinii cu privire la politica şi metodele de conservare-restaurare a monumentelor, deosebit de importante fiind, ca întotdeauna în asemenea cazuri, contactele directe dintre delegaţi. Atmosfera de cooperare ştiinţifică favorizată de programul de vizite la monumente şi muzee, a contribuit la buna desfăşurare a lucrărilor adunării, ca şi a colocviului care i-a urmat.

Dintre momentele mai semnificative incluse în programul general vom remarca în primul rînd ampla expunere a preşedintelui consiliului de deputaţi din Moscova, V. Promislov, consacrată uriaşelor eforturi materiale, organizatorice şi ştiinţifice care se depun în prezent pentru cercetarea şi restaurarea monumentelor istorice din capitala U.R.S.S. S-a precizat că în Moscova au fost repertoriate 13 000 monumente istorice şi că pentru restaurarea lor sînt alocate anual 300 000 000 ruble, sumele prevăzute pentru viitorul cincinal fiind în continuă creştere. Delegaţii ICOMOS au putut aprecia pe viu aceste eforturi cu ocazia vizitelor făcute la Kremlin sau în diverse cartiere ale metropolei sovietice. Schele uriaşe îmbracă zeci şi zeci de monumente de mari proporţii, dacă n-ar fi decît să amintim turnul lui Ivan Veliki, mănăstirea Novospasski (unde a fost amenajat un vast complex de laboratoare şi ateliere de restaurare), faimoasa biserică de la Kolomenskoe, mănăstirea Ismailovski (în preajma căreia se construieşte un cartier modern, impresionant prin îndrăzneala concepţiei arhitectonice, şi un stadion multifuncţional pentru Olimpiada din 1980). În cadrul planului de restaurare este prevăzută asanarea şi recuperarea unor cartiere vechi, cu străzi pitoreşti, care contribuie la definirea personalităţii oraşului, constituind totodată importante zone de atracţie turistică. Ca exemple au fost citate străzile din spatele magazinului GUM sau străzile comerciale de veche tradiţie grupate în jurul binecunoscutei Petrovska uliţa. Realizarea unui plan de restaurare atît de vast presupune pregătirea unei adevărate armate de muncitori, calificaţi şi de specialişti din toate domeniile aferente, de la arhitecţi, istorici de artă, arheologi şi chimişti pînă la restauratorii de pictură murală şi de panou.

În zilele reuniunii, conform programului prevăzut, participanţii la Congres au putut vizita mai multe ateliere de restaurare, în primul rînd atelierul de restaurat icoane care funcţionează pe lîngă Muzeul „Andrei Rublev" întregul complex fiind instalat în mănăstirea Andronikov în care a vieţuit şi a lucrat marele maestru al picturii ruse medievale.

La ordinea de zi a Congresului au figurat: analiza cartei de la Veneţia, revizuirea statutelor ICOMOS, alegerea organelor de conducere pentru un exerciţiu de trei ani.

Punerea în discuţie a cartei de la Veneţia a fost determinată de unele intervenţii făcute în cadrul precedentei Adunări generale ICOMOS (Rothenburg o.d. Tauber, 1975), potrivit cărora acest document ar fi depăşit de realităţi, adaptarea la nivelul experienţelor acumulate între timp făcînd necesară elaborarea unei carte noi. În cadrul discuţiilor de la Moscova, delegaţia română a susţinut că înlocuirea cartei de la Veneţia (adoptată în 1964) nu este nesară, întrucît principiile de bază ale restaurării aşa cum sînt formulate în cartă nu s-au schimbat. Progresele care s-au înregistrat între timp privesc în primul rînd problemele de ordin tehnologic, experienţele cîştigate fiind, în general, valorificate prin publicaţii sau în cadrul unor colocvii cu profil determinat. Plusul de experienţă dobîndit în filozofia conservării şi restaurării ar putea face obiectul unui document special care să fie anexat cartei de la Veneţia devenită un adevărat simbol al luptei pentru salvgardarea patrimoniului cultural al întregii umanităţi.

La punctul de vedere al delegaţiei române s-au raliat numeroase alte delegaţii, astfel că propunerea de înlocuire a cartei de la Veneţia a fost respinsă prin votul marii majorităţi a adunării.

Revizuirea statutelor ICOMOS a fost adoptată în mod unanim, întrucît privea o îmbunătăţire de ordin funcţional şi o democratizare a conducerii executive prin înmulţirea numărului de membri. S-a procedat apoi la scrutin, ca preşedinte ICOMOS fiind reales prof. arh. Raymond Lemaire (Belgia).

În după-amiaza zilei de 23 mai, o impozantă coloană de 14 autobuze, încadrată de maşinile miliţiei de circulaţie şi survolată de un elicopter, a transportat pe participanţii la Congres de la Moscova la Suzdal. Adevărat muzeu de arhitectură medievală, oraşul Suzdal este unul dintre cele mai strălucite centre politice şi culturale din vechea Rusie, cunoscut încă din secolul al XI-l a, cînd devine reşedinţă princiară.

Situat la 230 km la răsărit de Moscova, într-o largă cîmpie modelată de apele rîului Kamenka, Suzdalul păstrează peste 50 monumente construite în secolele XIII—XVIII. Marele ansamblu al Kremlinului în centrul căruia tronează catedrala construită în anii 1222—1225, uriaşa mănăstire Spass-Efimievsky (sec. XIV), mănăstirea Pokrov (1510—1514), mănăstirea Rizpolojenski (sec. XVI—XVII) şi atîtea alte monumente de o remarcabilă originalitate şi valoare arhitectonică fac din Suzdal un centru de un extrem interes privind cercetările de istoria artei medievale ruse. La acestea se adaugă Muzeul în aer liber de arhitectură în lemn în care au fost grupate mai multe biserici şi case ţărăneşti, de asemenea Muzeul de icoane din palatul arhieresc al Kremlinului.

Acesta a fost cadrul ales de organizatorii Congresului ICOMOS pentru desfăşurarea lucrărilor colocviului internaţional cu tema „Monumentele de cultură şi de istorie în societate". Dintre numeroasele rapoarte şi comunicări prezentate s-au remarcat prin bogăţia de idei cele aparţinînd lui Stanislas Lorentz (Polonia) „*Monumentele şi umanismul contemporan*", B. Kobayashi (Japonia) „*Rolul educativ al monumentelor*", Emanuel Hruska (Cehoslovacia), „*Monumentele oraşului*", Mario di Stefano (Italia), „*Monumentele rurale*", S. Diskul (Thailanda), „*Monumentele ca factor de identitate culturală*", J. Gazaneo (Argentina) „*Monumentele ca suport al dezvoltării sociale şi economice*", Ludwig Deiters (R. D. Germană) „*Monumentele şi tineretul*", A. Houlot (Belgia) „*Monumentele şi turismul*", A. Halturin (U.R.S.S.), „*Rolul opiniei publice în salvarea monumentelor*", G. Bolla „*Monumentele ca factor al colaborării internaţionale*".

Simpla lectură a titlurilor de mai sus este în măsură să demonstreze cîmpul larg de preocupări şi actualitatea imediată a problemelor puse în discuţie de colocviul de la Suzdal. Participanţii la dezbateri au fost unanimi în a aprecia că monumentele sînt un important factor pentru înţelegerea creativităţii şi personalităţii originale a popoarelor. Denunţînd gravele greşeli ale urbanismului contemporan, atît rapoartele prezentate cît şi intervenţiile ocazionate de acestea au subliniat prin consens că monumentele dau identitate peisajului unei ţări, definesc existenţa istorică a unui popor şi, prin atracţia pe care o exercită asupra turiştilor, constituie o importantă pîrghie a prosperităţii economice. Prin monument, oamenii din diferite ţări ajung să se cunoască şi să se preţuiască, întărind spiritul de pace şi responsabilitatea faţă de marele patrimoniu al umanităţii întregi. Cunoscînd şi iubind monumentele, tinerii îşi cultivă sentimentele patriotice, îşi educă bunul gust şi sînt stimulaţi să devină ei înşişi creatori de noi valori. Prin intermediul monumentelor se deschid porţile istoriei şi, totodată, tinerele generaţii sînt pregătite pentru viitor.

În cadrul colocviului, delegaţia română a prezentat trei filme documentare care s-au bucurat de o foarte călduroasă primire : *Cetăţi ţărăneşti din Transilvania*, *Restaurarea picturilor murale de la Humor*, *Monumente de pe valea Oltului*. Deşi proiecţia a fost programată la o oră tîrzie, după un spectacol folcloric, sala a rămas plină iar cei prezenţi au răsplătit cu vii aplauze munca demonstrată a restauratorilor români.

În continuare, programul comun a prevăzut o vizită la cîteva monumente din oraşul Vladimir (unde am constatat existenţa mai multor şantiere de restaurare). În ziua de 26 mai, după întoarcerea la Moscova, a fost vizitată localitatea Zagorsk cu marea sa cetate mînăstirească alcătuită dintr-o vastă incintă fortificată, din mai multe biserici, din turnuri, paraclise şi palate. Faţă de situaţia pe care o cunoşteam, din decembrie 1965, cînd starea de conservare nu era prea bună, în prezent mănăstirea Zagorsk este aproape integral restaurată, lucrări mai importante rămînînd să fie efectuate la picturile murale. Întregul ansamblu impresionează prin diversitate şi strălucire multicoloră, cupolele aurite introducînd în compoziţie o particulară notă de exuberanţă.

Considerată în totalitate, ampla manifestare ştiinţifică prilejuită de Adunarea generală ICOMOS de la Moscova s-a dovedit deosebit de utilă pentru obştea internaţională a conservatorilor şi restauratorilor de monumente. La succesul lucrărilor adunării şi ale colocviului de la Suzdal a contribuit în mod esenţial climatul de colaborare şi respect reciproc, de devotată preţuire a întregului patrimoniu cultural al umanităţii, fără discriminări între popoarele mari şi mici, avansate sau în curs de dezvoltare. Delegaţia română are satisfacţia de a-şi fi adus un neprecupeţit aport la statornicirea acestui climat.

https://biblioteca-digitala.ro

INDEX AL AUTORILOR DE ARTICOLE APĂRUTE ÎN „MONUMENTE ISTORICE ȘI DE ARTĂ", 1974-1978

ADAM M., vezi Popovici Ioana, p. 51, nr. 1, 1978

ALDEA MIHAI, *Casa meșterului Antonie Mogoș, la 100 ani — sondaj într-un ornament*, p. 74, nr. 1, 1975.

ANCUȚA-RUȘINARU, Elisabeta, *„Dicționar enciclopedic de artă medievală românească"*, p. 94, nr. 2, 1976

ANCUȚA-RUȘINARU Elisabeta, *„Tehnici de conservare și restaurare a monumentelor"*, p. 95, nr. 1, 1977

ANCUȚA-RUȘINARU Elisabeta, *Cu privire la cercetările arheologice din zona Hidrocentralei „Porțile de Fier", II*, p. 90, nr. 2, 1977

ANCUȚA-RUȘINARU Elisabeta, *Monumente andaluze*, p. 79, nr. 1, 1978

ANCUȚA-RUȘINARU Elisabeta, *„Arhitectura rurală și amenajarea teritoriului"*, p. 95, nr. 1, 1978

ANGELESCU ȘERBAN, vezi Boldura Oliviu, p. 47, nr. 1, 1978

APOSTOL MIHAI, *Grigorescu inedit*, p. 92, nr. 1, 1974

AVRAM ALEXANDRU, *Monumentul romanic din Daia* (com. Roșia, jud. Sibiu), p. 75, nr. 1, 1977

BALȘ ȘTEFAN, *Profesorul Horia Teodoru la 80 de ani*, p. 95, nr. 1, 1974

BALȘ ȘTEFAN, *Restaurarea bisericii Radu Vodă din București*, p. 45, nr. 1, 1975

BALȘ ȘTEFAN, *Restaurarea bisericii din Războieni*, jud. Neamț, p. 65, nr. 2, 1975

BALȘ ȘTEFAN, *Biserica Sf. Gheorghe din Pitești*, p. 62, nr. 2, 1976

BALTAG GHEORGHE, *Podoabe din secolele XIV—XVIII din inventarul necropolelor de la Streisîngeorgiu și Strei — județul Hunedoara*, p. 53, nr. 1, 1978

BĂTRÎNA ADRIAN, vezi Bătrîna Lia, p. 16, nr. 1, 1974

BĂTRÎNA LIA, *Evoluția ansamblului fostei mănăstiri Comana în lumina cercetărilor arheologice*, p. 16, nr. 1, 1974

BĂTRÎNA ADRIAN, vezi BĂTRÎNA LIA, p. 11, nr. 1, 1975

BĂTRÎNA LIA, *Date noi cu privire la evoluția mănăstirii Cotmeana*, p. 11, nr. 1, 1975

BĂTRÎNA LIA, *O locuință domnească din vremea lui Alexandru cel Bun*, p. 72, nr. 2, 1975

BĂTRÎNA ADRIAN, vezi BĂTRÎNA LIA, p. 72, nr. 2, 1975

BELDIE MARIANA, *„Rotonda" din Odorheiu-Secuiesc și problema datării monumentului*, p. 59, nr. 1, 1974

BELDIE-DUMITRACHE MARIANA, vezi Munteanu Luminița, p. 52, nr. 1, 1976

BERCIU DUMITRU, *Unele date preliminare asupra rezultatelor cercetărilor de la Ocnița, jud. Vîlcea*, p. 3, nr. 2, 1977

BILCIURESCU LIANA, *Cercetarea, restaurarea și punerea în valoare a monumentului* (Văcărești), p. 8, nr. 2, 1974

BINDER PAVEL, *Considerații asupra artei bisericilor voievodale din Țara Zarandului*, p. 91, nr. 1, 1974

BOGDAN AL. ALEXANDRU, *Cetatea din veacul al XVII-lea de la Tg. Mureș*, p. 63, nr. 1, 1974

BOGDAN CARMEN, *Datarea zidirii monumentului de la Bălinești, sec. XV* (Opinii) p. 69, nr. 2, 1977

BOLDURA OLIVIU, *Rezultatul cercetărilor efectuate asupra picturilor medievale românești de la Streisîngeorgiu*, p. 47, nr. 1, 1978

BORONEANȚ VASILE, *Arta rupestră din peștera Gaura Chindiei, comuna Pescari (jud. Caraș-Severin)*, p. 23, nr. 1, 1977

BORONEANȚ VASILE, *Cercetări arheologice în peștera de la Limanu, județul Constanța*, pag. 49, nr. 2, 1977

BORONEANȚ V., *C. S. Nicolăescu-Plopșor, fondatorul școlii paleolitice românești*, p. 87 nr. 1, 1978

BORONEANȚ V., *Cercetări privind secolul al VI-lea în zona de nord a Bucureștilor*, p. 12 nr. 2, 1978

BRATILOVEANU-POPILIAN MARCELA, *Locuința țărănească de pe valea inferioară a Motrului*, p. 85, nr. 2, 1978

BREȚCANU AL., *Rășinile poliesterice nesaturate și posibilități de utilizare a lor în restaurarea operelor de artă*, p. 87, nr. 1, 1977

BUREȚEA EMILIAN, *Observații referitoare la limbă în unele lucrări științifice ale lui C. S. Nicolăescu-Plopșor*, p. 88, nr. 1, 1978

CANTACUZINO GH. I., *Vechea biserică Stelea din Tîrgoviște*, p. 39, nr. 1, 1974

CANTACUZINO GH. I., *Cercetările arheologice la biserica lui Ștefan cel Mare din Războieni*, p. 63, nr. 2, 1975

CANTACUZINO GH. I., *Cercetarea și resaturarea unei case din ansamblul fostei Curți domnești din Cîmpulung*, p. 71, nr. 1, 1978

CĂPĂȚÎNĂ DAN, *Cercetări arheologice la Hălmagiu și Vîrfurile (jud. Arad)*, p. 76, nr. 2, 1976

CHIHAIA PAVEL, *Udrițte Năsturel și casele de la Herești*, p. 23, nr. 2, 1976

CIUCEANU R., vezi Boroneanț Vasile, p. 49, nr. 2, 1977

CLEJA CLAUDIA, *Probleme actuale ale conservării și restaurării centrelor și orașelor istorice*, p. 85, nr. 2, 1977

COCHINĂ NICOLAE, vezi Rada Mihai

COMȘA MARIA, *Inscripția chirilică din peștera Gaura Chindiei, com. Pescari*, p. 35, nr. 1, 1977

CREȚEANU RADU, vezi Dumitrescu I., p. 53, nr. 1, 1975

CREȚEANU RADU, *Bisericile de lemn din Rogoz*, p. 83, nr. 1, 1976

CRISTACHE-PANAIT, IOANA, *Biserica românească din Săndulești (jud. Cluj)*, p. 86, nr. 2, 1974

CRISTACHE-PANAIT, IOANA, *Monumentele de lemn din jud. Bistrița-Năsăud, în lumina istoriei*, p. 63, nr. 1, 1975

CRISTACHE-PANAIT, IOANA, *Noi rezultate ale cercetării arhitecturii de lemn în jud. Sălaj*, p. 73, nr. 1, 1976

CRISTACHE-PANAIT, IOANA, *Semnificație istorică și valoare artistică a bisericii de lemn din Vechea*, p. 52, nr. 2, 1976.

CRISTACHE-PANAIT, IOANA, *Tradiția lemnului pe valea Fildului*, p.71, nr. 1, 1977.

CRISTACHE-PANAIT IOANA, *Monumente comemorative ale Războiului de independență (1877—1878)*, p. 77, nr. 2, 1977

CURINSCHI GHEORGHE, *Conservarea specificului orașelor. Înnoirea fondului construit urban, un proces legic*, p. 21, nr. 2, 1975

DAIA MARINEL, vezi Cristache-Panait Ioana, nr. 2, 1974

DAIA MARINEL, vezi Moisescu Cristian, p. 91, nr. 2, 1975

DAIA MARINEL, vezi Cristache-Panait Ioana, p. 73, nr. 1, 1976

DAIA MARINEL, vezi Cristache-Panait Ioana, p. 71, nr. 1, 1977

DAICOVICIU HADRIAN, *Cercetări arheologice privind cunoașterea sistemelor de fortificații la geto-daci*, p. 3, nr. 1, 1978.

DAVIDESCU M., *Cercetările arheologice din Ostrovul Banului — Golu — Gura Văii (jud. Mehedinți)*, p. 37, nr. 1, 1977

DIMITRESCU I., *Un conac brâncovenesc necunoscut și o biserică inedită de la jumătatea veacului al XVIII-lea la marginea Bucureștiului*, p. 53, nr. 1, 1975

DIMITRESCU ION, *Un monument de arhitectură din veacul al XVIII-lea. Conacul Filipescu din Filipeștii de Tîrg*, p. 71, nr. 2, 1976

DOBJANSCHI ANA, *Motive ornamentale în arta moldovenească a secolului al XVII-lea* p. 69, nr. 2, 1978

DRĂGUȚ VASILE, *Trei decenii în activitatea de restaurare a monumentelor istorice*, p. 3, nr. 1, 1974

DRĂGUȚ VASILE, *Legenda eroului de frontieră în pictura medievală din Transilvania*, p. 21, nr. 2, 1974

DRĂGUȚ VASILE, *Miron Barnovschi, ctitor la Suceava*, p. 91, nr. 1, 1974

D. V., *Adunarea generală a Centrului internațional de studii pentru conservarea și restaurarea bunurilor culturale*, Roma, 1975, p. 93, nr. 1, 1975

D. V., *Cea de-a IV-a adunare generală a ICOMOS* p. 93, nr. 1, 1975

DRĂGUȚ VASILE, *O pictură murală exterioară regăsită la Baia*, p. 59, nr. 1, 1975

DRĂGUȚ VASILE, *„Monumentele și centrele istorice din România"*, p. 3, nr. 2, 1975

DRĂGUȚ VASILE, *Ceramica monumentală din Moldova, operă de inspirată sinteză*, p. 33, nr. 1, 1976

DRĂGUȚ VASILE, *Simion Jucan*, p. 94, nr. 1, 1976

DRĂGUȚ VASILE, *Picturile murale de la Mediaș, o importantă recuperare pentru istoria artei transilvănene*, p. 11, nr. 2,

DRĂGUȚ VASILE, *Horia Teodoru*, p. 94, nr. 1, 1976

DRĂGUȚ VASILE, *Biserica domnească din Cîmpulung; o nouă ipoteză*, p. 45, nr. 1, 1977

DRĂGUȚ VASILE, Profil : Ștefan Balș, p. 89, nr. 2, 1977

DRĂGUȚ VASILE, *Streisîngeorgiu. Observații preliminare privind picturile murale*, p. 39, nr. 1, 1978

DRĂGUȚ V. *Cea de-a V-a adunare generală a ICOMOS*, p. 93, nr. 2, 1978

DRĂGUȚ V. *Cetatea Bologa (Note preliminarii)*, p. 43, nr. 2, 1978

DUMITRACHE MARIANA, *Un sistem de fundare necunoscut descoperit la incinta cetății orașului Aiud*, p. 45, nr. 2, 1978

DUMITRU LUCIA, vezi I. Istudor, p. 87, nr. 2, 1976

EFREMOV ALEXANDRU, *Primul peisaj de concepție occidentală în pictura de icoane din Țara Românească*, p. 69, nr. 1, 1974

EFREMOV ALEXANDRU, *Un exemplu de urmat*, p. 94, nr. 2, 1974

ELIAN TITU, *Case vechi, case noi, în mediul rural*, p. 89, nr. 2, 1974

ESKENASY VICTOR, *Cercetări și sondaje arheologice pe teritoriul așezării medievale de la Streisîngeorgiu*, p. 57, nr. 1, 1978

FABIAN HERMANN, *Turnuri de patricieni în Sibiu la sfîrșitul evului mediu*, p. 43, nr. 1, 1974

FABINI HERMANN, *Valorificarea fondului de arhitectură gotică civilă din Sibiu*, p. 41, nr. 2, 1975

FABINI HERMANN, *Restaurarea unui valoros monument al arhitecturii civile din timpul Renașterii din Transilvania; Casa Schuller din Mediaș*, p. 39, nr. 1, 1976

FLORESCU RADU, *Considerații asupra monumentului triumfal de la Adamclisi*, p. 3, nr. 2, 1976

FRUCHTER EUGEN, vezi Mihăescu G.

GHELERTER PETRE, *Sesiunea de comunicări științifice a D.P.C.N.* p. 93, nr. 2, 1975

GHEORGHIU ADRIAN, *Scara de acces, ca formă arhitectonică în arhitectura populară românească*, p. 3, nr. 1, 1976

GHERGHE OTILIA, vezi Gherghe Petre

GHERGHE PETRE, *Tezaurul de la Bumbești-Jiu*, p. 9, nr. 2, 1977

GODEA IVAN, *Monumente de arhitectură populară din nord-vestul județului Buzău*, p. 77, nr. 1, 1976

GRECEANU EUGENIA, *Paramentul medieval*, p. 25, nr. 1, 1975

GRECEANU EUGENIA, *Structura urbană a orașului Roman, mărturie a trecutului* p. 39, nr. 2, 1975

GRECEANU EUGEANIA, vezi Greceanu Radu, p. 37, nr. 2, 1977

GRECEANU RADU, *Din nou despre mănăstirea Cotmeana*, p. 37, nr. 2, 1977

ILIESCU MIRCEA, *Pictura bisericii „Sf. Ioan" din Delnița*, p. 59, nr. 2, 1974

ILIESCU MIRCEA, *Un căpitan al lui Constantin Brâncoveanu : Mănăilă de Buzău*, p. 54, nr. 2, 1978

IONESCU GRIGORE, *În legătură cu primul edificiu al Mitropoliei Țării Românești de la Argeș*, p. 43, nr. 1, 1977

IONESCU GRIGORE, *Tipologii specifice ale clădirilor populare de lemn*, p. 30, nr. 2, 1977

IONESCU GRIGORE, *Începuturile lucrărilor de restaurare a monumentelor istorice în România și activitatea în acest domeniu a arhitectului francez André Lecomte du Nouy*, p. 63, nr. 1, 1978

IONESCU GRIGORE, *André Lecomte du Nouy și restaurarea monumentelor istorice din România*, (II), p. 35, nr. 2, 1978

IONESCU MARIA-ELENA, *Cîteva date cu privire la biserica ortodoxă Sf. Nicolae Vechi-Rișnov*, p. 27, nr. 2, 1976

https://biblioteca-digitala.ro

IONIȚA I, vezi I. Istudor, p. 87, nr. 2, 1976
IRIMIA BOGDANA, *Datarea picturilor murale de la Părhăuți*, p. 66, nr. 2, 1974
IRIMIA BOGDANA, *Semnificația picturilor murale de la Părhăuți*, p. 57, nr. 1, 1976
ISPIR MIHAI, *Poduri vechi de piatră în Moldova*, p. 3, nr. 1, 1975
ISPIR MIHAI, *Ratoșele din Moldova*, p. 21, nr. 1, 1976
ISTUDOR I., *Unele considerații asupra fenomenului de eflorescență a picturilor murale*, p. 87, nr. 2, 1976
LAURA MORA, vezi Paolo Mora, p. 93, nr. 1, 1974
LAZĂR I, vezi I. Istudor, p. 87, nr. 2, 1976
LĂZĂRESCU IOANA, *Cercetare de arhitectură la cula Racoviței*, p. 81, nr. 2, 1975
LĂZĂRESCU MATEI, *Observații și propuneri cu privire la cercetarea picturilor murale*, p. 76, nr. 2, 1974
MĂRCULESCU OCTAVIAN, *Jeful domnesc de la mănăstirea Negru Vodă din Cîmpulung*, p. 75, nr. 2, 1977
MIHĂESCU G., Tîrgoviște. *Considerații asupra începuturilor orașului medieval*, p. 25, nr. 2, 1978
MIHĂILĂ G., *Cele mai vechi inscripții cunoscute ale românilor din Transilvania (1313—1314 și 1408, Streisîngeorgiu — orașul Călan, județul Hunedoara)*, p. 33, nr. 1, 1978
MILCU ȘTEFAN, *C. Nicolăescu-Plopșor, așa cum l-am cunoscut*, p. 81, nr. 1, 1978
MOHANU DAN, *Pictura murală a bisericii românești Dobrovăț, și urgențe în restaurare*, p. 82, nr. 1, 1977
MOISESCU CRISTIAN, *Noi puncte de vedere asupra vechimii și etapelor de construcție ale bisericii mitropolitane din Tîrgoviște*, p. 52, nr. 2, 1974
MOISESCU CRISTIAN, *Decorația exterioară zugrăvită pe tencuială a monumentelor din Țara Românească (sec. XIV—XVII)*, p. 54, nr. 1, 1974
MOISESCU CRISTIAN, *Un vechi monument dîmbovițean necunoscut, biserica fostei mănăstiri Gorgota*, p. 41, nr. 1, 1975
MOISESCU CRISTIAN, *Considerații asupra zonei istorice a orașului Tîrgoviște*, p. 15, nr. 2, 1975
MOISESCU CRISTIAN, *Originea și structura urbană a orașului Tîrgoviște*, p. 12, nr. 2, 1975
MOISESCU CRISTIAN, *„Monumentele istorice și mediul înconjurător ale orașului Praga"*, p. 92, nr. 2, 1975
MOISESCU CRISTIAN, *Un monument bucureștean dispărut — biserica mănăstirii Sărindari*, p. 58, nr. 2, 1976
MORA PAOLO, *Cauzele alterării picturilor murale*, p. 85, nr. 1, 1975
MOSORA ȘTEFAN, *Un document privind restaurarea turnului cu ceas din Sighișoara în urmă cu două secole*, p. 81, nr. 2, 1976
MOȚOIU M., vezi Bretcanu Al.
MULȚESCU ALEXANDRU, vezi Mulțescu Maria
MULȚESCU MARIA, *Monumente de arhitectură civilă medievală din orașul Pitești*, p. 65, nr. 2, 1977
MUNTEANU LUMINIȚA, *Rezultatele cercetărilor arheologice la biserica Sf. Nicolae din Scheii Brașovului, etapa 1975*, p. 52, nr. 1, 1976
MRUCZINSCHI GABRIELA, vezi Boldura Oliviu
NEMOIANU ALEXANDRU, *A XII-a sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din 1977*, p. 94, nr. 1, 1978
NICOLĂESCU-PLOPȘOR DARDU, *Concepția antropologică în cercetarea trecutului la C. S. Nicălăescu-Plopșor*, p. 92, nr. 1, 1978.
NICULAE NICULAE, *Societăți și așezăminte pentru ridicarea operelor comemorative de război*, p. 79, nr. 2, 1977
OPREA PETRE, *Locuințe cu picturi murale din ultima decadă a secolului al XIX-lea*, p. 83, nr. 1, 1974.
OPREA PETRE, *Case bucureștene cu picturi murale executate în pragul secolului al XX-lea*, p. 91, nr. 2, 1974
OPREA PETRE, *Case bucureștene cu picturi murale executate în pragul secolului al XX-lea*, p. 28, nr. 1, 1975
OPREA PETRE, *Case bucureștene cu picturi murale executate în pragul secolului al XX-lea* p. 89, nr. 2, 1975
OPREA PETRE *Picturi murale din locuințe și instituții bucureștene în pragul secolului al XX-lea*, p. 90, nr. 1, 1976
OPREA PETRE, *Case bucureștene cu picturi murale executate în pragul secolului al XX-lea*, p. 90, nr. 2, 1976
OPREA PETRE, *Case bucureștene cu picturi murale de la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, p. 91, nr. 1, 1977
OPREA PETRE, *Case bucureștene de la sfîrșitul secolului al XIX-lea* p. 83, nr. 2, 1977
OPREA PETRE, *Picturi murale din case bucureștene de la începutul secolului al XX-lea*, p. 77, nr. 1, 1978
OPRIȘ IOAN, vezi Ioan Godea, p. 77, nr. 1, 1976
OPRIȘ IOAN, *Oficiile pentru patrimoniul cultural național, organisme de mare importanță în politica de ocrotire a patrimoniului cultural*, p. 92, nr. 2, 1976
OȘIANU ROMULUS, *Gospodăria țărănească din Galda de Sus*, p. 88, nr. 1, 1974
PANAIT I. PANAIT, *Hanul Gabroveni din București*, p. 26, nr. 2, 1977
PANAIT I. PANAIT, *„Păcuiul lui Soare"* nr. 1, 1978
PANAIT I. PANAIT, *Contribuția arheologiei bucureștene la cunoașterea istoriei capitalei, a patriei*, p. 3, nr. 2, 1978
PANAIT I. PANAIT, *Hanul cu Tei din București* p. 20, nr. 2, 1978
PAUL PHILIPPOT, vezi Paolo Mora, p. 93, nr. 1, 1974
PAOLO MORA, *Notă asupra misiunii efectuate în România, între 13—20 iunie 1973*, p. 93, nr. 1, 1974
PETRE AURELIAN, *Oganizarea limesului dunărean în Provincia Moesia*, p. 33, nr. 1, 1974
POGONAT TATIANA, *Cîteva considerații asupra mortarelor folosite în restaurarea monumentelor istorice și de artă*, p. 90, nr. 1, 1975
POGONAT TATIANA, *Restaurarea picturilor murale din paraclisul mănăstirii Bistrița — Neamț*, p. 86, nr. 1, 1976
POPA CORINA, *Constantin și Ioan — autorii ansamblului de piatră de la biserica Doamnei — București*, p. 33, nr. 2, 1976
POPA RADU, *Pe marginea unor considerații privind „zidul medieval" de la Păcuiul lui Soare*, p. 93, nr. 2, 1974
POPA RADU, *Streisîngeorgiu, Mărturii de istorie românească din secolele XI—XIV, în sudul Transilvaniei*, p. 9, nr. 1, 1978
POPA VICTOR, *Zona centrală a orașului Curtea de Argeș*, p. 47, nr. 2, 1976
POPA VICTOR, vezi Cantacuzino Gh. I, p. 71, nr. 1, 1978
POPESCU I. AURELIAN, *C. S. Nicolăescu-Plopșor, folclorist*, p. 90, nr. 1, 1978
POPESCU-DOLJ S., *Rezultatele cercetărilor de arhitectură la biserica din Sreisingeorgiu, județul Hunedoara*, p. 43, nr. 1, 1978
POPESCU RICA, *Cahle și plăci decorative descoperite la curtea domnească din Vaslui*, p. 63, nr. 2, 1978
POPOVICI IOANA, *Considerații asupra structurii antropologice a populației descoperite în necropola medievală de la Streisîngeorgiu*, p. 51, nr. 1, 1978
PORUMB MARIUS, *Vechi icoane românești din Transilvania (sec. XV—XVI)*, p. 51, nr. 1, 1977
RADA MIHAI, *Identificarea aerofotografică a orașului medieval Ester, județul Constanța*, p. 62, nr. 2, 1977
RĂDULESCU MARIUS, vezi Boldura Oliviu
RĂDULESCU N. NICOLAE, *Meridiane*, p. 94, nr. 2, 1976
RĂDULESCU N. NICOLAE, *Monumente germane oglindite în două publicații*, p. 94, nr. 2, 1976
RĂDULESCU N. NICOLAE, *Meridiane artistice*, p. 96, nr. 1, 1977
RĂDULESCU N. NICOLAE, *Meridiane artistice*, p. 95, nr. 2, 1977
RĂDULEASCU N. NICOLAE, *Meridiane artistice*, p. 95, nr. 1, 1978
RIȘCUȚIA C, *Impresiunile palmare rupestre din peștera Gaura Chindiei, comuna Pescari*, p. 34, nr. 1, 1977
RIȘCUȚIA IRINA, vezi Rișcuția C.
ROSETTI DINU V., *Observații arheologice privind vechimea orașului Pitești*, p. 69, nr. 1, 1977
ROȘU LUCIAN, *C. S. Nicolăescu - Plopșor*, p. 84, nr. 1, 1978
ROTMAN LIVIU, *Dosar de restaurare : Mănăstirea Văcărești, Note istorice*, p. 3, nr. 2, 1974
ROTMAN LIVIU, *Un proiect de lege din 1871 privind protecția monumentelor*, p. 61, nr. 1, 1975
ROTMAN LIVIU, *Ctitorii de meșteșugari și negustori din București*, p. 87, nr. 2, 1975
SABĂU N., *Teme iconografice în sculptura figurativă laică din Transilvania din perioada barocă*, p. 61, nr. 1, 1977
SABIN CASIAN, *Echilibru dinamic în pictura de la Humor*, p. 79, nr. 1, 1975
SCHELETTI ION, vezi Cristache-Panait Ioana, p. 63, nr. 1, 1975
SEMO ȘERBAN, VOINEA, *Pe urmele unor icoane vechi*, p. 78, nr. 1, 1977
SIMION VICTOR, *Lucrări ale unor argintari transilvăneni din sec. XVII și XVIII*, p. 82, nr. 2, 1976
SIMION VICTOR, vezi Dobjanschi Ana, p. 69
SINIGALIA TEREZA, *Sesiunea anuală de comunicări științifice a D.M.I.A.*, p. 94 nr. 1, 1974
SINIGALIA TEREZA, *Trei pisanii din epoca lui Matei Basarab*, p. 73, nr. 2, 1974
SINIGALIA TEREZA, *Un viitor pentru trecutul nostru*, p. 93, nr. 1, 1975
SINIGALIA TEREZA, *Misiunea UNESCO în România*, p. 93, nr. 2, 1975
SINIGALIA TEREZA, *Biserica fortificată din Dealul Frumos*, p. 67, nr. 1, 1976
SINIGALIA TEREZA, *Sesiunea anuală de comunicări a D.P.C.N.*, p. 93, nr. 1, 1976
S.G., *Cronica restaurărilor Direcției patrimoniului cultural-național*, 1976, p. 94, nr. 1, 1977
SINIGALIA TEREZA, *Colocviul Conservarea și restaurarea picturilor murale, Suceava*, 1977, p. 93, nr. 2, 1977
SION GH, *Noi date privitoare la arhitectura palatului brâncovenesc de la Potlogi*, p. 75, nr. 1, 1974
SION ANIȘOARA, *Contribuții stratigrafice la urbanistica Histriei romane* (sec. II—VI), p. 5, nr. 1, 1974
STOICA GEORGETA, *Colocviul internațional ICOMOS : „L'architecture vernaculaire et son adaptation aux besoins de la vie moderne"*, Plovdiv, 1975, p. 91, nr. 2, 1975.
SUCEVEANU ALEXANDRU, vezi Sion Anișoara
ȘERBĂNESCU FLORIN, *Pictura pe lemn de la jumătatea secolului al XVII-lea la monumentul istoric din comuna Simburești, jud. Olt*, p. 78, nr. 2, 1978
ȘTEFAN AL. S. *Cercetări aerofotografice privind topografia urbană a Histriei. I. Epoca romană (sec. I—III e.n.)*, p. 39, nr. 2, 1974
ȘTEFAN AL. S., *Cercetări aerofotografice privind topografia urbană a Histriei (II), Epoca romană tîrzie (sec. III—IV e.n.)*, p. 51, nr. 2, 1975
ȘTEFAN AL. S., *Cercetări aerofotografice privind topografia urbană a Histriei. III. Epoca romană tîrzie (sec. IV—VII e.n.)*, p. 43, n. 1, 1976
ȘTEFAN AL. S., *Cetatea romană de la Slava Rusă (Libida ?). Cercetările aerofotografice și apărarea patrimoniului arheologic*, p. 3, nr. 1, 1977
ȘTEFAN AL. S., *Cetățile romane de la Enisala, Studiu aerofotografic*, p. 15, nr. 2, 1977
ȘTEFĂNESCU ARISTIDE, *Interdependența raporturilor economice dintre oraș și sat în lumina descoperirilor din raza Bucureștilor, sec. XIV—XVI*, p. 17, nr. 2, 1978
TURCU MIOARA, *Tipurile de așezări și locuințe Latène din Cîmpia Munteniei*, p. 58, nr. 2, 1977
TURCU MIOARA, *Așezarea gelo-dacă descoperită în cartierul Bucureștii Noi*, p. 6, nr. 2, 1978
ȚOCA DECEBAL, *„Monumente din Bihor"*, p. 96, nr. 1, 1977
VOINAROSCHI R. *Ce se știe despre biserica Sf. Treime — Beștelei din Pitești*, p. 67, nr. 2, 1976
VOINESCU TEODORA, *Brătulescu Victor*, p. 94, nr. 1, 1978
VULPE RADU, *Amintiri despre C. S. Nicolăescu-Plopșor ; începuturi în arheologie*, p. 82, nr. 1, 1978
* * *, Cronica săpăturilor arheologice, p. 94, nr. 2, 1974
* * *, Colocviul internațional „Salvgardarea orașelor istorice" — Bruges, 12—15 mai 1975, p. 92, nr. 1, 1975
* * *, Seminar pe tema integrării arhitecturii contemporane în vechile ansambluri, 16—19 oct. 1974, Kazimierz Dilny, p. 92, nr. 1, 1975
* * *, Activitatea de restaurare a Direcției patrimonului cultural național — 1974, p. 94, nr. 1, 1975
* * *, Cronica săpăturilor arheologice efectuate de D.P.C.N., în 1975, p. 94, nr. 2, 1975

https://biblioteca-digitala.ro

SUMAR • SOMMAIRE • CONTENTS

Dr. PANAIT I. PANAIT, Contribuţia arheologiei bucureştene la cunoaşterea istoriei capitalei, a patriei 3

Dr. MIOARA TURCU, Aşezarea geto-dacă descoperită în cartierul Bucureştii Noi 6

V. BORONEANŢ, Cercetări privind secolul al VI-lea în zona de nord a Bucureştilor . . . 12

ARISTIDE ŞTEFĂNESCU, Interdependenţa raporturilor economice dintre oraş şi sat în lumina descoperirilor din raza Bucureştilor (sec. XIV—XVI) 17

Dr. PANAIT I. PANAIT, Hanul cu Tei din Bucureşti 20

G. MIHĂESCU, EUGEN FRUCHTER, Tîrgovişte, Consideraţii asupra începuturilor oraşului medieval 25

GRIGORE IONESCU, André Lecomte du Nouy şi restaurarea monumentelor istorice din România 35

VASILE DRĂGUŢ, Cetatea Bologa (Note preliminarii) 43

MARIANA DUMITRACHE, Un sistem de fundare necunoscut descoperit la incinta cetăţii oraşului Aiud 45

MIRCEA ILIESCU, Un căpitan al lui Constantin Brâncoveanu : Mănăilă de Buzău 54

RICA POPESCU, Cahle şi plăci decorative descoperite la curtea domnească din Vaslui . . . 63

ANA DOBJANSCHI, VICTOR SIMION, Motive ornamentale în arta moldovenească a secolului al XVII-lea 69

FLORIN ŞERBĂNESCU, Pictura pe lemn de la jumătatea secolului al XVII-lea la monumentul istoric din comuna Sîmbureşti, jud. Olt. 78

MARCELA BRATILOVEANU-POPILIAN, Locuinţa ţărănească de pe valea inferioară a Motrului 85

VASILE DRĂGUŢ, Cea de-a V-a adunare generală a I.C.O .M.O.S. 93

Index al autorilor de articole apărute în „Monumente istorice şi de artă", 1974—1978 94

PANAIT I. PANAIT — The contribution of Bucharest's archaeology to the knowledge of the capital's and Romania's history 3

MIOARA TURCU — Geto-Dacian settlement discovered in „Bucureştii Noi" residential district 6

V. BORONEANT — Researches on the VI-th century in the area situated to the north of Bucharest. 12

ARISTIDE STEFĂNESCU — The interdependence of the economic relations between city and village from the XIV-th century to the XVI-th century in the light of the discoveries made within Bucharest's radius 17

PANAIT I. PANAIT — „Hanul cu Tei" (The Lime-trees Inn) from Bucharest 20

G. MIHĂESCU, EUGEN FRUCHTER — Tîrgovişte city. Considerations on the beginnings of the medieval city. 25

GRIGORE IONESCU — André Lecomte du Nony and the restauration of Romania's historic monuments 35

VASILE DRĂGUŢ — Bologa walled city — Preliminary notes 43

MARIANA DUMITRACHE — An unknown foundation system discovered at Aiud walled city 45

MIRCEA ILIESCU — Mănăilă de Buzău — one of Constantin Brâncoveanu's captains 54

RICA POPESCU — Slabs and decorative plates discovered at the Ancien Court of Vaslui . . 63

ANA DOBJANSCHI, V. SIMION — Ornamental motifs in the XVII-th century in Moldavia . 69

FLORIN SERBĂNESCU — The middle XVII-th century wood painting within the historic monument from Sîmbureşti commune (Olt district) 78

MARCELA BRATILOVEANU-POPILIAN — Peasant house from the inferior valley of Motru river 85

V. DRĂGUŢ — The ICOMOS fifth General Assembly 93

Index of the authors of the articles published in „Historic and Art Monuments" 1974—1978 94

PANAIT I. PANAIT — La contribution de l'archeologie de Bucarest à la connaissance de l'histoire de la capitale et de la Roumanie. . 3

MIOARA TURCU — Habitat Geto-Dace decouvert dans la quartier „Bucureştii Noi" (Le Nouveau Bucarest) 6

V. BORONEANT — Recherches sur le VI-e siècle dans la zone du nord de Bucarest 12

ARISTIDE STEFĂNESCU — L'interdependance des rapports economiques entre la ville et le village du XIV-e siècle au XVI-e siècle à la lumière des decouvertes effectuées dans le rayon de Bucarest 17

PANAIT I. PANAIT — Hanul cu Tei (L'Auberge aux tilleuls) de Bucarest 20

G. MIHĂESCU, E. FRUCHTER — La ville de Tîrgovişte. Considerations sur les commencements de la ville medievale 25

GRIGORE IONESCU — André Lecomte du Nouy et la restauration des monuments historiques de Roumanie 35

VASILE DRĂGUŢ — La cité Bologa (Notes préliminaires) 43

MARIANA DUMITRACHE — Un systeme inconnu de fondation decouvert dans l'enceinte de la ville d'Aiud 45

MIRCEA ILIESCU — Mănăilă de Buzău — un capitaine de Constantin Brâncoveanu 54

RICA POPESCU — Carreaux et plaques decoratifs decouverts à l'ancienne cour des souverains de Vaslui 63

ANA DOBJANSCHI, V. SIMION — Motifs ornementaux dans l'art de la Moldavie du XVII-e siècle 69

FLORIN SERBĂNESCU — La peinture sur bois au milieu du XVII-e siècle a l'interieur du monument historique de la commune de Sîmbureşti (depart. d'Olt) 78

MARCELA BRATILOVEANU — POPILIAN — Maison paysanne sur la vallée inferieure de la rivière Motru 85

VASILE DRĂGUŢ — La V-e Assemblée Generale de l'ICOMOS 93

Index des auteurs des articles publiés dans „Monuments historiques et d'art" 1974—1978 94

https://biblioteca-digitala.ro

COLECTIVUL REDACȚIONAL: Lucian ROȘU (redactor șef). Iuliu BUZDUGAN (redactor șef adjunct), Ion GRIGORESCU, Maria IGNAT, Anghel PAVEL, Elisabeta RUȘINARU, Decebal ȚOCA.
Secretar de redacție: Paul Cornel CHITIC.
Prezentarea grafică: Corneliu MOLDOVEANU.
Paginația: Dragoș HORODNIC

Redacția: Calea Victoriei nr. 174, București, sectorul 1, telefon 50.48.68. Administrația: ISIAP, Piața Scînteii nr. 1, telefon 17.60.10, interior 1277. Abonamentele se fac la Administrație, prin poștă sau virament, cont 64.51.301.52 BNRSR, Filiala Sector 1, București. Costul unui exemplar este de 30 lei. Abonamentele pentru cititorii din străinătate se fac prin ROMPRESFILATELIA, Calea Victoriei 29, POB 848, 2001 Bucarest, Roumanie.

Lei 30 Tiparul executat la Întreprinderea poligrafică Informația — București c. 708 40 880

https://biblioteca-digitala.ro

2 - 1978

MONUMENTE ISTORICE ȘI DE ARTĂ

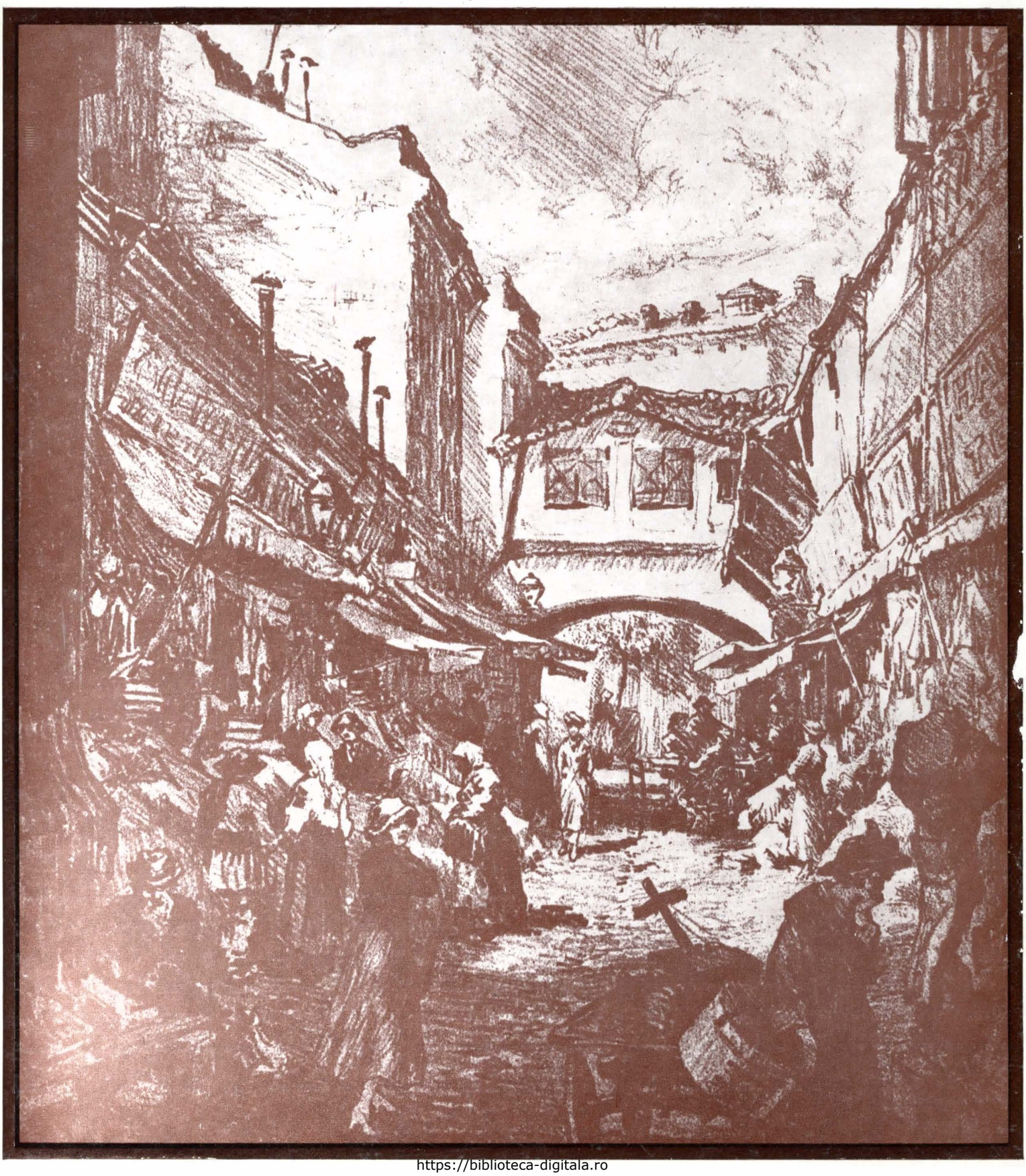

https://biblioteca-digitala.ro